

БИБЛИОТЕКА
ЦЕНТРА ЗА АРХЕОЛОШКА
ИСТРАЖИВАЊА

Инв. бр. 8

Сигн. _____
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ARHEOLOŠKI PREGLED

14

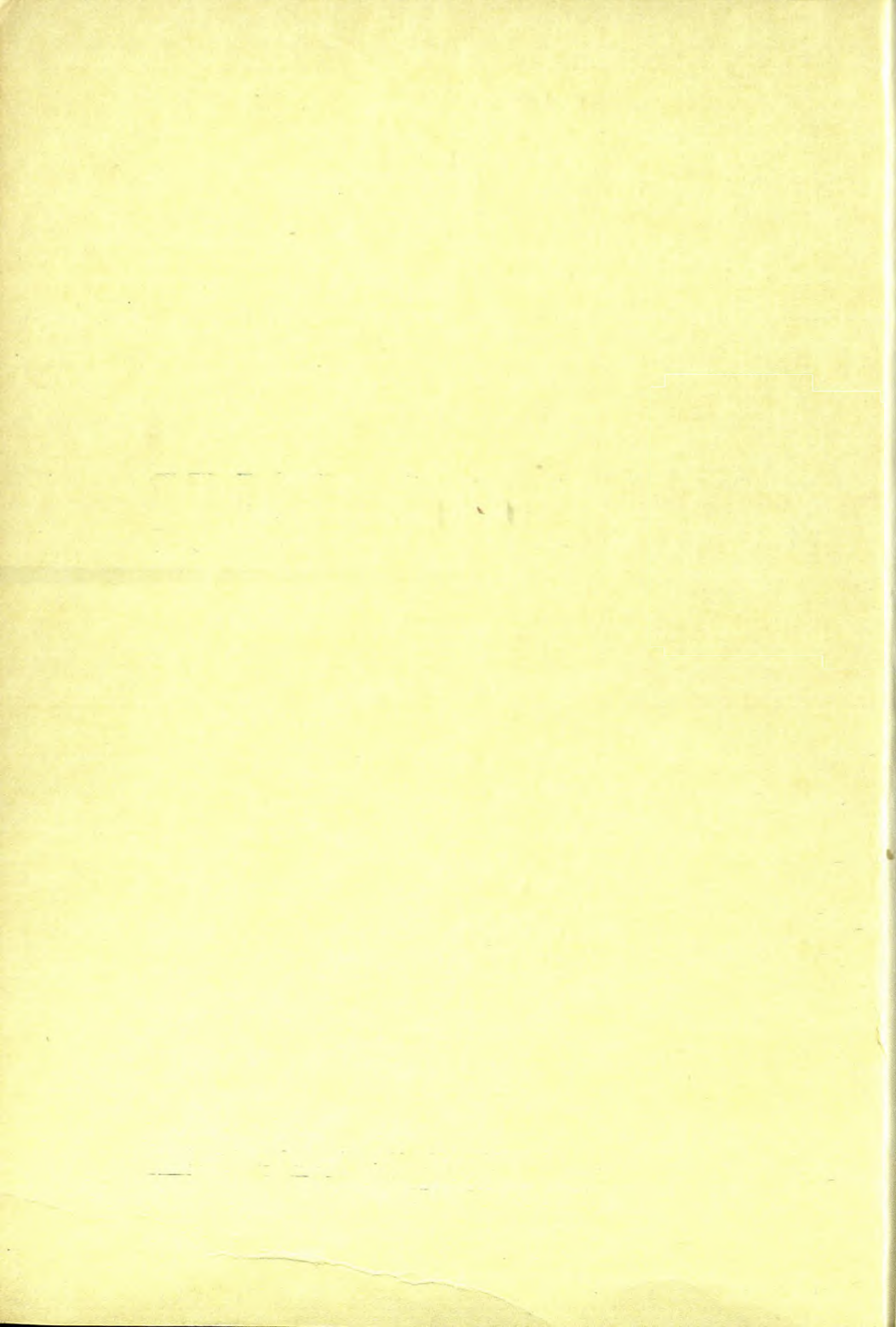
ARCHAEOLOGIA

IUGOSLAVICA

SAVEZ ARHEOLOŠKIH DRUŠTAVA JUGOSLAVIJE

БЕОГРАД 1972.

БИБЛИОТЕКА
ЦЕНТРА ЗА АРХЕОЛОШКА
ИСТРАЖИВАЊА

Инв. бр. 8

Сигн.

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТАТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ARHEOLOŠKI PREGLED

14

ARCHAEOLOGIA

JUGOSLAVICA

SAVEZ ARHEOLOŠKIH DRUŠTAVA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD 1972.

SAVEZ ARHEOLOŠKIH DRUŠTAVA JUGOSLAVIJE
ASSOCIATION DES SOCIÉTÉS ARCHEOLOGIQUES
DE YOUGOSLAVIE

Redakcioni odbor
Comité de rédaction

Olga Brukner, Branka Vikić-Belančić, Blagoje Kitanovski,
Tone Knež, Nada Miletić

Odgovorni urednik
Redacteur en chef
Milutin Garašanin

Sekretar redakcije
Secrétaire de rédaction
Ljubinka Vukojević

Redakcija i administracija
SAVEZ ARHEOLOŠKIH DRUŠTAVA JUGOSLAVIJE

Rédaction et administration
ASSOCIATION DES SOCIÉTÉS ARCHEOLOGIQUES
DE YOUGOSLAVIE
Beograd, Cara Uroša 20

S A D R Ź A J

Strana

Istraživanja praistorijskih nalazišta

Matjaževe Kamre, Logatec — paleolitska stanica (F. Osole) — —	9
Markova špilja, Hvar — višeslojno prethistorijsko nalazište (B. Čečuk)	11
Bukovačka česma, Bukovče, Svetozarevo — naselje starčevačke grupe (S. Vetnić) — — — — — — — — — —	12
Velika reka, Topola, Deonica, Svetozarevo — naselje starčevačke grupe (S. Vetnić) — — — — — — — — — —	15
Tranjina bara, Crnče, Svetozarevo — naselje starčevačke kulture (S. Vetnić) — — — — — — — — — —	18
Trnati laz, Lukar, Svetozarevo — naselje starčevačke kulture (S. Vetnić) — — — — — — — — — —	21
Slatina, motel kod Paraćina, Paraćin — naselje starčevačke kulture (S. Vetnić) — — — — — — — — — —	22
Gomolava, Hrtkovci, Ruma — višeslojno nalazište (B. Brukner) —	25
Maharski prekop pri Igu, Ljubljansko barje — kolišče (T. Bregant)	31
Pradišelski rt, Pavičina, Istra — eneolitsko naselje (B. Bačić) —	32
Kalakača, Beška — naselje starijeg gvozdenog doba (P. Medović)	34
Brzi Brod, Mediana, Niš — naselje kasnog bronzanog doba i prelaza u gvozdeno doba (M. Garašaini) — — — — — — — — — —	36
Pod, Bugojno — praistorijska gradina (B. Čović) — — — — — — — — — —	39
Gradina, Ošanić, Stolac — praistorijska gradina (Z. Marić) — —	40
Kuznjica, Rudna Glava, Majdanpek — gradina starijeg gvozdenog doba (B. Jovanović) — — — — — — — — — —	41
Pr'dvor, Kortina — prazgodovinsko gradišće; rimske in najbe zgodnjega srednjeg veka (L. Strenar — V. Šribar) — — — — —	44
Babinjak, D. Kravarica — praistorijske humke (M. Ikodinović) —	46
Most na Soči, Sv. Lucija — prazgodovinsko grobišće (D. Svoljšak)	47

Istraživanja antičkih nalazišta

Apsorus, Osor — antičko naselje i praistorijski ostaci (A. Faber) —	53
Salona, Soln, radovi u 1972. godini — — — — — — — — — —	55

I. Kompleks civilne arhitekture na Ilincu (Ž. Rapanić — N. Cambi)	56
II. Spoj gradskih bedema sjeverno od »Porta Caesarea« (A. Rendić-M' oćević)	58
Narona, Vid, Metković — antički bedemi i starokrišćanska bazilika (N. Cambi)	62
Singidunum, Beograd, lok. Uznu Mirkova 14 — civilno naselje (M. Popović)	64
Singidunum, Beograd, lok. Tašmajdan — nekropola (M. Popović)	64
Singidunum, Beograd, lok. ul. Kneza Miloš (ugao sa ul. Proleter-sk'h brigada) — nekropola (M. Popović)	65
Aquae Iasae, Varaždinske Toplice — konzervatorski i restauratorski radovi (M. Gorenc)	66
Mar'n do, Dumbovo — rimsko naselje (O. Brukner)	68
Predloka pri Črnem kalu. Koper — antičke najdbe (E. Boltin-Tome)	71
Hrušica nad Colom — antički kastel (P. Petru)	73
Sp. Grušovje pri Slovenskih Konjicah — raziskovanje rimskih cest (I. Curk-Mikl)	75
Pjaca, Vranovići, Kotor — ostaci rimske arhitekture (M. Parović-Pešikan)	75
V'gnja na Pelješcu — ostaci antičkog broda (Ž. Rapanić)	79
Vis, uvala Vela Svitnja — brodolom antičkog broda (N. Cambi)	80
Markovite Kuli, Prilep — protoistoriskata grobišta (K. Kepeski)	82
Gradište, Dobrešte, Prilep — antička nekropola (T. Kaletyn)	84
Pula, Koparska ulica — rimski grobovi (Š. Mlakar)	87
Komini, Pljevlja — nekropola antičkog grada (A. Cermanović-Kuzmanović — D. Srejović)	91
Komini, Pljevlja — nekropola antičkog grada (A. Cermanović-Kuzmanović)	92
Brest, Beška — antička nekropola (M. Manojlović)	94
Gola, Koprivnica — rimskodobni humci (S. Kolar-Sušanj)	95
Treštanovačka gradina, Tekić, Slavonska Požega — kasnoantička nekropola (D. Sokač)	97
Crkvina, Žitomislići, Mostar — kasnoantička dvojna bazilika (T. Anđelić)	101
Stobreč, Split, crkva sv. Lovre — starokrišćanska bazilika, antički i kasniji tragovi (N. Cambi)	102
Rifnik pri Šentjurju — ranohrišćanske bazilike (L. Bolta)	104

Istraživanja srednjevekovnih nalazišta

Ajdovski gradec pri Sevnici — starokrišćanske bazilike (P. Petru)	111
Svete Gore na Bizeljsko — ranosrednjevekovno i staroslavenko nalazište (P. Korošec)	112
Batuje v V'pavski dolini — staroslovansko grobišče (D. Svoltšak)	114

Breg, Matičane, Priština — slovenska nekropola (V. Jovanović, Lj. Vuksanović, N. Berić) — — — — — — — — — —	116
Salona, Solin, Otok — srednjevekovna crkvena arhitektura i antički ostaci (D. Jelovina — Ž. Rapanić) — — — — — — — — — —	119
Crkva svetog Nikole, Kuršuml'ja — (M. Čorović-Ljubinković) — — — — — — — — — —	121
Crkva svetog Dimitrija, Varoš, Prilep — srednjevekovno naselje, crkva i nekropola (B. Babić) — — — — — — — — — —	125
Brestovo, Doboj — srednjevekovno utvrđenje (P. Vučković) — — — — — — — — — —	127
Grad'na, Doboj — srednjevekovno utvrđenje (P. Vučković) — — — — — — — — — —	128
Stri rad Dobor, Jakeš, Modriča — srednjevekovni grad (I. Bojanovski) — — — — — — — — — —	130
Kastel, Banja Luka — gradina sa slojevima od praistorije do danas (I. Čremošnik) — — — — — — — — — —	133
Utvrđenja beogradskog grada — — — — — — — — — —	134
I Jugoistočni bedem Gornjeg grada (M. Popović) — — — — — — — — — —	134
II Zapadno podgrađe Beogradskog grada — — — — — — — — — —	137
Slovenski Beograd — — — — — — — — — —	137
III Utvrđenje zapadnog podgrađa — — — — — — — — — —	138
IV Savsko pristanište — — — — — — — — — —	139
V Ostaci naselja unutar utvrđenog prostora (G. Marjanović-Vujović) — — — — — — — — — —	140
VI Unutrašnje utvrđenje Gornjeg grada u Srednjem veku (M. Bajalović-Hadi-Pešić) — — — — — — — — — —	141
Srednjevekovni Ras — istraživanje u 1972. godini (J. Kovačević, S. Pavlović, D. Minić, D. Pribaković, V. Jovanović, M. Popović, P. Pop-Lazić) — — — — — — — — — —	144

Rekognosciranja

Rekognosciranje u Požeškoj kotlini (V. Vejvoda, I. Mirnik, D. Sokač) — — — — — — — — — —	155
Rekognosciranje na području Osijeka i njegove šire okoline (M. Bulat) — — — — — — — — — —	158
Rekognosciranje rimskog puta Cuccium-Acumincum (P. Milošević) — — — — — — — — — —	161
Rekognosciranja u Podrinju i sondažna istraživanja (V. Trbuhović, M. Vasiljević) — — — — — — — — — —	164
Mjerenje starosti arheoloških uzoraka metodom C ¹⁴ u institutu »Ruder Bošković« (A. Sliepčević, D. Srdoč) — — — — — — — — — —	191

Chronique des Fouilles Archéologiques en Yougoslavie 1972

Fouilles Préhistoriques — — — — — — — — — —	197
Fouilles d'Epoque Ant'que — — — — — — — — — —	200
Moyen-Âge — — — — — — — — — —	204
Prospections Archéologiques — — — — — — — — — —	207

101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300

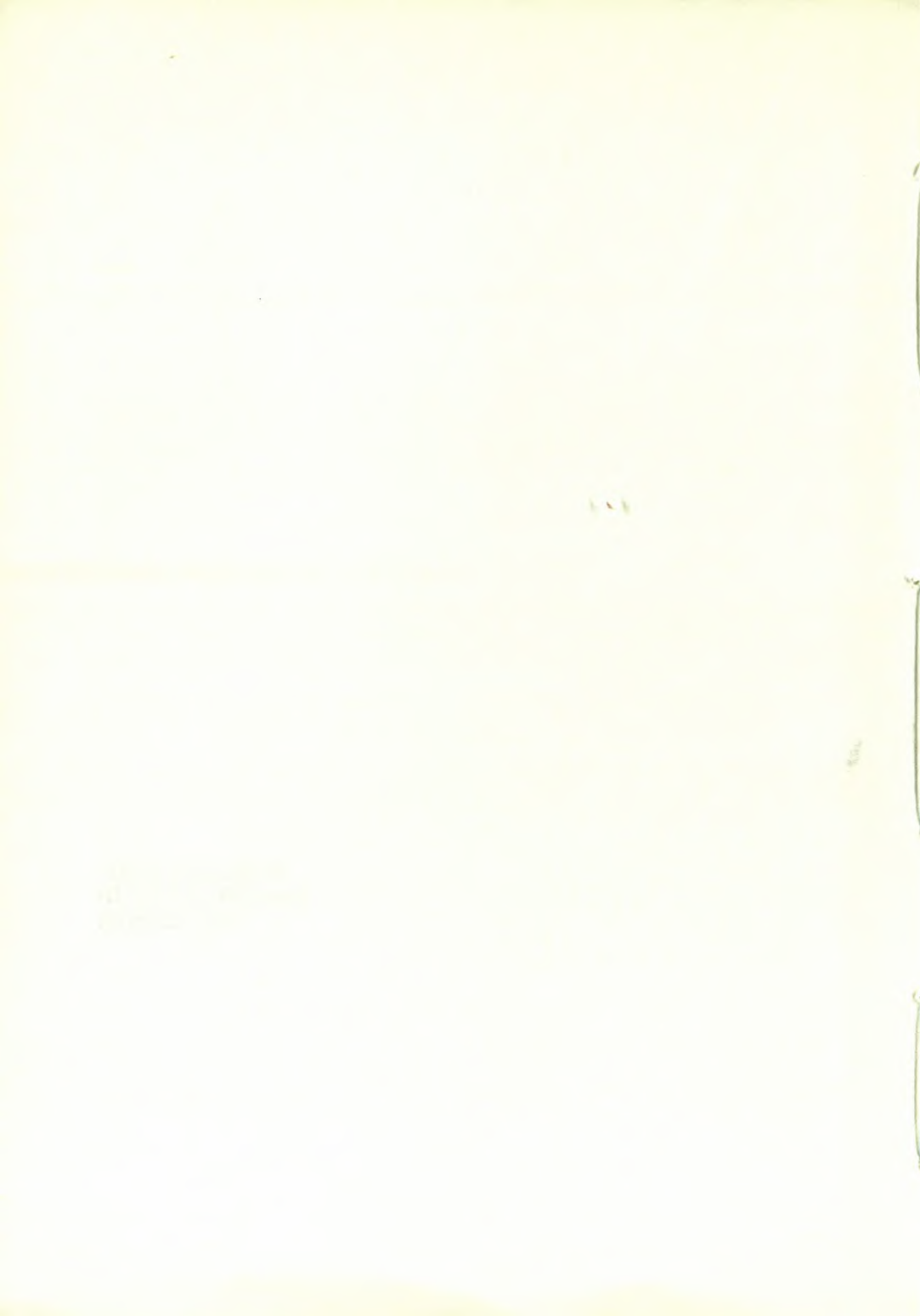
LOGOTIP: MAJESTATNE KAZARNE, pronađeno u neposrednoj blizini

Pr. kraljevaškim arheološkim istraživanjima u MATIJEVCIH blizu LAČI na desetak kopiranih i 1970. je otkrivena srednja pronađena. Godi 1972. je arheološki i etnografski radovi. Otkriveno je od 1. jula do 21. jula. Tada je bilo razmatranje u Opatovcu, u julu, na V. Poljane i u drugim mjestima (17. 11.).

V. pr. kraljevaškim istraživanjima u neposrednoj blizini MATIJEVCIH blizu LAČI na desetak kopiranih i 1970. je otkrivena srednja pronađena. Godi 1972. je arheološki i etnografski radovi. Otkriveno je od 1. jula do 21. jula. Tada je bilo razmatranje u Opatovcu, u julu, na V. Poljane i u drugim mjestima (17. 11.).

ISTRAŽIVANJA PRAISTORIJSKIH NALAZIŠTA

U neposrednoj blizini MATIJEVCIH blizu LAČI na desetak kopiranih i 1970. je otkrivena srednja pronađena. Godi 1972. je arheološki i etnografski radovi. Otkriveno je od 1. jula do 21. jula. Tada je bilo razmatranje u Opatovcu, u julu, na V. Poljane i u drugim mjestima (17. 11.).

LOGATEC, MATJAŽEVE KAMRE, paleolitsko iskopavanje

Po uspešnih sistematičnih izkopavanjih v MATJAŽEVIH KAMRAH pri Rovtah (Logatec) 1. 1970, je sledil enoletni premor. Sele 1. 1972 se je nadaljevalo z raziskovalnim delom. Trajalo je od 5. julija do 21. julija. Dela je vodil podpisani F. Osolc ob pomoči ing. V. Poharjeve in štirih študentov. (T. I.).

V II. odkopni fazi smo pričeli z delom na prečnem profilu $x = + 2,00$ m ob velikem oknu nad reko Soro. (glej prilogo). Do omenjenega profila smo kopali namreč 1. 1970. Kopalo se je kot prej v vsej širini jame do profila $x = + 6,00$ m, to je 4 metre v smeri v notranjost jame. Na tem sektorju je segal odkop 1,10 do 1,30 m globoko, kar pomeni, da smo z odkopom segli globoko v 4. kompleks sedimentov. Zaradi skromnosti paleontoloških in arheoloških najdb ter pomanjkanja časa, smo s polovično ekipo nadaljevali delo na tem odkopnem sektorju. Odkopno širino smo zato skrčili na pičle tri metre. Prav tako smo tu zmanjšali odkopno globino na 0,50 do 0,80 m, s čemer pa smo še zajeli gornjo polovico 3. kompleksa plasti. V tako zmanjšanih razsežnostih smo kopali do profila $x = + 10,00$ m, to je v dolžino 4 metre, do neposrednje bližine zadnje jamske stane.

Z drugim delom ekipe smo odprli novo delovišče pri jamskem vhodu, ki je bilo v merskem oziru povezano z osnovnim koordinatnim sistemom. Namen tega odkopa je bil raziskati še v tej fazi vhodni jamski prostor glede stratigrafije in eventualnih ter arheoloških najdb. Z odkopavanjem smo pričeli 3 metre pred jamo v širini treh metrov. V tej širini smo kopali do jamskega vhoda in še štiri metre v notranjost. Globina odkopa na tem sektorju se je močno spreminjala, od 2,00 m pa do nekaj decimetrov na mestu, kjer se je skalni prag jamskega dna vi-

soko dvignil, skoraj do površine sedimentov. V celoti, to je na obeh odkopnih mestih skupno, se je kopalo na površini okoli 60 m².

Odkop je v globino zajel krovni grušč pomešan s humusom in pod njim ležec kompleks 3, ki mu pripada več plasti sivorjavkastih odtenkov s spreminjajočo se debelino nekoliko korodiranega apnenčevega grušča. Drugi kompleks plasti, v katerem je bilo 1. 1970 odkrito veliko kurišče okoli katerega se je nahajala večina odkritih epigravettienskih artefaktov, smo v tokratnem odkopnem delu jame zasledili v prav skromnih ostankih. Z večjo oddaljenostjo od kurišča pa so tudi ti povsem izginili. Pač pa se je v tretjem kompleksu pokazala temna proga, ki je segala navzgor prav do krovnih plasti. V tlorisu je bila široka okoli en meter in tudi manj, zasledovali pa smo jo do zadnjega odkopnega profila (glej prilogo!). Bila bi lahko tako obsežno kurišče, v katerem je oglje popolnoma zdrobljeno in razpršeno. Kjer je odkop segal globlje, smo načeli plasti 4. kompleksa, ki ima močnejše korodiran grušč in bolj rjavkasto ilovnato primes. Pri skalnem dnu, ki smo ga tokrat zadeli le pri jamskem vходу, so se pokazale plasti z rdečo ilovnato komponento. Te plasti sodijo v najgloblje, bazalne komplekse, ki smo jih ugotovili v tem najdišču.

Tudi tokrat odkriti favnistični ostanki se močno razlikujejo med seboj z ozirom na kompleks iz katerega izvirajo. V skromnih ostankih 2. kompleksa so bili ponovno odkriti predvsem kostni fragmenti alpskega svizca (*Marmota marmota*). Za globlje komplekse (3 in 4) pa je tudi tokrat značilen jamski medved (*Ursus spelaeus*), katerih kostni fragmenti postajajo z globino vedno bolj zaobljeni in bolj redki. Iz 3. kompleksa izvira nekaj še nedeterminiranih kosti in kostnih fragmentov večjih prežnekovalcev in verjetno tudi volka.

Ker smo imeli v tej odkopni fazi na razpolago le skromne ostanke plasti 2. kompleksa na katerega je vezana epigravettienska kulturna ostalina, so bile tudi tozadevne najdbe neprimerno skromnejše kot prvo leto. Vsega je bilo tokrat odkritih le 21 kamenih orodij in odbitkov, ki sodijo v zadnjo paleolitsko poselitveno fazo v Matjaževih kamrah. Pomembnejše kakor tokritne kasnopaleolitske najdbe pa je odkritje sicer le 7 kamenih orodij v zgornjem delu 3. kompleksa, torej v plasteh, ki so vsebovale kostne fragmente jamskega medveda. Najdbe sodijo

tipološko brez dvoma v srednji paleolitik, najverjetneje v pozni moustérien. S temi najdbami pa je bila potrjena domneva, ki je bila izražena že prvo leto ob najdbi enega samega kamenega artefakta (inv. št. 5), ki niti stratigrafsko niti tipološko ni ustrezal epigravetienskemu inventarju, da obstoja v Matjaževih kamrah še eden, mnogo starejši kulturni horizont kakor oni iz 2. kompleksa z alpskim svizcem kot spremljajočo favno.

Kakor so torej pokazale najnovejše ugotovitve, da obstojata v našem najdišču dva kulturna horizonta: srednjepaleolitski (moustérien) in kasnomlajšepaleolitski (epigravettien). Oba loči dokajšnji časovni hiatus (veliki del würmskega glaciala) v katerem so se bržkone odložili debeli krioklastični sedimenti, ki pa so se najverjetneje zaradi soliflukcijskih drsenj v smeri proti velikemu oknu na Soro tudi končali v njej, zaradi česar sta prišla oba kulturna horizonta v neposredni kontakt. Predvidevamo oziroma da so od moustérienskega horizonta ostali v jami najglobji deli, glavnina pa se je zrušila v Soro. Koliko je ostalo sedimentov v jami je bilo odvisno od višine praga na dnu okna. Na soliflukcijske premike plasti kažejo obrušene kosti jamskih mevedov in tudi dokaj razgibane plasti oz. meje med njimi.

S terenskimi deli, ki so bila izvedena 1. 1972 so do nadaljnega zaključena paleolitska izkopavanja v Matjaževih kamrah.

F. Osole

MARKOVA SPILJA, HVAR — višeslojno prethistorijsko nalazište

Tijekom ljetnih mjeseci (srpanj i kolovoz) 1972. godine nastavljena su arheološka iskopavanja na vrlo značajnom prethistorijskom lokalitetu — Markovoj spilji na otoku Hvaru.¹

Ove godine, međutim, glavni radovi bili su usredotočeni na otklanjanju velikih kamenih blokova i nakupljenog kamenog materijala koji je prilikom prijašnjih istraživanja bio nasut uzduž čitave sjeverne strane spilje. Da bi se olakšao, a i ubrzao rad na vađenju kamenja, u neposrednoj blizini spilje montirana je specijalna konstrukcija od bešavnih cijevi s kojom se iz dubine od preko 15 metara moglo dizati kamenje (T. II 1, 2). Zahvaljujući konstruktoru P. A. Petriću rad je tako bio uveliko olakšan, pa smo u kratom roku mogli izvuci dosta kamenja.

Kad smo iznijeli jedan dio kamenja i to iz prvih metara spilje ukazao se opet kulturni sloj koji je dao dosta fragmenata keramike. Svakako da nalaz impresso-kardijum keramike u tom sloju govori, najvjerojatnije, o dvjema razvojnim fazama. U još nižim slojevima, na južnoj strani spilje koji su već istraženi (radovi će biti publicirani u Arheološkim radovima i raspravama, knj. VII), otkrivena je također impresso-kardijum keramika, koja je, čini se, drugačije fakture i ukrasa.² Stvar je daljnjih ispitivanja, koji se obavljaju u Studijskom kabinetu za arheologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, da potvrde ili odbace tu misao.

U 1973. godini predviđa se da se ubrzanim radovima izbaci sav nakupljeni kameni materijal kako bi se oslobodio preostali dio spilje od nanosa i kako bi daljnjim istraživanjima i iskopanjima spilja eventualno odgovorila na još neka nerazjašnjena ili nedovoljno osvijetljena arheološka pitanja. To su u prvom redu odnos tzv. »Ripoli« keramike prema danilskoj kulturi, pitanje podrijetla kulturnih vaza — ritona, kao i o vjerojatnim fazama impresso-kardijum keramike.

B. Čečuk

NAPOMENE:

1) Kao i u dosadašnjim radovima u Markovoj spilji, tako je i u 1972. godini rukovodio akademik G. Novak, a sudjelovali su još B. Čečuk (Studijski kabinet za arheologiju JAZU iz Zagreba), M. Zaninović (Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta iz Zagreba); prof. A. Dorn (Gradski muzej, Vukovar), V. Benko (Gimnazija, Ruma), N. Petrić, arheolog iz Zagreba, M. von Klewitz student iz Kopenhagena, A. Kopp, student iz Graza.

2) Za prethodne radove na ovom lokalitetu uporedi članke u Arheološkim radovima i raspravama I, II, IV-V, VI.

BUKOVAČKA ČESMA, BUKOVČE, SVETUZAREVO — naselje starčevačke grupe¹

Nalazi se oko 3 km severno od Svetozareva, na padini koja se blago spusta prema prvoj moravskoj terasi, te je do povlačenja Velike Morave bilo na samoj levoj obali. Teren je prema jugu i severu, takođe, nagnut, prema još aktivnim izvorima vode, pa je u trenutku zasnivanja bilo s triju strana opkoljeno

vođom. Preko najnižeg dela, paralelno sa starim koritom, načinjen je usek za železnicu 1884, dok je uzdužno po kosi usečen seoski put. U toku novih radova na modernizaciji pruge trebalo je da bude skinut i preostali pojas između ova dva objekta, dug 60 m, širok 7 m, pa je 1972. izvršeno zaštitno iskopavanje. Otvorene su devet sonde, dimenzije 6x6 m, dok su obimni okolni radovi pomogli i šire praćenje. Uočeno je da se kulturni sloj proteže od vrha zaravni prema jugu, uslovljen, izgleda, jačim izvorom, i prema zaklonu od severnog vetra. Na suprotnoj strani, na 30 m od kompaktnog sloja, nađeno je jedno vatrište van nastambi, s obiljem fragmenata u pepelu, kakva se sreću i u starčevačkom horizontu u Vinčici.²

Konstatovana su dva stanbena horizonta jedne iste etape razvoja, sa materijalom izjednačenih tipoloških odlika. Stan su činile poluzemunice, plitko ukopane, ali brižljivo rađene, o čemu svedoči veća količina lepa, sa otiscima kolja, crvene površine ili, čak, sa belom prevlakom. Posle Supske³ i nekih indicija sa Tečića⁴ ovo će biti prvi ozbiljniji prilozi o arhitekturi starijeg neolita u ovom regionu. U zemunici I (sonda VIII — IX) nađena su dva ognjišta, jedno preko drugog, različita u tehnici građenja, prema kojima je i izvršena diferencijacija po fazama. Prvo je bilo levkasto ukopano u zdravicu (kote 273 — 240), sa prečnikom 0,47 m i vencem od sitnog kamenja oko njega. Mlađe je zidano od naboja čiste zemlje, koja je u vatri otvrdla. Inače je većih razmera i elipsoidnog oblika, dimenzije 1,40x1,20 m, sa dužom osovinom prema reci (kote 240 — 202). U zemunici II (sonda V) nađeno je novo ognjište ove kasnije faze, kružnog oblika, sa prečnikom od 0,60 m.

Pod od naboja oko starijeg ognjišta bio je prekriven ljušturama puževa i školjaka, kao i ribljim i životinjskim kostima, što označava kraću skupljačku — lovačku fazu, odmah nakon naseljavanja. Nađeno je i više keramičkih fragmenata, od kojih su neki sa ukrasom, u vidu ureza, zareza nohtima i manji broj sa nalepcima, česti kroz oba horizonta. Oko mladih ognjišta u obema zemunicama nema prethodnog materijala, osim fragmenata posuđa i veće količine lepa, crvene ili belo bojadisane površine. Koncentrisan oko vatrišta, u prečniku 2,5 — 3 m, ukazuje na krovnu konstrukciju, položaj zidova i, donekle, na dimenzije objekata. U obe zemunice bilo ga je više na zapadnoj strani od ognjišta, verovatno zbog toga što je ulaz bio okrenut prema reci.

Keramički materijal čine pretežno grube posude, sa istim tipološkim odlikama tokom cele stratigrafije. Nešto češća pojava većih sudova debelih zidova, pred kraj naselja, verovatno odgovara funkciji silosa, rezultirana gajenjem žitarica. Po gruboj proceni 1/5 nađenih fragmentata bila je ukrašena, pri čemu se podjednako javljaju urezi u više kombinacija, zarezi noktima, štipani ili u vidu plastičnih aplikacija (T. III, sl. 2 — 6). Interesantna je pojava urezivanja u vidu snopa paralelnih, lomljenih linija, sa analogijom kod Paraćina,⁵ no mnogo bliža maniru sa vinčanskih žrtvenika. Pravog barbotina nema, bar ne u nekom »organizovanom« vidu, kakav srećemo na Tečiću, kao da je bio potisnut češćom tehnikom urezivanja. Plastični ukrasi ni iz daleka ne postižu raskoš sa Tečića ili Paraćina, jer se mahom radi o bradavičastim ispupčenjima, nepravilnog oblika. Neki fragmenti ukrašeni štipanjem asociraju na slabo razčlanjen žitni klas (T. III, sl. 5).

Fino polirana keramika zastupljena je samo sa dva fragmenta tamno crvene boje, manjih loptastih posuda. Izuzetno se javlja i jedan fragmentovani loptasti sud, ukrašen pri obodu utisnutim prstima, sive boje, ali je grube fature. Slikana keramika sasvim odsustvuje.

Skala oblika nije ničim dopunjea. Glavni oblik je loptast, odnosno bombast sud, na niskoj prstenastoj nozi, ponekad sa četiri, naspramno postavljениh, tunelastih dršaka. Interesantno je da ovo naselje, prema tipološkoj podeli B. Jovanovića⁶, sadrži oblike koji nose obeležje »oblasti severnog Balkana«⁷ (T. III, sl. 2), zatim »Centralnog Balkana«⁸ (T. III, sl. 1) ili »oblasti južnog Balkana«⁹ (T. III, sl. 3). U pitanju je nesavršenost ove podele ili posrednička, odnosno sažimajuća uloga srednjeg Pomoravlja, na širem arealu Cen. Balkana.

Nađen je veći broj celih (T. III, sl. 4) ili fragmentovanih žrtvenika, sa ukrasom u vidu cik-cak urezanih linija (T. III, sl. 7) ili sa bradavičastim ispupčenjima na prelazu noge. Više primeraka je bez ukrasa. U isto vreme, javlja se i nekoliko predmeta sa praktičnom ili funkcijom amuleta (T. III, sl. 8), bez bliže analogije. Jedan predmet stubastog oblika, povijen lučno, verovatno predstavlja fragmentovanu dršku (T. III, sl. 9), sa analogijom u još jednom primerku na ovom naselju. Ona oblikovana sa detaljima lica, nalepljivanjem zemlje ili izvlačenjem iz ravni cele mase. Usne su izvedene nalepljivanjem horizon-

talne trake, kao i nos, sa malim ulegnućem među njima. Oči su oštećene, ali se na desnom jasno vidi da je izvedeno izvlačenjem iz osnovne mase. Predmet je dug 6,5 cm a širok 2 cm na sredini.

Nađeno je i obilje alatki, naročito sileksnih nožića i sekira trapezastog ili trougaonog oblika. Jedan primerak je znatno veći i sa tragovima grubog okresivanja (T. III, sl. 10). Za jednu fragmentovanu koštanu alatku, od vrha roga, zašiljenu na vrhu u vidu dleta, moglo bi se pomišljati na primitivnu motiku.

Radovi na ovom naselju pružili su bogat arheološki materijal bez sumnje vrlo značajan za šire ocene o starijem neolitu u ovom delu Pomoravlja.

S. Vetnić

- 1 Nalazište je od ranije poznato, no bez bliže identifikacije (Nalazišta-23). U arhivi ZMS vođeno je kao naselje gvozdenog doba, jer je starčevački sloj otkriven tek dubljim radovima.
- 2 B. Stalio, Naselje i stan neolitskog perioda, NCB, Bgd., 1968, 80.
- 3 Ibid, 79
- 4 R. Galović, Neolitsko naselje u Tečiću, ZRNMB, III, 32
- 5 Izveštaj o sondažnim radovima priložen za ovaj AP
- 6 B. Jovanović, Istorijat keramičke industrije... NCB, 119-124, P. I, II
- 7 Ibid, Pr. II, sl. 4
- 8 Ibid, Pr. II, sl. 8
- 9 Ibid, Pr. II, sl. 13

VELIKA REKA — KOD TOPOLE, DEONICA, SVETUZAREVO — naselje starčevačke grupe

Naselje se nalazi oko 4 km severozapadno od Svetozareva, među ograncima Crnog Vrh. Neoštećeni deo se prostire na prilično uzanom pojasu između sporednog puta Svetozarevo — Donje Stiplje i Stipljanske reke, pritoke Belice, kojom se vezuje sa moravskom kotlinom. Od starčevačkog naselja na »Tranjinoj bari« u s. Crnči,¹ na oko 2 km u pravoj liniji prema zapadu, razdvojeno je osrednjim poprečnim grebenom. Istovremeno, sličnim grebenom na istoku odvojeno je od moravske kotline na čijem se obodu, i na sličnoj razdaljini, nalazi istovremeno naselje »Bukovačka česma« u Bukovču.²

Do prosecanja puta naselje je ležalo na nagnutom platou, koji se jednom stranom oslanjao na greben a drugom spustao u

proširenu dolinu, kojom meandrira reka, ostavljajući van korita plodonosne nanose. U toku ovih radova uništen je potpuno uzdignutiji deo a vremenom, obradom zemlje, i kulturni sloj na periferiji naselja, na nižem delu platoa, te je materijal bio razasut po površini i izmešan sa humusom, ili spran prema reci. U toku 1972. ovde su, u okviru programa na ispitivanju neolitskih naselja u srednjem Pomoravlju, na kojem radi Zavičajni muzej u Svetozarevu, izvršeni manji sondažni zaštitni radovi, uoči novog proširenja puta, koje je pretilo da sasvim uništi kulturni sloj. Otvorena su tri rova po širini platoa, ukupne dužine 12 m, širine 1 m, sa međusobnim razmacima i na različitim nivoima, te je zahvaćen gotovo ceo neoštećeni prostor.

Radi se o naselju sa jednim stanbenim horizontom, kratkog trajanja, te je kulturni sloj, istovremeno, i sadašnji humusni prekrivač. Otuda je materijal, pored sondažnih rovova, prikupljen sa cele površine i na osnovu svih nalaza formirana uopštena slika. Tragovi bilo kakve arhitekture nisu uočeni. Put je, izgleda, prešao preko centra naselja, te su uništeni i uklonjeni sa zemljom. Nađen je samo jedan fragmenat lepa sa tragovima kolja, koji svedoči o njenom prisustvu i indicira na prisustvo nadzemnih građevina.

Kulturni inventar mahom čine keramički fragmenti grubog posuda, bez i jednog priloga fine monohromne ili slikane keramike. Prema siromaštvu nađenog materijala skala raznolikih ornamentata je prilično široka. Najčešće se javljaju plastični ukrasi, aplicirani na svežu površinu suda, u vidu polumesečastih ili polukružnih traka, zatim sa nekoliko pravih paralelnih traka, zatim poput plastičnih pečata, ravne površine ili sa ubodom prsta po sredini (T. IV, sl. 1-3), što se, inače, u ovoj oblasti obilato sreće na Tečiću³ ili na bližem naselju Bukovče kod Svetozareva.⁴ Nešto su ređi i mnogo grublje izvedeni ukrasi štipanjem i ubodima prstiju, dok specifično mesto imaju fragmenti ukrašeni u vidu žigosanih kružića (T. IV, sl. 6), poznati sa Tečića.⁵ Najređi su fragmenti ukrašeni prevlačenjem prstima preko sveže površine, i to bez posebnog sistema, te liče na isprekidane nepravilne plastične trake ili bradavičasta ispupčenje u nizu. Značajno je da urezanih ornamentata uopšte nema, dok su na Tečiću, donekle i u Bukovču, specifična regionalna odlika.⁶ Nađena je jedna fragmentovana noga žrtvenika, ukrašena po spoljnim ivicama, kao i po dnu recipijenta, uscima cik-cak profilacije (T. IV,

sl. 4). I ova pojava se sreće na jednom primerku iz Tečića, gde se useci javljaju samo po ivici recipijenta,⁷ ili kao urezane cik-cak linije na nogama žrtvenika u Bukovču. Kompozicijski šire uzeto mogu se povezivati i sa Crnokalačkom barom, za koje autori kažu da se tipološki približavaju »poznijim vinčanskim kanonima«.⁸

Koštane alatke nedostaju. Nađeno je desetak sileksnih artefakata, pretežno odbitaka. Neki su okresivanjem doterani za funkciju nožića, ili kao vrh strele (T. IV, sl. 5). Značajan je primerak kopljastog oblika, dug 7,5 cm, širok 5 cm, sa elementima mezolitokog retuša (T. IV, sl. 7). Nađene su i dve sekire: jezičastog i izduženog trouglastog oblika (T. IV, sl. 8, 9). Prva je znatno manja, korišćena u obradi kostiju, dok je druga alatka univerzalnih svojstava.

Naselje je većim delom bilo uništeno, te nema osnova za šire posmatranje. Tipološka sličnost upućuje na Tečić, koji je oko 50 km južnije, odvojen sa više planinskih pregrada. Nesumnjivo razilaženje, i na hronološkom planu, javlja se u potpunom odsustvu fine i slikane keramike na ovom mestu. S druge strane, punu bliskost i na širem planu ništa ne smeta sa susednim naseljem u Bukovču, jer u oba slučaja nedostaje pomenuta keramika. Jedino se ne može objasniti otkuda u Bukovču skoro sve ostale tehnike dekora poznate u Tečiću, pa i specifično urezivanje, dok ga ovde nema, zajedno i sa nekim drugim manierama. Naime, razlike ima u primeni tkz. organizovanog barbotina, koji se u Tečiću javlja u skoro klasičnom obliku, u Bukovču u nešto manje razvijenoj formi, dok se ovde tek naziru njegovi genetski zađeci. U vezi s ovim vredi pomenuti i ukrase na žrtvenicima, u vidu useka (Deonica) ili ureza (Bukovče), kao mezolitsku tehniku u obradi drveta. Na primerku iz Tečića useci su, ustvari, ukrasi izvedeni ubodom prstiju, što je tipična starčevačka tehnika ukrašavanja, nastala imitiranjem na novom materijalu.

Moguće je da naselje u Deonici označava kratkotrajnu stanicu na ne rekonstruisanom migracionom putu, između planinskih brana, preko zapadnog dela ovog regiona. Ulazak u ovaj basen bio je moguć s juga, nizvodno sa moravskim tokom, i osloncem na razvođe Ibra i Z. Morave, gde se, u širem smislu, nalazi i Tečić, ili sa zapada, iz šumadijskog kompleksa. Bliskost Tečića sa Grivcem, preko belog slikanja, kao i neke ocene o Divostinu,

gde, takođe, nema pravog barbotina i slikane keramike,⁹ ide u prilog veza sa zapadom.

S. Vjetnić

1 Nepublikovan materijal nalazi se u ZMS. Izveštaj o zaštitnim radovima 1972. priložen je za ovaj broj AP

2 Isto

3 R. Galović, Neolitsko naselje u Tečiću, ZRNMB, III, T. III, 2-4, T. IV, 2, 5

4 Kao nap. 2

5 R. Galović, T. VIII, 2

6 Ibid, p. 41, T. VII, 1-7

7 Ibid, T. VIII, 7

8 N. Tasić — E. Tomić, Crnokalačka bara, ADJ, 1969, 30, sl. 6

9 Ibid, 33

TRANJINA BARA, CRNČE, SVETUZAREVO — naselje starčevačke grupe¹

Lokalitet se nalazi oko 7 km severozapadno od Svetozareva, među ograncima Crnog Vrha, i predstavlja jedno od najudaljenijih neolitskih nalazišta od moravskog toka u ovom delu srednjeg Pomoravlja. Leži u uglu koji, s jedne strane, gradi meridionalna linija Velike Morave, spustajući se na sever prema Podunavlju, i komunikacioni pravac prema zapadu, na kojem je usečen savremeni put Svetozarevo — Kragujevac. U bližem topografskom pogledu naselje je niklo na početku doline bezimenog potoka, koji se, nešto niže, spaja sa Štipljanskom rekam, pritokom Belice, i s njome izbija na moravsku kotlinu. Ovim pravcem se lako vezuje i sa pomenutom saobraćajnicom prema Kragujevcu i celim šumadijskim kompleksom. Otuda se na ovoj shemi moraju i očekivati eventualni pravci preko kojih su nosioci ove kulturne grupe dospeli na »Tranjinu baru« i zasnovali naselje. Interesantno je da se kod utoka potoka, na kojem leži ovo naselje, uz Štipljansku reku nalazi neispitano starčevačko naselje, registrovano kao »Damnjanov kladenac« u s. Deonici,² dok se na zapadu, iza grebena, na oko 2 km razdaljine, nalazi još jedno istovremeno naselje, poznato kao »Velika reka — kod Topola« u s. Deonici.³

U toku rekognosciranja 1972. primećeno je da su površinski nalazi bili razasuti samo po zapadnom delu polukružne uvale,

čije močvarno tle, sa nekoliko izvora pitke vode, još uvek obezbeđuje neophodne životne uslove. Na drugim delovima uočavaju se tragovi obitovanja i u kasnijim epohama, pred kraj bronzanog doba (polje sa urnama?) i tokom poznog srednjeg veka. Kulturni sloj je bio uveliko oštećen zemljanim radovima a materijal većim delom spran prema dnu uvale. Na nekoliko mesta raspoznavale su se konture tamnih mrlja, verovatno podovi plitko ukopanih jama ili zemunica, ili ostaci vatrišta.

Pre nego što će doći do potpunog uništenja kulturnog sloja, otvorena su dva rova, dimenzije 15x1 m, na različitim visinama, te je zahvaćena cela površina sa nalazima. Rezultati su bili više nego siromašni, jer se radilo o jednoslojnom naselju kratkog života. Već sa prvim ašovom u oba rova dospelo se do sterilne zemlje, što znači da je kulturni sloj istovremeno i humusni prekrivač, Siromašan materijal, kako u pojavi, tako i u maloju skali keramičkih oblika, koji predstavljaju jedine nalaze, više je nađen po površini, nego u rovovima, pa je sav prikupljen, radi što potpunijeg sagledavanja.

O arhitekturi naselja nema ni reči. Napred su navedene mogućie pretpostavke kako tumačiti jedva vidljive tamne mrlje, s najvećom verovatnoćom da se radi o vatrištima.

Keramički materijal predstavljen je fragmentima grubih sudova, dok fina monohromna i slikana keramika potpuno odsustvuju. Interesantno je da se radilo mahom o većim posudama, debelih zidova i loše izrade. Samo u retkim slučajevima javljaju se ornamentisani komadi, sa ukrasom od uboda prstiju ili štipanjem noktiju, dok su još ređi u vidu plastičnih traka. Prve dve grupe ornamenata ne prati bilo kakva pravilnost, već su pre u funkciji da prekriju površinu suda. Fragmenta sa barbotin ili urezanim motivima nema.

Stiče se utisak da se radi o posudu za svakodnevnu upotrebu, ali ono verovatno označava i jednu fazu na razvojnom stablu ove kulturne grupe. Pomanjkanje fine i slikane keramike, žrtvenika, pa i oruđa, ide u prilog da se radi o privremenoj stanici, u toku migracionog procesa, čije se stanovništvo još uvek nije čvršće vezalo za agrikulturnu delatnost, pa se nisu razvila ni ostala uzgredna privređivanja. Prema tipološkim odlikama nema novih elemenata u već poznatom inventaru starčevačke grupe u ovom regionu. U najgrubljem smislu materijal pokazuje sličnost sa dva susedna, napred navedena naselja.

Analizirajući ovaj odnos nameće se kao prvo pitanje pojava starčevačkih naselja u planinskim predelima, mada samo nekoliko kilometara od moravske kotline. S druge strane, njihova brojnost u krugu malog prečnika predočava još jednu novu tajnu. Prvo pitanje se, svakako, ne može objašnjavati tako da se migracioni talas, idući obodom moravske kotline, razbio kod Svetozareva u više pravaca — prema naselju kod Bukovča,⁴ ili dolinom pritočne reke Belice, gde na njenom razvodu srećemo naselje »Damnjanov kladenac« i »Veliku reku« u s. Deonici, u susedstvu ovog mesta. Smatrajući da je karakteristika ove epohe da njeni stanovnici za mesto naselja biraju obode terasa većih reka ništa ne ide u prilog da su oni, u jednom trenutku, napustile ovo shvatanje i iz kotline prešli među planinske prevoje. Ostaje da se veruje da je njih ovde doveo širok migracioni talas, koji je u najranijoj fazi formirao niz malih naseobina, koje će se vremenom objediniti. Ostajući na planinskim rekama ili jezerima indiciraju na prapostojbinu sa sličnim geografskim odlikama, negde u mezolitskim stratumima. Ona nije bila pored moravskog toka, već pre negdje u šumadijskom kompleksu, odakle stižu donoseći lov, u izvesnom smislu i zemljoradnju, kao prevashodno zanimanje. Silaženjem na moravsku kotlinu menja se i način privređivanja. Interesantno je i mišljenje da starčevačka naselja sa tankim kulturnim slojem, uvučena u zaleđe od rečnih dolina, treba smatrati lovačkim isturenim stanicama nekog većeg naselja, iz perioda kad je lov još uvek dopunski vid privređivanja.⁵ Siromaštvo arhitekture ide u prilog obema tezama, dok siromaštvo materijala ne dozvoljava da se bilo koja prioritetno oceni. U svakom slučaju, ni teza o povezanosti sa šumadijskim kompleksom ne može se ozbiljnije dokazivati.

S. Vetnić

NAPOMENE:

- 1 Lokalitet je poznat od ranije (vidi: M. i D. Garašanin, Arheološka nalazišta, 23), opredeljen na osnovu fragmenata keramike kao neolitsko naselje. Ova druga grupa nalaza verovatno potiče iz kasnijih epoha.
- 2 Na naselju nisu izvođeni sistematski radovi. Materijal sa površine nalazi se u ZMS
- 3 Nepublikovan materijal nalazi se u ZMS. Izveštaj o zaštitnim radovima 1972. priložen za ovaj broj AP.
- 4 Nepublikovani materijal nalazi se u ZMS. Izveštaj o sondažnim radovima priložen za ovaj broj AP.
- 5 L. Sekereš, Najranija neolitska naselja u okolini Subotice, referat saopšten na sastanku SAD 21. XII 1972. u Subotici.

TRNATI LAZ, LUKAR, SVETOZAREVO — naselje starčevačke grupe¹

Nalazi se na zapadnom, planinskom delu regiona, na valovitom terenu između ogranaka Gledićskih planina i Juhora, koji, ni u kojem slučaju, ne odgovaraju odlikama koje prate starčevačka naselja. Zasnovano je na početku i stranama slepe doline, koja prikuplja prитоčne vode i kao Lukarski potok se uliva u r. Lugomir, nešto nizvodnije od ušća r. Dulenke, na kojoj leži naselje u Tečiću.² Na ovaj način, kao i Tečić, posredstvom Lugomira vezuje se sa moravskom kotlinom, ili posredstvom Kalenićske reke sa razvođem Zapadne Morave i Ibra. S druge strane, naselje je odmah ispod komunikacionog pravca na kojem leži savremeni put Svetozarevo — Kragujevac, ograđeno zaobljenim, poprečnim grebenom.

Prilikom rekognosciranja 1963. ustanovljena je pojava površinskih nalaza, na samom dnu i po stranama doline. Prilikom probnih radova 1965. postavljena su tri rova, dimenzije 4x2, prema pojavi nalaza po stranama polukružne uvale. Nađeno je ukupno, što na površini, što u sondama, oko desetak fragmenata, posuda grube izrade, bez ikakvog ukrasa. Nameće se zaključak da je naselje osnovano bez veće pažnje, u migracionom naletu, jer su uslovi za zemljoradnju bili, izgleda, minimalni. Moguće je, međutim, da je kulturni sloj bio intenzivniji, ali je uništen vodom i radovima, i spran u potok, pa je, otuda, na njegovim obalama i bilo najviše nalaza.

U odsustvu značajnijeg arheološkog materijala i arhitekture, i bez stratigrafskih osnova, ukoliko sonde nisu pogrešno postavljene, ovo nalazište u zapadnom, planinskom delu srednjeg Pomoravlja skreće na sebe pažnju iz više razloga. Zajedno sa naseljima u s. Crnči³ i Deonici,⁴ između ogranaka Črnog Vrha, sa susednim Tečićem, između Gledićskih planina i Juhora, i nekoliko još neispitanih na sličnom terenu,⁵ formira se prilično brojna grupa starčevačkih naseobina van užeg pojasa moravske kotline. Izuzimajući Tečić, koji je raspolagao najpotpunijim životnim uslovima, sva su ostavila tanak kulturni sloj, mahom bez ozbiljnijih dokaza o arhitekturi i siromašan arheološki materijal. Njega, po pravilu, prati odsustvo fine ili slikane keramike, pa čak i drugih tehnika, dok se na ovom mestu otišlo najdalje, jer nisu poznate ni u kakvom pogledu. Ostala bi, za sada, jedina značajna činjenica da ovo naselje, sa siromaštvom tipo-

loških odlika kulturnog inventara, ne može da se, na određen način, poveže sa bilo kojim u susedstvu. Iz više razloga ovo se mora pripisati nepotpuno prikupljenim podacima, nego li izvesnoj pojavi. Ostaje jedino da se napomene da se finijom analizom terena veze Tečića sa okolnim oblastima lakše uočavaju: sem pomenutih prema istoku ili jugu, u širem smislu prema Velikoj ili Zapadnoj Moravi, ništa manje ugodan nije ni pravac na saobraćajnici preko koje je postavljen savremeni put Kruševac — Rekovac — Kragujevac, jer ga skoro dodiruje.⁶ Za naselje u Lukaru to se ne može reći, pošto se samo naslanja na raselinu između Svetozareva i Kragujevca, te je, na istoku, usmereno prema Velikoj Moravi, a na zapadu ka šumadijskom kompleksu. Tek sa novim rezultatima na naseljima u graničnom pojasu između ove dve oblasti moći će da se donesu ozbiljnije ocene.

S. Vetnić

NAPOMENE:

- 1 Nalazište je od ranije poznato, ali je pogrešno opredeljeno kao vinčansko naselje. Vidi: Arheološki spomenici i nalazišta u cen. Srbiji, p. 15
- 2 R. Galović, Neolitsko naselje u Tečiću kod Rekovca, ZRNMB, III, 1969
- 3 Izveštaj o sondažnim radovima 1972. priložen za ovaj broj AP
- 4 Isto
- 5 Misli se na naselje »Damnjanov kladenac« u s. Deonici, dodirnjuto u izveštaju o radovima na lok. »Velika reka« (up. nap. 4 iz ovog priloga), kao i na naselje »Polje«, kod s. Bunara, između Svetozareva i Kragujevca, sa kojeg se površinski nalazi čuvaju u ZMS
- 6 Na ovoj relaciji mogu se, za sada, jedino pratiti eventualni dodiri ovog naselja sa Grivcem, u pogledu belog slikanja.

SLATINA — MOTEL KOD PARACINA, PARACIN — naselje starčevačke grupe

Naselje se prostiralo na padini, koja se blago spuštala od Karađorđevog Brda ka ekonomskom dvorištu Srpske fabrike stakla, a po širini prema istočnoj ivici grada. Iz nekoliko pravaca, sa kose su prema naselju silazili potočići, danas već presahlih izvora, te je okolni teren bio prilično močvaran, pa je i dobio naziv »Slatina«. Nižim delom naselje se oslanjalo na desnu obalu Crnice. Izgleda da je sasvim uništeno, počev sa radovi-

ma u fabričkom krugu, zatim u toku prosecanja autoputa i dveju petlji, ili kopanjem temelja za više uslužnih objekata oko motela. Praćenjem radova tokom 1962—1964. prikupljen je raznovrstan materijal, sa malim prekidima od ranog neolita do srednjeg veka.¹

Postojali su uslovi da se u toku kopanja rezervoara za benzinsku pumpu 1963. otvori sonda 5x5 m, i da se, donekle, fiksira vertikalna stratigrafija. Konstatovano je da se sterilni prekrivač od zemlje i peska, nanet sa obližnjeg brda, proteže čak do dubine od 3,40 m, i da leži preko tankog kulturnog sloja, sa mestimičnom pojavom vinčanskog materijala, debljine 10—15 sm. Interesantno je da je iza njega sledio nov sterilni sloj od peskovite zemlje, debljine 5—15 sm, i tek onda starčevački horizont, od oko 40 sm. Praćenjem radova na ostalim delovima radišišta i kontrolom vertikalnih useka još na jednom mestu je uočen kratkotrajni prekid između horizonata starijeg i mlađeg neolitskog naselja, s tim što je vinčanski sloj ovde iznosio preko 2 m. O odsustvu kontinuiteta išla bi u prilog i činjenica da uopšte nije nađena fina monohromna, niti slikana keramika, pošto je život bio prekinut pre njihove produkcije.²

Tragova arhitekture nema, jer je sondom, izgleda, bio zahvaćen horizont izvan stanbenih celina, niti su uočeni na drugim mestima. Keramički materijal čine fragmenti grubog posuda, debelih zidova i loše izrade. Javljaju se tipični barbotin ukrasi, izvedeni prevlačenjem prstiju, po vertikalnom ili iskošenom pravcu. Jedino se oni sreću na manjim posudama, loptastog oblika, sa ravnim dnom i bez drški T. V. (Sl. 2). U podjednako meri sreću se i ukrasi u vidu plastičnih kružnih aplikacija, žigosane vrhovima prstiju, te izazivaju osećaj primitivno izvedene rozete T. V. (Sl. 1). Oba ova motiva imaju punu analogiju na Tečiću,³ naročito u pogledu plastičnih rozeta. S druge strane, sa barbotin ukrasima uočava se dodirna veza i sa naseljem u Bukovču kod Svetozareva, na istoj strani obale gde leži i Tečić. Ovde je, međutim, prevlačenje prstima zastupljeno bez brižljivijeg odnosa u izvođenju ove ornamentike, kao da je bilo potisnuto brojnijim urezivanjem,⁴ što je, takođe, poznata pojava sa Tečića, čak i specifična karakteristika.⁵ Na taj način, može se zaključiti da se, pored Tečića, jedino još na ovom naselju u regionu srednjeg Pomoravlja javlja tkz. organizovani barbotin, kao tipična vrsta ornamentike starčevačke grupe. Samo u

jednom slučaju javlja se i unezivanje, u vidu spona paralelnih, prilično duboko urezanih linija, koje po maniru i načinu izvođenja stoje vrlo blisko sa pojavama na vinčanskim žrtvenicima T. V. (Sl. 3). Inače, naspram ove pojave stoji u raskoraku odsustvo impreso tehnike, u vidu zarezata ili štipanja noktima, koja se ocenjuje kao mlađi proizvod u okviru razvoja starčevačke grupe. Izuzev plastične rozete nedostaje ni tehnika ubodima prstiju, kao samostalna pojava, prilično izražena nešto južnije, na naselju u Drenovcu.⁶

Položaj ovog naselja prema dolini Crnice, u daljem smislu prema komunikacionom pravcu koji srednje Pomoravlje vezuje sa dolinom Timoka (savremeni put Paraćin — Zaječar) i otvara put ka bugarskoj granici, na dolinu Vrao³, Sofijsko polje i slivove Strume i Marice, naizgled upućuje na značajne potencijalne kontakte. Na ovom pravcu, naime, u arheološkom pogledu leži jedna od najkraćih i direktnih saobraćajnica prema zapadno - bugarskom arealu sa slikanom keramikom, kao i logična posrednička veza ovog dela Pomoravlja prema našim krajevima. Nažalost, ovo, za sada, nije ničim dokazano. Za zemljane radove, izvedene na ovom mestu, ne može se reći da nisu bili obimni. Šta više, mada bez stratigrafskih elemenata, izvedeni su na takvom prostranstvu i po dubini da su potpuno uništena starčevačko, vinčanko, pa i naselja iz poznijih epoha. Detaljnom analizom prikupljenog materijala nije uočen ni jedan primerak fine, ili slikane keramike, te se ovo mora prihvatiti kao konačan zaključak, pošto naknadni radovi ne bi dali ni izbliza novu sliku.

Na taj način, komunikacioni pravac prema Bugarskoj, na kojem je ležalo starčevačko naselje u Paraćinu, ne može se smatrati aortom značajnijeg upliva u povezivanju istočnog i zapadnog unutrašnjeg dela Centralnog Balkana, barem u toku ove epohe, i to po pitanju pojave slikane keramike. Njen značaj biće uočen mnogo kasnije, naročito tokom antičke epohe, o čemu svedoči i bogat građevinski materijal, verovatno ostaci nekog strateškog objekta.⁷ Problem pojave belog slikanja na Tečiću, i dalje, na Grivcu, dobija ovim još komplikovanije razmere.

S. Vetnić

NAPOMENE:

- 1 Nalazište je evidentirano za vreme radova na autoputu, dok je neposrednom zaštitom, tokom 1962, rukovodio arheolog M. Miletić, saradnik NMB, gde se nalazi nađeni materijal iz tog perioda.

- 2 Tokom 1963—1964. radove je kontrolisao potpisani, i tom prilikom izvršio sondažne radove. Nepublikovani materijal nalazi se u ZMS a manjim delom i u osnovnoj školi »R. Domanović« u Paraćinu.
- 3 R. Galović, Neolitsko naselje u Tečiću, ZRNMB, III, T. IV, 1, 4, 6.
- 4 Nepublikovani materijal nalazi se u ZMS. Izveštaj o zaštitnim radovima 1972. priložen za ovaj broj AP.
- 5 R. Galović, p. 41.
- 6 Nepublikovani materijal nalazi se u ZMS.
- 7 Listu vrlo značajnih nalaza iz neposredne blizine, naročito deset votivnih reljefa sa svetišta na susednom brdu, kao i literaturu o njima vidi: Nalazišta, 179.

GOMOLAVA, HRTKOVC, RUMA — višeslojno nalazište
Izveštaj o radovima u 1971—1972. godini

Iskopavanja u 1971. su nastavak radova iz 1970. godine.¹ Istraženi su blokovi I, IV i V Pl. 1 sa latenskim stambenim horizontom, halštatskim i započeto je ispitivanje eneolitskog stratum (bl. IV i V u celini i bl. I delimično).

Istraživanjima u 1971. godini konstatovano je da se latenski horizont može izdvojiti u tri evolucione faze T. VI. (Sl. 1). Najstarija etapa se datuje na osnovu keramičkog i metalnog pokretnog materijala u Laten C fazu, odnosno u period od oko 200 do 100 godina pre n. e. Na ovaj zaključak upućuju nalazi fragmenta slikane, kasnolatske, keramike, koji se javljaju pored tipičnih kasnokeltskih fibula u najranijim slojevima naselja Skordiska na Gomolavi. Nov prilog proučavanju arhitekture latenskog perioda je otkriće poluzemunice koja takođe verovatno pripada ranoj fazi izgradnje keltskog naselja. Interesantno je da se u najstarijoj građevinskoj fazi vrlo često nailazi na tzv. »dački materijal« (šolje) kao i na izvesne elemente keramikografije (sastav zemlje i ornametalni dekor) koji mogu biti autohtonog porekla. Ovim bi se na neki način indicirala veza novoprispelih keltskih doseljenika i autohtonog stanovništva. U toku ispitivanja otkrivene su veće količine žitarica, nalazi životinjskih kostiju i bogat arheološki pokretni materijal. Svi pomenuti elementi pružaju izvanredno povoljnu mogućnost utvrđivanja dolaska Skordiska u međurečje Save i Dunava, a posebno na obale Save u donjem Sremu. Takođe se pruža alternativa praćenja načina delimične kulturne fuzije autohtonog stanovništva u okviru ranog keltskog staništa na Gomolavi.

U toku radova na tellu ispitan je u celini halštatski i pozno-bronzani horizont. Pored otkrića ostatka arhitekture, podova, peći i ognjišta, naročitu pažnju privlači kružna grobnica sa četiri nivoa sahranjenih stanovnika halštatskog naselja koja predstavlja svojevrsnu naučnu senzaciju u Panoniji T. VI. (Sl. 2). Nekropola sa skeletima prstenasto međusobno povezanim, u hoker položaju, nakitom, ostacima posuda i životinjskih kostiju pripada verovatno periodu između VIII—VI veka pre n. e. U nekropoli je bilo sahranjeno 78 individua. Prema preliminarnim antropološkim analizama samo dva skeleta pripadaju muškom polu. Ovo je prvi puta da se na Gomolavi uspeo u potpunosti da otkrije i ispita način sahranjivanja koji za sada nije poznat u ovom delu Evrope. Najverovatnije da se radi o specijalnom kulturnom sahranjivanju, mada postoje i druge pretpostavke. Kada se sakupe sve potrebne antropološke analize moći će sa većom sigurnošću da se govori o etničkim predstavnicima halštatskog stratuma na Gomolavi.

Ispitivanje bronzanodobnog stratuma potvrdilo je ranije sagledanu genezu. Utvrđeni su elementi pripadnosti kulturnom horizontu Belegiš II i Belegiš I kao i stambenom nivou u kome se nalaze keramički oblici koji pripadaju Omoljica-Vatin fazi. Znači da ovaj stratum (Gomolava IV) obuhvata u klasičnoj periodizaciji bronzu A2-B do horizonata Ha A-B. Naravno ovo su alternativne pretpostavke koje ukazuju na kompleksnost i heterogenost bronzanodobnog i ranohalštatskog stratuma na tellu.

Istraživanja poznoeneolitskog horizonta omogućila su da se sa sigurnošću govori o starijoj i mlađoj građevinskoj fazi podizanja kostolačkog naselja T. VII. (Sl. 3). Utvrđeno je da poznoeneolitsko naselje sadrži dva nivoa kuća. Mada ne postoje tipološke i kulturne razlike između starijeg i mlađeg kostolačkog naselja za utvrđivanje relativne hronologije poznog eneolita jugoslovenskog Podunavlja značajno je da dve faze izgradnje kostolačkog naselja na Gomolavi ukazuju na mogućnost sinhronizacije mlađe etape sa početkom i razvojem vučedolske kulturne grupe.

U blokovima IV i V otkriveni su delovi posuda u stratumu koji se definiše kao »eneolitski humus«. Ovo je još jedan dokaz uticaja panonskih rano i srednje eneolitskih kultura na formiranje razređenog građevinskog stratuma u »eneolitskom humusu« na Gomolavi.

Radovi su prekinuti u bloku I na nivou eneolitskog stambenog horizonta, a u blokovima IV i V na nivou poznog vinčanskog naselja koje pripada početku vinčansko-pločničke faze.

Iskopavanja na Gomolavi u 1972. godini su nastavak šireg i kompleksnog ispitivanja iz 1972. godine.²

Iskopavanja su koncentrisana na priobalne delove Gomolave (bl. I, IV i V). Istraživanja su nastavljena u okviru ispitivanja stratuma koji su započeti 1971. godine. Pošto se iste godine završio rad na donjem nivou halštatskog i baden-kostolačkog horizonta u kampanji 1972. godine preostali su za ispitivanje infiltrati iz starijeg gvozdenog doba, kulturne jame iz poznijeg eneolita i stambeni horizont koji pripadaju »eneolitskom humusu« i neolitskom stratumu.

Na osnovu radova u 1972. godini mogu se doneti sledeći zaključci:

1) Utvrđeno je da se infiltrati iz halštatskog sloja vrlo retko mogu konstatovati u bloku I i sporadično u blokovima IV i V. Kao značajan hronološki prilog utvrđivanja veza poznog bronzanog doba Transdanubije sa donjim tokom Save i centralno sremskim prostorom poslužila je kulturna jama u bloku V i kojoj su paralelno nađeni fragmenti keramike koji pripadaju vatinskoj grupi i tzv. transdanubijskoj inkrustovanoj keramici.

Iz poznog eneolitskog stratuma vredno je pomenuti da se po prvi put jasno izdvajaju kulturne jame koje pripadaju vučedolskoj grupi kao izdvojena pojava unutar moćnog stambenog horizonta koji pripada kraju eneolitskog perioda i početku rano bronzanog doba. Kao prilog boljem poznavanju ekonomike u poznoeneolitskom naselju na Gomolavi služe otkrića jama sa ostacima školjki i puževa. Radi se o »ostavama« materijala (školjke) koje su služile kao sirovina za inkrustaciju keramike.

Kao prilog boljem poznavanju tehnike građenja stambenih objekata u poznoeneolitskom stratumu mogu se izdvojiti nalazi ostataka koliba ili lakših stambenih objekata konstatovanih u badenskom stambenom nivou. Do sada se uglavnom predpostavljalo da su stanovnici u badenskim naseljima živeli u poluzemnicama ili zemunicama. Na osnovu otkrića delova podnica i lake zidne konstrukcije na Gomolavi može se zaključiti da se u badenskoj kulturnoj grupi podižu nadzemni, vrlo laki objekti kod kojih su osnovni konstruktivni elementi pruće oblep-

ljeno blatom i masivne podnice sa premazom što znači da su u pitanju staništa sa nadzemnim stambenim objektima.

Treba napomenuti da se na osnovu dugogodišnjih rezultata još jednom nameće zaključak da »eneolitski humus« predstavlja vrlo značajan, ali na žalost nedovoljno očuvan stambeni stratum na Gomolavi. Izuzev retko očuvanih delova »eneolitskog humusa« u bloku IV, ovogodišnja kampanja nije pružila odgovor na pitanje preciznog izdvajanja kulturnih grupa u okviru vertikalne stratigrafije u »eneolitskom humusu«. Najverovatniji razlog leži u činjenici da je ovaj stratum u znatnoj meri oštećen prodorima iz mlađih stambenih horizonata. Ove godine potvrđena je pretpostavka da se radi o sažimanju prototisapolgar elemenata i sopsotsko-lendelske faze III s jedne strane i prisustva, u gornjem nivou »eneolitskog humusa«, elemenata Tisapolgar A faze.

Najznačajnija i najšira istraživanja zahvata horizont vinčanske grupe T. VII. (Sl. 4). Prvi put na Gomolavi je zahvaćen veći prostor na kome je mogao da se prati sukcesivan razvoj i geneza vinčanskog stambenog horizonta. Mada nisu otkrivene kompletne i dobro očuvane kuće koje pripadaju vinčanskoj grupi, zahvaljujući većem broju delimično neoštećenih kućnih ostataka sa ostacima arhitekture moguće je da se izdvoje tri osnovna stambena nivoa.

Najmlađi građevinski stratum, na osnovu posuda nađenog »in situ« u kući 1 i 2, može se datovati na kraj vinčansko-pločničke faze (prelaz Vinča C — Vinča D). Kao najosnovniji element za datovanje ovih objekata mogu da posluže zdele sa uvučenim obodom koje se po pravilu javljaju u najmlađim slojevima vinčanskih naselja. Vrlo interesantan prilog proučavanja enterijera vinčanskih kuća je objekat 3 koji bi po svoj prilici bio nešto stariji od kuća 1. i 2. Radi se o objektu u bloku IV kod kojeg je mogao da se rekonstruiše obim, postojanje dveju prostora i dobro očuvana ognjišna površina. Na osnovu otkrića ovog objekta konstatovano je da su kuće pravougaone osnove, orijentacije severoistok-jugozapad, sa pećima koje su ograđene niskim zidićem na koji se oslanjaju ili su ukopane veće i manje ognjišne posude.

Vinčanskom stambenom horizontu koji se formirao na granici vinčansko-pločničke faze C-D i u C fazi pripadaju kuće 4, 5 i 6. Dok se kuća 4 nalazi u bloku V, objekti 5 i 6 otkriveni su u bloku I. Ovde se naročito ističu ruševine kuće 6 gde su otkrive-

ni interesantni arhitektonski elementi. Konstatovano je da se podnica objekta sastoji od dva reda premaza koji se oslanja na oblice horizontalno presečene. Sličan je bio i sistem podizanja zidova koji su kao supstrakcija sadržavali vertikalno postavljene talpe preko kojih se prevlačio premaz ilovače. On je često ispunjen prućem kao ojačanje zidne površine. Ovde se izdvaja mišljenje da pojedini delovi urušenog pletera pripadaju tavanici. To znači da bi vinčanske kuće pored stambenog prostora uključivale i neku vrstu potkrovlja.

U toku radova dosegnut je na pojedinim delovima lokaliteta sloj sa prvobitnim humusom u kome su otkriveni delovi ukopanih kolaca koji su pripadali najmlađem ili mlađem stambenom horizontu. Pored toga vredno je napomenuti da se iznad nivoa prvobitnog humusa formirao najstariji građevinski horizont koji pripada kraju vinčansko-tordoške faze (Vinča B 2).

Na osnovu ispitivanja faza evolucije vinčanskog naselja na Gomolavi zaključuje se da su postojala tri osnovna građevinska stratuma:

Prvom građevinskom horizontu (I) pripada nivo zemunice koji bi mogao da se datuje u vinčansko-tordošku B 2 fazu.

Drugi građevinski horizont (II) sastoji se od nadzemnih objekata u koji se mogu uključiti kućne celine 5 i 6. u vinčansko-pločničkoj C fazi.

Treći (najmlađi III) građevinski stratum vezuje se za podizanje kuća 1 i 2, a na kraju ovog perioda izgleda da su podignute kuće 3 i 4. Vremenski ovaj nivo pripada prelazu vinčansko-pločničke C-D faze.

Po prvi put se u građevinskom horizontu koji pripada vinčansko-pločničkoj fazi nalaze ostaci bakarnog nakita. Ovim se konačno može zaključiti da se prva pojava bakarnog nakita u Panonskoj niziji (jugoistočni deo) može fiksirati u vinčansko-pločničku C fazu.

Usamljeni fragmenti starčevačke keramike, kojih je i ranije bilo, samo još jednom potvrđuju da se najranije neolitsko naselje na Gomolavi podiglo u starijem neolitu.

Na iskopavanjima su učestvovali stručnjaci koji su sakupljali polen i materijal za C 14 analize kao i osteološke nalaze.³ Preliminarni zaključci pokazuju da se na Gomolavi u toku više vekova koristi tzv. »jednozrna pšenica« što do sada nije uoče-

no. Serije C 14 analiza dozvolice da se u relativno hronološkom smislu utvrdi starost pojedinih kulturnih grupa.

Iskopavanja koja treba nastaviti sledećih godina da bi se u potpunosti ispitao lokalitet, dozvolice da se kompleksno sakupe svi elementi koji će omogućiti rekonstrukciju svakodnevnog života na ovom tellu od neolita do XIV veka.

B. Brukner

NAPOMENE:

- 1 Iskopavanja u 1971. godini finansirala je Pokrajinska zajednica za kulturu Vojvodine, a realizaciju istraživanja izveo je Vojvodanski muzej u Novom Sadu. Rukovodioci iskopavanja bili su B. Jovanović, viši naučni saradnik Arheološkog instituta u Beogradu, N. Tasić, viši naučni saradnik Balkanološkog instituta SANU, B. Belić, kustos Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu i potpisani. Na radovima su takođe učestvovali D. Vilotijević, direktor Gradskog muzeja u Novom Sadu, J. Petrović, kustos Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, Lj. Subotić, kustos Zbirke i Galerije slika u Bečeju, P. Petrović, dipl. arheolog, J. Erdelji, konzervator Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, J. Pap, fotograf Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, N. Ferenc, konzervator Narodnog muzeja u Vršcu, I. Roka iz Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, V. Kojić, arhitektonski tehničar Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture kao i studenti arheologije S. Skakić, R. Bunardžić, M. Jasnić, Lj. Čvek, S. Perišić, M. Kolin, D. Rapeva i arhitekture I. Ratkov, N. Živković, M. Nikolić i B. Mirković (Beogradski univerzitet) kao i S. Čvek učenik. Sekretar ekipe i daktilograf J. Popov. Radovi su trajali od 1. VIII do 5. IX 1971. godine.
- 2 Iskopavanja u 1972. godini finansirala je Pokrajinska zajednica za kulturu a realizator radova bio je Vojvodanski muzej u Novom Sadu. Istraživanjima su rukovodili: B. Jovanović, viši naučni saradnik Arheološkog instituta u Beogradu, N. Tasić, viši naučni saradnik Balkanološkog instituta SANU, J. Petrović, kustos Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu i potpisani. U radu su takođe učestvovali V. Šaranović, dipl. arheolog, Lj. Subotić, kustos Zbirke i galerije slika u Bečeju, P. Popović, dipl. arheolog, S. Živanović, dipl. arheolog, M. Martinović, dipl. arheolog, B. Belić, kustos Narodnog muzeja u Rumi, J. Erdelji, konzervator Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, J. Pap, fotograf Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, G. Ranisavljević, fotograf Muzeja Srema u Sr. Mitrovici, D. Petković, konzervator Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu, kao i B. Gavela, dipl. arhitekta, V. Kojić, arhitektonski tehničar Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, B. Mirković, dipl. arhitekta, J. Davidović, dipl. arhitekta, G. Kovačević, student arhitekture, M. Nikolić, student arhitekture, S. Miladinović, student arhitekture i S. Perišić, student arheologije, M. Vukmanović-Lukić, student arheologije, M. Kolin, student arheologije, M. Jasnić stud. arheologije, V. Petrović,

st arheologije. Na terenu je kraće vreme saradivala N. Majnarić - Pandžić, mag. arheologije sa Arheološke katedre Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na istraživanjima je takođe saradivao dr. W. Van Zeist, viši naučni saradnik Biološko-arheološkog instituta u Groningenu (Holandija). Radovi su trajali od 10. VII do 15. VIII 1972.

MAHARSKI PREKOP PRI IGU NA LJUBLJANSKEM BARJU — Kolišče

Od 31. VII do 20. VIII 1972 so potekala raziskovanja na kolišču ob Maharskem prekopu pri Igu. Raziskovanja so nadaljevanje zastavljenih del v letu 1970. na parceli 1252/1 in se nova raziskana površina veže na raziskano površino iz leta 1970, oziroma leži južno ob njej. Dali ju 1 m širok pregradni zid, v tej širini zato, ker so plasti na Ljubljanskem barju rušljive velike vlage. V letošnjem letu smo raziskali površino 96 m², razdeljeno na 6 kvadrantov po 16 m², ki so označeni kot kvadranti IX-XIV. Tudi numeracija kvadrantov se nadaljuje od zadnjih izkopavanj. Postavitev sond južno od 1970. leta raziskanega prostora je narekoval na površini viden vzdignjeni teren, ki se je že na vzhodnem robu kvadrantov V, II in IV ter na meji med kvadrantom VI in VII raziskanih v letu 1970. izkazal kor rob kolišča z valobranom. Ta dvignjeni teren južno od površine raziskane 1970. leta zavija proti jugozahodu, zato smo kvadrante v letu 1972. locirali tako, da bi po predvidevanjih kv. IX zadel vzhodni rob kolišča in njegov valobran ostali kvadranti (X, XI, XII, XIII, XIV) pa bi sekali kolišče v smeri proti zahodu. Na zahodnem robu kv. XIV in zahodno izven njega, se na površini začne teren zopet spuščati in tako smo domnevali, da mora biti tudi na zahodnem robu kv. XIV valobran, ki je ščitil zahodni del kolišča. Ob samem zahodnem robu kv. XIV smo že zadeli na tri majhne kole, ki imajo vse značilnosti kolav v vzhodnem delu valobrana. Zahodno od kv. XIV, kjer teren naglo pade z gotovostjo lahko pričakujemo v tam lociranem kv. XV, ki pa ga zaradi pomanjkanja sredstev nismo mogli več raziskati, zahodni del valobrana kolišča. V vmesnih kvadrantih (kv. X-XIV) pa smo odkrili vrste navpičnih kolov, ki so po večini v več delov klana hrastova debla z konicami vsaj iz dveh strani prisekanimi. Ti koli so biti tudi do 4 m globoko zabiti v jezersko dno. V glavnem so v vrstah, ki se navezujejo na vrste v kvadrantih iskopanih leta 1970. in z rahlimi odstopanji tečejo v smeri S - J.

Drobno gradivo, tako keramično kot košćeno in ena najdena, deloma fragmentirana prevrtana kladivasta sekira, se enači v vsem s gradivom izkopanim v severnih kvadrantih, saj sodi istem kolišću. Posebej je omeniti najdbu fine ogrlice (33 jagod) iz kalcita. Jagode ogrlice so bile nanizane na tordirani vrvici material vrvice je v analizi).

Raziskovanja na prostoru med Iščo-Maharskim prekopom in stransko cestu Ig-Škofljica so bodo nadaljevala v smislu sistematičnih vsakoletnih raziskovanj celotne površine, z ciljem, da se čim bolj približamo rekonstrukciji enega kolišća v celoti, povezave in odnosa do susjednjih na tem arealu, kjer se vsak zase obnašajo kot zaključene celote. Z načrtovano pritegnitvijo drugih disciplina prirodoslovno-tehničkoga značaja pa se bomo postopoma skušali približati vsem činiteljima, ki so vplivali ali naravkovali življenje tadanjeg človeka.

T. Bregant

PRADIŠELSKI RT — Eneolitski lokalitet

Pradišjeja je topografski naziv za manje područje na Proštini ispod sela Pavičina na istočnoj obali Istre. Području pripada i maleni rt, koji se zajedno sa nekoliko drugih manjih rtova nalazi između većih morskih zaljeva Duge uvale na sjeveru i uvala Vinjole na jugu. U stručnu muzejsku evidenciju došlo je nalazište prilikom sistematskog istraživanja mora uz obalu i traženja arheoloških podmorskih lokaliteta u jeseni 1972. godine, a sondiranje krajem iste godine pokazalo je, da se na spomenutom rtu nalaze ostaci manjeg eneolitskog naselja.

Značajno je, da je bilo naselje sa kopnene strane zaštićeno jačim suhozidom, sagrađenim uglavnom tanjim kamenim pločama. U sadanjem stanju zid je u iskopanom dijelu urušen na unutra tako da dio njegovih ploča prekriva stari kulturni sloj. Do urušenja zida došlo je prema tome u vrijeme, kada je bilo naselje već napušteno. Sadanja visina zida u dijelu uz more, gdje je zid oštećen iznosi jedan metar, a širina metar i pol. Zid se nastavlja kroz čitavu širinu poluotoka i u potpunosti zatvara prilaz na rt, koji ima oblik skoro istostraničnog trokuta sa stranicama dužine oko 70 metara. Sada se površina zida sastoji od sitnijeg kamenja, jer su veće kamenje oduzimali za vapnicu, sa-

građenu u neposrednoj blizini zida na sjeverozapadnoj strani poluotoka, i za manju kućicu, koja je služila vapneničarima i ribarima. Širina kamenog nasipa iznosi i do 6 metara. Zid sam je bio dakako uži od toga, ali množina ruševina ukazuje na njegovu nekadanju jačinu. Sagrađen je bio na živoj stijeni. (T. VIII-IX; prilog 1).

Oko 12 metara istočno od ovoga zida postojao je drugi zid, prema ruševini i profilu ne toliko visok i širok. I ovaj je bio sastavljen kamenim pločama raznih dimenzija, ali po dubini nije sagrađen na živoj stijeni nego 30 cm iznad nje na tamnosmeđoj zemlji, koja nije sadržavala nikakvih kulturnih ostataka, ali ipak nije bila mrtva crvenica.

Zemlja između zida A i B (vidi profil) sadrži u sebi prilično sitnijeg kamenja i u njoj se pokazalo nekoliko ognjišta. U dijelu uz zid A postojala su dva ognjišta u raznim visinama. U srednjem dijelu između zidova ima mnogo većih kamena. Dijelom se ovo kamenje nalazi skoro u istoj razini, a na dva mjesta, gdje ima kamenja skoro do živca, nađeni su ostaci prepečenih zemljanih ploča sa rupama, što nas upućuje na to, da imamo pred sobom kamenom građene lončarske peći. Na ovim je mjestima i nađeno najviše odlomaka keramike. Peći su bile sa tri strane zaštićene vertikalno postavljenim kamenim pločama. Manje i tanje kamene ploče, nađene u većem broju u srednjim visinama sloja predstavljaju možda ostatke pokrova peći. Ispod i kraj jedne od njih bio je sloj čiste gline, koja je svakako bila ovamo donešena.

Naselje se nije protezalo do kraja rta, a također nije dopiralo u čitavom potezu ni do njegove sjeverne strane, bar se to ne pokazuje u zemlji, koja je ovdje čista crvenica. Na mjestu, međutim, gdje na sjevernoj strani završava obrambeni zid A, zemlja je potpuno crna. Da se točno odredi pravi opseg naselja bit će potrebna sondiranja i na ovoj strani.

Sjeverozapadno od zida A, oko 15 metara udaljena od nje, postoji na stjenovitoj obali prirodna udubina ovalnog oblika veličine 6,5 m x 3 m. Ispod 20 cm dubokog pijeska, koji je nabacalo more, naišli smo na kulturni sloj sa tamnijom zemljom i odlomcima keramike. U jednom dijelu nalazilo se ognjište promjera oko 60 cm. Ova ovalna prirodna udubina služila je očigledno čovjeku kao nastamba, trebao se pobrinuti samo za krov. Stijene, koje su okruživale jamu, bile su tada sigurno više, a

prilaz je najvjerojatnije bio na zapadnoj strani, gdje kulturnog sloja nije bilo nego se odmah ispod pjeska pojavila zemlja crvenica.

U srazmjerno malom iskopu, jer se samo očistilo slojeve uz more kopanjem u prostor najviše do jednog metra, na nekim mjestima i manje, nađeno je preko 900 odlomaka keramike, od kojih jedan dio predstavlja izrazitije dijelove posuda, dna, gornje rubove ili ornamentirane fragmente. Keramika je većinom crvenkaste i tamnosmeđe boje sa mnogo pijeska. Gornji rubovi posuda izvrnuti su na van, ali ima i odlomaka posudica u obliku zdjelice. Ukras se sastoji od grubo u glinu nanešenih, tupim oruđem ugrebenih nepravilnih linija u raznim pravcima, od crta urezanih oštrim predmetom, od dubokih utisaka četvrtastim predmetom (ubodna tehnika), od dubljih i širih uboda trokutnog oblika sa vrhom trokuta na gore ili na dole, od ukrasa nanešenih na lonce nanečkanim rubom školjke. U više primjera se ukras nalazi na nutarnjoj površini posuda, a kod keramike sa ugrebenim linijama u raznim pravcima izvana i iznutra.

Pored tolike keramike pronađen je samo jedan sileks, dugoljast kremeniti nožić sa retuširanim bočnim rezilom, ali zato deset koštanih šila i gladilica. Nađeno je i zemljano vreteno tamnosive boje.

Ovo naselje svakako pripada eneolitu, a točnije opredjeljenje dat će sistematsko iskapanje čitavog naselja. Lokalitet je ugrožen, jer se nalazi na samoj morskoj obali, a u jugozapadnom dijelu more je dio naselja već upropastilo. U vrijeme eneolita naselje je bilo svakako udaljenije od mora i na većoj apsolutnoj visini nego sada.

B. Bačić

BEŠKA, KALAKAČA, naselje sa zemunicama starijeg gvozdenog doba

Tokom ove godine izvršeno je sistematsko zaštitno iskapanje lokaliteta Kalakača, na trasi Autoputa Novi Sad — Beograd. Ovim radovima predhodilo je probno orijentaciono is-

kopavanje 1971. godine, na osnovu kojih su dobijeni osnovni podaci o ovom ugroženom naselju iz gvozdenog doba.¹

Radove je organizovao Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, uz saradnju Muzeja grada Novog Sada, koji je preuzeo na čuvanje i korišćenje pokretni arheološki materijal.² Ovogodišnji radovi su bili skoncentrisani na zapadnu polovinu naselja, koja je direktno ugrožena izgradnjom puta. Ispitano je preko 1.000 m² površine, sa ukupno 40 ukopanih objekata, od kojih je 26 indentifikovano kao stanbeni objekti-zemunice. Ostali su ambari i jame.

Na sektoru koji je ove godine istraživan nije konstatovan površinski kulturni sloj. Delimično je otkriven na istočnom delu naselja, zajedno sa prvobitnim humusom. Probni radovi su pokazali da je kulturni sloj uništen intenzivnom obradom i denudacijom terena. Keramički i drugi pokretni materijal ne postoji u savremenom humusu, izuzev na vrlo ograničenom i uskom prostoru iznad ukopanih objekata. Da li je postojeći humus prvobitni ili humizirani les sada je teško reći, mada su obe pretpostavke istovremeno prihvatljive. To pokazuje i površina ukopa i karakteristike materijala kojim su pri vrhu ispunjene (T. X).

Zemunice su kružne osnove manje ili više konično ukopane u les. Visina iznosi približno oko 1,5 m., — 2 m. Sve su zasute izvesnim količinama pečenog kućnog lepa i velikim brojem fragmentovane keramike i životinjskih kostiju. U keramici dominira gruba, sa visokim koničnim ili trbušastim posudama manji lonci, amfore i kao najmasovniji oblik turban zdele (T. XI, XII).

Iako nemamo očuvan kulturni sloj, na osnovu zatvorenih nalaza, može se utvrditi da je u pitanju jednoslojno naselje mlađe faze starijeg gvozdenog doba. Isto tako može se prema rezultatima manjih istraživanja na istočnom delu naselja reći da je ovo naselje gradinskog tipa. Naime, na lakše i najbolje očuvanoj strani naselja otkriveni su ostaci odbranbenog rova, koji nije u toj meri istražen da bi se nešto više ovde moglo reći. Ovaj deo terena nije ugrožen pa je njegovo istraživanje ostavljeno za kraj radova. Iskopavanje na »Kalakači« će se nastaviti tokom iduće godine, čime će biti završena prva faza istraživanja ovog veoma značajnog naselja.

P. Medović

NAPOMENE:

- 1 Izvještaj o probnim zaštitnim radovima objavljen je u »Arheološkom pregledu« za 1971. godinu.
- 2 Pored potpisanih, na istraživanju Kalakače učestvovali su: M. Girić, D. Vilotijević, V. Kojić, J. Erdelji i 4 studenta arheologije. Radovi su vršeni od 1. juna do 3. jula 1972. g.

BRZI BROD — MEDIANA — NIŠ — naselje kasnog bronzanog doba i prelaza u gvozdeno doba

U 1972 godini nastavljeni su radovi, započeti kao orijentaciono-stratigrafski, već 1962. godine,¹ na praiistorijskom lokalitetu u neposrednoj blizini antičke Mediane, koji je u arheološku literaturu uveden kao osnovni lokalitet nove Mediana grupe.²

Radovi su trajali od 21. juna do 5 avgusta 1972 godine. Sredstva za iskopavanja stavila je na raspoloženje Skupština opštine Niš, u cilju prethodnog arheološkog proučavanja dela terena na kome je predviđeno izgrađivanje basena za gradski vodovod. Iskopavanja su organizovali Zavod za zaštitu spomenika kulture u Nišu i Narodni muzej Niš, koji je već od ranije stalno angažovan na proučavanju ovog značajnog antičkog i praiistorijskog lokaliteta. Ovim iskopavanjima rukovodio je potpisani.³

Prilikom novih iskopavanja u Brzom Brodu, obuhvaćena je veća površina od oko 500 m², koja je ispitivana po kvadratima dimenzija 5x5 m. Ovi kvadrati uklopljeni su u novu geodetsku mrežu terena koju je postavio Zavod za zaštitu spomenika kulture u Nišu.

Pošto su rezultati ranijih radova na ovom praiistorijskom lokalitetu već ranije, makar i sumarno obrađeni i vrednovani,⁴ na ovom mestu zadržaćemo se samo na najosnovnijim podacima. Definitivna obrada ovog lokaliteta zamišljena je kao posebna monografija praiistorijske Mediane.

Površina koja je ispitivana u 1972 godini bila je uslovljena položajem predviđenih vodovodnih basena. U vezi sa tim, u severnom delu terena, bliže zgradi starog vodovoda i mestu gde su radovi vođeni 1962 godine, postavljen je niz blokova 5x5 m. u pravcu Istok-Zapad, dok je u pravcu Sever-Jug postavljen niz takvih blokova, uklopljenih u mrežu, sa ciljem da se na mestu gde je predviđeno postavljanje basena dobije presek

celokupnog naselja. Na pojedinim mestima gde su se pokazali interesantni objekti, iskopavanje je prošireno postavljanjem novih blokova van ovih dveju osnovnih osovina.

Postignuti rezultati mogu se sumarno prikazati sledećim podacima:

1. Očigledno je jasno da se naselje najranije faze Mediana I, koncentrisalo na severni deo ispitanog terena i da je bilo srazmerno malog obima. Samo u severnim blokovima u toku iskopavanja 1972. godine otkriveni su jasno izdvojeni slojevi faze Mediana I.

2. U pravcu juga, kulturni sloj je postepeno opadao, tako da se ubrzo gube slojevi faze Mediana I, dok se slojevi faze Mediana II i dalje održavaju, no sa postepenim opadanjem ka jugu. Time se utvrđuje i približni obim naselja i njegov razvitak tokom pojedinih etapa.

3. Prilikom iskopavanja 1962. godine u severnom delu terena konstatovan je gornji mešoviti sloj, koji je sadržao i nešto objekata-importa Pšeničevo grupe iz Trakije, ali se nije mogao izdvojiti od rimskog sloja. Otuda odnos ovih nalaza prema fazi Mediana II, nije bio potpuno jasan.⁵ U 1972. godini u nizu blokova, naročito u pravcu juga, konstatovano je sigurno izdvajanje posebne faze Mediana III. U ovoj fazi zadržavaju se i dalje u upotrebi tipične forme faze Mediana II, uz izvesnu evoluciju pojedinih oblika (tako se napr. može konstatovati jača profilacija dugmastog dela na trakastim drškama koje prelaze obod sudova), ali je ponovljeno, u sigurnom stratigrafskom odnosu, konstatovano postojanje importa Pšeničevo grupe. Time se dobija i pouzdan datum za gornju, krajnju vremensku granicu Mediana grupe u okviru Egejske seobe.⁶

4. Prilikom iskopavanja 1962. godine, konstatovano je postojanje objekata, vezanih za fazu Mediana I, koji su se mogli povezati sa oblikom tzv. »zornika«.⁷ Takvi objekti uprkos istraživanju na daleko većem prostoru konstatovani 1972. godine. Novu pojavu međutim predstavljaju duboke jame, vezane za fazu Mediana I i II, koje su, na svojoj gornjoj ivici prekrivene slojem paljevine i lepa, često sa fragmentima keramike. Neka da se fragmenti istog suda nalaze i na ivici jame i dublje u njenom okviru. U severnom delu istraženog terena, u kvadratu 91 Lj. XVII otkrivena je takva jama, faze Mediana I, u kojoj su, u njenom gornjem delu, nađene ovčije lubanje. U sused-

nom kvadratu 91 Lj. XVI, takođe u fazi Mediana I, nađena je slična jama, iznad koje je bila podignuta manja konstrukcija sa tankim zidom od lepa. Značenje ovih jama zasada je nejasno, ali je verovatno da se one moraju tretirati kao kulturni objekti. Njihova pojava u fazama Mediana I i II upućuje na neprekinuti kontinuitet između ovih dveju etapa.

5. Ni u toku iskopavanja 1972. godine nisu otkriveni metalni predmeti. Zanimljivi su međutim kalupi za lijevanje metalnih igala, otkriveni u kvadratima 91 Z IV i 91 D XXIV u sloju Mediana II.⁷ Nažalost se, zbog oštećenosti ovih kalupa, tip igala ne može sa punom sigurnošću rekonstruisati. Pojava ovih kalupa, kao i onih za keltove, upućuje i na lokalnu obradu metala na ovom nalazištu.⁸

Bez želje da prejudiciramo dalje zaključke o naselju u Mediani, moguće je utvrditi da se već danas potvrđuje izuzetni značaj ovog lokaliteta za proučavanje perioda kasne bronzne i prelaza na gvozdeno doba u Pomoravlju, kao i uloga, već ranije naslućena, koju je ovo područje igralo u okviru Egejske seobe.⁹

M. Garašanin

NAPOMENE:

- 1 M. Garašanin, *Arheološki pregled* 4, 1962, 57 i d.
- 2 Up. sintezu o Mediani i Mediana grupi: M. Garašanin, *Archaeologia Jugoslavica* X, 1969, 85 i d.
- 3 U arheološkoj ekipi učestvovali su kao stalni saradnici: R. Ajdić, kustos Narodnog muzeja u Nišu; M. Stefanović, magistar arheologije; M. Ivanovski, M. Maksimović, S. Kozlica i G. Sekulić, diplomirani arheolozi; B. Govedarica, apsolvant arheologije. Fotografirsku dokumentaciju izradio je M. Stefanović, dok je stalna merenja na terenu obavljao B. Govedarica. Definitivnu obradu jednog dela plana izvršio je M. Maksimović.
- 4 M. Garašanin, op. cit., 85 i d.
- 5 Ibid.
- 6 Za Pšeničevo grupu i njene faze up. danas M. Čičikova, *Thracia* I, 1972, 79 i d.
- 7 M. Garašanin, op. cit., 88 i Plan III.
- 8 D. Garašanin, *Bronzano doba Srbije*, Narodni muzej Beograd, 1972, 74 i d., br. 153-154, 171 (u ilustracijama pogrešno navedeno pod br. 147-148 i 164).
- 9 M. Garašanin, op. cit., osobito, 88-89.

Sistematsko iskopavanje ovog utvrđenog naselja bronzanog i željeznog doba traje od 1963. godine. U toku kampanje avgusta 1972. istraživani su slojevi željeznog doba na zapadnom dijelu platoa. Na površini od cca 1.600 m² dovršeno je istraživanje građevinskog horizonta VII (koji pripada prvoj polovici 5 vijeka st. e.) i u cjelini je ispitan horizont VIII (najvjerojatnije posljednje decenije 6. vijeka st. e.).

Oba horizonta pružila su, u cjelini ili djelomično očuvane, osnove od po 16 građevina. Radi se o stambenim objektima, mada su u nekima od njih konstatovani i jasni tragovi obavljanja određenih zanatskih djelatnosti: kuća br. 3 može se, na pr., sigurno označiti kao objekat u kojem su izrađivani različiti predmeti od kosti i jelenske rožine; dva, a možda i tri objekta služila su kao kovačke ili ljevačke radionice, mada imaju i sve osobine normalnih stambenih objekata.

Kuće otkrivene u ovim horizontima dosta su pravilnih, pravougaonih osnova, veličine od 10x5,60 m (jedan od manjih) do 14x7 m, (najveći objekat). Po pravilu se radi o dvodijelnim građevinama, koje su nekim laganim popnečnim zidom bile pregrađene u dvije prostorije, dok za najveći očuvani objekat (kuća br. 5) postoje indicije da je bila trodijelna. S unutrašnje strane zidova nalaze se niski bankovi od gline, širine do 2 m, koji se obično protežu s jedne duže i jedne kraće strane kuće. Od ostalih nepokretnih objekata unutar kuća treba pomenuti kupolaste peći (1 do 2, ponekad i 3 u jednoj kući), kao i velika ovalna ognjišta. U dva objekta otkriveni su i ugljenisani ostaci vertikalnog tkalačnog stana.

Kao i u toku ranijih kampanja, i u ovim horizontima otkrivena je pravilna mreža uskih ulica, koje su bile stalno održavane i povremeno popločavane kamenjem ili nasipane slojevima rječnog šljunka. Važno je istaći da je iskopavanjem 1971. i 1972. godine potpuno potvrđeno postojanje malog trga, približno u centru naselja, na mjestu gdje se sijeku dvije najduže komunikacije.

Pokretni nalazi bili su bogati i raznovrsni: velika količina keramike (među kojom se nalazi i nekoliko fragmenata importirane robe, nađene na lončarskom točku), velika količina raz-

ličitih željeznih i bronzanih objekata (fragmenti noževa i mačeva, koplja, igle, fibule, narukvice, perle, fragmenti bronzanih posuda itd.), kao i životinjske kosti i koštane izradovine (igle, šila i neki drugi objekti potrebni za tekstilnu radinost, češljevi i sl.). U manjoj količini nađeni su i ostaci ugljenisanih cerealijskih i drugih plodova.

Istraživanje će biti nastavljeno u slijedećim godinama.

B. Čović

GRADINA, OŠANIC, STOLAC — praistorijska gradina

Arheološka iskopavanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca bila su 1972. godine malena po svom obimu, pa i prema rezultatima. Vršena su u dva navrata, od 8. do 15. maja i od 1. do 16. septembra. Radovima je rukovodio autor ovih redova, dok je tehničku dokumentaciju radio arhitektonski tehničar Slobodan Kudra.

Sistematska istraživanja vršena su samo na dva mjesta: ispred početka cik-cak zida (u blizini vrata na kiklopskom zidu) i u podnožju velike gomile i stepenica smještenih iza hrama (?) Početak cik-cak zida sada je na obje strane posve otkriven (T. XIII, 1) i dobro vidljiv pri dolasku na Gradinu. Na ovom prostoru nije nađen vrijedniji arheološki materijal. Nakon završetka čišćenja ispred ovog dijela cik-cak zida nastavljeno je raščišćavanje šuta uz podnožje stepenica (T. XIII, 2.) kod pećine i hrama (?). Sav taj ogromni materijal, uglavnom kamenje, nešto zemlje i dosta fragmenata amfora za ulje i vino, dospio je ovdje sa velike gomile i njenih padina. Količine materijala za odstranjivanje su vrlo velike, pa tu posao sporo napreduje naročito zato što se prilikom iskopavanja odronjava materijal iz podnožja velike gomile koji zatrpava očišćene površine. Osim velikog broja fragmenata amfora ovdje nije nađen vrijedniji arheološki materijal. Nakon završetka ovogodišnjih radova na tom prostoru otkriveno je nekoliko klesanih kamenih blokova složenih u red kao zid.

Istovremeno sa sistematskim istraživanjima unutar utvrđenja i ispred cik-cak zida manja grupa radnika je stalno tražila mjesta sa bogatijim nalazima pokretnog arheološkog materijala na jugozapadnoj strani grebena koji se od utvrđenja spušta pre-

ma potoku Radimlji. Na ovaj način pronašli smo dosta vrijednog arheološkog materijala, među kojim i dalje brojčano prvo mjesto zauzima apulska gnatia keramika (III-I. stoljeće st. e.). Između ostalog vrijednijeg arheološkog materijala posebno treba spomenuti sljedeće objekte: jedan srebrni novčić grada Dirhiona (100-80. g. st. e.), dva bronzana novčića kralja Balajosa (168-135. g. st. e.) rizonske varijante, fragment završetka bronzane narukvice u obliku šematizirane zmijske glave (V/IV. stoljeće st. e.), dvije tzv. ciparske igle, jedan fragmenat produžetka noge ranolatenske fibule u obliku zmijske glave (IV/III. stoljeće st. e.), jednu bronzanu omega iglu sa granuliranim ornamentima na gornjem dijelu (II. stoljeće st. e.) i dvije bronzane šivaće igle. Najveću vrijednost predstavlja mala (predstava) glava crnkinje rađena od tamnocrvenog poluprozirnog, poludragog kamena, koja je nekada bila u naušnici (II. stoljeće st. e.). Ta glavica pronađena je prilikom najdetaljnije kontrole zemlje izbačene iz groba broj 1 otkrivenog 1963. godine.

Z. Marić

KUZNJICA-RUDNA GLAVA (MAJDANPEK) — gradina starijeg gvozdenog doba

Istraživanja stare metalurgije na području borskog basena obuhvatila su u 1972. god., i sondažno iskopavanje gradine Kuznjica, koja se nalazi oko 5 km jugoistočno od Rudne Glave.¹

Naselje je bilo podignuto na zaravnjenoj glavici uzvišenja koje, u nizu drugih, oivičava desnu stranu doline Šaške reke. Gradina je opkoljena manjim vodenim tokovima, odnosno strmim vododerinama sa zapadne i istočne strane, dok je uža, južna, zatvorena nekom vrstom zemljanog bedema čiji prvobitni oblik nije međutim u dovoljnoj mjeri očuvan.

Gornji plato gradine je srazmerno prostran i pokriven poljoprivrednim kulturama, sa slabijom zastupljenošću keramičkog materijala, dok je donji, koji ima izrazitiji pad i približno prstenasto opasuje severni deo gradine, pokazao znatno brojniju prisutnost atipične metalnodobne keramike.

Tokom ovogodišnjih radova postavljeno je ukupno 13 son-di u pravcu osovine sever-jug, koja preseca gradinu po njenoj najvećoj dužini, orijentisanih prema stranama sveta, sa standardnim dimenzijama 4x4 m.

Sonde od 1-7 bile su iskopane na gornjem, zaravnjenom platou gradine i pokazale su da se ovde radi o većem naselju, najverovatnije jednoslojnom, čiji su ostaci međutim sprani, tako da kulturni sloj iznosi približno 0,20-0,30 m. U tom sloju se nalaze fragmenti atipične, grube keramike, izmešane mestimično sa amorfnim komadićima lepa. Zdravicu čini crvenkasta zemlja sastavljena od zrnastih primesa raspadnute stenovite podloge, dok je humusni sloj izrazito tamne boje i sadrži takođe ulomke sudova.

Bolje rezultate pružile su sonde na donjem platou gradine (8-13). Ovde je, zahvaljujući nagibu terena, došlo do delimične akumulacije spranog materijala, ali se i primarni kulturni sloj bolje očuvao. Tako je prosečna dubina ovih sondi iznosila 0,60 m, kulturni sloj je sačinjavala crna zemlja, koja se nije razlikovala od nivoa humusa, izuzev u sondi 11, gde je gornji, svetlo smeđi humusni sloj, bio nešto jasnije izdvojen. Keramički nalazi su bili takođe znatno brojniji u ovoj sondi, koncentrisani zajedno sa životinjskim kostima na dubini od 0,30 m.

Iako najveći deo keramičkih fragmenata sa ovog gradinskog naselja pripada grubo izrađenim sudovima većih dimenzija, čiji su zidovi izmešani sa krupnijim zrnima peska i slabije pečeni, ipak je bilo moguće, prema ostacima kvalitetnije keramike, izdvojiti sledeće oblike:

a. Plitke zdele sa povijenim obodom, uglavnom bolje fature, neki put priglačane površine, pretežno sive i mrke boje, znatno ređe crvenkaste. Povijanje ravno zasečenog oboda se izvodi pod raznim uglovima, ali se većinom radi o plitkim recipijentima. Samo na jednom primerku je bilo vidljivo veoma blago fasetiranje lučno povijenog, ravno završenog oboda. Nikakva druga ornamentika nije bila zastupljena na zdelama (T. XIV, 2, 3).

b. Šolje sa dubljim recipijentom, čiji su zidovi lučno povijeni a visoka, plitko žljebljena drška polazi sa ravno završenog oboda. Prema delimično očuvanim primercima, ni ovaj tip sudova nije posebno ukrašavan, iako je po pravilu bolje fature (T. XV, 7, 8).

c. Amfore sa visokim, cilindričnim vratom i slabije naglašenim, ravnim ramenom, obično kvalitetnije fature, sa priglačanim zidovima i ravno završenim dnom.

Retki primeri urezivanja zastupljeni su na ovoj vrsti sudova: u jednom slučaju su to viseći trouglovi, sumarnije izvedeni, dok u drugom, nepotpunom, između vertikalnih linija ide još jedna, uglasto izlomljena, koja možda sačinjava i neku vrstu trouglova.

d. Lonci sa vertikalno postavljenim obodom, ravno zasečenim, grublje fature, koja može da bude i dobrog kvaliteta. Veoma karakterističnu odliku predstavljaju aplicirane trake, koje služe kao lučno izvedene drške, postavljene po svoj prilici na najširem obimu suda (T. XV 6). Takođe su na loncima zastupljene i dugmaste, rožaste i bradavičaste drške, kao i plastične trake sa otiscima prstiju ili nekog tupog oruda, kao što se javljaju i nizovi ovalnih udubljena (T. XIV, 4, 5).

Najzad, vredi navesti i fragmetarno očuvana prstenasta dna, koja ukazuju na sudove finije fature (možda pehare?), ali bez dovoljno elemenata za njihovu rekonstrukciju (T. XIV, 1).

Na osnovu ovih preliminarnih rezultata nije moguće izreći neki bliže određeni sud o vremenu i relativnohronološkom mestu gradinskog naselja na Kuznjici. Ovo utoliko pre, što se radi o etapi starijeg gvozdenog doba, koja u jugoslovenskom Podunavlju još uvek nije jasnije izdvojena, pod pretpostavkom da sledi završetku kompleksa Bosut-Gomolava-Basarabi. Pojedini elementi ukrašavanja (urezivanje) kao i neki keramički oblici (amfore) ukazivali bi na tradicije ove rane faze starijeg gvozdenog doba balkansko-podunavskih oblasti ali korišćene u manjoj meri.

Odsustvo ukrašavanja tako bogato zastupljenog u grupi Bosut-Gomolava, nedostatak tordiranja i kaneliranja, gubitak omiljenog ornamentalnog motiva S-spirala, sve to ukazuje na pozniju fazu u razvoju starijeg gvozdenog doba. Duboke, neukrašene šolje sa visokim, profilisanim drškama idu tome takođe u prilog, iako se ovaj oblik održava, u raznim varijantama, tokom obe etape gvozdenog doba.

Postavljanje masivno apliciranih traka na sudove većih dimenzija čini takođe upadljivu odliku keramike sa Kuznjice, tako da ovi i neki drugi elementi mogu da budu poređeni i sa mladom etapom starijeg gvozdenog doba, koju u donjem Podunavlju reprezentuje grupa Feridile. Međutim izvesne sličnosti se mogu takođe naći i u keramici tračko-skitskih populacija istočnog dela Karpatskog basena.

Označavajući na ovaj način samo osnovne pravce za rešavanje relativno-hronološkog mesta gradinskog naselja na Kuznjici, ipak je opravdano pretpostaviti da se ovde radi o poznijoj etapi starijeg gvozdenog doba Podunavlja.

Tokom ovih sondažnih istraživanja izvršeno je takođe tehničko snimanje manjeg obima na rano eneolitskom rudokopu Rudnik-Dnevni kop kod Rudne Glave.

B. Jovanović

NAPOMENE:

- 1 Ekipe Narodnog muzeja u Boru i Arheološkog instituta u Beogradu izvela je ove radove u septembru-oktobru 1973. god., u sledećem sastavu: Ilija Janković, kustos Narodnog muzeja u Boru, Zorka Stanovjević, kustos istog muzeja, Petar Popović, kustos pripravnik Narodnog muzeja u Beogradu, Ljilja Čvek, Gordana Kovačević, Milomir Jasnić, studenti arheologije i Borislav Jovanović, saradnik Arheološkog instituta u Beogradu.

PRIDVOR — ZASELAK KORTINA — prazgodovinsko gradišće; rimske in najdbe zgodnjega srednjega veka

Pod vodstvom kustosa za arheologijo Luka Strenarja in s sodelovanjem dr. V. Sribarja iz Narodnega muzeja v Ljubljani smo začeli ponovno sondirati na severni polovici hriba, na katerem stoji zaselek Kortina.

Severna polovica hriba ni poseljena, na njoj so bili nekdanji vrtovi in travniki. Na tej površini smo zastavili štiri sonde.

S prvo smo prerezali greben hriba v smeri vzhod-zahod.

Sonda je bila dolga okoli 50 m in široka 2 m. Zahodni del sonde se nahaja ob koncu grebena, kjer smo našli sledove antičnih zidov; ti so bili zgrajeni v suhi tehniki in se povezujejo z antičnim vodnim zbiralnikom, ki smo ga odkrili z razširitvijo te sonde na vrhu grebena. Pri zbiralniku, ki je na površini enega ara in pol razlikujemo naslednje prvine:

Poševno ležeča zbiralna površina je nagnjena od juga proti severu. Nasip je narejen umetno. Zbiralna površina je tlakovana z laporjem, ki je obdelan po površini in robovih. Vsa voda se je stekala ob severovzhodnem delu te površine, ki je omejena v štirikotno zajetje, obdano s tremi zidovi. Odtod je speljan ka-

nal, verjetno proti globljemu zbiralniku, ki je jugovzhodno od zbiralne površine in zajetja. »Castellum aquae« nismo odkrili v celoti, ampak bomo z delom nadaljevali letos.

Nadaljevanje te sonde proti vzhodu je dalo antični gradbeni material, in sicer rdečo žgano strešno in zidno opeko, nekaj koščkov lončenine ter nekaj železnih predmetov.

Antične najdbe prenehajo tam, kjer ta sonda preide v vzhodno pobočje kortinskega hriba.

Z zadnjim delom sonde smo prerezali tri kamnite nasipe, ki seže, kot kaže mikrofiguracija vzhodnega pobočja, v obliki koncentričnih prstanov okoli kortinskega hriba.

Glede na to, da smo prišli na vzhodnem pobočju le do plana dva, smo odkrili le krono nasipa. Vendar smo že v tej globini zahodno oziroma proti notranjosti nasipa našli številne koščke prazgodovinske keramike.

Glede na koščke ustij in lončenino s presegajočimi roči sklepamo, da gre za lončenino iz obdobja žarnih grobišč.

Po izkopu sond smo opravili natančno topografijo pobočja kortinskega hriba in lahko trdimo, da gre za gradišča kaštelirskega tipa s trojnim obzidjem.

Z naslednjima dvema sondama smo rezali področja med prej opisano sondo in zidom, na katerega se naslanjajo hiše zaselka.

Vzhodna sonda je bila negativna, zahodna, ki smo jo podaljšali na področje severno od prve, pa je dala naslednje: tik ob hišah, na katere se sonda naslanja z južnim koncem, so bili ostanki suho zloženih zidov iz laporja (del teh pokrivajo tudi temelji današnjih stavb), med njimi pa je bilo veliko koščkov rimskih opek in lončenine. Suhi zidovi iz laporja se ponovo pokažejo tik ob južnem robu prve sonde. Zidovi tečejo v smeri vzhod-zahod. Značilno za te stavbne ostanke je, da so bili v debeli plasti žgane. Po rimskem gradbenem materialu in številni lončenini na tem področju sklepamo, da gre za simskodobne stavbne ostanke. V severnem podaljšku te sonde smo naleteli na dva kamnita nasipa, v katerih so bili koščki prazgodovinske in rimske lončenine.

Četrta sonda teče po severnem pobočju kortinskega hriba, začeni na vrhu grebena ob prvi sondi in se spušča po travniku in se konča tam, kjer trata preide v gozd; to je približno pros-

tor, kjer je zunanji kaštelirski nasip. V tej sondi smo rezali dva nasipa, in sicer le do njihove krone. Tu smo našli veliko dobro ohranjenih kosov prazgodovinske lončenine iz obdobja žarnih grobišč in bronasto bodalo s štirimi zakovicami, ki izvira iz konca bronaste dobe.

Ker v vasi kroži izročilo, da so pri izkopu teimeljev za posamezne hiše našli skeletne grobove, smo ob temeljih ene od hiš izkopali manjšo sondo, v kateri smo našli rimsko lončenino in gradbeni material. Na dnu sonde smo odkrili tudi neki starejši ožji vkop, ki bi utegnil biti del grobne jame v kamenu.

Površina izkopanih sond znaša okrog 500 m².

Kot izsledke lahko postavimo ugotovitev o obstoju prazgodovinskega gradišča (kaštelirja) s tremi obzidji, ki je bil posejen tudi v rimski dobi.

Sondiranja na kortinskem hribu pred približno dvasjetimi leti pa so dala tudi najdbe iz zgodnjega srednjega veka. Takih najdb v naših sondah ni bilo.

Iz tega izhaja ugotovitev, da so živeli ljudje na Kortini vsekozi, to je že v prazgodovini, v rimskem obdobju in srednjega veka, pa še dandanes žive na tem področju.

L. Strenar, V. Šribar

BABINJAK, D. KRAVARICA — praistorijske humke

Iskopavanja praistorijskih humki na lokalitetu Babinjak su deo sistematskih radova na istraživanju humki u Dragačevu, koja su predviđena srednjeročnim planom Narodnog muzeja u Čačku u okviru istraživanja tumula zap. Srbije.¹

Babinjak zahvata deo kose na gradini D. Kravarice i Virova. Na samoj gredi ove kose, pravca jugoistok-severozapad, nalazile su se tri omanje humke, blago kupastog oblika (preč. od 12-15 m., vis. oko 1 m.). Dve su bile jedna pored druge, dok je treća udaljena od njih oko 150 m. Sve tri humke su ispitane. (T. XVI, 1).

Dobijeni rezultati su pokazali da je u pitanju jedna manja bronzanodobna nekropola, koja po svojim karakteristikama pripada grupi humki planinskog dragačevskog područja. Humka 1 i humka 2 su dale značajne podatke u vezi kulta sahranjiva-

nja. Obe su po tipu potpuno identične. U centru su imale masivnu kamenu konstrukciju u obliku sanduka, bez ikakvih tragova pokojnika i grobnih nalaza. U humci 1 oko konstrukcije konstatovani su tragovi pepela, sitni ostaci ugljenisanog drveta, a na istočnoj strani na manjoj površini tanak sloj okeraste zemlje. U neposrednoj blizini je ležao dečji grob, dosta oštećen, orijentisan istok-zapad, bez priloga. U humci 2 su otkriveni intenzivni ostaci spališta sa tragovima gorelih kostiju i dva skeletna groba, oba sa pravcem istok-zapad, bez priloga. Jedan je ukopan tako, da je skoro jedna polovina centralne kamene konstrukcije oštećena.

U humci 3 sahranjivanje je vršeno spaljivanjem. Otkrivene su tri grobne celine, odnosno tri urne sa spaljenim ostacima pokojnika i dva suda. Prema načinu i tipološkim karakteristikama sudova ova humka pripada srednjem bronzanom dobu (Bronza C.). Međutim, prve dve humke je teže preciznije vremenski opredeliti, zbog nedostatka pokretnog materijala.

M. Ikodinović

NAPOMENA:

1 Ekipo sačinjavali: Milena Ikodinović, arheolog, Dušanka Ranković-Vučičević, istoričar umetnosti i Miša Hadjec, preparator. Radovi trajali od 3-24 jula 1972. god.

MOST NA SOČI — prazgodovinsko grobišće

Na Mostu na Soči (Sv. Lucija), je v starejši železni dobi bilo središće kulturne skupine, ki je po eponimnem najdišču bila poimenovana kot svetolucijska. V letih 1880. do 1903. je tod bilo odkritih okoli 7000 grobov, katerih večji del neobjavljeno gradivo je bodisi na Dunaju in v Trstu, le manjši del pa v Ljubljani.¹

Pri gradnji novega vodovoda za naselji Most na Soči in Modrej, katerega trasa je bila speljana poševno preko področja z nekropolo, je bila odkrita skupina sedmih grobov svetolucijskega tipa. Zaščitna izkopavanja so bila izvedena v času od 15. 3. do 21. 3. 1972. in sicer na južnem robu parcele štev. 941, k. o. Most na Soči, prav na meji Szombathyjevega izkopnega polja.² Z izkopom vodovodnega jarka je bil del novih grobov precej poškodovan in uničen.³

Po obliki in po načinu pokopa se nova sedmerica svetolucijskih grobov povsem vklaplja v veliko plano grobišče z doslednim žganim pokopom, kakršno poznamo svetolucijsko nekropolo iz raziskovanj v preteklosti. Novi grobovi se dele po načinu pokopa v dve skupini in sicer na grobove s pokopom v žari in na grobove s pokopom v preprosti grobni jami bez žare. Ta drugi način pokopa je v tej kulturni skupini starejši in domač, kot je to pokazalo predvsem raziskovanje sorodnega grobišča v Tolminu.⁴

Žare so bile v treh grobovih, od teh se je ohranila le velika žara — dolij iz groba št. 3 in pa fragmenti žar iz grobov št. 1 in 7. Žare so bile izdelane iz porozne, slabo žgane in z drobnim peskom pomešane gline rožčkasto rjave barve. Površina vseh treh žar je bila s plitvimi vzdolžnimi rebri razdeljena na pasove. Posebna značilnost žare iz groba št. 3 je poleg njene velikosti svinčeno dno in pa črno premazan rob vratu in ustja. Žganina je bila v grobne jame ali v žare nasuta približno do polovice. Primešane so ji bile drobne nedogorele kosti in pa pridevki, kar pomeni, da so bili skupaj z umrlim v ognju ustrine ter jih zato moremo opredeljevati le kot dele takratne nošnje. Posamezni pridatki so bili tudi v grobnem zapisu. V grobu št. 7 sta bili na vrh v žaro nasute žganine postavljeni še dve keramični, že v času pokopa fragmentirani posodici. Grobovi so bili pokriti s kamnitimi ploščami nepravilne oblike (lapor), ki so v času nastanka grobov bile na površini in tako označevale njihovo lego. Za časovno opredelitev novih grobov s svetolucijske nekropole je vsekakor osnovno kovinsko gradivo in sicer tri certoške fibule iz groba št. 3, v katerem je poleg velike žare bila še ataša bronaste situle in nekaj njej pripadajočih fragmentov pločevine ter fragment loka kačaste fibule, poleg tega pa še tri kačaste fibule, ki so bile, ob bronasti zapestnici, s konci oblikovanimi v kačji glavicici in petih steklenih jagodah, pridevek v grobu št. 5. Fibule so vse mlajše variante kačastih in certoških fibul, so majhne, krhke in lahkotno izdelane. Analogije zanje so pogoste v gradivu mladohalštatskih najdišč Dolenjske (Volčeje njive, Vače, Ve. Malence in dr.), predvsem pa so domač element v svetolucijski kulturni skupini in v estenskem krogu.

Kronološko sodijo novi grobovi v mlajši fazi te kulturne skupine, to je v fazi II a in II b. Kačasta fibula je še starejši ele-

ment, ki veže grobove s fazo IIa, mlajše variante certoških fibul in pa pojav velikega dolija pa so že značilnosti faze II b.⁵ Absolutno kronološko sodijo novi grobovi torej v čas 5. stol. pr. n. š.

OPOMBE:

- 1 Največje publikacija gradiva je C. Marchesetti, Boll. Soc. Adr. 9, 1886, 94 ss in 15, 1893, 1 — 336, 30 tab. Najboljši pregled o Sv. Luciji, z literaturo, pa je pri Duhn — Messerschmidt, Italische Gräberkunde, 2, 1939, 110 ss.
- 2 J. Szombathy je kopal na parcelah štev. 941 in 951 (1 in 2), k. o. Most na Soči.
- 3 Podrobno poročilo o zaščitnem izkopu je v pripravi za Arheološki vestnik XXIII.
- 4 Varstvo spomenikov X. str. 195. X i, str. 117 in XIII-XIV, str. 184, Arheološki pregled 8, str. 42, 10, str. 45 in 11, str. 76. Drago Svoljšak, Epoque prehistorique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et resultats, Beograd 1971, 233 ss. O. H. Frey — Stane Gabrovec, Zur Chronologie der Hallstattzeit im Ostalpenraum, Actes, Beograd 1971, str 193 ss.

D. Svoljšak

ISTRAŽIVANJA
ANTIČNEN
KALAZISTA

ISTRAŽIVANJA ANTIČKIH NALAZIŠTA

Prilikom arheoloških istraživanja... (faded text describing archaeological findings)

U toku istraživanja... (faded text describing the process of the investigation)

ISTRAŽIVANJA ANTIČKIH NALAZIŠTA

U toku istraživanja... (faded text describing the process of the investigation)

Prilikom istraživanja... (faded text describing archaeological findings)

AMERICAN
RECORDS
ATLANTA

OSOR, APSORUS, antičko naselje i praistorijski ostaci

Poslijeratnim arheološkim istraživanjima, koja je u Osoru vršio akad. Andrija Mohorovičić, odnosno Odjel za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije kao i stručnjaci Arheološkog muzeja u Puli, utvrđena je, uz rezultate prijeratnih istraživanja, lokacija antičkog naselja Apsorus na području današnjeg Osora. Naselje leži na prevlaci između otoka Cresa i Lošinja i vjerojatno je baš ovaj, ekonomsko i strateški vrlo pogodan položaj, uvjetovao kontinuitet naselja čak od prethistorijskih vremena. (T. XVII) .

Novija arheološka istraživanja koja su započeta 1970. godine, opet sa strane JAZU, ovoga puta u suradnji s Arheološkim institutom u Zagrebu, planirana su sa ciljem, da se predviđenoj historijskoj površini odrede točne međe antičkog i predantičkog naselja, da se ustanovi trasa prilaznih putova i položaj gradskih vrata, te da se utvrdi već ranije pretpostavljeni antički gradski raster.¹ Svi ovi podaci daće vrijedan prilog poznavanju autohtono-antičkog urbanizma, a mogu poslužiti kao jedna od osnovnih studija za daljnju razradu i sanaciju današnjeg stanja tog spomeničkog kompleksa. (T. XVI, 2).

U toku terenskih istraživanja 1971-72. godine koja je vodila potpisana, vršena su istraživanja uz periferiju naselja, to jest uz bedeme. Otkrivene su neke, do sada nepoznate dionice prethistorijskih, protohistorijskih i antičkih zidina, konstrukcija pojedinih dionica, te stratigrafija koja je omogućila pojedina datiranja.

Do sada neutvrđeni južni gradski bedem istražen je u dužinu od preko 20 metara. Prostire se južnom ogradnom lini-

jom osorskih vrtova koji graniče obalnom cestom odnosno zelenim pojasom uz put. Konstrukcija antičkog zida prati se u dubinu od preko 3 metra te siže dobrim dijelom ispod današnjeg nivoa mora. Plašt zida izveden je od velikih, pažljivo obrađenih blokova u suhozidnoj tehnici (tzv. megalitskoj konstrukciji) i pripada ili ranoantičkom ili čak protohistorijskom razdoblju, na što upućuju još neki elementi. U tom je potezu neočekivano otkriven prolaz kroz bedeme, koji je u kasnijoj fazi zazidan zidom u žbuci. Radi se o dosada nepoznatim južnim gradskim vratima, koja ulaze koso u grad što upućuje na prehistorijsku urbanu koncepciju. Prolaz je zazidan u vrijeme kasne antike, a zid se u srednjem vijeku nadograđuje.

Tokom istraživanja istočnog bedema konstatirane su dvije faze utvrđivanja, a obje potječu iz predrimskog razdoblja. Većom sondom u blizini groblja proučena je konstrukcija istočnog bedema, a isti se mogao i datirati mnoštvom gnathia keramike (koja je ubacivana u jezgru), u prelaz između 4. i 3. stoljeća pr. n. e.

U sjevernom dijelu grada uz uvalu Bijar sondom je istraživani profil naselja, koje možemo pratiti od ranog željeznog doba do antike. Vrlo tanak i skroman antički sloj u tom dijelu grada upućuje na vangradsku površinu u vrijeme antike. Vjerojatno se ovdje zadržalo autohtono liburnsko naselje kao antičko predgrađe, koje nije bilo obuhvaćeno antičkim bedemima. Prisustvo autohtonog elementa prati se uostalom, i u mnogim rimskim natpisima s područja Osora. U slojevima prehistorijskog naselja nađeno je, uz grubu domaću (liburnsku) keramiku svakodnevne upotrebe i mnogo fragmenata fine uvozne venetske robe, koja svjedoči o dobrim trgovačkim vezama sa zapadnom polovicom milenija pr. n. e.

Istraživanja uz zapadni bedem dala su slijedeće rezultate: Na liniji završetka pristaništa (luke) na sjeverozapadu grada, konstatiran je sjeverozapadni ugao bedema (ili kule) te nastavak bedema koji pod pravim kutom skreće od zapada prema istoku. Konstrukcija bedema je slična onoj u južnom potezu, pripada također ranoantičkom razdoblju, dok se sa unutarnje strane bedema proteže jedan paralelan bedem, koji je pripadao predrimskom naselju. U plaštu ranoantičkog bedema koji se prati duž obale prema jugu, na nekoliko se mjesta uočavaju popravci i krpanja izvedena u rimskom malteru, dok je originalna

konstrukcija izvedena od pažljivo obrađenih blokova, slaganih u suho. Bedem je ovdje, na zapadnom potezu širok oko 1,80 metra, dok prehistorijski, unutarnji prsten iznosi oko 1,60 metra.

U produžetku ulice koja vodi od trga prema pristaništu na zapad, kopana je uz bivšu crkvu Gospe od Anđela također jedna sonda koja je kasnije proširena u veći iskop jer su se ukazale vrlo interesantne konstrukcije kasnoantičkog bedema, koji je u vrijeme Venecije pojačavan na vanjskoj strani, prema pristaništu, jednim dodatnim zidom. Tlocrtna situacija zidina na ovome mjestu upućuje na prolaz odnosno vrata, koja se ne mogu u cjelosti istražiti, jer ulicom prolazi vod visokog napona.

Sasma u jugozapadnom uglu grada, nasuprot mosta za Lošinj, otkrivena je antička gradska kanalizacija (glavna kloaka šir. 1,20 metara), koja vodi u morski kanal. Ovaj detalj potvrđuje dosljedno provođenje antičkih urbanih principa, te ujedno daje još jedan podatak. Plovni kanal koji dijeli baš kod Osora oba otoka, Cres i Lošinj, bio je prokopan već u vrijeme Rima, što se prije samo pretpostavljalo.

Prikupljanje informacija kod mještana urodilo je također plodnim rezultatima, jer su tim putem utvrđeni položaji dviju kasnoantičkih nekropola unutar grada koje još nisu istražene.

Uz prikupljanje arhivske građe i sistematske topografske studije nastaviti će se i terenska istraživanja iduće godine.

A. Faber

BILJEŠKE:

- 1 A. Mohorovičić, Analiza razvoja urbanističke strukture naselja na otocima zapadnog Kvarnera, Ljetopis J A Z U 61, Zagreb 1956, p. 468.

SALONA — SOLIN — radovi u 1972. godini

Treća i završna kampanja arheoloških istraživanja u Saloni koju su vodili Arheološki muzej u Splitu i Rutger's University iz New Brunswicka (New Jersey USA) trajala je od 1. VI do 25. VII 1972. god. I ove se godine radilo na tri lokaliteta: Rutger's University pod rukovodstvom prof. Ch. Clairmonta kojemu je

pomogao Nenad Cambi (Arheološki muzej u Splitu) istraživao je kuriju u blizini Foruma, te ostatke sjevernog portikata Foruma, dok je Arheološki muzej u Splitu pod rukovodstvom Ž. Rapanića i N. Cambija istraživao na lokalitetu Ilinac kod Porta Caesarea. Na spoju gradskih bedema sjevernije od istih vratiju u ime Arheološkog muzeja u Splitu radovima je upravljao prof. dr. Rendić-Miočević uz saradnju Rendića Miočevića. Rezultati rada američke ekipe ne objavljuju se u ovom pregledu radova. Arhitektonsku dokumentaciju i snimanje izvršila je arh. Marina Čemer.

I. Kompleks civilne arhitekture na Ilincu

Na tom prostranom kompleksu civilne arhitekture izvođeni su ove godine najprije zaštitni radovi i to na južnom sektoru, gdje su u toku 1969. i 1970. god. bile otkrivene kuće A, B, C i ostaci gradskih ulica i odvodnih kanala.¹ Zaštitni radovi ograničeni su na konsolidiranje sačuvanih zidova te na najnužnije čišćenje zemlje koja se u međuvremenu nataložila unutar pojedinih prostorija i u kanalima. Zatim su nivelirani podovi, zasute sonde koje su učinjene do zdravice, i na kraju, odstranjene neke naknadne dogradnje. Sve je to bilo potrebno učiniti da se spriječi urušavanje i da se dobije pregledna slika tog kompleksa.

Radovi su konsolidirani na taj način što je zadnji sačuvani red kamenja povezivan i učvršćen cementnim malterom. Na nekim mjestima gdje su zidovi bili vrlo slabi, oni su pregrađeni istim kamenjem tako sačuvani.

Sjeverni dio tog istog kompleksa nije bio dokraja proučen za vrijeme istraživanja 1969. i 1970. god. Zato su na tom dijelu najprije dovršena istraživanja, kako bi se dobila zaokružena slika čitave stambene zone u tom dijelu gradskog areala.

Južni dio te insule bio je od sjevernog odvojen ulicom smjera istok-zapad, pa su svaki zasebno predstavljali jednu cjelinu. Tragovi te ulice otkriveni su već 1970. kao i ostaci arhitekture s njene sjeverne strane. Tada međutim nije bilo moguće te ostatke protumačiti kao jedan sklop, pa je čitav taj dio nazvan zgrada D (vidi bilj. 1). Ove se godine pokazalo da je taj objekt longitudinalnog tlocrta i da je sastavljen od tri prostorije koje se nižu u smjeru zapad-istok. Ulaz mu je sa zapada, iz ulice smje-

ra sjever-jug. Ostaci predvorja i stepenica svjedoče da je ta zgrada vjerojatno imala i prostorije na katu. U srednju prostoriju se ulazilo iz ulice zapad-istok. Treća na istoku tog sklopa, vrlo je slabo sačuvana. Zasad nije moguće govoriti o namjeni svake pojedine od njih, pogotovo zato što se u najvećem dijelu tlocrta sačuvao samo najniži dio zidova.

Sjeverno od zgrade D otkopan je niz prostorija, četvrtastog tlocrta, poredanih jedna do druge uz ulice, koja ulazi u grad kroz mala vrata tzv. Porta Suburbia I. Dispozicija i oblik sugeriraju da bi se tu moglo raditi o dućanima ili tavernama, koji su flankirali ulicu. Neke od tih prostorija imaju pored veće, glavne i jednu manju, sponadnu jedinicu, koje su bile ili prizidane ili je prvotna veća bila naknadno pregrađena. Služile su po svoj prilici kao skladišta.

Takvi su dućani postojali vjerojatno i sa zapadne strane te stambene insule, a bili su poredani uz komunikaciju sjever-jug, koja je išla uz liniju gradskih bedema. Ta je ulica povezivala dvije ulazne komunikacije, koje omeđuju čitav ovaj civilni kompleks, tj. onu koja u grad ide kroz Porta Caesarea, i onu koja ide kroz Porta Suburbia. Ovi dućani pokazuju gotovo identične tlocrte, ali su lošije sačuvani i uništeni od kasnijih pregrađnji.

Istraživanja na ovom lokalitetu pokazala su još jedan zanimljiv detalj. Čitav prostor ove gradske jedinice bio je odvojen zidom od ulice koja ga je flankirala s istočne strane. Čini se da je taj zid imao neku ogradnu funkciju, odvajanja neuglednih kuća koje su se tu nalazile od oka prolaznika. Zid je imao samo na jednom mjestu i to ondje, gdje je spomenutu insulu sjekla unutanja ulica zapad-istok.

Na ovom terenu pronađeno je mnogo sitnih nalaza (keramika, staklo, kost, mnogo brončanog novca itd). Od nalaza je vrlo interesantan fragmenat polukružne oltarne menze tzv. sigma oblika, s izdubenim arkadicama na obrubu. Taj je ulomak pronađen u krajnoj istočnoj prostoriji zgrade D. Također je vrlo interesantan i fragment sarkofaga s lijepo uklesanim natpisom, sačuvanim u detalju, a koji glasi:

[. . . C] APITULARIUS . . .

[. . . E] RTIANENSI [S . . .]

. . . SIBI ET . . .

Radi se očito o nadgrobnom natpisu jednog kapitularija, javnog bilježnika i »zelenaša«, što je još jedno svjedočanstvo o javnim službama u Saloni.

Razni sitni matreijal, kao i ova dva ulomka koji su dospjeli u taj graditeljski kompleks, pokazuje da je čitava ova insula, vjerojatno sagrađena u III st., na prostoru koji je i prije bio nastavan, zadržala svoju funkciju sve do kraja života Salone, tj. valjda do u VII st.

Ž. Rapanić — N. Cambi

BILJEŠKA:

1 Vidi: Arheološki pregled 12/1970. str. 109 i dalje.

II Spoj gradskih bedema sjeverno od »Porta Caesarea«

Istraživanja koja su u Solinu vršena 1970-te godine na sektoru fortifikacija sjeverno od istočnog ulaza u stari dio grada (»Porta Caesarea«) rezultirala su jednim novim gledanjem na probleme urbanističkog razvoja ovog dijela antičke Salone. Ovogodišnja kampanja predstavljala je ključne radove u okviru dvogodišnjih istraživanja, a bila je prvenstveno posvećena konzerviranju ranije otkopanih objekata i kompleksa. Zaštitni radovi su također omogućili da se dođe i do novih arheoloških podataka, koji su upotpunili ili izmijenili dosadašnja saznanja o tom dijelu starog grada.

Već su istraživanja 1970-te godine ukazala na složenu situaciju na tom sektoru, ne samo u pogledu kronološkog slijeda pojedinih fortifikacijskih elemenata, nego i u pogledu gradskog vodovoda čiji je glavni kanal bio tada djelomično otkriven. Tako je za ovogodišnje kampanje posebno ispitan sistem vodovoda koji je sa sjevera ulazio u gradski areal, koristeći gradske bedeme kao substrukciju za sistem vodovodnih kanala. Od ranije je bilo poznato da je široki bedem sjeverno od »Porta Caesarea« nosio jedan takav kanal kojim je voda išla prema spomenutim vratima, kao i da su u neko kasnije vrijeme vrata bila djelomično zatvorena, a bočne kule korištene kao rezervoari za vodu (castellum aquae). Sada je pak utvrđeno da su tim dijelom

bedema (od mjesta gdje se spajaju stare s novim gradskim zidinama do »Porta Caesarea«) išla dva takva kanala, koja su se račvala iz zajedničkog dovodnog kanala točno od mjesta gdje se spaja sjeverni bedem s četverouglastom kulom smještenom na sjevero-istočnom uglu starijeg dijela grada. Utvrđeno je, da je jedan od tih kanala išao dijelom, u luku, preko svoda »hodnika« koji je s unutrašnje strane flankirao istočne bedeme u dijelu od četverouglaste kule do »Porta Caesarea«. Taj je kanal izbijao upravo na sačuvani dio otvora na kuli (vrata ili prozor?). Čišćenjem i kopanjem u unutrašnjosti tog presvođenog »hodnika« nađene su in situ pravilno poredane 4 oštećene amfore udaljene oko 20 cm od zapadnog zida »hodnika«, te ostaci još jedne dislocirane amfore koja je sigurno pripadala tom nizu (pored amfora, nešto bliže kuli, nađena je i jedna kamena kugla, vjerojatno dio vojnog inventara kojim su bili opskrbljeni fortifikacijski objekti). Pomoću spomenutih amfora bilo je moguće odrediti nivo »hodnika«, a također je ustanovljeno da je njegov istočni zid građen u tehnici velikih kvadera te predstavlja istodobno pojačanje bedema građenom u istoj tehnici.

Vodovodni kanal koji je sa sjevera ulazio u grad penjući se na bedem, prije dodira s tim bedemima razvodio je vodu olovnim cijevima u nepoznate objekte pokraj sjevernog bedema. Jedna od tih cijevi (vjerojatno su bile 3 sudeći po sačuvanim otvorima u ograđnom zidu glavnog vodovoda), bila je sačuvana in situ u duljini od preko 2 m. (T. XVIII, 1). Cijev prislonjena uz zid spuštala se gotovo okomito u dubinu, a zatim je u horizontalnom položaju išla prema zidinama. Interesantno je napomenuti da je sačuvana cijev sastavljena iz dva dijela, te da je promjer gornjeg dijela cijevi nešto uži od promjera donjeg dijela, s tim, što je na samom spoju otvor užeg dijela cijevi proširen kako bi prijanjao uz otvor šireg dijela cijevi. Istraživanja poduzeta u svrhu ispitivanja funkcije ove cijevi nisu, nažalost, dala rezultate, jer nije ustanovljeno koji je objekt bio opskrbljivan vodom iz te cijevi.

Doprinos ovog otkrića je u tome što je dobijena jasnija slika o prioritetu gradnje sistema zidova koji se tu javljaju, i zbog kojih je ta prvobitna faza, dok je vodovod još bio u funkciji u jednom kasnijem vremenu, negirana. Čini se, da je jedan pravac vodovoda išao od četverouglaste kule prema zapadu flankirajući unutrašnju stranu sjevernog bedema: uz taj su se bedem

sačuvale posebne konstrukcije rađene u tehnici opus incertum, odnosno opus caementicium. Može se pretpostaviti da se radi o nosačima vodovodnog kanala tim više, što se u čitavom iskopanom dijelu bedema vide tragovi proticanja vode (sedra). Brojni drugi ostaci, posebno tragovi sedre koje ima posvuda, kao i razna spremišta za vodu — napose obzidani četverouglasti »bunar« pored već spominjanog »hodnika« (tu su još vidljivi prolazi kroz koje je voda dolazila do rezervoara) — sve to upućuje na zaključak da je to područje osim što je imalo važnu stratešku funkciju, bilo također i jedan važan punkt za distribuciju vode. Voda pohranjena u brojnim rezervoarima odatle je posebnim sistemima razašiljana prema mjestima gdje je za njom bilo potrebe.

Prilikom čišćenja vanjskog lica sjevernog bedema koje je bilo obraslo bršljanom, na mjestu gdje je zid najviše sačuvan uočeni su tragovi niza polukružnih otvora poput arkada koji su u jednoj kasnijoj fazi bili zazidani. Taj prekid u kontinuitetu sjeverne linije bedema možda indicira — u jednoj fazi gradskih fortifikacija — postojanje vrata ili nekog sličnog otvora. O tome se za sada može samo nagađati, jer je taj momenat uočen u završnoj fazi radova kada više nije bilo moguće poduzeti temeljitija istraživanja.

Vrlo važan podatak dobijen tokom ovih istraživanja je utvrđivanje strukture bedema na dijelu od »Porta Caesarea« do već spomenute četverouglaste kule. Utvrdilo se da su bedemi i tu građeni na isti način kao i sjeverni bedem, koji je bio djelomično istražen još 1970-te godine. U oba slučaja primjenjen je sistem »džepova« koji su bili ispunjeni zemljom i manjim kamenjem nepravilnih oblika. Karakteristično je da se »džepovi« formiraju tek od linija vodovodnog kanala koji je tuda prolazio, a to upućuje na pomisao da su se zidovi koji su bedem presijecali po širini, osim u svrhu učvršćenja bedema, koristili i kao potporni zidovi vodovodnog kanala. To je također podatak kojim se mogu objasniti sistem i faze gradnje ovog snažnog bedema, koji se širinom znatno razlikuje od ostalih dijelova istog fortifikacijskog sistema. (T. XIX. 2).

Paralelno s tim manjim istraživačkim zahvatima pristupilo se i preventivnoj konzervaciji. Ona je uključila vraćanje situacije u prvobitno stanje gdje je to bilo moguće, a zatim i učvrš-

ćivanje pojedinih dijelova fortifikacijskog sistema, kako onih građenih u tehnici monumentalnih blokova (opus quadratum), tako i onih koji su građeni drugim tehnikama koje pripadaju kasnijim konstrukcijama. Posebno je pak naglašena ugaona četverouglasta kula kojoj je zapadni zid bio dobrim dijelom urušen, te ostaci vodovoda i njegova povezanost s fortifikacijskim sistemom stare Salone. Provedena je i najnužnija prezentacija cjelokupnog kompleksa, čime je u velikoj mjeri ostvarena i didaktička komponenta, budući da je situacija vrlo ilustrativna za proučavanje antičkog sistema fortifikacija, vodovoda itd.

Treba još napomenuti da je za ostvarenje svega navedenog bilo potrebno ukloniti prilazni put kojim se komuniciralo od »Porta Caesarea« do sjevernih bedema, jer se ispod tog puta nalazio veći dio istraživanog fortifikacijskog sistema. Zbog toga je bilo potrebno sagraditi novu prilaznu rampu (put), budući da se pješački promet iz novog dijela Solina do naselja u sjeverozapadnom dijelu grada još uvijek odvija tim putem.

Iako se ovom prilikom nije radilo o većim arheološkim zahvatima istraživačkog karaktera, treba ipak spomenuti, da je u toku čišćenja terena, kao i prilikom prije opisanih iskopavanja nađen stanoviti broj popratnog arheološkog materijala, pretežno ulomaka, koji upotpunjuju problematiku vezanu napose uz ovaj dio stare Salone. Nađeni su brojni ulomci opeka, tegula, finije i grublje rimske keramike raznih oblika (vrčevi, tanjuri, lucerne i sl.), te veći broj ulomaka amfora i poklopaca za amfore, pored već ranije spomenutih amfora nađenih in situ u »hodniku« kraj istočnog bedema. Također je nađeno i više kamenih kugla za katapulte (o jednoj takvoj kugli nađenoj u »hodniku« sasvim blizu kule već je bilo riječi), zatim nekoliko obrađenih kamenih ulomaka (interesantan je fragment stele s glavom Meduze), kao i izvjestan broj rimskog novca iz šireg vremenskog raspona (jedan primjerak Vespazijanova novca nađen je u unutrašnjosti četverouglaste kule). Osim toga treba spomenuti i više ulomaka stakla i različitih predmeta u metalu od kojih spominjemo samo željezni vršak piluma koji je interesantan s obzirom na funkciju okolnih objekata.

A. Rendić—Miočević

NARONA, VID, METKOVIĆ — antički bedemi i starokršćanska bazilika

U studenom mjesecu 1972. godine nastavljani su konzervatorsko-arheološki radovi u Naroni, jednom od najvažnijih lokaliteta rimske provincije Dalmacije.¹ Radove je vodio Arheološki muzej u Splitu u suradnji s Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture u Splitu. Istraživanja su izvršena na dva lokaliteta: na sjevernim gradskim zidinama, te na starokršćanskoj bazilici ispod današnje crkvice sv. Vida. Radovi na gradskim zidinama nastavljani su otkrivanjem sjevernog trakta fortifikacijskog sistema, nešto niže od današnje župne crkve. Iskapanja su nastavljena od istoka prema zapadu, tj. od zapadnog ugla kule E, gdje su prekinuti radovi lanijske godine.² U toku ovogodišnje kampanje otkopan je čitav prostor između kula E, i F, a zatim i prostor oko i unutar kule F. Na taj način otkopan je gotovo čitav dio sjevernih gradskih zidina poviše ceste Narona-Bigeste (današnja cesta Vid-Prud), osim posljednjih dvadesetak metara zidina do apside današnje crkvice. Kad se slijedeće godine iskopa i taj preostali dio bedema bit će povezan sjeverni gradski zid s krajnjim zapadnim uglom fortifikacija koje su ojačane okruglim kulama.³ (T. XX, 1, 2).

Trakt zidina između E' i F' pokazuje identični izgled kao i dijelovi fortifikacija koji su bili otkriveni ranijih godina. Zid je, naime, bio izgrađen od velikih blokova postavljenih u redovima s minimalno žbuke. U donjim redovima blokovi su veći, dok se u višim smanjuju. I kula F' je također načinjena od velikih blokova četvrtastog oblika. Za razliku od ostalih ona je imala jednu pregradu u pravcu istok-zapad koja je imala namjenu da pojača čeonu zid kule. Pregradni zid bio je također izrađen istom tehnikom. U otkopanom prostoru kule pronašlo se više sitnih željeznih predmeta (posebno oruđa i oružja), te dva brončana novca. Na potezu zidina između kula E' i F' nije se pronašao ni jedan grob, kao što je to bio slučaj na potezu između drugih kula.

Na položaju kod crkvice sv. Vida (iz XVII ili XVIII st.) istraživalo se prvi put 1972. godine. Kvadratna apside te crkvice sagrađena je na ostacima polukružne starokršćanske apside koja je bila vidljiva već prije istraživanja. U toku 1972. iskopana je gotovo čitava bazilika, osim sporednih prostorija sa strane. Bazilika je dužine oko 29,5 m, a širine 10,5 m vrlo je pravilnog

pravokutnog oblika s polukružnom apsidom koja ima tri jaka kontrafora. Na prednjoj strani je narteks. Zidovi su, na žalost, vrlo loše sačuvani, tako da se nisu mogla utvrditi vrata na pročelju. Pod je bio od debelog maltera (oko 0,15 m) pomiješanog sa zdrobljenom ciglom. Bazilika je po svojoj prilici imala tri broda, što bi se moglo zaključiti na osnovi jedne baze sačuvane porred kasnije crkvice, te podatka da se u potočiću Norinu koji teče vrlo blizu same bazilike zapažaju ostaci stupova.⁴ Vrlo je vjerojatno da stupovi potječu upravo iz ove bazilike. Uz obje strane crkve (sjeverne i južne), nalaze se sporedne prostorije koje je flankiraju. Postojanje tih prostorija je tek utvrđeno, ali one još nisu mogle biti iskopane. U sjevernom perimetralnom zidu utvrđena su mala vrata s pragom in situ.

Na pragu se zapažaju tragovi otvaranja jedinog krila vratiju. Sporedna prostorija koja je tim vratima bila povezana s bazilikom bila je popločana kamenim pločama. Sjeverni zid bazilike izlazi izvan perimetra crkvice sv. Vida, dok je južni zid crkvice sjeo na starokršćanski. Nasuprot malim vratima u sjevernom zidu bazilike nalaze se vrata identične širine u južnom perimetralnom zidu. Ta vrata, je čini se, iskoristila kasnija crkvića. U blizini apsida pronađeno je dosta sedre kojom je očito bila presvođena kupola.

Istraživanja na tom lokalitetu treba svakako nastaviti, prvenstveno u sporednim prostorijama da se utvrdi njihova namjena, faze izgradnje itd. Osobito važno pitanje na koje moraju dati odgovor istraživanja je: da li se radi o urbanoj ili cemetrijalnoj bazilici, što će imati i reprekusije na mogućnost određivanja istočne ivice grada koja još uvijek nije sa sigurnošću konstatirana.⁵ Istraživanje sporednih prostorija je važno i zbog utvrđivanja izvornog oblika bazilike sa sporednim prostorijama uzduž čitave južne i sjeverne strane crkve, a koji je osobito mnogo proširen na području Bosne i Hercegovine i Dalmacije.⁶

BILJEŠKE:

- 1 Radovima je rukovodio N. Cambi, kustos Arheološkog muzeja u Splitu. Na dokumentaciji je radio B. Pender, crtač-preparator istog Muzeja.
- 2 Vidi N. Cambi, *Narona. Arheološki pregled* br. 13. 67 id.
- 3 *Ibidem*
- 4 Č. Iveković, *Putne bilješke (Narona)*. Bull. dalm. XX/1897. str. 116-118.
- 5 Još uvijek nije poznato dokle se grad protezao prema istoku. Do sada se pretežno pretpostavljalo da ta granica ne prelazi liniju potočića Norina (vidi Č. Iveković, o. c. str. 117). S obzirom na izmijenjenu

geografsku situaciju od vremena antike (vidi C. Patsch, Zur Geschichte und Topographie von Narona Wien 1907. str. 2 i d) nije isključeno da se grad porostirao i znatno dalje od te granice.

- 6 Veći je broj takvih crkvice u Bosni i Hercegovini (Mogorjelo, Nezezi, Klobuk, Mokro itd), dok je nešto manje zastupljen u Dalmaciji (Otok, kod Sinja, te Bličina kod Vrane itd). Pretpostavljam da je poticaj na prihvatanje tog tipa morao doći iz Narone.

N. Cambi

SINGIDUNUM — civilno naselje — Uzun Mirkova 14

Prilikom zemljanih radova vršenih u okviru rekonstrukcije zgrade stare »Realke«¹ konstatovano je postojanje rimskog kulturnog sloja u dvorištu zgrade i ispod same zgrade. U iskopu za postavljanje rezervoara za mazut u dvorištu zgrade otkrivena je sledeća stratigrafska situacija. Od kote 112,62 (površina) do kote 111,52 leži sloj recentnog šuta (XVII-XIX v.). Ispod ovoga sloja pa sve do kote 110,62 gdje se pojavljuje zdravica pruža se rimski kulturni sloj sa dosta retkim nalazima keramike. U ovome sloju, delimično ukopan u zdravicu, otkriven je jedan kanal zidan od kamena uz upotrebu tankih opeka čija je unutrašnja površina obrađena crvenim hidrostatičkim malterom. Sa gornje strane kanal je bio otvoren.

Na istom nivou rimski kulturni sloj je konstatovan i ispod zgrade »Realke« gde je većim delom uništen njenim temeljima.

Bliže hronološko određivanje rimskog sloja na ovom mestu nije moguće izvršiti, s obzirom na relativno malu ispitanu površinu kao i malobrojnost pokretnog arheološkog materijala.

M. Popović

NAPOMENA:

- ¹ Zaštitna arheološka iskopavanja Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, oktobra 1972. godine.

SINGIDUNUM — nekropola — park Tašmajdan

U toku radova na postavljanju kišne kanalizacije u delu parka prema crkvi sv. Marka, i kod početne stanice tramvaja 6, otkrivene su tri grobne konstrukcije rađene od opeka.¹

Grob 1. Grobna konstrukcija je rađena od tankih rimskih opeka dimenzija oko 30x40 cm. i zasvedena je poluoblíčastim svodom. (T. XXI 1). Pod, koji leži na dubini 2,60 m. u odnosu na sadašnju površinu, čine horizontalno postavljene opeke uzdignute kod glave skeleta. U grobnoj konstrukciji otkriven je dobro očuvan, verovatno ženski skelet, (starost 20-30 godina). Od grobnih priloga otkriven je samo jedan bronzani novac u predelu donje vilice skeleta, koji usled korozije se nije mogao identifikovati. Orijentacija skeleta je sever-jug.

Grob 2. Grobna konstrukcija, ista kao kod groba 1. T. XXI, 2.), delimično je porušena ukopavanjem grobova u XIX veku. Dno groba leži na dubini 1,90 m. u odnosu na sadašnju površinu. U grobnoj konstrukciji otkriveni su delovi jednog uništenog skeleta bez priloga. Orijentacija grobne konstrukcije je zapad-istok.

Grob 3. Grobna konstrukcija je rađena od vertikalno i horizontalno postavljenih tegula. Grob je konstatovan samo u profilu iskopa a s obzirom da delimično zalazi pod tramvajsku prugu nije mogao biti sistematski istražen (T. XXI, 3).

Na istom lokalitetu prilikom izgradnje crkve kv. Marka otkriven je jedan sarkofag rađen od peščara a pre više godina na prostoru severno od crkve otkriveno je nekoliko rimskih grobnih konstrukcija rađenih od opeka.

Svi otkriveni grobovi na ovom lokalitetu ulaze u ovikru istočne nekropole rimskog Singidunuma koja se formirala duž puta za Viminacium.

M. Popović

NAPOMENA:

1 Zaštitna arheološka iskopavanja Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, novembra 1972. godine.

SINGIDUNUM — nekropola —
ulica Kneza Miloša (ugao Proleterskih Brigada)

U toku radova na rekonstrukciji ul. Kneza Miloša, prilikom ukopavanja vodovodnih cevi, otkrivene su četiri rimske grobne konstrukcije rađene od opeke. Otkriveni grobovi su već ranije bili otvoreni i u znatnoj meri porušeni tako da su se sa-

mo kod dva groba mogle jasno sagledati grobne konstrukcije. U grobovima su otkrivene rasturene kosti pokojnika bez priloga.¹

Grob 1. Grobna konstrukcija je rađena od tankih opeka dimenzija oko 30x40 cm. Pod groba su činile horizontalno postavljene opeke koje leže na dubini 1,40 m. u odnosu na sadašnji nivo terena. Zidovi u unutrašnjosti groba su bili malterisani tankim slojem maltera rađenog sa dodatkom tucane opeke. Gornji deo grobne konstrukcije je bio ranije uništen te se samo po analogijama može pretpostaviti da su ga činile opeke postavljene u vidu dvoslivnog krova. (T. XXI, 4). Orijehtacija grobne konstrukcije je zapad-istok.

Grob 2. Konstrukcija ovog groba u izvesnoj meri odstupa od ranije poznatih tipova grobnih konstrukcija otkrivenih na nekropoli Singidunuma. Iznad poda grobne konstrukcije, koji čine horizontalno postavljanje tanke opeke, leži jedan red keramičkih cevi kvadratnog preseka iznad kojih se formiraju zidovi groba rađeni od tankih opeka. (. XXI, 5.). Gornji deo ove grobne konstrukcije je ranije uništen ali bi se po svemu sudeći mogao rekonstruirati kao kod groba 1.

Grobovi otkriveni na ovom lokalitetu mogu se prema analogijama sa nekropole Singidunuma datovati u III vek.

Na istom lokalitetu u neposrednoj blizini ova četiri groba, prilikom izgradnje zgrade u Proleterskih Brigada 6, otkriveno je 1954. godine više grobnih konstrukcija rađenih od opeka i jedan olovni sarkofag.²

Grobovi sa ovoga lokaliteta se ne uklapaju u zonu istočne nekropole Singidunuma već predstavljaju jednu zasebnu skupinu formiranu u neposrednoj bilizini ove nekropole.

M. Popović

NAPOMENE:

- 1 Hitna intervencija Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, juna 1972. godine.
- 2 J. Todorović, Arheološki spomenici u Beogradu i okolini, Godišnjak Muzeja grada Beograda II, 1955, 37.

AQUAE IASAE, VARAŽDINSKE TOPLICE — konzervatorski i restauratorski radovi

U ljetu 1972 godine, nastavljeni su radovi na sanaciji klizišta iza Kapitolija kao i na konzervaciji i restauraciji Jupitrova

hrama, te ostalih objekata na antičkom lokalitetu u Varaždinskim Toplicama.

Još u kasnu jesen i u početku zime 1971. godin. Vodoprivredno poduzeće iz Varaždina izvelo je drenažni sistem uzduž klizišta padine i kroz središnji Jupiterov hram, te 4 m visoki i 12 m dugački betonski potporni zid, debljine 1 m, koji iza spomenutog hrama drži padinu i štiti iskopine. U toku zime su drenažni sistem i zaštita škarpa pravilno funkcionirali, ali su za 1972. god. preostali opsežni radovi profiliranja padine izgradnje i rekonstrukcije začelnog dijela Jupiterova hrama, kao i razni popravci zidovima i fasadi Kapitolija.

Radi vlažne godine razrađen je detaljni program zadataka i poslova, koji su se izvodili u etapama i u kombinacijama, koje su dozvoljavale ili paralelni rad ili racionalno korištenje radne snage i materijala.

Ispuna urušenja Jupiterova hrama od cca 100 m³, morala se je najprije izbaciti, ali se pri tome nije mogla upotrebiti mehanička čistilica, nego su radnici prilikom ručnog izbacivanja materijala, izdvajali zdravi antički kamen srušenih zidova, koji je kasnije upotrebljen kod izgradnje rekonstruiranih zidova, što je djelovalo vrlo uvjerljivo. Dio zemljane ispune iz spomenutog hrama prebačen je na padinu iznad njega, te je nakon nabijanja ova poprimila oblik, koji se gotovo ne razlikuje od prvotnog. Ukošavanjem je postignut povoljni nagib za odvođavanje površinskih i oborinskih voda. U ovoj etapi posijana je trava na padinu tako, da je ona bojom sljubljena s pejzažom.

Obnovljeno je, odnosno podignuto oko 100 m³ zidova začelja i bokova Jupiterova hrama (T. XXII, sl. 1-2), pa je na taj način arhitektonska cjelina Kapitolija s tri hrama, povezanih zajedničkom fasadom TXXIII (sl. 3) dobila svoj adekvatni prostorni i dubinski naglasak.

Prilikom tih radova se je pazilo, da sve faze antičkih nadogradnji i pregrađivanja budu vidljive i sačuvane.

Pošto je originalni pod Jupiterova hrama bio uništen prigodom rušenja, sadašnji njegov nivo je nabijen i nakošen tako, da je omogućeno otjecanje vode iz hrama.

Za vrijeme konzervatorsko restauratorskih radova u Jupiterovu hramu, uz njegov zapadni zid, otkriveno je duguljasto postolje, pravca sjever - jug, koje je u antici moglo služiti kao klupa

ili kao postament za figuralnu kompoziciju, koja nije pronađena. Prigodom detaljnog čišćenja za restauraciju temelja istočnog zida spomenutog hrama ustanovljeno je, da je temelj hrama sjeo na zidove nekog starijeg, oštećenog kanala, koji je sigurno u vezi s ranije otkrivenim starijim temeljima na platformi ispred Jupitrova hrama.

U toku građevinske konsolidacije Jupitrova hrama (začelje) zakrpana su i manja oštećenja prednje fasade svih triju hramova.

Na samoj platformi između Jupitrova i Junonina hrama aktivna sonda termalne vode solidno je ozidana i prekrivena tako, da je za publiku neprimjetljiva.

Radi finansijskog i vremenskog nedostatka nije bilo moguće konačno hortikulturno oblikovati padinu T.XXIII, (sl. 4), niti organizirati njenu površinsku odvodnju. Minervin i Junonim hram sa širokim stubištem, koje spaja forum sa kapitolijem, kao i južna granica foruma, u odnosu prema još nedefiniranom naj-sjevernijem dijelu kupališnog kompleksa, zadaci su, koji će se morati dalje etapno riješavati u toku slijedećih godina.

M. Gorenc

MARIN DO, DUMBOVO, rimsko naselje

U naselju Dumbovo koje leži na desnoj obali Dunava, na granici k. o. Beočin i Rakovac otkriveni su ostaci građevina iz rimskog perioda.¹ Lokalitet je udaljen oko 500 m od dunavskog rita i zahvata dolinu i padine Dumbovačkog potoka.

U toku 1972. godine izvršeno je sondažno iskopavanje da bi se ustanovio karakter i datovala arhitektura konstatovana na površini zemlje prilikom rekognosciranja².

Na uzvišenijem delu, oko 30 m istočno od Dumbovačkog potoka nalaze se temelji, verovatno rimske stražare - specia T.XXIV (sl. 1). Sačuvan je samo istočni deo osnove, na dužini 7,47 m. U severnom zidu vidljiv je prag ulaza. Uz njegovu istočnu stranu otkriven je potporni zid sa funkcijom da zaštiti ulaz³. Temelji su građeni od lomjenog kamena različite veličine i krupnijeg oblutka u krečnom malteru sa peskom i sitnijim šljunkom, debljine 0,85-0,95 m. Sokl je vidljiv samo na spoljnjim ivicama. Mestimično je očuvan jedan red opeka ili ostaci u malteru od opeka

koje formiraju oba lica zida, a međuprostor je ispunjen »trpan-cem«-opustestaceum.

Oko 100 m od ovog objekta unutar dumbovačke doline, pored leve obale potoka, otkriveni su zidovi većih građevina, pravca I-Z sa manjim devijacijama (T. XXIV, 2). Zidovi su očuvani oko 0,35 m, a sa temeljom visine 1 m, debljine oko 0,65 m. Građeni su od pritesanog i lomljenog kamena - opus incertum, a u jednom slučaju od horizontalno postavljenih opeka. Vezivni materijal je krečni malter sa žučkastim peskom i sitnim šljunkom, ponekad sa dodatkom tucane opeke. Oba lica zida su pokrivena slojem maltera u prostoru fuga tako da je mestimično vidljiv pritesan kamen. Fugovanje je izvedeno uglavnom grublje, slojem maltera debljine oko 2 sm. Od nivoa poda, površine pojedinih zidova su omalterisane sa ornamentikom koja prati formu vidljivog lica kamena (pravougaonici, kvadrati, romboidi, elipse). Spojnice su naznačene urezanim pravim linijama ili u motivu riblje kosti. Temelji su građeni od lomljenog kamena i oblutaka u zalivenom malteru koji pokriva u manjoj ili većoj mjeri lice temelja.

Podovi nisu očuvani. Njihovi nivoi su određeni malterskim ispustom u temeljnoj stopi, otiscima greda celom dužinom zida i intenzivnim slojem gari u profilima sonde. Fragmenti poda su nađeni u sekundarnom položaju, u sloju građevinskog šuta. Izrađeni su od ružičastog maltera sa sitnijim rečnim šljunkom i tucanom opekam, debljine oko 6-8 sm. Na gornjoj površini nalazi se tanak sloj od 5 mm finog malterskog premaza.

Kao interesantan građevinski materijal treba pomenuti pored opeka različitog formata (dim. 36-40 x 26-29 x 4-6,5 sm), i veći broj gvozdениh klinova koji su se verovatno koristili u drvenoj konstrukciji građevina. Fragment tegulae mematae, mada je nađen u šutu, ukazuje na postojanje hipokausta, a opeka sa nazubljenom ivicom mogla je biti ukrasni deo na krovu.

Na osnovu upotrebe raznovrsnog građevinskog materijala i načina građenja (obrada lica zidova) može se zaključiti da je u Dumbovu postojalo razvijeno građevinarstvo.

Nađeni su fragmenti keramike, stakla, gvozdени predmeti-lanci, sekira i nakovanj i nekoliko primeraka novca⁴ (T. XXV,) Najstariji fragmenti keramike pripadaju lokalnom lončarstvu pod jakim latenskim tradicijama i importovanim, severoitaljskim sudovima iz I. veka n.e. (T. XXV, 1-12). Ostala keramika je karakteristična za rimsko-provincijsku proizvodnju u

periodu od II-IV. (T.XXVI, 13-23), dok kasnoantička keramika nedostaje.

Kulturni sloj je jedinstven i za sada nisu uočeni stratumi ni građevinske faze, osim dogradnje, što ukazuje da nije dolazilo do prekida života. Može se pretpostaviti da je naselje, verovatno sa utvrđenjem, osnovano u I. veku, u vreme Domicijana, kada počinje izgradnja fortifikacionog sistema na Dunavu i da je život nastavljen bez prekida, do njegovog rušenja krajem IV. veka.

Geografski položaj i konfiguracija terena su omogućili da se u dolini Dumbovačkog potoka podigne rimsko naselje sa stražarom-osmatračnicom koja je imala izvanrednu vizuru preko Dunava na području Bačke. U antičkim izvorima i itinerarima ne pominje se ovaj rimski punkt ali je svakako, pored ostalih poznatih naselja i uvođenja na desnoj obali Dunava, ulazio u priobalni granični pojas Donje Panonije prema Barbarikumumu. Rekognosciranje okolnog terena pruža indicije da je širi prostor oko Dumbovačkog potoka bio urbanizovan i predstavljao vojnu i ekonomsku bazu za pozade rimskih centara kao što su Sirmijum, Basijana i dr, naselja u ravničarskom delu Srema.

Ostaci rimske arhitekture i pojedinačni nalazi grobova u Dumbovu (udaljen 2 km od Beočina) mogu se identifikovati sa mestom Josista koje se pominje u epigrafskom natpisu iz Beočina Tita Klaudija Praska, prefekta Alae I. civium Romanorum datovanom u I. vek n.e.⁵ Dumbovački nalazi molgi bi da potvrde mišljene M. Mirković da Josistu treba tražiti u blizini današnjeg sela Beočina.⁶

Rezultati sondažnih ispitivanja potvrdili su značaj lokaliteta za istraživanje ovog dela nedovoljno poznatog Limesa. Pošto je nalazište ugroženo⁷ predviđaju se sistematska iskopavanja koja će pružiti mogućnost da se izvrši delimična rekonstrukcija historijskih zbivanja na ovom prostoru od dolaska prvih vojnih jedinica i naseljavanja veterana krajem I. i početkom II. veka do napuštanja i rušenja ovog graničnog mesta.

NAPOMENA

- 1 Prilikom rekognosciranja koja je izvršio Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture u N. Sadu otkriveni su na površini zemlje zidovi rimskih građevina koji su 1964. godine stavljeni pod zaštitu Zakona. Sa istog lokaliteta potiče slučajan nalaz groba sa metalnom lampom i monetom Licinija.

- 2 Pokrajinski zavod za zaščito spomenika kulture u saradnji sa Muzejom grada N. Sada izvršio je u toku jula 1972. godine sondažna iskopavanja. Materijal se nalazi u Muzeju grada N. Sada.
Sastav ekipe: O. Brukner i M. Petrović, arh. teh. Pokrajinskog zavoda.
- 3 Objekt je postavljen na platou sa padom pravca I-Z zbog čega je verovatno bilo potrebno obezbediti potpornim zidom istočnu stranu ulaza od obrušavanja zemlje.
- 4 Za sada su identifikovana samo dva primerka Konstansa i Licinija
- 5 M. Mirković, Sirmium-its history from I century a. d. to 582 a. d., Sirmium I, B-gd 1971, str. 20, N° 79, Pl. XII, 1,
- 6 M. Mirković, *ibid.*, str. 81, 82.
- 7 Fabrika cementa u Beočinu predviđa na potesu »Marin Do« izgradnju novog pogona sa eksploatacijom laporca. Zavod nije dao saglasnost za ove radove dok se ne izvrše sistematska zaštitna iskopavanja celog područja.

O. Brukner

PREDLOKA PRI ČRNEM KALU, SO KOPER — antične najdbe

Pomorski muzej »Sergej Mašera« v Piranu je s sredstvi Sklada Borisa Kidriča septembra 1972. leta raziskoval na planoti jugovzhodno in severovzhodno od župne cerkve Janeza Krstnika v Predloki. Pri raziskavah je sodeloval Pokrajinski muzej v Kopru.

Pobudo za letošnja raziskovanja so dale vse antične in srednjeveške najdbe, ki so bile na tem terenu že zabeležene, v cerkvenem in pokopališkem zidu vzdani antični in kasnejši spomeniki kot tudi lega samega kraja. (T. XXVII, 1).

Na kraju, kjer so slučajne najdbe še danes najpogostejše sta bili izkopani dve sondi.

Sonda I — na severovzhodni strani ob pokopališkem zidu je 22 m dolga, 4 m široka in 1,70 do 2 globoka. V zgornji plasti ruševin, ki je bila nametana s pokopališke strani so zelo pogoste fragmenti rimskih amfor, opek in drugega gradbenega materiala, med njimi pa so tudi predmeti in novci zadnjih stoletij.

Plast ruševin prekriva humuzna plast v kateri so ležali le fragmenti rimske keramike, stenskega ometa in opek. Na fragmentu opeke peščeno rumene barve so ohranjene črke DOR, ki so nedvomno pripadale pri nas že znanemu pečatu L (uci) EPI-DI TEODORI. Že v tej plasti je bil najden 60-70 cm širok in 8 m dolg zid, ki se vleče od severa proti jugu od jugozahodni steni sonde kamor se tudi izgubi.

Po načinu gradnje je videti, da je bil ta zid v sondi I. grajen najmanj v dveh gradbenih fazah (zato zid 1 in zid 2).

Zid 1 kaže vse posebnosti antičnega načina gradnje in je grajen na antičnem sipu v katerem so drobci antične keramike, opek in malte. Po 3 metrih se nanj naslanja zid 2, ki je postavljen le na močno stlačeno humuzno plat in grajen iz dveh vrst večjega kamenja, tako, da je po vsej verjetnosti mlajša gradbena faza precej očitna. Kaže, da je ta zid po 3 m nasilno prekinjen, po 2 m presledka pa se pojavi nov, ki je prav tako grajen na humuzni plasti in se izgubi v profilu sonde žal leži ta del zida tih ob profilu in je še premalo odkrit, da bi ga mogli točneje opredeliti. Na jugozahodni strani se pravokotno na zid 1 in 2 naslanjajo 4 le delno odkriti zidovi, ki so med seboj oddaljeni 1,4 m do 2,4 m. Najjužnejši teh zidov je pripadal mlajši gradbeni fazi, saj se naslanja na zid 2 pri stiku zida 2 z zidom 1 in je enako grajen kot zid 2. Ostali priključni zidovi so preslabo ohranjeni in preslabo raziskani, da bi jih že lahko identificirali.

Odkriti zidovi in večje kamenje v severovzhodnem delu sonde kaže, da se je stavba tako v starejši kot v mlajši gradbeni fazi raztezala po vsej verjetnosti proti jugozahodu na kraj današnjega pokopališča in župne cerkve, katere predhodnica naj bi stala že v 14. stol. ali že prej.

Sondo smo po končanih izkopavanjih žasuli, ker z raziskavami objekta zaradi obstoja pokopališča ne bo moč nadaljevati. V bližnji prihodnosti bi bilo treba izkopati le nekaj kontrolnih sond okoli župne cerkve, kjer bi morda našli še na temeljne stavbe ali zgodnje-srednjeveške grobove.

Sonda 2 leži na planoti jugovzhodno od župne cerkve v smeri severovzhod-jugozahod. V 4 m široki in 25 m dolgi sondi je bilo odkritih osem temeljnih zidov, ki so po načinu gradnje sodeč pripadali najmanj trem gradbenim fazam. Najstarejši 80 cm širok zid (zid 5) stoji na sterilni plasti na severovzhodni strani sonde. Po vsej verjetnosti je starejši antični zid, ki ga pa zaenkrat še ni mogoče točneje časovno opredeliti. Na jugovzhodni strani sonde odkrit polkrožni zid, ki sega še dalje v neprekopani del terena pa je po načinu gradnje sodeč pripadal poznoantični sakralni zgradbi. Kot že omenjeni zid 5 tudi ta stoji na sterilni plasti.

Vsi ostali zidovi v sondi so površno grajeni na plasti počene zemlje. S trdno grajenim zidom 5 se vežejo vzporedno ali

pravokotno, tako da lahko predpostavljamo, da gre za kasnejše srednjeveške dozidave. Jasnejšo sliko o povezavi in časovni pripadnosti zidov v sondi 2 pa bojo dale bodoče raziskave.

Drobnih arheoloških predmetov, ki bi se jih lahko posluževali pri dataciji zidov skoraj ni. V humuzni plast 30-38 cm globoko sta bila najdena dva rimska novca. Po sodelavcu Luki Strenarju spada večji novc — as v čas Oktavijana, drugega iz poznoantičnega časa pa ni mogoče točneje opredeliti, ker je zelo slabo ohranjen. Razen novcev sobili v humuzni plasti in pod njo ležeči plasti peščene zemlje najdeni le fragmenti rimskih amfor in kosi malte.

Ker nameravamo 1973. leta sondo širiti proti severovzhodu, kjer se verjetno raztezajo najdbe oz. temelji poznoantičnega sakralnega objekta smo zidove le začasno zaščitili, okrog sonde pa postavili zaščitne ograje.

Vsi najdeni predmeti so začasno deponirani v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« v Piranu, ki je opravil tudi potrebna preparatorska dela na terenu in v delavnici. Po obdelavi materiala pa bo drobno gradivo prenešeno v Pokrajinski muzej v Koper.

E. Boltin-Tome

HRUŠICA NAD COLOM — antični kastel

Eden največjih gradbenih spomenikov v Sloveniji so kasnoantične zapore od Baške doline do Jadrana, imenovane v virih olaustra alpium Iuliarum, Srčiko zapor zavzema trdnjava Ad Pirum, zgrajena ob cesti Emona — Aquileia na prelazu iz Ljubljanske kotline v Vipavsko dolino.

Tloris kastela je pobočju prilagojen mnogokotnik velikosti 250x80 m, razdeljen s prečnim obzidjem v dve neenaki polovici, 2,70 m debelo obzidje je okrepljeno s sodnimi stolpi. Na severu se nadaljuje zaporni zid proti Velikemu vrhu (in Vodiciam?) in zapira cesto, ki vodi iz Hrušice proti Crnemu vrhu. Z jugovzhodnega vogala pa se spusti zopora na Bršljanovec, kjer je na vrhu zelo verjetno manjši ogledni stolp.

Cesta preko Hrušice je bila speljana že času Cezarja in Avgusta. Napisu spričujejo beneficiarsko postojanko že na začetku 3. stoletja. Za isti čas je izpričana tudi poštna postaja.

Trdnjava ad pirum je bila v središču bojev med Magnencijem in Konstantinom II (leta 352), med Teodozijem in Magnom Maksimom (388) ter med Teodozijem in Eugenijem (394). Vemo tudi, da je Teodozij prebil noč pred bitko 4. septembra 394 v doslej neodkriti molilnici v trdnjavi.

Gradbena zgodovina kastela je neraziskana kaže, da so ga zidali postopoma. Zato se je Narodni muzej, čigar sodelavci Hicinger, Müllner in Schmid so ostaline proučevali, odločil izpeljati načrtno raziskovanje. Za prva izdatnejša izkopavanja smo pritegnili tudi Münchensko Univerzo, ki je s posebnim dveletnim raziskovalnim programom finančno in s trokornjaki podprla ta izkopavanja. Nadaljevanje raziskovanj do 1977, ko bomo proučili tudi druge pomembnejše točke v sistemu zapor je zagotovil Sklad Borisa Kidriča.

Kasnoantično zaporno obzidje preko kraških prelazov je bilo dograjeno v celotnem danes poznanem obsegu v drugi polovici 4. stoletja, njegovi zametki pa segajo v 2. stoletje. Posamezne trdnjavo, med njimi Nauportus, Ad Pirum in Castra (Ajdovščina) so verjetno konstantinske, nekaj trdnjav pa je iz leta 388. Takrat je po Orosijevi navedbi zgradil Maksimov poveljnik Andragatij vrsto utrdb ob cestah v Italijo. Zamisel zgraditi sklenjeno zidovje preko gorovij v Sloveniji je bila živa še leta 391, ko govori Sv. Ambrož o zidu, ki ga Alpe še hočejo postaviti. Zapore na kraških in alpskih prelaznih so obstajale vsekakor v začetku 5. stoletja, ko sta dva vzporedna zidova narisana v takrat nestalem priročniku *Notitia dignitatum*. V času avaroslavanskega prodora 579-581 so pričeli verjetno Slovenci na seljevati Istro in področje do langobardskega limesa v Furlaniji s čimer je postala zapora nepotrebna. Zato so raziskovanja na Hrušici in v območju zapor tudi za našo najbolj zgodnjo narodno zgodovino pomembna.

V poletnih mesecih 1971-1972 smo z načrtnimi arheološkimi izkopavanji poskusili dobiti podatke o časovnem razponu naselitve na Hrušici. Pri tom smo s 14. sondami uspeli dokazati da gornja trdnjava ni bila stalno naseljena, medtem ko segajo najstarejše plasti na južni polovici spodnje trdnjave v avgustejsko-tiberijanski čas. Poleg tega je dokazljivo izredno bogato življenje tekom III. in IV. stoletja. V tej plasti smo odkrili namreč poleg kovačnice in verjetnega hleva tudi prave naselbinske ostanke, ki so bile na pr. v sondi XIII samo iz delov ženske op-

rave (zapestnice, fibule, lasnice, gumbi itd.). Hkrati s temi deli smo letos zaključili izkop ruševin cerkve sv. Jere in prišli pred cerkvijo do ostalin neke cisterne, ki je pa zaradi velikosti nismo mogli odkriti in bo po vsej verjetnosti raziskana v 1973.

P. Petru

SP. GRUŠOVJE PRI SLOVENSKIH KONJICAH — raziskovanje rimskih cest

V juliju 1972 smo kontrolno izkopavali rimske stavbe v Sp. Grušovju pri Slovenskih Konjicah (Varstvo spomenikov VII, 1957, 341). Delo sodi v okvir raziskovanja rimskih cest v Sloveniji. Izkopavali smo na parcelah 324, 33 in 274 k. o. Sp. Grušovje. Preiskali smo skupno nad 1000 m² površine. Ugotovili smo, da so stavbe na obeh straneh rimske ceste in sicer vzdolž ceste nad 400 m daleč, od ceste vstran pa 30 do 100 m široko. Na vseh krajih, kjer smo kopali, smo zadeli približno na isti časovni horizont, konec 3. in 4. stoletje, kot je moč videti po še ne do kraja proučenih drobnih najdbah, keramiki, novic in steklu. Ugotovili smo precej plitvo ležeče in zato dosti slabo ohranjene sledove lesene arhitekture, obsežne stavbe z velikim dvo-riščem in masivnimi zidovi iz lomljenca pa hkrati tudi z lesenimi predalčnimi stenami, drugje pa temelje prostorsko bolj razčlenjene stavbe s hipokavstom in s prodniki tlakovanimi hodniki. Nikjer ni bilo moč ugotoviti po več gradbenih faz. Vse bi nekako pričalo, da so bile stavbe v Sp. Grušovju zgrajene po enotnem konceptu in da je njihova namembnost v zvezi s cesto Celeia-Poetovio ozir. Flavia Solva.

I. Curk-Mikl

PJACA, s. VRANOVIČI, KOTOR — ostaci rimske arhitekture

Lokalitet »Pjaca« nalazi se na brežuljku, neposredno iznad puta koji ide duž padine brda od s. Radanovića prema Krtolima, a okružen je starim maslinjacima. Na odstojanju nekoliko stotina metara od lokaliteta protiče potok Koločunj. Lokalitet je i ranije bio poznat u literaturi¹ i u narodu kao mesto gdje se nalazilo stari grad. Obilaskom terena je konstatovano da su se

zidovi očuvali ali da se skoro na čitavoj površini naselja kulturni sloj je ispran ili uništen nekadašnjom obradom zemlje.²

Građevina koja je najverovatnije imala stambeni karakter tipa *villa rustica* zauzimala je čitavu površinu na vrhu brežuljka približno oko 12x19 m. Najbolje je očuvan zid I koji je bio granični zid sa severne strane građevine, a imao je debljinu oko 1,30 m dok je otkopan na dužinu oko 6 m. Odmah iza severnog lica zida I počinjao je pad terena tako da je temelj zida znatno dublji na severnoj nego na južnoj strani, a dostiže dubinu 1,10 m. Na odstojanju oko 12 m južno od zida I paralelno njemu otkriven je zid III, koji predstavlja granični južni zid objekta. Ovaj zid je imao debljinu 0,60 m dok je njegova očuvana visina iznosila većim delom 0,40 m. (T. XXVII, 2)). Zid III je rađen od pritesanog kamena sa spojkom od belog krečnog maltera, a pružao se u pravcu I-Z. Na odstojanju 8 m od njegovog zapadnog kraja zid III se organski veže sa zidom IV koji pod pravim uglom skreće prema severu. U samom uglu između ova dva zida nalazio se pravougaoni ispust (stubac) dimenzija 0,50x0,58 m. Zid IV je otkriven svega na dužinu oko 2,20 m kada se prekida. Prilikom praćenja ovog zida konstatovano je da se on pružao dalje prema severu sve do zida I, ali je potpuno uništen, osim severnog kraja gdje se sačuvao samo jedan sloj kamena od njegovog temelja. Ipak se u profilu sonde moglo konstatovati da se na odstojanju 4,90 m od zida I nalazio sloj maltera od izvađenog zida (širine 0,70 m), koji je verovatno tu prvobitno postojao ali je potpuno srušen. Ovaj izvađeni zid pružao se u istom pravcu sa zidovima I i III. Prilikom daljeg praćenja zida III u pravcu istok konstatovano je da se on pruža i dalje na dužinu 3,82 m, gde se prekida, ali se ponovo javlja na istočnom kraju brežuljka. Zid III istočno od mesta spajanja sa zidom IV je slabije očuvan a gornji deo zida iznad sokla je skliznuo prema spoljnoj ivici. Na severnom licu zida III konstatovan je sokl širine 0,05 m koji se prati skoro na čitavoj dužini zida kako zapadno tako i istočno od mesta spajanja sa zidom IV. Ovde kod zida IV sa njegove istočne strane u visini sokla je konstatovana manja površina 0,93x1,20 m popločana sitnim kamenjem i zalivena krečnim malterom čime podseća na grubu podlogu poda.

Ispod ovog poda u šupljinama stene konstatovani su tragovi gara. U tom sloju su nađeni ostaci spaljenog groba slobod-

no ukopanog bez ikakve grobne konstrukcije. Osim nekoliko ljudskih kostiju ovde je nađen gvozdeni nožić u fragmentima, fragmenti ranorimske keramike, dva fragmenta oboda staklene šoljice, dve školjke i jedan konjski zub. U šutu iznad zidova III i IV nađeno je više odlomaka rimskih krovnih opeka i manji komadi poroznog kamena (sige?).

Zid V se nalazio na odstojanju svega oko 2,60 m istočno od zida IV i pružao se paralelno s njim. Njegova debljina nije bila više od 0,45 m a očuvano je samo jedno lice zida dok je sa druge strane oštećen. Prostor između zidova III, IV i V bio je ispunjen šutom u kome je pronađen odlomak veoma grubo obrađenog kamenog stuba (prečnika 0,23 m), kao i komad obrađenog kamena sa kružnim otvorom možda za okretanje drvene osovine vrata. Kod zidova V i III u ovom međuprostoru konstatovani su in situ fragmenti podloge poda od krečnog maltera približno u visini sokla, odn. na dubini 0,30 m od očuvane površine zida. U šutu između zidova nađeni su fragmenti krovnih opeka, nekoliko velikih tesarskih eksera, komad sige (?) možda od svodova, kao i fragmenti fresko-maltera žućkasto-bele boje. Ispod sloja šuta i poda ovde je konstatovan sloj crveno pečene zemlje i tragovi jakog požara, dok je dolje ležala stena koja je ovde predstavljala zdravicu. Isti slučaj požara konstatovan je na većoj površini u zapadnom delu građevine severno od zida III, kao i južno od zida I, gde je konstatovana jama ispod sloja pažara sa većom količinom praistorijske keramike halštatskog tipa. Ova jama je bila duboka doko 0,70 sa prečnikom oko 1,50 m.

U istočnom delu lokaliteta otkriven je nastavak zida III na dužini od oko 4 m, koji ima istu debljinu od 0,60 m, a visinu 0,26 m na istočnom kraju i 0,31 m na zapadnom kraju. Na istočnom kraju zida IIIa jasno se vidi skol na dužini 1,83 m, koji je ovde znatno širi nego kod zida III i iznosi 0,11, pa čak i do 0,20 m, a visina je 0,17 m. Zid IIIa na odstojanju 2,0 m od njegovog istočnog kraja spaja se sa zidom VI koji pod pravim uglom skneće prema severu (T. XXVIII, 2). Njegova debljina i konstrukcija su isti kao i kod ostalih zidova građevine, a očuvan je na visinu 0,58 m. Na zidu VI konstatovan je otvor za vrata širine 1,18 m. Dalje prema severu na odstojanju 0,60 m od otvora za vrata zid VI se prekida. Istočno od zida VI sačuvaao se pod u obliku malterskog premaza na površini 0,80x0,60 m debljine 0,10 m, dok se sa zapadne strane zida takav premaz nije nalazio.

Na taj način, očigledno je da je u pitanju jedna velika građevina koja se ograničavala zidovima I i III/IIIa, dok je njen unutrašnji prostor bio podeljen zidovima IV, V i IV. Konstatovane su nekoliko vrsta podova: donji — od nabijene gline, verovatno prekriven manjim podnim opekama dimenzije 4,5x5,5x0,5 cm, koji su nađeni na prostoru severno od zida III i zapadno od zida IV (opus spicatum). Na istom prostoru bio je konstatovan gornji pod od mozaika koji nigde nije očuvan in situ, ali su njegove kockice nalažene u velikoj količini kod zida I i IV. Očuvani su takođe veći komadi podloge mozaika u sekundarnom položaju u sklopu kasnijih suhozida. U prostorijama istočno od zida IV i istočno od zida VI konstatovani su podovi od krečnog maltera bez primese tucane opeke.

Građevina je dugo bila u upotrebi i posle rušenja doterivana je suhozidinama koje su u glavnom čuvali osnovne pravce starih zidovi. Ovo su verovatno adaptacije iz znatno kasnijeg doba ali ih je nemoguće preciznije datirati.

Što se tiče hronoloških okvira same građevine *villae rustica* na lokalitetu »Pjaca« kod s. Vranovići može se samo veoma okvirno govoriti o njenom trajanju tokom III-IV veka. Građevina je bila sazidana na prostoru gde se nalazilo ilirsko naselje iz doba ranog halštata, od koga su se sačuvali samo fragmenti keramike iz jame južno od zida I, kao i manji fragmenti cronofirnisane zdelice najverovatnije još IV veka st. e. Keramičkih nalaza iz rimskog doba, odnosno iz vremena trajanja zgrade skoro da nije ni bilo osim odlomaka amfore, krovnih opeka i sl. Postoje indicije-međutim, da se u polju ispod brežuljka na kome je sazidana zgrada vile nalaze zidane rimske grobnice, koje još nisu ispitane.

U neposrednoj okolini lokaliteta »Pjaca« konstatovani su ostaci trase antičkog puta koji se pružao u približnom pravcu S-J padinom brda iznad ivice Tivatskog polja. Mestimično su očuvani kaldrma od rečnih oblutaka i ivičnjaci (T. XXVIII, 3). Širina puta zajedno sa ivičnjakom iznosi 3,30 m, a na krivinama dostiže i 4,10 m. Trasa antičkog puta može se pratiti na dužini oko 1.300 m od Pjaca sve do ispod crkve sv. Vारे i dalje u pravcu Krtola.

M. Parović-Pešikan

NAPOMENE:

- 1 Istorija Crne Gore I, Titograd 1967, 276, — gde je konstatovano postojanje antičkih zidova veće građevine za koju se pretpostavljalo da je rimska kula.
- 2 U iskopavanjima koja su trajala od 15. do 29. septembra 1972. g. učestvovali su osim autora mgr. J. Martinović, direktor muzeja u Kotoru i S. Stanković, apsolutent arheologije.

VIGNJA NA POLJESCU — ostaci antičkog broda

Nešto više od jedne milje zapadno od Vignja na Pelješcu, kod Rta sv. Ivana, na dubini od oko 25-30 m leži potonuli brod. Taj podmorski lokalitet poznat je arheolozima već desetak godina, ali ribari i spužvari znaju za njega još od prije. S obzirom da su poslije dvogodišnjih istraživanja radovi na tom mjestu završeni, daće se ovdje kraći izvještaj. O tome sam preliminarno pisao i u Korčulanskom zborniku br. 2, pa će ovi retci biti samo informacija, odnosno dopuna spomenutog članka.

Posljednja istraživanja i ispitivanja onoga, što je na dnu ostalo poslije bezbrojnih pljačkanja, ipak omogućavaju neke zaključke. S druge strane velik broj tzv. kuhinjskog posuđa za svakodnevnu upotrebu, koje se danas čuva u javnim zbirkama Korčule (Opatska zbirka i Gradski muzej), te u brojnim privatnim kolekcijama kamo je ono dospjelo nezakonitim putem, dozvoljava i neke znanstvene pretpostavke.

Kod Rta sv. Ivana potonuo je veći trgovački brod (tzv. navis oneraria) nakrcan keramičkim posuđem za široku potrošnju i svakodnevnu upotrebu u domaćinstvu. Teret je bio namijenjen nekoj većoj luci istočno jadranske obale, pa je dopušteno pomišljati da je bio namijenjen u prvom redu Naroni (Vid kod Metkovića) Saloni ili antičkom Zadru i to zbog toga, što je kao odredište tog tereta potrebno zamisliti neko veće središte koje je moglo apsorbirati tako veliku količinu posuđa. Radi se name, o teretu koji je na temelju proračuna mogao dosizati i količinu od oko desetak hiljada komada.

Repertoar posuđa je vrlo raznolik, a s tog mjesta izvađeno je oko dvanaestak tipova različitih dimenzija i uglavnom ujednačene radioničke izvedbe. To su lonci, tave, zdjele s jednom ili dvije ručice, pladnjevi, vrčevi, plitice, gorionici, poklopci, gradele itd. Porijeklo keramike je zasad nemoguće utvrditi, jer u

nedostatku luksuznih predmeta koje obično nose i neko stilsko obilježje, pa čak i oznaku provenijencije, ne postoje elementi za preciznije određivanje.

Nakon što je u prvoj akciji uglavnom dobijen potpun uvid u tipologiju posuda i repertoar ukrcanog keramičkog tereta, prošle se godine pristupilo vađenju jednog dijela brodske konstrukcije, koja je u manjim elementima bila sačuvana ispod naslaga pijeska. Tako je otkriven pramčani dio broda, dok je krma, budući je ležala na jednoj podmorskoj litici, već davno odnesena jakim strujama. Otkopan je i izvađen veći dio uzdužne osi broda, kobilica s rebrima, a dio te konstrukcije izvađen je u komadima. Ti izvađeni elementi pružaju dosta mogućnosti da se sa sigurnošću uoče pojedini detalji u gradnji broda i spajanju brodske konstrukcije. Izvađeno drvo je vrlo dobro sačuvano i sad mu predstoji konzervatorski tretman. Po svoj prilici, ako se i ti radovi privedu uspješno kraju — a za to su potrebna uglavnom samo novčana sredstva — bit će moguće predočiti sačuvane ostatke, pa će time i čitav nalaz imati bogatiju, a ne samo znatvenu dimenziju.

Radove je izvodio Arheološki muzej u Splitu, sredstvima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, a istraživačku ekipu sačinjavali su ronionci profesionalci i obučeni ronionci arheolozi. Izvađen materijal sada je pohranjen u Arheološkom muzeju.

Ž. Rapanić

VIS, UVALA VELA SVITNJA — brodolom antičkog broda

Kolovoza mjeseca 1972. g. Arheološki muzej u Splitu je sredstvima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i Skupštine općine Vis, a u suradnji RTV Beograd organizirao podmorsko arheološko istraživanje potonulog antičkog broda u uvali Vela Svitnja zapadno od Viške luke.¹ Za taj lokalitet doznali smo od jednog viškog ribara, ali u toku 1971. godine nismo uspjeli pronaći njegovu točnu lokaciju.² Koncem ljeta 1971. godine pronašli su ga, međutim, ronionci Željani Perčin i Mate Kolar.

Već i sama površna inspekcija lokaliteta pokazala je da se radi o vrlo važnom nalazu kojeg je najveća vrijednost to što je bio potpuno intaktan. Na morskome dnu sačuvao se ležaj amfone točno u položaju koji je odavao oblik antičkog broda, oblika

izdužene elipse. Brod danas leži na dubini od 30 do 35 metara, a zahvata prostor dug približno 16, širok 7 m. Čini se vjerojatnim da je brod legao na svoj desni bok, na što upućuju amfore rasute prema zapadu od glavnine tereta. Pramac je po svojoj prilici bio okrenut prema jugu, tj. prema sjevernoj obali otoka Visa.

Preko čitavog nalaza bila je prebačena mreža od bijelog konopa. Svaki pojedini kvadrat bio je dimenzije 2x2 m. Nakon izvršenih dokumentacionih radova, pristupili smo vađenju površinskog sloja amfore. Vađenje amfora izvršeno je uz pomoć ronilačkog padobrana, te ribarskog vitla s jednog leuta koji je posebno iznajmljen za tu svrhu. Amfore su stavljene u metalnu košaru koju je s morskog dna podizalo vitlo. Ukupno je izvađeno 166 amfora, ali je, na žalost, još uvijek veliki broj ostao na morskome dnu, jer su radovi zbog nedostataka sredstava morali biti prekinuti.

Izvađene amfore pripadaju grčko-italskom tzv. tipu *Republicain I*, po tipografiji F. Benoita koji treba datirati u III-II st. prije n. e.³ Amfore su bile zatvorene glinenim čepom koji je bio fiksiran vapnom, što dokazuje da je brod nastradao s punim teretom, vrlo vjerojatno neposredno nakon što je isplovio iz svoje matične luke Isse.

Pored amfora u krmenom dijelu broda pronađena je jedna brončana posudica loptastog oblika s vrlo dugom drškom, te jedna za dataciju vrlo važna crno firnisovana posuda (*kampanska B*, tip 11 po Lambogli).⁴ Takvi nalazi dokazuju da se pod pijeskom mogu očekivati i drugi slični nalazi koji pripadaju priboru posade broda.

Ukoliko se uzme u obzir da je ekonomika Isse bila prvenstveno vinogradskog karaktera, te da je grad najvjerojatnije izvezio svoje proizvode po široj dalmatinskoj regiji, tada treba pretpostaviti da je brod bio isejski, jer je teško zamisliti da bi bilo tko drugi trgovao vinom u neposrednoj blizini viške luke. Brod je, na osnovi kronoloških podataka, koje pružaju nalazi amfore i *kampanska* keramika, stradao negdje u II st. prije n. e., u doba, dakle kad Issa dolazi u jači kontakt s Rimljanima s kojima sklapa savez za zaštitu svoje trgovine od ilirskih gusara, a prije nego što će taj savez dovesti do potpune rimske dominacije i do tolike infiltracije Italika, koja će kasnije navesti Plinija da kaže da je »*Issa civium Romanorum*« (Nat. hist. III, 152).

Istraživanja na ovom lokalitetu nastavit će se u 1973. god.

NAPOMENE:

- 1 Radovima je rukovodio N. Cambi, kustos Arheološkog muzeja u Splitu, a surađivali su M. Orlić arheolog-konzervator Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, te arheolog D. Miletić iz Restauratorskog zavoda Hrvatske. Na izradi dokumentacije radili su B. Pender crtač-preparator Arheološkog muzeja u Splitu, te Bojan Pešl crtač.
- 2 U toku 1971. bila je organizirana akcija rekognosciranja tog terena koji se naziva »Na zare« ili »Podrtina« što je indiciralo na postojanje potonulog antičkog broda. Zbog nepovoljnog vremena akcija je morala biti prekinuta.
- 3 F. Benoit, *Typologie et epigraphie amphoriques les marques de Sestius*. Rivista di Studi Liguri XXIII (br. 3-4. 1957. str. 251 i d. sl. 1-7).
- 4 N. Lamboglia, *Per una classificazione preliminare della ceramica Campana*. Atti del I Congresso Internazionale di Studi Liguri 1950. Bordighera 1952. str. 150.

N. Cambi

MARKOVI KULI, PRILEP — protoistorijska grobišta

Nekropolata se nalazi na južnata padina na Markovite Kuli, nad potot Prilep-Makedonski Brod, neposredno pred vlezot vo naselbata Varoš.

Prostorot na kogo istata leži predviden e za individualna gradba na stanbeni objekti i zatoa e istražuvan gabarit po gabarit. Dosega se istraženi tri kukna gabarita na prostor od okolu 300 m.² Na ovoj teren što ima prirodan pad od sever kon jug, slojot od obradiva zemja e dosta tanok i iznesuva 30 do 50 cm, a pod nego leži zdravicata od granitna masa ili crvenkasta tvrda zemja. So intenzivnata obradka na zemjata, kako i so erozivnate dejstva na atmosferičnate, došlo do pogolemi oštetuvanja na grobnite konstrukcii. Na dosoga istraženiot prostor otkrieni bea tridesetina grobovi so razni konstrukcii i orientacija, od koj nekolku bile nasilno rušeni i pljačkani.

Preovladuvaat grobni konstrukcii so izdolžena ili ovalna forma, čija arhitektura se состоi od po eden red kršen kamen i orientisani se vo pravec Z-I ili S-J. Tuka se prisutni i grobni izdolženi jami, vkopani vo crvenkastata zdravica, orientisani pretežno vo pravec S-J, pa dve grobni cisti napraveni od golemi škriljesti ploči, najdeni ovde bez krov, ednata orientisana vo pravec S-J a drugata Z-I so mal otklon kon sever. Četvrtata varijanta ja prezentiraat dva groba čija konstrukcija ja činat

dva do tri reda kršeni kameni blokovi, narejeni vo suvozid, orientisani vo pravec S-J i nažalost opljačkani.

Vo poveketo grobovi skeletite bea jako ošteteni i ispreturjeni, što e rezultat na nivnata plitko postavenost t. e. intenzivnata obrabotka na zemjata, a kaj nekoj i zaradi nivnoto pljačkanje. Poedini grobovi ne nosea vo sebe nikakvi prilozni, a nekolku pak bea dosta bogati, kako napr. grobot 1 (T. XXIX, 1), koj imaše devetnaeset prilozeni predmeti. Vo ovoj grob bea najdeni pet keramički sada, četiri delovi od zlaten nakit, dva fragmentirani sada od bronzen lim, edna srebrena fibula od maloaziski tip, dva fragmentirani prstena so figurativni prikazi vo negativ od bronza, eden vrv i eden tul od železno kopje i dr. Vo pljačkanite grobovi, čija arhitektura beše izvedena vo suvozid najdeni bea: eden kantaros celiot vo fragmenti, od fino pečena glina celiot premačkan so temen — nešto razblažen — firnajs i ukraseni ramena so niza kapkasti livčinja izvedeni vo crvena boja, eden pogolem fragment od crno firmiziran kantaros od tipot Gnatia i edno stilizirano zrno od bobičast plod so tragi od pozlata, napraveno od fino pečena glina. Vo drugiot grob t. e. grobot br. 6 najdena beše edna dvostruka drška od bronzen sad, bronzena moneta na Filip II i eden fragmentiran tul od železno kopje. Vo ostanatite grobovi prilozite bea daleku po skromni i se sostoea vo glavno od po eden keramički sad, primer olpa, lakrimarij, plitka siva ili pak premačkana so razblažen crn firmiz patera na niska noga i dr. Naodite od metal bea nešto po retko zastapeni, vo grobot br. 4 najdeni bea pet pravoagolni okovi od železo i dve mali fibuli od bronza od maloaziski tip, a vo grobot br. 2 (T. XXIX, 2), fragmentiran tul od železno kopje. Pomegju grobovite 4 i 6 najdena beše bronzena moneta od Demetrie II.

Prilozite najdeni vo istraženiot del od nekropolata pretežno se izraboteni vo lokalnite rabotilnici na poširokoto podračje na Pelagonija, za što svedočať i naodite od ostanatite nekropoli od toa vreme i podračje, kako i kvalitetot na ovie proizvodi raboteni po klasičnite uzorci. Delovite od ukrasni predmeti izraboteni od zlato, pogotovo malata dvostruka rozeta na koja visi malo sindirče, izrabotena vo fina tehnika in filigran, kako i ostanatite polutopčesti delovi so sindirčinja na koi visat mali topčinja se proizvod na nekoja od togašnite pročueni zlatarski rabotilnici na Halkidik ili pak Trakija. Import isto taka pretsta-

vuvaat i kantarosite premačkani so crn firnajz, dodeka ostanatite sadovi so siva faktura bi bile lokalni proizvod, izraboteni po importiranih uzorci. Prisastvoto na oružje vo nekolikute grobovi svedoči za toa deka tuka bile zakopuvani i ratnici t. e. deka togaš postoele nekoj lokalni sudiranja pa poginatite ratnici bile zakopuvani zaedno so svoeto oružje.

Vrz osnova na dosega otkrienite prilozii, od keramika i metal kako i monetite najdeni na ova nekropola, bi mozele približno da go odredime vremenskiot okvir za postankot na istata. Nejziniot početok sekako padja vo vremeto na poslednite decenii na IV vek od starata era pa se do krajot na III vek od starata era. Bidejki celata nekropola ne e istražena, istata najverovatno se protoga kon zapad, se nadevame deka so nejzinoto doistražuvanje ke se dobijati novi podatoci i elementi, za potočna vremenska datacija a mozebi i etničkata pripadnost na zakopanite pokojnici.

NAPOMENA:

Rabotite na nekropolata se izveduvani vo zavisnost od vremeto na podignuvanjeto na stanbenite objekti t. e. vo tekot na 1969 i 1970 g. Rukovoditel na rabotite beše Kepeski Kostadin, kustos vo Narodniot muzej — Prilep.

K. Kepeski

GRADIŠTE, DEBREŠTE, PRILEP — antička nekropola

Nekropola se nalazi jugozapadno, neposredno pored asfaltnog puta Prilep-Makednoski Brod a oko stotinak metara istočno od srednjevekovnog kasteluma.¹

U arheološkoj kampanji 1972 godine otkopano je ukupno 15 grobova.² (T. XXX, 1-5).

Popis grobova i nalaza:

Grob broj 6 — približno pravougaona cista sa stranicama i pokrivačem od kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dubine: do groba 0.10 m, do dna 0,60 m. Dimenzije osnove: 1.80x0.59/0.47 m. Skelet odraslog muškarca ispružen na leđa sa rukama pored tela.

Grobni prilog: — fragment neodređenog železnog predmeta.

Grob broj 7 — pravougaona cista sa stranicama i pokrivačem od kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dubine: do

groba 0,60 m. do dna 1,00 m. Dimenzije osnove: 145x0,95 m. Kostur istruleo, sačuvani samo tragovi kostiju nogu.

Grobni prilozi: — 1 keramički flakon, 1 keramička posuda u fragmentima i 1 fragmentovana bronzana karika.

Grob broj 8 — pravougaona cista sa stanicama od kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dubine: do groba 0,60 m, do dna 0,95 m. Dimenzije osnove: 1,10x0,72 m. Skelet odraslog muškarca prilično istruleo.

Grobni prilozi: — 2 keramičke posude, 1 bronzan predmet.

Grob broj 9 — pravougaona cista velikog formata sa zidovima od lomljenog kamena i blata. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 3,05x1,10 m. Dubina groba 0,90 m. Pokrivač groba od masivnih kamenih ploča površine 4,00x2,50 m. Dubina do groba 0,40-0,60 m. Kostii skeleta odraslog muškarca rasturene po podu groba. Pored ovog pronađeni ostaci starijeg spaljenog muškarca u keramičkoj urni.

Grobni prilozi: — 1 velika amfora, 1 lampa od pečene zemlje sa tragovima sjajnog crnog premaza, 1 fragmentovana keramička urna, 1 keramički flakon, 2 fragmentovana keramička flakona, 1 željezni šlem, 1 željezna mahaira, 2 duža fragmentovana noža, 1 kraći fragmentovan nož, 2 željezna koplja.

Grob broj 10 — pravougaona cista sa stranicama od kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 1,30x0,80 m. Dubine: do groba 0,60 m, do dna 0,90 m. Utvrđeni neznatni tragovi istrulelog kostura.

Grobni prilozi nisu nađeni.

Grob broj 11 — pravougaona cista sa stranicama od tegula. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 0,67x0,40 m. Dubine: do groba 0,60 m, do dna 0,94 m. Otkriveni ostaci kremiranog pokojnika.

Grobni prilozi nisu nađeni.

Grob broj 12 — četvrtasta cista, 0,57x0,53 m, sa stranicama od kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dubine do groba 0,60 m, do dna 0,93 m. Skelet deteta (Inf. I) u zgrčenom položaju okrenut prema jugu.

Grobni prilozi nisu nađeni.

Grob broj 13 — pravougaona cista sa stranicama od kamenih ploča. Orijehtacija zapad - istok. Dimenzije osnove:

0.66x0.44 m. Dubine: do groba 0.60 m, do dna 0.92 m. Pronađeni samo tragovi kostiju deteta (Inf. I).

Grobni prilozi nisu nađeni.

Grob broj 14 — pravougaona cista sa stranicama od kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 0.80x0.54 m. Dubine: do groba 0.60 m, do dna 0.89 m. Skelet deteta (Inf. I) u zgrčenom položaju okrenut prema severu.

Grobni prilozi nisu pronađeni.

Grob broj 15 — približno pravougaona cista sa stranicama od masivnih kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 2.25x1.10/0.85 m. Dubine: do groba 0.80 m, do dna 1.28 m. Od skeleta odraslog muškarca sačuvane samo kosti nogu.

Grobni prilozi: — 1 keramička posuda sa dve drške, 1 keramička posuda sa jednom drškom, 1 bronzana narukvica, 1 željezna narukvica, 1 lampa od pečene zemlje, 3 bronzane monete Konstancija II (337-361).

Grob broj 16 — pravougaona cista sa stranicama od kamenih ploča i tegule. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 2.07x0.60 m. Dubine: do groba 0.30 m, do dna 0.77 m. Od skeleta odraslog muškarca sačuvani samo neznatni ostaci.

Grobni prilozi nisu nađeni.

Grob broj 17 — pravougaona cista sa stranicama od kamenih ploča. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 2.20x0.93 m. Dubine: do groba 0.60 m, do dna 1.07 m. Pronađeni neznatni ostaci skeleta odraslog muškarca.

Grobni prilozi: — 1 keramička posuda sa jednom drškom, 8 bronzanih moneta Konstancija II (337-361) i Julijana Apostate (361-363), 1 fragment roga, 1 fragment neodređenog željeznog predmeta.

Grob broj 18 — bez stranične konstrukcije. Površina groba (1.50x0.95 m) na dubini 0.70 m markirana sa tri kamene ploče. Orijehtacija zapad-istok. Konstatirani tragovi skoro potpuno istrulelog kostura deteta (Inf. I). Dubina dna groba na 1.05 m.

Grobni prilog: — 1 keramička posuda sa jednom drškom.

Grob broj 19 — bez stranične konstrukcije. Površina groba (2.00x0.87 m) markirana sa četiri kamene ploče. Orijehtacija zapad-istok. Dosta dobro očuvan kostur odraslijeg deteta pronađen na leđima sa rukama pored tela. Dubine: do groba 0.80 m, do dna 1.14 m.

Grobni prilog: — 1 keramička posuda sa jednom drškom.

Grob broj 20 — približno pravougaona cista sa straničnim zidovima izvedenih od kamenih ploča i blata. Orijehtacija zapad-istok. Dimenzije osnove: 1.85x1.02/0.92 m. Dubine: do groba 1.20 m, do dna 1.75 m. Kostur odraslijeg deteta prilično istruleo.

Grobni prilozi: — 1 keramička posuda sa dve drške u fragmentima, 1 bronzan prsten, 1 železni nož, 1 terakota.

Po vremenu kome pripadaju grobovi se mogu podeliti u dve grupe. U prvu grupu, hronološki protegnutu na helenistički i helenističko-rimski period, možemo smestiti grobove 7, 8, 9 i 20. Drugoj grupi iz IV veka naše ere pripadaju grobovi 11, 15, 16, 17 i 19. Za grobove 6, 10, 12, 13, 14 i 18, koji vremenski verovatno ne izlaze van pomenutih grupa, s obzirom na odsustvo priloga, ne možemo dati određeno opredeljenje.

NAPOMENE:

- 1 B. Babić, Gradište, Debrešte, Prilep — praistorijsko, helenističko i srednjevekovno naselje, rano vizantijski kastrum, srednjevekovna crkva sa nekropolom, Arheološki pregled 7, Beograd 1965, str. 62; isti, »Debrešte« — podatak od praistorija, Nova Makedonija od 12. XII 1965 g. str. 6.
- 2 Prva arheološka kampanja na ovoj nekropoli obavljena je 1970 godine kojom prilikom je ispitano pet grobova. U drugoj kampanji u 1972 godini meseca septembra u akciji eksploracije i proučavanja grobova pored autora uzimaju učešće i sledeća saradnici: L. Ristevska, arheolog iz Prilepa; Mgr H. Grogolski, kustos iz Wroclawa i Dr B. Miszkiew cz, antropolog iz Wroclawa. Radovi iz ove kampanje kao i sva ostala istraživanja na ovom lokalitetu izvedena su sredstvima i u organizaciji Narodnog muzeja u Prilepu.

T. Koletyn

PULA, KOPARSKA ULICA — rimski grobovi

U siječnju, veljači i kasnijim mjesecima 1972. g. vršeno je proširivanje i korektura trase Koparske ulice na cijelom njenom potezu od Ulice 43. Istarske divizije do ulaska u veće prometno raskrižje u sjeveroistočnom predjelu Pule. Zemljanim radovima, vršenim, mehanizacijom, zahvaćen je dio rimske nekropole (T. XXXI, 1).

Antun Tomić iz Koparske ulice br. 38 obavijestio je o nalazu i donio u Muzej dijelove slomljene koštane pikside s relje-

fno rezbarenim ukrasom stijenki te nekoliko odlomaka staklenih i keramičkih posuda. Odlomke buldožerom izvađenih i razbijenih kamenih žara prikupio je i pohranio kod svoje kuće.

Uviđajem na terenu utvrđeno je da su zemljani slojevi radi produbljivanja terena i na potezu trase gdje su nađeni grobovi već bili skinuti do žive stijene, pa se tako sa sigurnošću moglo za potpuno uništene grobove utvrditi još samo mjesto gdje se je nalazila mala grobna edikula. Prikupljeni dijelovi razbijenih kamenih žara mogli su predstavljati još daljnjih šest uništenih grobova sa pretpostavkom da samo jedna od sedam žara, koliko ih je identificirano među odlomcima, pripada edikuli. Za daljnjih šest grobova, zahvaćenih i uništenih buldožerom, nije se više moglo utvrditi mjesto nalaza, niti su se mogli u zemlji prikupljeni predmeti atribuirati bilo kome grobu kao njegov inventar.

Na potezu trase gdje nalaza nije bilo, radovi su nastavljeni pod stalnim nadzorom stručnih radnika Muzeja; na potezu trase, gdje su nađeni grobovi, provedeno je zaštitno istraživanje.

Nakon završenog zaštitnog istraživanja ukupni broj uništenih i istraženih, više ili manje oštećenih grobova iznosi 17:

- grob u grobnoj edikuli opsega 1.30x1.30 m. In situ zatečena samo oštećena baza od kamenih blokova, položenih na zemlju crvenicu. Najvjerojatnije je grobu u edikuli pripadala jedna do dvije, među odlomcima kamenih žara iz uništenih grobova, identificirane okrugle žare. Svi, prije radova eventualno još postojeći gornji dijelovi edikule, potpuno su uništeni;
- pet grobova s četvrtastim kamenim žarama: u jednoj staklenu, u jednoj zemljana posuda s ostacima spaljenih kosti. Od dva daljnja groba in situ zatečena su samo dna kamenih žara te još jedan grob bez upotrebe posebne posude za smještaj ostataka spaljenog pokojnika i grobnih priloga (T. XXXI, 2);
- jedan grob s okruglom kamenom žarom i staklenom olom s ostacima spaljenog pokojnika i prilozima;
- jedan grob sa zemljanom posudom s ostacima spaljenog pokojnika i prilozima;
- jedan grob u zidanoj grobnoj jami duž. 1.75, šir. 0.90, zatečena dubina 0.40 na istoku i 0.30 m na zapadu, s ozidanim i dosta grubo ožbukanim stijenama, bez upotrebe bilo kakve posude za smještaj ostataka spaljenog pokojnika ili priloga;

- dva groba u jednostavnim u zemlju ukopanim grobnim jamama, bez upotrebe bilo kakve posude za smještaj ostataka spaljenog pokojnika i priloga;
- šest potpuno uništenih grobova s kamenim žarama: pet četvrtastih i jedna okrugla, sa ili bez upotrebe posebnih staklenih ili zemljanih posuda za smještaj ostataka spaljenih pokojnika;
- jedna natpisna ploča duž. 0.80, vis. 0.60 i debljine 0.18 m s natpisom u tri reda: C (aius) I (ulius) C (ai) L (ibertus) PHILIPPVS V (ivus) F (ecit) SIBI ET IVLIAE MELISSAE — Gaj Julije, oslobođenik Gaja, za života podiže sebi i Juliji Melisi (T. XXXI, 3);
- fragmentarni temelji jednog i tragovi negativa temelja dva ju potpuno uništenih građevnih objekata;
- od uništenih grobova, pored kamenih žara, rastresito u zemlji prikupljeno je: jedan brončani novac potpuno korodiran i nečitak, više komadića brončanih tankih pločica glatkih i perforiranih, jedan brončani vrčić, dva fragmentirana strigila, okov brave od tankog brončanog lima, odlomci brončanih lančića sa kukicama za vješanje uljanica, veći broj željeznih čavala različite veličine, više ili manje korodiranih, već spomenuta fragmentirana koštana piksida, odlomci zdrobljenih staklenih posuda različite veličine i odlomci zdrobljenih keramičkih posuda finije i grube fature;
- temelji ugla jednog neidentificiranog građevnog objekta, koji se probiže u čvrsti teren ispod staze i kuće br. 32 u Koparskoj ulici i kojim završava ka zapadu potez ulične trase sa nalazima.

Grupa od 17 grobova otkrivena prilikom proširivanja i korekture trase Koparske ulice po svom terenskom smještaju čini istočnu periferiju prostranije rimske nekropole koja se nalazila na vrhu brežuljka iznad amfiteatra, odakle se širila na sjeverne i sjeveroistočne padine gradskog brežuljka Monvidal.

Način sahranjivanja i pogrebni običaji koje pružaju istraženi grobovi u biti su jedinstveni. Razlike uočene u načinu sahranjivanja ukazuju na socijalno stanje pokojnika u životu i u vrijeme smrti, a nikako na upotrebu nekog posebnog pogrebnog ritusa. Svi pokojnici bili su spaljivani. Spaljivanje se moralo

obavljati na zajedničkoj lomači negdje u krugu cjelokupne nekropole, jer tragovi mjesta spaljivanja na istraživanom sektoru nisu primijećeni. Pokojnici su stavljeni na lomaču na drvenim nosilima, spajanim željeznim čavlima; posmrtni darovi stavljeni su na lomaču i spaljivani sa njima. Nakon obavljenog spaljivanja lomača se hladila na mjestu, a zatim je obavljeno sahranjivanje kod kojeg su:

- ostaci spaljenih pokojnika izabirani i stavljeni u posebne staklene ili zemljane posude, koje su zatim stavljene u četvrtaste ili okrugle kamene žare. Žare su zatvarane poklopcima i polagane u grobne jame ukupan eu zemlju na mjestu sahranjivanja. Grobni prilozii stavljeni su na ostatke spaljenog pokojnika ili u kamenu žaru;
- nakon izabiranja ostataka spaljenih pokojnika cjelokupni ohlađeni ostaci lomače - bustum - prenošeni su na mjesto sahranjivanja i sasipani u grobnu jamu iznad i okolò kamene žare. I na tako rasuti bustum stavljeni su poneki grobni prilozii, zatim su grobne jame zatrpane zemljom;
- isti je način sahranjivanja u kamenim žarama bez upotrebe posebne posude za ostatke spaljenog pokojnika i grobne priloge;
- isti je način sahranjivanja u drvenim sandučićima sa ili bez upotrebe posebne posude za ostatke spaljenog pokojnika i grobne priloge;
- isti je način sahranjivanja u jednostavnim zemljanim posudama polaganim u grobne jame bez upotrebe okrugle ili četvrtaste kamene žare;
- cjelokupni i potpuno ohlađeni bustum prenošen na mjesto sahranjivanja i sasipan u zidanu grobnu jamu, a na njega polagani grobni prilozii. Jama bude zatim pokrivena kamenim pločama ili tegulama, ili jednostavno zatrpana zemljom;
- cjelokupni potpuno ohlađeni bustum prenošen je na mjesto sahranjivanja i sasipan u jednostavne grobne jame ukopane u zemlju; grobni prilozii polagani na bustum i jame zatrpane zemljom.

Na otkrivenom i istraživanom dijelu nekropole bila je primjenjivana i upotreba grobne arhitekture, na što ukazuje nalaz male grobne eedikule i obzidane grobne jame. Na građevne ob-

jekte čija se funkcija nije mogla točno utvrditi ukazuje nalaz fragmentarno sačuvanih temelja jednog i konstatirani tragovi još dvaju objekata. Oni mogu najvjerojatnije predstavljati ogradne zidove koji su omeđivali prostore za zajedničko sahranjivanje pripadnika pojedinih obitelji, članova obrtničkih ili religioznih udruženja i slično.

Grobovi, odnosno mjesta sahranjivanja bili su obilježavani natpisnim spomenicima ili drugim obilježjima; na području nekropole nađena je jedna natpisna ploča te jedan fragmentarni blok s četvrtastim usjekom za stavljanje nadgrobne stele. Neki fragmenti natpisnih spomenika sa tog područja poznati su od ranije.

Obzirom na isključivo primjenjivanje spaljivanja pokojnika, možemo dio istražene nekropole okvirno smjestiti u vremenski raspon druge polovine I. i prve polovine II. st. n. ere, tj. u period kada je primjena skeletnog ukopavanja bila iznimka i rijetkost, a kamoli šire prihvaćen i primjenjivan pogrebni ritus.

Š. Mlakar

KOMINI, PLJEVLJA — nekropola antičkog grada

U vremenu od 16. IX. 1971 do 28. IX. 1971 godine nastavljena su arheološka ispitivanja nekropole rimskog municipijuma S... u Kominama kod Pljevalja. Raddovi su nastavljeni sa sredstvima Zavičajnog muzeja u Pljevljima, Zavoda za zaštitu SRCG, Cetinje, a dokumentaciju je finansirala Republička zajednica za naučni rad, Beograd odnosno Filozofski fakultet u Beogradu.¹

U ovoj, kao i u prošlogodišnjoj kampanji, arheološka ispitivanja vršena su paralelno na dva sektora, na nekropoli I. i na nekropoli II. Na nekropoli I. otvoreno je ukupno 13 sondi, u kojima je otkriveno ukupno 45. groba spaljenih pokojnika. Grobovi su već poznatog tipa, uobičajenog u Kominama: to su ili grobovi sa urnama, grube fature, rađenim rukom, ili grobovi sa urnama fine fature, rađenim na vitlu. Treći tip predstavljaju grobovi u obliku okruglih ili elipsoidnih jama sa ostacima sa lomače.² Pored ovih već uobičajenih tipova grobova, ove godine se pojavljuje i izvestan broj grobova sa sandučetom za pepeo, rađenim od laporca-miltaša. Ovi sandučići su postavljeni

na velike fragmentovane posude, koje im služe kao baza, a takvu bazu nalazimo i kod nekih grobova sa urnama. Od priloga treba pomenuti fibule tipa Aucissa, ali i nakit od plemenitog metala i jedan Nervin novac. Na nekropoli I. su otkrivene i dve fragmentovane nadgrobne ploče sa natpisima, pa se i za nekropolu I. može pretpostaviti da je trajala duže no što se ranije pomišljalo.

Na nekropoli II. otvorene su ove godine četiri nove sonde, da bi se dobila jasnija situacija u odnosu na ranija istraživanja. Tom prilikom su otkriveni zidovi grobnica, koje su već bile ranije ispitane, verovatno od Austrijanaca pre I. svetskog rata.

Ovogodišnja arheološka istraživanja u Kominima bila su kratkotrajna, ali su ipak dopunila bogati arheološki materijal novim materijalom, do sada nepoznatim, kao i novim tipovima grobova, što je nesumnjivo značajno za proučavanje duhovne i materijalne kulture stanovnika ove oblasti.

A. Cermanović-Kuzmanović — D. Srejić

NAPOMENE:

- 1 U radovima su kao članovi ekipe učestvovali studenti arheologije: D. Uzelac, D. Stojanović i S. Stanković.
- 2 O tipovima grobova vidi Arheološki pregled 7, 1965, str. 144; Arheološki pregled 8, 1966, str. 115-116; Arheološki pregled 9, 1967, str. 113 i dalje.

KOMINI, PLJEVLJA — nekropola antičkog grada

Arheološka istraživanja u selu Komini kod Pljevlja nastavljena su i u 1972. godini, i to u vremenu od 14. VIII 1972. do 6. IX 1972. godine. Radove su finansirali Zavičajni muzej u Pljevljima; Zavod za zaštitu SRCG-Cetinje i Filozofski fakultet, Beograd, odnosno Republička zajednica za naučni rad.

Radilo se uglavnom na nekropoli I, ali su vršeni manji sondažni radovi na teritoriji samog naselja.¹

Na nekropoli I. otvorene su sonde I-XXII, različitih dimenzija, koje se uklapaju u prazne prostore između ranije ispitanih površina. Otkriveno je ukupno 97 grobova spaljenih pokojnika, koji uglavnom pripadaju već poznatim tipovima spalje-

nih grobova u Kominima. (T. XXXII, 1). Ove godine se, kao i prethodne, pojavljuje i izvestan broj sandučića za pepeo od laporca, koji mogu imati dvojni recipijent, a postavljeni su u sloj gari. (T. XXXIII, 2). U jednom slučaju se na dnu jednog sandučeta nalaze tragovi natpisa. Od priloga se u grobovima pojavljuju standardni oblici fibula tipa Aucisa i noževa, male keramičke posude finije ili grublje fature, ali isto tako i razne vrste nakita. Nađena su i dva novčića, od kojih je jedan Domicijanov.

Na teritoriji grada, odnosno municipijuma S... vršena su ove godine sondažna istraživanja manjeg obima radi fiksiranja značajnijih objekata. Iako je otvoren veći broj sondi, samo je mali broj dao pozitivne rezultate. Tako je na imanju Petra Kovačevića delimično ispitana građevina, koja je već ranije bila oštećena vađenjem kamena od strane vlasnika imanja. Južni zid građevine je bolje očuvan i omalterisan sa unutrašnje strane; centralni deo građevine je ostao neispitan, ali su u profilu vidljivi stupci od hipokausta kao i dva nivoa poda. Zatraženo je da Zavod za zaštitu spomenika kulture SRCG stavi pod zaštitu ovaj deo tj. ovu građevinu, kako bi se iduće godine moglo nastaviti sa radom na njenom otkrivanju.

Na mestu ulaza u grad - prekoputa nekropole II - konstatovani su tragovi bedema od kamena, vezanog malterom, pravca SI-JZ; širina bedema iznosi 2,50 m, ali je temeljna stopa plitka, na dubini od 0,50 m od površine.

Na livadi Poljoprivrednog imanja otvoreno je više sondi u pravcu severa; u zadnjoj sondi, koja je proširena, otkrivena je baza stuba izrađena od mekanog laporca, (T. XXXIV, 3), kao i prag, ulaz u neku građevinu, sastavljen od monolitnog kamenog bloka, sa rupama za zaglavljivanje vrata na krajevima i za šip u sredini praga (T. XXXV, 4). Pored ovog ulaza otkriveni su tragovi zida, koji ove godine nije praćen iz objektivnih razloga.

A. Cermanović-Kuzmanović

NAPOMENA:

- 1 Učestvovali su studenti arheologije: J. Uzelac, M. Tomović, S. Vidonović, S. Gvozdenac, S. Stanković; diplomirani arheolog A. Vasić; kustos Zavoda za zaštitu spomenika SR CG; Čedomir Marković i v. d. direktora Arheološke zbirke u Titogradu, O. Velimirović-Žižić, kao i Dr. D. Srejšević, vanred. prof. Univerziteta u Beogradu. Arheološke radove je pratio kustos pripravnik Zavičajnog muzeja u Pljevljima, N. Bukiljć.

BREST, BEŠKA — antička nekropola

U toku septembra i oktobra meseca 1972 godine nastavljeno je sistematsko zaštitno iskopavanje antičke nekropole na lokalitetu Brest kod Beške u Sremu.¹ Iskopavanja su izvođena na slobodnim zaštićenim površinama severoistočnog, istočnog i jugozapadnog dela padine lokaliteta Brest.² Na ispitanjoj površini od 200,712 m² zemljišta otkriveno je 12 skeletnih grobova, četiri spaljena groba i jedna peć. Svi skeletni grobovi bili su orijentisani isko-zapad, licem prema istoku, pravo opruženi, prekrštenih ruku na grudima ili karličnoj kosti. Prilog u grobovima kao i ranijih godina sačinjavale su keramičke i staklene posude, žišci, bronzane narukvice i fibule, đerdani od staklene paste, bronzani novac i dr. U jednom od grobova bili su očuvani ostaci drveta od kovčega i dosta gvozdjenih klinova. (T. XXXVI, 1).

Od grobova spaljenih pokojnika dva imaju oblik pravougaonih plićih jama, nagorelih bočnih strana, a sadržavali su osim cele posude gar, pepeo, izgorele kosti i fragmente keramike. Za druga dva spaljena groba ne zna se oblik pošto osim kostiju i priloga nema nagorele zemlje. Prilozi su, osim cele posude i fragmenta keramike, dve veoma dobro očuvane bronzane fibule i prsten od bronzne. (T. XXXVI, 2).

Na zapadnoj strani nekropole, gde se grobovi dosta retko javljaju otkrivena je peć. Nabijeni pod kružnog oblika veličine 1,27x1,43 m oivičen je crveno pečenom zemljom, debljine 8 do 15 m. Drugi nivo koji se sa istočne strane nastavlja na ovaj pod niži je za 0,45 m bio je isto kružnog oblika i imao je zidove od crveno pečene zemlje. Promer ovog poda iznosio je 1,32x0,95 m. Jugoistočna strana poda bila je popločana sa četiri cigle formata 0,28x0,40 m i izbočeni deo od nabijene zemlje polukružno oblikovan. U ovom delu nalazilo se mnogo gara i pepela. (T. XXXVII, 3).

Iznad gornjeg nabijenog poda na njegovoj jugozapadnoj strani otkrivene su razbacane spaljene kosti, jedan bronzani prsten i ivica oboda staklene posude. (vodi se kao spaljeni grob br. 18).

Profil sonde u kojoj je otkrivena peć pokazuje ukopavanje crne, veoma tvrde zemlje kao i kod peći otkrivene ranijih godina na istočnoj strani nekropole.

Istraživanja će se nastaviti i sledeće godine.

NAPOMENE:

- 1 M. Manojlović, Brest, Beška — antička nekropola, *Arheološki pregled* 8, 1966, 9, 1967, 10, 1969.
- 2 Iskopavanja je finansirala Pokrajinska zajednica kulture, a organizovao je Vojvodanski muzej u N. Sadu. Radovima je rukovođila M. Manojlović, kustos za saradnju J. Petrović i V. Šaranović, kustos Vojvodanskog muzeja i jedan arh. tehničar.

M. Manojlović

GOLA, OPĆINA KOPRIVNICA — rimskodobni grobni humci

U toku 1972. godine od 12. do 23. rujna nastavljeni su radovi na zaštitnom iskopavanju rimskodobnih tumula na lokalitetu Gola (položaj Vlaško Polje — cca 1 km jugoistočno od Dravske ulice). Radove je financirao Fond za unapređenje kulturne djelatnosti općine Koprivnica.¹

Ranije iskopavanje na ovom prekodravskom lokalitetu (1971. godine), odnosno nekropoli sa većim brojem grobnih humaka, otkrilo je grob s paljevinom i kamenom žarom iz 2. stoljeća. Grob je, sudeći po ljepoti priloga i nakitu, pripadao vjerojatno ženskoj osobi, a prema nalazu novca zaključujemo da je nastao u doba kasnijih Antonina, najvjerojatnije Marka Aurelija i provale Markomana. Nastavljajući iskopavanje u 1972. godini pristupilo se otvaranju tumula na jugoistočnom dijelu nekropole, cca 50 m južnije od tumula sa spomenutim grobom. Ovaj humak bio je već znatno snižen i dobrim dijelom uništen, budući da se nalazi na oranici na kojoj su već izoravani ulomci keramike, a dva susjedna tumula prekopana i gotovo uništena. Stoga je iskopavanje imalo isključivo zaštitni karakter.

Iskopavanje humka nazvanog tumul II (najviša kota 120,92 m, promjer cca 12,50 m) započeto je otvaranjem segmenta na sjeveroistočnoj strani. Iskolčena je sonda A veličine 5x5 m (naknadno skraćena sa sjeverne strane za 2 m). Ispod površinskih slojeva (crnica) nalazila se žuta zemlja mjestimice pjeskovita i rastresita. Zatim se na dubini cca 40 cm pojavila siva zemlja s manjim tragovima pepela i gara po cijeloj površini i vrlo rijetkim ulomcima keramike. Na dubini od pola metra nalazili su se posvuda u sondi tragovi crveno pečene zemlje koji su mjestimice bili jače izraženi, a sloj crvene zemlje bio je deblji (od 3 cm do 10 cm, ponegdje i 20 cm), oblikujući manje ili veće hrpe pečene zemlje dugoljaste ili ovalne forme. To je ukazivalo na veći broj paljenja. Budući da je na južnoj strani taj sloj zalazio u još neotvoreni dio tumula prešlo se na otvaranje sonde B kojom se

zahvatio dio jugoistočnog segmenta. Veličina sonde B bila je 3x3 m (računajući i profil od pola metra koji je kasnije skinut). U ovoj sondi imamo istu situaciju samo do izvjesne dubine. Name, umjesto sive i crveno pečene zemlje koja se ovamo nije nastavljala, nalazimo tvrdnu zemlju sve do dubine cc 70 cm, kada se pojavljuju jači tragovi pepela i gara u sjeveroistočnom uglu sonde. Izrazito jaki tragovi gara govorili su da se radi o jami, pa je sondu B trebalo proširiti iskopom sonde C i rušenjem kontrolnog profila. U sondi C (veličine 1,5mx2m) na dijelu kojim se povezuje sa sondom B nalazile su se manje hrpe crveno pečene zemlje. Kada se došlo do jame ustanovljeno je da ima ovalni oblik veličine 180x130 m (T. XXXVIII). U jami je nađen veći broj ulomaka keramike, zatim velika množina grmanja tvrdo pečene zemlje i ugljena, te veći komadi karboniziranog drveta dužine 5 i više centimetara, debljine 2 do 4 cm. Jama je bila duboka do 40 cm i imala je neravno dno koje se nešto spuštalo prema istočnom rubu (T. XXXVII, 2). Dno jame nalazilo se na dubini od cca 1 metar u pjeskovitoj zemlji. Na dubini 1,20 m u svim sondama naišlo se na pjeskovitu i laporastu zemlju, a u probnoj jami na 1,40 m dubine došlo se do dravskog šljunka i vode.

Na osnovi nalaza može se zaključiti da je ovdje pronađeno mjesto spaljivanja (ustrina). Dobio se dojam da je istovremeno vršeno više paljenja i da su ostaci pokojnika vrlo brižljivo pokupljeni (ostaci neizgorjelih kostiju nisu nađeni) i sahranjeni vjerojatno u blizini, a pepeo i gar zajedno s neizgorjelim drvetom zgrnut u iskopanu jamu i zatrpan (neki tragovi govore o eventualnom gašenju pijeskom u samoj jami). Zajedno s pepelom dospjeli su u jamu i ulomci keramike od sekundarnog značaja ili kao dijelovi grobnog obreda. Radi se o ranocarskoj keramici. Naknadno je rekonstruiran tanjur od glatke sigilate sa zaobljenim obodom i prstenastom stajaćom plohom (T. XXXIX, 1), zatim tanjur od sivo pečene gline s ravnim dnom i malo uvijenim rubom (T. XXXIX, 2) i jedna plitica od sive gline s razvrnutim obodom (T. XXXIX). Nađeni su i ulomci trbušastog lonca (visine cca 40 cm?) od sive glačane gline s tragovima crvenkastosmeđeg namaza boje i ravnim podebljanim rubom malo nakošenim prema van (T. XXXIX, 4). Od ostalih keramičkih ulomaka nađeno je nešto crveno pečene i obojene gline, te obične sive keramike debelih stijenki.

Po svemu sudeći u ovom tumulu ne postoji neki drugi nalaz. Grob, ako je postojao, morao se nalaziti bliže površini, pa je tako uništen. Na to bi eventualno ukazivao oskudan nalaz dijevoja trbušastog lonca od sive gline.

Sondiran je i jedan od niskih i malih humaka iz sjevernije skupine tumula, ali je dao negativan rezultat. Interesantno je napomenuti da se razlikuju dvije skupine tumula od kojih je ona prema jugu znatno viša od one prema sjeveru. Dapače, humci u južnoj skupini bili su i prema pričanju seljaka više uništavani, što znači da su njihova vijeka bili znatno viši, dok naprotiv oni na sjeveru, odnosno sjeverozapadu, nisu mnogo dirani. Sam teren izgleda da se prirodno spušta prema sjeveru. To nas navodi na pomisao nisu li se na južnijoj strani vršili značajniji ukopi i paljenja, ili nije li možda humke na sjeveru u davnini uništila kakva poplava ili slično? Nastavak istraživanja vjerojatno će nešto više reći o ovoj nekropoli i o ovom kraju uz Dravu u rimsko doba.

S. Kolar Sušanj

NAPOMENA:

- 1 Radovima je rukovodila S. Kolar Sušanj, kustos u Muzeju grada Koprivnice (konsultanti: Dr. B. Vikić i M. Gorenc, viši naučni suradnici AMZ). Rekonstrukciju posuda i crteža izveo akad. kipar J. Fluksi.

TREŠTANOVAČKA GRADINA, TEKIĆ KOD SLAVONSKE
POŽEGE — kasnoantička nekropola

Muzej Požeške kotline iz Slav. Požege izvršio je od 28. 8. — 7. 9. 1972. sistematska arheološka istraživanja na »Treštanovačkoj gradini« kod sela Tekića, na oranici Đure Pulpana i Treštanovaca na k.č. br. 34. KO Treštanovci. Iskopavanje je izvršeno sredstvima Fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti Općine Slav. Požega. Ekipu je vodio M. Bulat, kustos Muzeja Slavonije iz Osijeka, a ostali članovi su bili D. Sokač, kustos Muzeja Požeške kotline iz Slav. Požene, A. Dorn, kustos Gradskog muzeja iz Vukovara, K. Minichreiter, konzervator-arheolog iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Osijeka, V. Plemić, kustos Muzeja Moslavine iz Kutine (privatno) i S. Tucakov, preparator i crtač Muzeja Slavonije iz Osijeka. Geodetski snimak su izvršili geodet. tehničari M. Blažević i M. Radonić iz Slav. Požege.

Prvi podaci o lokalitetu »Treštanovačka gradina« potječu iz 1898. god. kada je kutjevački vlastelin, Milan Turković kao muzejski povjerenik obavijestio o nalazima na tom lokalitetu u »Vjesniku hrvatskog arheološkog društva«, NS, sveska III 1898. god. On je tada pronašao ulomke posuda, rimsko staklo, dvije kamene ženske glave (danas u Arheološkom muzeju u Zagrebu) i rimske bakrene novce.

Miko Káran iz Treštanovaca 1938. god. prilikom rigolovanja pašnjaka našao je 5 lončića puna bakrenih rimskih novaca. Tom prilikom tadašnji kustos Arheološkog muzeja iz Zagreba dr. J. Klemenc obišao je ovaj teren i pretpostavio da se ovdje nekada nalazio rimski logor i kasnije naseobina.

U jesen 1968. godine prilikom oranja traktorom slučajno je pronađen dječji skeletni grob, zidan opekom i žbukom, sa ko- so položenim opekama, na dvije vode. U njemu su nađene dvije male brončane narukvice i ulomci staklene bočice.

Podaci Milana Turkovića, slučajan nalaz zidanog groba i mnogi površinski nalazi (opeka, žbuka, staklo, ulomci keramike) koji se nalaze u požeškom muzeju, ponukali su nas da poč- nemo sa istraživanjima na tom području.

Kat. čes. br. 34 na kojoj je izvršeno ovogodišnje iskopava- nje nalazi se oko 800 m sjeverno od sela Tekića (12 km sjeve- roistočno od Slav. Požege). To je blago uzvišenje koje se pruža u pravcu istok-zapad, a spušta se od sjevera prema jugu (visin- ska razlika je 0,82 m), gdje prelazi u plitku terensku depresiju ispunjenu vodom za kišnih dana, za koju mjesna tradicija kaže da je nekada bila ciglana.

Istraživanje se vršilo sistemom blokova. Radovi su počeli na istočnoj strani spomenute parcele kopanjem probne sonde duž. 10,0 m i šir 1,5 m u pravcu sjever-jug (tj. poprečno na pra- vac protezanja parcele i pravca ranije nađenog groba), sa ci- ljem da se pronađe mjesto ranije nađene zidane grobnice. Pred- viđeni teren za arheološko iskopavanje podijeljen je na pravilne kvadrate 5x5 m, a sonde su označene abecednim redom A, B, C, D, E, F... u smjeru od juga prema sjeveru i brojevima 1, 2, 3, 4, 5, 6... u smjeru od istoka prema zapadu. U toku iskopavanja pojavila su se tri sloja.

- 1) Humus — obradiva, rahla, crna zemlja debljine 25 cm
- 2) Pothumus — tamnije smeđe boje
- 3) Zdravica — sivkasto-žučkasta boja

Iskopana je površina od oko 150 m² (zajedno sa nekoliko aneksa) i na tom prostoru pronađena su 24 groba.

Svi iskopani grobovi su skeletni, poredani jedan uz drugoga, orijentacije zapad-istok (sa glavom okrenutom prema istoku), s većim ili manjim otklonima, tako da se u njihovom rasporedu moglo naslutiti nekoliko paralelnih redova.

Grobovi su nađeni u različitim dubinama od 0,20-1,80 m, ali se mora uzeti u obzir i vjerojatno erodiranje tla na nagnoj južnoj padini, tako da je i ovdje dubina ukopa nekada morala biti veća.

Svi skeleti su nađeni u ispruženom položaju — na leđima. Jedini izuzetak je ukop ženske osobe u grobu G-15, koja je postavljena na bok, zbog male širine groba, koji iznosi 0,55 m. Položaj ruku pokojnika je bio raznolik. Većina je imala ruke uz tijelo, neki na truhu ili na bedrima. Položaj glave pokojnika također varira. Većina je okrenuta prema istoku, samo neki prema sjeveru i jugu.

Skeleti su veoma različito sačuvani. Uglavnom je slaba sačuvanost, u nekim zidanim grobnicama mnogo bolja.

Prema osteološkom materijalu na otkrivenoj nekropoli sahranjeno je 11 žena, 4 muškarca, troje djece, a u nekim grobovima zbog slabe sačuvanosti se nije mogao ustanoviti spol pokojnika.

Na nekropoli su uočeni različiti načini pokapanja pokojnika, koje možemo podijeliti u dvije osnovne skupine s nekoliko podgrupa.

- 1) Sahranjivanje u običnu zemlju
 - a) bez tragova arhitekture
 - b) sa drvenim sandukom
- 2) Sahranjivanje u zidane grobnice
 - a) od seskvipedalnih opeka, sa krovom od dvije vode, bez tavanice
 - b) od seskvipedalnih opeka, sa krovom na dvije vode, sa tavanicom
 - c) od seskvipedalnih opeka u obliku sanduka, krov na dvije vode
 - d) od opeka i kamena
 - e) sa dnom od opeka i krovom na dvije vode
 - f) sa dnom od opeka, sve zaliveno krečom

Najčešće je bilo sahranjivanje u običnu zemlju bez ikakvih tragova arhitekture. Zanimljivo je da su ti pokojnici imali relativno više grobnih priloga od onih u zidanim grobnicama. U jednom grobu nađen je deblji sloj pougljenjenog drveta, što je vjerojatno ostatak sanduka ili dasaka.

Zidane grobnice su rađene od sekvipedalnih opeka raznih dimenzija, ciglasto-crvene boje s ukrasima od koncentričnih krugova i otisaka prasećih nogu i ptica. Smještene su na pravokutnoj ploči, a krov na dvije vode ima 4-6 pari koso položenih opeka ili crepova. Sa istočne i zapadne strane grobnice su obično zatvorene polovicom crijepa. Pod je popločan opekama, a krovna konstrukcija kao i unutrašnjost je vezana slojem bijelog maltera.

Karakteristično je da su u dva slučaja nađene vidljive oznake groba na površini zemlje. To je primjer iznad zidane grobnice G-5, gdje je nađeno nabacano kamenje, grubo, neobrađeno, raznih dimenzija, smješteno u različite položaje, tako da čini oblik kruga veličine 0,80x1,10 m. Ono se nalazi na zapadnom dijelu groba iznad pokojnikove glave.

Iznad groba G-18 nađena je (kao oznaka) polomljena opeka pravokutnog oblika, crvene boje.

U istraženim grobovima nađeno je najviše ulomaka staklenih posuda, dva cijela keramička vrča, brončane i koštane narukvice, prstenje, naušnice, perlice od fajanse, gagata i jantara, željezni okov, čavli, te brončani novci cara Valensa.

Sačuvana je čitava staklena plitka zdjelica svijetlo zelene boje, zatim duga posudica svijetlo žute boje duž. 43 cm, šir 2,2 cm sa blagim proširenjem po sredini, u obliku epruvete i mnoštvo ulomaka različitih posuda tankih stijenki svijetlo zelene, žute i prozirno bijele boje.

Keramička posuda je u obliku vrča svijetlo crvene boje sa uskim izduženim vratom, loptastim trbuhom i drškom, koja ide od sredine trbuha do gornjeg dijela ruba posude visine 29,5 cm. Manji vrčić ima glaziranu površinu svijetlo zelene boje, sa malim, uskim vratom i proširenim otvorom.

Od nakita nađeno je najviše brončanih narukvica sa krajevima u obliku zmijskih glava. One su masivne i često imaju urezane okomite linije ili motiv borove grančice. Prstenje je brončano sa proširenim gornjim dijelom ili je ukrašeno samo sitnim okomitim urezima. Fragmentirana brončana naušnica sastoji se

od tanke polukružne žice, a završava grozdolikim privjeskom. Na koštanim narukvicama su urezani kružići i motiv borove grančice.

Najzanimljiviji je svakako željezni okov koji je nađen u grobu G-1, kojim je bio okovan muškarac, oko vrata. Možda se radi o ukopu nekog roba (odbjeglim robovima, prema nekim podacima, zakivali su za kaznu okov oko vrata nakon hvatanja).

U grobu G-7 na lijevoj ruci ženske osobe nađeno je u nižu, poput narukvice, 8 komada brončanih novaca cara Valensa. Na aversu je poprsje vladara u profilu okrenut u desno, sa dijademom na glavi i tekstom: D N VALENS P F AUG, a na reversu je ženski lik u dugoj haljini okrenut u lijevo i tekst: SECURITAS REI PUBLICAE H SIS.

Prema nalazu brončanog novca mogli smo datirati otkrivenu nekropolu u kraj 4. stoljeća.

Planira se nastavak radova na nekropoli u 1973. god., a prema mogućnostima ispitat će se i obližnji brežuljak na kojem se vjerojatno nalaze temelji neke zgrade.

D. Sokač

CRKVINA, ŽITOMISLIĆI, MOSTAR — kasnoantička dvojna bazilika

Arheološki radovi na otkrivanju i istraživanju kasnoantičke dvojne bazilike na lokalitetu Crkvine u Žitomisliću kod Mostara, kako je već poznato, otpočeli su još 1970 godine.¹ Pošto Muzej Hercegovine nije raspolagao sa dovoljno finansijskih sredstava, arheološki radovi nisu okončani u 1970 g. te su nastavljeni u 1971 godini.² Međutim, ni prošlogodišnje iskopavanje nije u cijelosti otkrilo objekte, pa su radovi nastavljeni i u 1972 godini.³

Zadatak ovogodišnjeg iskopavanja bio je da se bazilika kao i objekat za stovanje otkriju s vanjskih strana. To je bilo potrebno učiniti iz dva razloga; prvo, da se otkriju novi arheološki objekti i drugo, da se objekti istovremeno pripreme za konzervaciju i djelomičnu restauraciju.

Radovi su izvedeni u vremenu od 3. 7. do 21. 7. 1972 godine. Iskopavanje je vršeno po istom sistemu kao i prošle godine. Investitor radova i ove godine bio je Muzej Hercegovine.

Iskopavanja u 1972 godini dala su znatno manje nalaza nego što je to bio slučaj u prve dvije godine. Razlog tome je što su ob-

jekti u ovoj godini otkriveni samo s vanjskih strana gdje je bilo vrlo malo nalaza. No, ipak je iskopano 15-ak ulomaka od muljike sa raznim ukrasima. Većinom se radi o fragmentima kamenih okvira sa profilacijom, zatim o ulomcima sa vegetativnim ornamentima. Na jednom od njih predstavljen je trup ovce ili pak neke druge životinje. Nije očuvana glava pa je teško konstatovati o kojoj se zapravo životinji radi. Najvjerojatnije je ovca čiju predstavu ne tiako rijetko nalazimo u bosanskohercegovačkim bazilikalnim građevinama. Također je otkrivena i jedna vodovodna cijev od pečene zemlje. Ranije nije bilo nijednog nalaza te vrste.

Od sitnih nalaza, sem malo stakla i nekoliko željeznih eksera, nije nađeno ništa drugo.

Iskopavanje u 1972 g. malo je izmjenilo plan bazilike koji nam je prethodne godine bio poznat. Jedinu novost predstavlja jedna mala prostorija četvrtastog oblika koja komunicira sa apsidolom krstionice. Prostorija je nepravilna sa unutrašnjim dimenzijama 4,40x3 m. Uz sjeverni bazilikalni zid otkriveno je stepenište preko koga se ulazilo u narteks.

Pošto sredstava nije bilo dovoljno, objekat za stanovanje ni ove godine nije mogao biti otkriven.

Ovogodišnje iskopavanje omogućilo je da se izvedu konzervatorsko-restauratorski radovi na objektu bazilike što je i učinjeno u toku mjeseca oktobra 1972 godine.

NAPOMENA:

1 Arheološki pregled br. 12, 1970 g.

2 Arheološki pregled br. 13, 1971 g. (nalazi se u štampi)

3 Arheološke radove i ove godine izvodila je ista ekipa kao i prošle godine: Tomo i Pavo Anđelić (rukovodioci) i Janjić Stevo preparator Muzeja Hercegovine iz Mostara.

T. Anđelić

STOBREČ KOD SPLITA CRKVA SV. LOVRE —

starokršćanska basilika, antički i kasniji tragovi

Listopada mjeseca 1972. godine započeli su arheološko-konzervatorski radovi na staroj crkvi sv. Lovre u Stobreču (Eption grčki), istočno od Splita. Radove su zajednički vodili Arheološki muzej u Splitu i Zavod za zaštitu spomenika kulture.¹ Na tom mjestu izvršeno je 12 arheoloških sonda, detaljno arhitektonsko snimanje i fotodokumentacija. Istraživanjima se utvrdilo da na tom lokalitetu postoje četiri odvojene graditeljske fa-

ze koje vremenski sežu od ranocarskog doba (vjerojatno I st. n. e. ili neznatno ranije), pa sve do XVII st. (T. XLIX, 1, 2).

Od najranije faze utvrđena je samo jedna prostorija, četvrtastog oblika, koju nije bilo moguće u cjelini istražiti, jer se proteže ispod zidova susjednih kuća. Zbog toga nije bilo moguće utvrditi sa sigurnošću namjenu tog prostora.²

Nakon što je bila spomenuta građevina porušena na tom mjestu je podignuta starokršćanska bazilika longitudinalnog tipa, pravokutnog oblika s nartekсом i upisanom apsidom koja tangencijalno dodiruje istočni perimetralni zid. Unutrašnjost bazilike je bila podijeljena u tri broda, o čemu svjedoči nalaz ostataka sjevernog stilobata, te stup od prokoneškog mramora uzidan u kasniju crkvicu koja je nastala na tom mjestu. Južni stilobat pak nije sačuvan, jer je zbog nagiba terena prema sjeveru bio znatno pliće utemeljen, pa su ga uništili kasniji grobovi. Desno i lijevo od apside bili su prothesis i diacionico (sačuvana je samo sjeverna prostorija, dok je južna potpuno uništena). Glavna ulazna vrata nalaze se u nartekсу na kojeg je kasnije sjela građevina zapadno od crkvice. Bazilika potječe iz konca V ili početka VI st.

Nakon pada Salone i drugih susjednih naselja oko 614. godine bazilika je bila oštećena i napuštena. Treba, međutim, pretpostaviti da su njeni zidovi tada još uvijek bili dosta visoko sačuvani, sudeći makar prema ostacima istočnog dijela bazilike koji je i danas sačuvan do visine od približno 7 m. U ostatke bazilike uselili su se u ranom srednjem vijeku benediktinci. O tome govore narodna predaja i neki dokumenti.³ Benediktinci su adaptirali nartekс i nad njim, gotovo potpuno čuvajući njegov tlocrtni oblik, sagradili samostansku zgradu koja je i danas sačuvana. Perimetralni zidovi bazilike poslužili su im kao ograda samostanskog kompleksa, samo su uz južni zid nartekса probili vrata. Na taj način poslužili su redovnicima brodovi crkve kao samostansko dvorište, a u samoj apsidi, produživši nešto njene krakove, izgradili su malu crkvicu s bačvastim svodom. Unutar dvorišta, tj. nekadašnjeg broda bazilike pronađeni su brojni grobovi od kojih su najveći broj relativno recentnog datuma. Samostan s crkvicom treba datirati u doba najveće popularnosti benediktinskog reda u Dalmaciji koja pada u vrijeme hrvatskih narodnih vladara u X ili XI st.⁴

Četvrta pak faza izgradnje na tom kompleksu pada u pe-

riod nakon odlaska benediktinaca i ponovnog naseljavanja Stobreča u XVII i XVIII st. (nakon odlaska Turaka iz obližnjeg Klisa). Tada je mala benediktinska crkvice obnovljena, dodan je zvonik na preslicu, a prostor pred njom ograđen rustičnom ogradom s križem iznad ulaznih vratiju. Samostanski dio iznad nekadašnjeg nartekso bazilike je na taj način bio potpuno odvojen od crkvice, svog ranijeg organskog dijela, i pretvoren u seljačku nastambu. Između crkvice i ranijeg samostana nastao je seljački puteljak koji je ta dva dijela definitivno odvojio. Izgradnjom nove župne crkve u Stobreću koncem prošlog stoljeća gotovo je sasvim zamrla funkcija bivše crkve sv. Lovre (koja je kasnije bila posvećena Gospi od Karmela). S obzirom na vrlo ruševno stanje crkvice poduzeti su koraci da se taj vrlo važni spomenik kulture, nakon istraživačkih radova, spasi.⁵

BILJEŠKE:

- 1 Radovima je rukovodio Nenad Cambi, kustos Arheološkog muzeja u Splitu, dokumentaciju je izvršio N. Ivanišević arh. tehničar Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu.
- 2 B. Gabričević je u nekoliko navrata izrazio pretpostavku na osnovi položaja bazilike da je na tom mjestu mogao biti grčki hram. Možda je građevina, pronađena ispod kasnije bazilike, zaista takav kulturni objekat, ali objektivni dokazi za tu tezu nisu, na žalost, pronađeni.
- 3 Vidi Promemoria iz 1854. godine u župskom uredu u Stobreću, te Šematizam splitske crkve.
- 4 I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj. II. Split 1964. str. 9 i d.
- 5 Projekat zaštite i valorizacije objekta izvršio arhitekt Duško Marasović iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu.

N. Cambi

RIFNIK — ranohrišćanske basilike

Rezultati izkopavanja, ki so se vršila v letih 1971 in 1972.

Naselbino je odkril in v letih od 1941 do 1943. tudi raziskoval W. Schmid. Odkril je, kakor pravi v svojem poročilu, 5 stanovanjskih hiš, in kopalnico. Hiše VI, VII in VIII. označi za stanovanjske stavbe z več prostori. Objekt V. je lončarska delavnica; objekt X. pa označi kot dvorec (Herrenhaus).¹

Izkopavanja, ki jih je Pokrajinski muzej v Celju podvzel v letih 1962 in 1963 so že prinesla presenetljive rezultate ki se pa ne ujemajo v celoti z ugotovitvami W. Schmid. Obrambni nasip, ki ga on datira v 5. in 4. stol. pr. n. št. in pripisuje hallstatski periodi, pripada poznoantični naselbini. Ta je bila obda-

na z obrambnim zidom s stražarnico.² Odkriti sta bili še dve novi stavbi z dokaj slabo ohranjenimi temelji. Stavbe V, VII. in IX. odgovarjajo Schmidovemu opisu, pri stavbi VIII. smo odkrili še 1 manjši prizidek, podoben shrambi. Na mestu kjer je na Schmidovem načrtu stavba VI. pa nismo odpirali ker je danes na tem mestu njiva. Očitno so temelji že odstranjeni. Ohranjen pa je južni zid stavbe VI., ker je to obenem tudi obrambni zid naselbine.

V letih 1971 in 1972 pa smo se lotili še odkrivanja na najvišji točki naselbine. Stavbi posveti Schmid v svojem poročilu posebno pozornost. Pravi, da se od ostalih loči že po tlorisu. Kvadratni stavbi, široki 8,30 m, s 3,20 m širokim predprostorom, sta bila kasneje na južni in na severni strani prizidana še dva prostora.³

Izkopavanja zadnjih dveh let so nas pripeljala do zaključka, da je bil objekt na najvišji točki naselbine le delno odkrit in napravljen napačen zaključek.

Kej danes lahko rečemo?

Osnova celotnega stavbnega kompleksa je sakralni objekt — bazilika. (T. L, 1,2). Na sliki je to črni tloris. Tej je na severni strani prizidana manjša bazilika. Na sliki 3. (T. LI) je dobro viden stik med obema objektoma. Zid X je zid večje — prvotne bazilike; zid V pa je zid nekoliko kasnejšega mlajšega objekta.

Večja bazilika. Leži v smeri V-Z. Od v osnovi pravokotn oblike rahlo odstopa. Na zahodni strani se je morala prilagoditi tenenu. Celotna dolžina na severni strani je 15 m, na južni pa 15,90 m. Različno dolge podolžne stranice povzročijo tudi manjše odstopanje v širini stavbe. Na vzhodnem koncu je stavba široka 8 m, na zahodnem pa le 7,25 m.

Dolžina ladje je 8 m. Skoraj po vsej površini ladje se je ohranil tlak — estrih. Uničen je le v sredini ladje, kar je verjetno posledica prejšnjih izkopavanj.

V severozahodnem vogalu ladje je z zidom ograjen prostor. V loku veže zahodni in severni zid. Radius od vogala znaša: pri severnem zidu 2,12 m, na sredini 2,05 m in pri zahodnem zidu 2,36 m. Zid je debel 0,40 m — 0,46 m. V notranjosti obzidanega prostora je podoben tlak kakor v ostali ladji.

Prehod iz ladje v prezbitერიj je ločen s stopnico, ki poteka po vsej širini ladje.

Na nerešljive probleme smo naleteli pri odkrivanju prezbi-

terija. Ker je teren nekoliko višji kakor v ladji smo na vsej površini naleteli že na živo skalo. Na enem mestu so pa bili še delno ohranjeni ostanki zidi, prepredeni s koreninami drevesa. Vsaka trditev o takšni ali drugačni obliki zaključka prezbitenija je zato le hipoteza.

Očitno je, da je na zahodni strani že primanjkovalo ravnih tal. Teren so pri gradnji podaljšali tako, da so nasuli večje količine zemlje, ki so jo prinesli tudi s prazgodovinske naselbine, ki je bila v bližini. Ob zahodni steni v vsej dolžini naletimo na 30—60 cm debelo, trdo sphano plast ilovke, v kateri so fragmenti prazgodovinske keramike. Isto situacijo imamo tudi v stavbi, prizidani na severni strani.

Večja bazilika ima dva vhoda. Glavni vhod je na zahodni strani. Zanimivo je, da vhod ni postavljen v sredino zahodne stene. 1 meter širok vhod se prične pri treh metrih od severnega vogala. Stranski vhod je v severni steni. Od zahodnega vogala je oddaljen 10,35 m. Tudi ta vhod je širok 1 m.

Manjša bazilika. Rekli smo že, da je prislonjena k severni steni večje bazilike. Na vzhodni strani je bila tudi ta stavba odvisna od konfiguracije tal. Tako tudi tukaj nimamo opravka s pravilnim pravokotnikom. Dolga je 14,80 m na severni in 15,20 m na južni strani. Prizidek na vzhodni strani poteka v isti liniji, kakor vzhodni zid večje bazilike. Širina manjše bazilike varira od 3,85 m do 4,25 m. Štiri metre in 25 cm je široka zahodna stena, dočim meri ladja samo 3,85 m pri prhodu v prezbitenij. Ta zožitev gre na račun živih skal, ki se na posameznih mestih pojavljajo. Niso pa vedno popolnoma zravnane z linijo zidane stene.

Tudi v tej ladji je po vsej površini ladje ohranjen astrih, ki pa je v teh dveh letih odkar je odkrit že močno razpadel.

Ladjo je od prezbitenija ločila lesena (?) ograja. Ohranil se nam je 13-15 cm širok in 8 cm globok žleb, v katerem so bili ostanki zogljenega lesa. Notranja luč ladje meri na severni strani 7,50 m, na južni pa 7,0 m.

Tudi ta, prizidana bazilika, ima na zahodni strani stranska vrata. Široka 1,17 m. Pri tem vhodu smo našli železen zapah in žeblje od podbojev. Od stranskega vhoda, do pregrade med ladjo in prezbitenijem, je bila podobna ograja. Žleb je širok 14 cm, globok pa 10 cm. Tod smo tudi naleteli na ostankе zogljenega lesa.

V prezbitერიју 1,55 m od severnega podolžnega zidu in 1,55 m od ograje med prezbitერიjem in ladjo je še ohranjeno ležišče za steber oltarne mize.

»Apsida« odstopa od običajno pojmovanih. Pri 12,20 m od severozahodnega vogala je prislonjena na severni zid. Ta zid je dolg 1,57 m, 1,40 m zidu poteka proti zahodu. Od tam pa še 0,81 proti jugu do stranskega vhoda. Na ta način dobimo kvadraten zaključek prostora, ki pa je prislonjen ob severno steno.

Prostor od stranskega vhoda do vzhodnega zidu je zopet delno umetno ustvarjen, podobno kakor v večji baziliki. Tudi tukaj so bili graditelji prisiljeni povečati ravno površino z obsežnim nasutjem.

Tlak prezbitერიja je do 10 cm višji kakor tlak ladje. To višinsko razliko so premostili s stopnicom. V ta namen so uporabili antični oltar, posvečen boginji Akvoniji.

Posebno pozornost zasluži okoliščina, da je tlak v jugozahodnem vogalu male cerkvice uničen in upognjen v nekak žlebič, na katerem je verjetno počivala deska. V vogalu je tudi še ohranjen stenski omet, ki pa ne gre pod tlak. Pod zidom je bil odtok vode, o čemer se še danes lahko prepričamo v času deževnega vremena. Tu je voda takoj odtekla, dočim se je drugje zadrževala v večjih ali manjših mlakužah.

Temelji zidu so ohranjeni pred obema vhodoma v cerkvi. Tudi ta zid je nastal šele ob priliki zidave manjše cerkvice. Severni zid se pri zahodni steni ne konča. Zahodna stena manjše cerkvice je praktično le predelna stena.

Na severni strani je prostor pred cerkvijo širok 2,70 m, na južni pa 3,0 m. Nivo tal v tem prostoru je precej nižji, kakor so tla v obeh cerkvah. Višinsko razliko so premostili s stopnicami. Pred vhodom v manjšo cerkev so tri stopnice, ki so se nam ohranile in situ. Prostor pred vhodom v večjo cerkev je bil bolj porušen. Nedotaknjena je ostala samo spodnja stopnica, dočim so bile ostale razrušene. Ker so pa vsi elementi ležali v neposredni bližini, nam ponovna rekonstrukcija stopnišča ni delala posebnih težav.

Desno od vhoda v večjo baziliko smo v predprostoru — narteksu odkrili temelje nekakega objekta. V osnovi je to okrogel tloris z zunanjim premerom 2,50 m do 2,70 m. Bebelina zidu je ca 1 m. Torej ostane v sredini nezazidane površine v premeru 0,70 m.

Na južni strani večje bazilike in predprostora sta prizidana še 2 prostora, ki pa ju še nismo v celoti odkrili. Ob tej priliki jih omenjam samo zato, ker smo tu našli več rimskih novcev od 2.—4. stol. n. št. Tudi na zapadni steni večje bazilike so bili na zunanji strani še vidni sledovi ometa. Torej lahko zaključimo, da ste bili ometani od notranje in zunanje strani.

Ob stopnišču v večjo baziliko smo našli več kosov peščenca — elementi portala.

Drobne najdbe:

a) Manjša razilika: V ladji antični votivni napisni kamen, posvečen Akvoniji, ki sem ga že zgoraj enkrat omenil.

Ob severni steni smo našli manjše kose okenskega stekla. Pri stranskih vratih, ki so držala v prostor za »apsido« smo našli ključavnico, oziroma zapah, razen tega pa še več žebeljev, ki so služili pri vratih. V prostoru za apsidno smo našli bizantinski novc Justinijana I. Novc je bil kovan leta 541. Tako je ta novc skupno z zlatnikom Justinijana I. in Klafa,^{4a} ki sta bila odkrita na poznoantičnem grobišču, med najmlajšimi numizmatičnimi najdbami na Rifniku.

Poleg novca smo za apsidno našli še pateri podobno fragmentirano metalno posodo. Ohranjen je praktično samo ročaj.

V severovzhodnem vogalu nartekse pa smo našli: 1 manjši vrček z ročajem in valovnico na ramenu.⁴

1 lonček, podoben onemu v grobu. Je iz črno žgane gline, mešane s kremencem. Zgornji rob je močno navzven zavihan.

1 posoda iz črnožgane gline, mešane s kremencem.

Nekaj fragmentov keramike je bilo tudi v jugozahodnem vogalu večje cerkve. Že pri odkrivanju stanovanjskih stavb in obrambnega zidu smo naleteli na več obdelanih kamnitih kosov v sekundarni uporabi. Našli pa smo tudi nekaj antičnih napisov. Najzanimivejši sta ari, posvečeni Akvoniji. Tega — očitno vodnega božanstva — dosedaj še ne poznamo. Razen tega smo našli še dva fragmentirana nagrobnička.

Odkrili smo tudi antične novce od drugega do četrtega stol.

OPOMBE:

1 Tagespost 3. X. 1943.

2 V. Kolšek, Rifnik v kasni antiki, Celjski zbornik 1965.

3 glej op. 1.

4 R. Egger, JÖAI 17 1914, Beiblatt 30. sl. 16.

4a L. Bolta, Poznoantično grobišče na Rifniku pri Sentjurju, Arheološki vestnik XXI-XXII. Lj — 1970-71. str. 129.

L. Bolta

ARHIVSKI GRADEVI: DVA PRIMERI ...

Arhivski gradovi se v obdobju po ...

Gradnje mesta ...

ISTRAŽIVANJA SREDNJEVEKOVNIH NALAZIŠTA

Drugi ...

AJDOVSKI GRADEC PRI SEVNICI — starokrščanske bazilike

Slovenska arheologija je v obdobju po osvoboditvi z izkopavanji doprinesla mnoga nepričakovana odkritja. Med zadnjimi velja omeniti mednarodna izkopavanja Narodnega muzeja v sodelovanju z inštitutom za pra-in predzgodovino pri Münchenski univerzi na Ajdovskem gradu nad vasjo Vranje pri Sevnici. Tu smo 1970—1972 nenadejano odkrili starokrščansko središče in pomembno obogatili vedenje o naši preteklosti. S škofovim sedežem, krstilnico in dvema bazilikama je ta novi center brez primere ne le v Sloveniji, ampak tudi v alpsko-podonavskem prostoru.

Osrednje mesto zavzema v tem starokrščanskem območju na samem vrhu Ajdovskega grada poudarjeno postavljena bazilika velikosti 13,65x7,60 m. Grajena je točno po pravilih, ki so veljali za te vrste stavbe. Postavljena je natanko proti vzhodu. Notranjost je pradeljena v prezbiterij za svečenike in v prostor za vernike. V oba so vodila posebna vrata, od katerih so bila ona, namenjena ljudstvu široka 1,80 m. Prezbiterij je dodatno vzdolžno razčlenjen v prostor za svečenike, obredni del in kor. Južno pred cerkvijo je bila pokrita lopa, narteks, za neposvečeno. Pod njim smo dobili nekaj zidanih grobnic.

Druga sočasna troladijska cerkvena stavba (13,13x8,25 m) z vgrajeno apsidno je bila zgrajena nekoliko niže tako, da je skupaj z gornjo cerkvijo in obzidjem sestavljala prostor anatrij. Sredi atrija je bila postavljena šesterostranična krstilnica — baptisterij. V tej cerkvi so bile posamezne arhitektonske sestavine še bolj ohranjene. Srednja ladja se je zaključevala namreč v vgrajeni polkrožni apsidni. Na notranji strani je bil temelj apside razširjen s klopjo za svečenike. V sredini pa se je klop stopničasto dvignila v katedro — škofovo seduljo. Točno pred njim smo

dobili podnožje oltarne mize, marmorne odbitke samo plošče in baze dveh stabričkov, ki so nosili oltarno menso. V jugozahodnem kotu cerkve smo dobili večjo memorijo, grobnico in v njej pet okostij.

Pod naselbino smo odkrili del nekropole iz obdobja 4.-6. stol.

Glede na dobljene podatke, bi mogli dokončno uničenje trdnjave na Ajdovskem gradu pripisati prodirajočim Slovanom koncem 6. stoletja.

V letu 1972 smo morali proučiti in preveriti zahodni zaključek spodnje cerkve in krstilnice. Medtem se je pokazalo namreč, da je nad živo skalo nek prazgodovinski (halštatski) horizont in še neka predhodna rimska faza, morebiti iz III. stoletja. Zato smo letos odkopali tu dve sondi (12x8 in 4x8 m), da bi te podatke stratigrafsko dokumentirali. Rezultati so bili pozitivni. Poleg večjega števila prazgodovinske keramike v najnižjem horizontu smo dobili tudi v območju prvega rimskega tlaku novec Klavdija II, kar bi podkrepilo predpostavko, da smemo tu domnevati nek fanum iz III stoletja.

P. Petru

SVETE GORE BIZELJSKO — ranosrednjevekovno i staroslovensko nalazište

Započeta iskopavanja na Svetim Gorama su nastavljena tokom 1971 i 1972 godine.¹ U 1971 g. otkriven je prostor pod zvonikom na istočnom rubu terase od bazilike do kapelice sv. Jurija. Na tom mestu su radnici 1970. g. prilikom obnavljanja grobnobrana na crkvi naišli na grobove. Prilikom naših istraživanja otkriveno je na tom mesu u dva sloja 11 grobova, orijentisanih u pravcu Z-I sa manjim otsupanjem i jedan grob u pravcu J-S. Zanimljivo je da je 1968. g. otkriven jedan ovako orijentisan grob. U oba primera su oba skeleta imala pridatke, koji se mogu datirati u kraj 9. i na početku 10. veka. Na istočnom delu sonde otkriven je i zid, koji je išao od juga prema severu, a koji je ograđivao prostor oko svih 5 crkava na vrhu. Tom prilikom je zapažen i zid nekog objekta, koji se nalazi pod stepenicama koje vode pod zvonik. Zid je išao u suprotnom pravcu od ogradnog, ali se nije naslanjao na njega, nego je ležao tako da je obe-

dljivo da predstavlja poseban objekt. Pored toga se ovaj razlikuje i u fakturi, koja je mnogo bolje od ogradnog zida.

Ove godine je ispitan i prostor u crkvisi sv. Boštjana kada je u njoj zamenjen patos. Tu se je pojavila živa stena u kojoj je bilo pet udubljenja više ovalnog oblika, orientisani u pravcu Z-I i jedan u pravcu J-S. Jame su bile za razliku od ostalog prostora ispunjene rnom humoznom zemljom i nema sumnje da se radi o grobnim jamama čija je sadržina bila sklonjena ili pospravljena.

Godine 1972. išlo se da se sistematski istraži teren na prostorima među do sada napravljenim sondama. Pošto je deo južno od bazilike istražen pristupilo se anealu severno od nje da bi se pretražio prostor od njenih zidova do sonde napravljene 1968. g. Tu je otkriveno 3 groba od kojih je jedan bio dvojni. I kod ovih je orijentacija bila u pravcu Z-I i J-S, po čemu možemo zaključiti da su bile obe istovremeno u upotrebi. Ovi grobovi nisu imali pridatke ali je ubedljivo da svi pripadaju delu staroslovenske nekropole.

U isto vreme smo ponovo otvorili prostor sonde br. 5 i 5a, koja nije 1967. g. bila usled vremenskih neprilika do kraja ispitana.² I ovde smo pošli do žive stene, pri čemu smo ugotovili da je grobna jama bila nešto veća od običnih i da je bila urezana u kamen. Gde toga nije bilo bila je obeležena sa većim komadima kamenja. Crvena boja koja je u jami primećena kod prvih iskopavanja se sada pokazala u obliku crvene podloge odnosno crveno ciglaste zemlje. Odmah pod nivoom do kojega se prvi put kopalo otkriven je fragment štita, razni komadi bronzanog i železnog lima, okovi verovatno od korica noža ili slično i dva manja noža, oba sa dugim ispustom za dršku. Od keramičkih nalaza je fragment male zdele, sa koničnim donjim i cilindričnim gornjim delom. Na prelazu ovih delova nalazilo se rebro da udubljenjima koji gledano sa gornje perspektive ima zvezdolik izgled. Nema sumnje da sve ovi predmeti sa ranije nađenim fragmentiranim kopljem i ostalom keramikom nađenom 1968. g. predstavljaju zatvorenu celinu. Po komadima kostiju koje su u ovoj jami bile nađene ukazuju na uništen grob. Kronološki ovaj nalaz po svim elementima spada u zadnje decenije 5. i prve 6. veka. U kulturnom pogledu se vezuje za germanske nalaze severno od srednjeg podunavlja tipa vinartice.³

Nekih 50 cm više prema severu naišlo se na tragove nekog zidnog šuta (temelja ili srušenog zida). Iako se nije moglo utvrditi šta ti tragovi predstavljaju, po votivnim slikama iz 1672. g. na kojima su prikazane Svete Gore na tom mestu je prikazana neka mala kapela. Nije isključeno da tragovi na koje smo naišli da su ostaci temelja ove kapele.

I ovde se na južnoj strani naišlo na ostatke istog ogradnog zida, kao što je ugotovljen na južnom delu.

Ostale sonde otvorene po obroncima sa severne strane brda, posebno na maloj terasi ispod ludske kapele su dale mnogo fragmenata keramike među kojima i vrčeva provincijalnog rimskog tipa. Ornament su samo vodoravne kanelure. Za sada se u vezi sa ovom keramikom ne mogu učiniti neki određeni zaključci. Zanimljivo je da se ona ovde prvi put javlja kao jedna grupa među kojom nije nađen niti jedan fragment koji bi bio ukrašen sa talasastom linijom ili prevučen u kosim ili vertikalnim potezima metlice ili češlja. Od ostalih nalaza moramo pomenuti još dva noža, izrazitog germanskog karaktera.

Na ovom prostoru produžice se sa radovima u sledećoj kampanji.

U Martinovoj kapeli je uzdignut pod, očišćen levi zid lađe do 0.50 m visine i otvorila sonda na severnom zidu sa vanjske strane gde se sastavljaju lađa i apsida. Kod toga se konstatiralo, da je u zidovima iste upotrebljeno i nekoliko kamenova koji predstavljaju antične spolije i da je za stepenicu koja vodi u apsidu upotrebljen antični postament sa četvorouglastom rupom u koju se usađivao jezičast ispust nadgrobnika.

P. Korošec

Napomene:

- 1) Radovima je vodila potpisana sa sudelovanjem J. Korošca ml. i M. Blagojević-Korošec.
- 2) P. Korošec, Raziskave na Svetih Gorah na Bizeljskem, Arh. Vest. XX, 1969, str. 239 i d.
- 3) B. Svoboda, Čechy v době stěhování národu, Monum. Archaeologica XIII, Praha 1965, str. 78 i d., str. 91 i d., sl. 31.

BATUJE V VIPAVSKI DOLINI — staroslavensko grobišče

Z izkopavanji od 12. 6. do 14. 7. 1972 je bilo zaključeno raziskovanje zgodnje srednje veške lokalitete »pri sv. Juriju« v

Batujah v Vipavski dolini. Z izkopavanji je tu pričel Goriški muzej v sodelovanju z Narodnim muzejem iz Ljubljane leta 1967, nato pa še leta 1970 in 1972.¹

V zadnji fazi raziskovanj je bilo odkrito področje vzhodnega roba staroslovanskega grobišča, skupaj s suhim zidom, ki je omejeval kasneje nastalo vinogradniško teraso. Odkritih je bilo novih 17 grobov, raziskani pa so bili tudi trije, leta 1970 ne do kraja odkriti grobovi, tako da je bil na grobišču skupaj odkrit 101 grob.²

Rezultati raziskovanj so še nepopolni in nedokončni in so v večji meri oprti le še na opazovanja med delom samim. Grobišče sodi v vrsto planih grobišč s skeletnim pokopom, situirano okoli cerkve. Grobovi so bili orientirani v smeri zajod — vzhod, z manjšimi odkloni proti severu in jugu. Le trije grobovi so bili orientirani v smeri sever — jug. V koritastih grobnih jamah, poglobljenih v lapornata tla so bili pokopi brez krst in le v enem primeru je bila odkrita deska. Posebna značilnost v razporeditvi grobov je bila v tem, da je njih gostota bila največja prav ob robovih prostora, posebej na južni in vzhodni strani, ki smo ga označili kot prostor, na katerem je stala cerkev Sv. Jurija.

Pridevki v grobovni — bronasti in srebrni obsenčni obročki s konusi ali S — zanko na konceh, prstani, noži, luničast uhan in bronasta fibula, na kateri je upodobljen »agnus dei«, obložen z raznobarnim emajlom — so značilni za ketlaško kulturno skupino, kar daje grobišču tako etnično kot časovno opredelitev. Še ne dokončna analiza kostnega gradiva potrjuje arheološke izsledke, odkrila pa je tudi staroselske značilnosti, ki jih v kulturnem gradivu ni zaslediti.

Grobovi oklepajo, na severni strani ne povsem strnjeno, prostor, kjer je poleg obilice zdrobljene malte in ometa z ostanki posilkave, razbitih strešnikov in tlakovcev, žebeljev, lehnjaka, drobcev okenskih stekel in steklenih posod, bil odkrit tudi del slabo ohranjenega zidu južne cerkvene stene (dolg 4 m, deb. 0,70 m in visok do 12 cm). Izkopavanja v letu 1972 so potrdila domnevo, da je bila cerkev porušena in odnešena, tako da je spomin na njo ohranjen le še v ledinskem imenu »pri sv. Juriju«, v ljudskem izročilu in v cerkvenih zapisih,³ njen obstoj na tem mestu pa potrjujejo številni ruševinski drobcji. Del cerkvenih ruševin je bil, kot so pokazala zadnja raziskovanja, uporabljen za postavitev suhega zidu — ograde —, ki omejuje travnato

teraso nad potokom Konjščakom in ki je bil zgrajen, sodeč po najdbi novca, sredi 18. stoletja, torej prav v času, ko je bila po dosedaj zbranih podatkih porušena cerkvena, posvečena sv. Juriju. Z izgradnjo tega zidu je bila v dobri meri poškodovana tudi vrsta grobov na vzhodnem robu grobišča.

Okolica Batuje je tudi sicer zanimivo arheološko področje, na ne preveč obširnem prostoru so tod okoli predvsem zgodnje srednjeveška najdišča, na pr. v Gojačah, na Morleku, na Sv. Pavlu nad Vrtovinom, Vitovlje in bolj oddaljeni v Ajdovščini in na Sv. Katarini nad Novo Gorico.⁴ V neposredni bližini ledine »pri sv. Juriju« je tudi trase rimske ceste, ki je povezovala Aquileio z Emono. Z obzirom na to seveda ni presenetljivo, da je tudi na raziskanem delu ledine »pri sv. Juriju« bilo odkritih nekaj sledov rimske poselitve — novci in drobci opeke. — Domnevati zato smemo, da je cerkev in nekropola okoli nje bila zasnovana na že kultiviranem svetu, z antično bivalno tradicijo.

OPOMBE:

- 1 Leta 1967 je pri izkopavanjih sodeloval dr. Vinko Šribar, leta 1970 in 1972 pa dipl. arheol. Timotej Knific in pa študenti arheologije Matej Župančič, Jože Oman in Zorko Harej. Kostno gradivo so prevzeli v obdelavo antropologi Marjeta Zorc, Andreja Martinc in Davorin Zupanc iz Ljubljane.
- 2 Varstvo spomenikov XII, Ljubljana 1969, str. 99 in XV, Ljubljana 1972, str. 168.
- 3 E. Cevc, Predromanski pletenini iz Batuj, Arh. vestnik 1, 1950, 136 ss.
- 4 Drago Svoljšak, Posočje v zgodnjem srednjem veku, Arh. vestnik, XXI — XXII, 1970 — 1971, str. 153 ss.

D. Svoljšak

BREG, MATIČANE, PRIŠTINA — slovenska nekropola

U toku 1971 i 1972 godine ekipa prištinskog Muzeja Kosova i beogradskog Filozofskog fakulteta nastavila je arheološka istraživanja, započeta 1969 godine, na lokalitetu Breg kod Prištine.¹ Ispitan je još 51 skeletni grob tako da ukupan broj do sada istraženih grobova na Bregu iznosi 92.² Orijentacija, položaj pokojnika i još neke druge prateće pojave u potpunosti odgovaraju načinu sahranjivanja konstatovanom u ranije otkrivenim grobovima na ovom lokalitetu, a uglavnom i na ranosrednjevekovnim slovenskim nekropolama na redove uopšte.

U inventaru novo otkrivenih grobova posebnu pažnju privlače izuzetno brojni prilozi iz groba br. 46 u kome je bila sahranjena žena sa malim detetom. Uz ženski skelet konstatovani su sledeći predmeti nakita: — par srebrnih naušnica sa po tri jagode i lunulastim ukrasom postavljenim iznad donjeg dela obruča (T. XL, 1). Naušnice su ukrašene filigranom i granulacijom i spadaju među luksuzne proizvode savremenog zlatarstva. Slični ali manje kićeni primerci poznati su iz Demir Kapije i iz Biskupije-Crkvina.³ — Ogrlica od raznobojnih perli, većinom od staklene paste i od dva dvodelna priveska izrađena od srebra i pozlačena. Svaki privesak sastoji se od jedne okrugle i jedne srcolike pločice koje su ukrašene graviranom ornamentikom (T. XL, 2). Poznato je da ovakvi privesci pripadaju belobrdskoj kulturi u koji su dospeli iz staromađarskog nakita. Međutim, iznenađuje njihova pojava na Kosovu koje je veoma udaljeno od teritorije na kojoj je rasprostranjena belobrdska kultura. Svoje najbliže analogije pomenuti privesci imaju u Mađarskoj, na lokalitetu Székesfehérvár-Maroshegy I,⁴ — Gvozdena grivna sa otvorenim, zavijenim krajevima; može se uporediti sa jednom skoro indentičnom grivnom iz nekropole kod Loveča u Bugarskoj.⁵ — Sedam prstenova od kojih je najlepši srebrni primerak sa kupastom krunom ukrašen filigranom i granulacijom (T. XLI, 3). Drugi prsten istog tipa, izrađen od bakra, znatno slabije je sačuvan. Oba imaju brojne analogije, osobito u Demir Kapiji.⁶ Treći prsten je ukrašen poludragim kamenom; četvrti i peti su istog takvog tipa ali su oštećeni. Šesti je masivan, sa ravnom pločicom, izliven od bronzе kao i sedmi koji je ukrašen kockastim ispupčenjem i koji ima svoju paralelu na Ptujskom Gradu.⁷

Uz skelet deteta nađena je ogrlica od krupnih raznobojnih perli među kojima je nanizan i fragment razbijene staklene posude (T. XLI 4).

Od priloga iz ostalih grobova koji su u poređenju sa navedenim dvojnim grobom siromašni, valja pomenuti srebrnu naušnicu sa tri jagode i lunulastim ukrasom (druga je uništena) nađenu u grobu br. 84, koja je vrlo slična naušnicama iz groba br. 46.

Među prstenjem, tri primerka su u osnovi istog tipa ali se razlikuju po tehnici izrade i ukrašavanja. Dva imaju kupastu krunu koja je kod prstena iz groba br. 44 izlivena od bronzе,

dok je kod prstena iz groba br. 77 izrađena od srebrnog lima i ukrašena sitnim granulama. Treći prsten, iz groba br. 65, od posrebrene bronzanog lima, ima krunu od krupne staklene perle čije je ležište ukrašeno filigranom. Prsten od srebrnog lima iz groba br. 54 ukrašen je jednostavnim graviranim ornamentima, a primerak od livene bronzine iz groba br. 58 graviranim krstom.

Karičice od bronzine ili srebra nađene su u sedam grobova i to po par u četiri slučaja, a pojedinačno u tri slučaja.

Privesci od bronzine potiču iz dva groba.

Gvozden, fragmentovan srp nađen je u grobu br. 54 kome pripada i pomenuti prsten od srebrnog lima.

U svetlosti novih nalaza, nekropola u Matičanima postaje interesantnija i značajnija. Pojedini grobni prilozi obogaćuju sadašnju tipologiju arheološkog materijala, svedoče da je lokalno stanovništvo posedovalo i vrlo luksuzne zlatarske proizvode i što je od posebne važnosti — potpuno se uklapaju u hronološki okvir od kraja X do kraja XI veka u koji je nekropola bila datovana već na osnovu rezultata ranijih istraživanja.

Radovi u Matičanima biće nastavljeni.

V. Jovanović - Lj. Vuksanović
- N. Berić

NAPOMENE:

- 1 O rezultatima iskopavanja 1969 i 1970 godine v. Arheološki Pregled 12, Beograd 1970, 156-160 t. XLIX. U radovima 1971 godine osim potpisanih, učestvovali su Zoran Karalejić i Božidar Tošić, službenici Muzeja Kosova. U obe zadnje kampanje (1971 i 1972 godine), Živko Mikić, dipl. arheolog, vršio je antropološka ispitivanja na skeletima in situ zbog vrlo loše očuvanosti kostiju.
- 2 Grobovi od br. 42 (delimično otkrivenog 1970 g.), do br. 61 ispitani su 1971 godine, a ostali — od br. 62 do br. 92 — 1972 godine.
- 3 B. Aleksova, Prosek-Demir Kapija, Skopje-Beograd 1966, t. XIII/89, 90; S. Gunjača, Revizija iskopina u Biskupji kod Knina godine 1950, Ljetopis JAZU 57, Zagreb 1953, sl. 7.
- 4 K. Bakay, Gräberfelder aus den 10-11 Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz, Alba Regia VI-VII, Székesfehérvár 1966, t. XXXV/1-4.
- 5 S. Georgieva — R. Peševa, Srednovjekoven blgarski nekropol kraj gr. Loveč i nakitite namereni na nego, Izvestija na blgarski Arheološki institut XX, Sofija 1955, str. 536 sl. 32/4.
- 6 B. Aleksova, op. cit., t. XVIII/175, 176 i d.
- 7 J. Korošec, Staroslovensko grobišče na Ptujem Grad, Ljubljana 1950, str. 184, sl. 72 (gde je umesto groba br. 231 omaškom naveden grob br. 230).

SALONA, SOLIN, OTOK — srednjovekovna crkvena arhitektura i antički ostaci

Na povijesno vrlo važnom lokalitetu na Otoku u Solinu, gdje je 1898. god. don. Frane Bulić vodio prve arheološke radove i pronašao poznati sarkofag s natpisom o kraljici Jeleni, potkraj 1972. godine započeta je revizija ranijih istraživanja pod ravnanjem Duje Jelovine iz Instituta za nacionalnu arheologiju i Željka Rapanića iz Arheološkog muzeja u Splitu. Novac za ta istraživanja osigurali su Republički fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti i Skupština općine Split iz svog istoimenog fonda.

Poticaaj za prva istraživanja došla su prilikom kopanja temelja za zvonik 1989. pa je tada Bulić započeo s istraživanjem pošto je taj slučajni nalaz doveo u vezu s podatkom iz »Kronike« Tome Arcidakona u kojem se spominju solinske crkve i u njima vladarski grobovi. Tada je otkopana trobrodna bazilika i u njenom atriju pronađeni ostaci Jelenina sarkofaga. Slijedeća istraživanja provelo je društvo »Bihać« 1930. godine. Tada je podignut pločnik nove župske crkve iz kraja 19. st. pa su ispod njega pronađeni ostaci zidova jednobrodne građevine. E. Dyggve koji je vodio te radove na temelju toga i drugih manjih sondiranja postavio je hipotezu da je tu, ispod sadašnje, ona druga crkva koju spominje Toma Arcidakon. Po Dyggveu to je sv. Marija, a ona, koju je otkopao Bulić, Sv. Stjepan. Posebnu pak interpretaciju čitavog kompleksa dao je Katić, koji se pobliže bavio ne samo arheološkim ostacima, nego i historijatom tog solinskog kompleksa.¹

Arheološka istraživanja na Otoku nisu, međutim, nikada bila privedena kraju, pa su neka bitna pitanja ostala otvorena do danas. K tome posebnu poteškoću predstavlja činjenica da čitav prostor nije danas dostupan istraživačima, pa se zato oni moraju orijentirati na površine koje su slobodne i na kojima je moguće iskapati. S obzirom da se radi o važnom arheološkom lokalitetu s jedne strane, te da predstoji definitivno uređenje središta Solina po novom urbanističkom planu tog naselja, postavio se aktuelnim problem valoriziranja tih spomeničkih ostataka. Oni su, naime, poslije ranijih radova ponovo zatrpani zemljom i to je bila sretna okolnost da su se, inače vrlo slabo sačuvani ostaci, zadržali do danas. Valoriziranje tih ostataka

tražilo je da se raniji rezultati preispitaju i da se dade konačna interpretacija.

Ova nova akcija na Otoku zamišljena je kao višegodišnja. Treba najprije sve ostatke arhitekture ponovo otkriti i onda znanstveno interpretirati, pa na temelju toga učiniti program zaštite i eventualnog valoriziranja ostataka na terenu.

U toku nedavno završenih radova učinjeno je nekoliko sondažnih provjera u prvom redu stoga da se dokažu poznati rezultati, a onda utvrde i neke nove činjenice koje su ranijim istraživačima izmakle, premda su od bitnog značenja. Već sada se potvrdilo da je to bilo neophodno, jer prvi rezultati pokazuju da će biti moguće i neki drugačiji pogledi na arhitektonske spomenike na Otoku. Konačni će stav biti moguće iznijeti na završetku, a zasad će se izvijestiti o nekim novim rezultatima.

Iako je već Bulić utvrdio da je Otok na Jadru, s površinom od nekoliko hektara bio naseljen u antici, jer je našao takvih zidova i popratnog arheološkog materijala, dvije sonde napravljene u ovim novim istraživanjima su to potvrdile, pruživši neke nove arhitektonske elemente. Unutar sadašnje župske crkve, ispod svetišta, napravljena je velika sonda zahvaljujući uvidavnosti i razumijevanju župnika don Mira Jovanovića, koji je dozvolio i omogućio radove u crkvi. Na dubini od oko 1,20 m. pronađeni su ostaci širokog (oko 1,30 m), masivnog i grubo građenog temeljnog zida koji sigurno pripada antičkom razdoblju. Pokraj njega bilo je ostataka grube keramike, amfora i antičkog brončanog novca, koji nije moguće identificirati. Taj masivni zid, otprilike pravca sjever-jug produžuje se i izvan prostora pokrivenog današnjom crkvom, kako je to utvrđeno sondom s južne njene strane. Svrha te sonde bila je otkrivanje zida iz 17 st. koji je bio označen kod ranijih istraživača. Međutim, umjesto tog zida, vrlo plitko ispod sadašnjeg nivoa, pojavili su grobovi karakterističnog oblika s priložima (naušnice) koje se mogu sasvim sigurno datirati u starohrvatski period, tj. otprilike u 10 st. Grobovi su dijelom bili naslonjeni na spomenuti antički zid, a neki su i na znatno nižem nivou (T. XLII, 1 i 2). Ta činjenica također će biti vrlo važna prilikom utvrđivanja izgleda onog arhitektonskog kompleksa koji se datira u 10. st.

Druge dvije sonde, jedna u crkvi, ispod današnjeg pločnika, a druga uz sami južni zid s vanjske strane, trebale su potvrditi tačnost Dyggveove tlocrtne skice.² Na tim se mjestima također

došlo do nekih novih pojedinosti, kao napr. ranosrednjovjekovnih i kasnosrednjovjekovnih grobova, do uočavanja raznovrsnog načina gradnje zidova sačuvane arhitekture unutar crkve (današnje), do korigiranja tlocrta sa spomenute skice itd. Konačnu interpretaciju toga nije moguće još izreći, međutim je po svojoj prilici sigurno da hipoteza o dvojnim crkvama (geminae, u ovom slučaju ne basilicae, jer druga crkva nije bazilika) nikako ne stoji.

Sa sjeverne strane današnje župske crkve započeto je s čišćenjem i skidanjem zemlje koja je prekrivala trobrodnu baziliku, koju je otkrio Bulić. Pomnijim promatranjem i preciznim arhitektonskim snimanjem i tu je uočeno nekoliko značajnih pojedinosti, kao npr. položaj male jednoapsidne građevine na južnoj strani bazilike. Ona je osim toga i vjerojatno većih dimenzija, nego li je to pokazano na Dyggveovoj skici.

Ostaci sačuvanih zidova u vrlo su lošem stanju, pa će biti potrebno mnogo vještine i opreznosti prilikom njihove konsolidacije i eventualne rekonstrukcije. Na sreću tu postoje i cjeline koje vrlo određeno kazuju način gradnje, opću dispoziciju, konture i čitav niz graditeljskih elemenata.

Na slobodnoj površini sa sjeverne strane bazilike učinjena je velika sonda koja je nažalost bila potpuno sterilna.

Smatrajući da je interesantno arheološke krugove obavijestiti o ovim započetim radovima koji će se — nadamo se — nastaviti do konačnog uređenja kompleksa, napisali smo ovu kratku bilješku.

D. Jelovina — Ž. Rapanić

BILJEŠKE:

- 1 F. Bulić: Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene. VADH, NS V/1901, str. 201. E. Dyggve: *History of Saloniitan Christianity*, Oslo, 1952. str. 131. L. Katić: *Zadružbine kraljice Jelene na Otoku u Solinu*. RAD JAZU 306. str. 187.
- 2 E. Dyggve: o. c. Tb VI, 8-10.

CRKVA SVETOG NIKOLE KOD KURŠUMLIJE

U okviru saradnje Narodnog muzeja i Zavoda za zaštitu spomenika kulture Niša, koji vrši velike radove na konzervaciji i prezentaciji Nemanjine crkve svetog Nikole kod Kuršumlje,

nastavljeno je sistematsko iskopavanje ovog kompleksa sa minimalnih finansijskim sredstvima.

Tokom ranijih iskopavanja otkopane su tri velike profane zgrade koje su nastale u raznim vremenima. Ostali su bili skoro potpuno otvoreni problemi vremena njihovog nastanka.

Zgrada na zapadu zidana je u dva maha. Temelji starije zgrade nisu korišćeni za mladu. Ne poklapaju se ni pravci njihovog prostiranja, ni veličine zgrada.

Severno od dodatog narteksa iskopani su izuzetno masivni temelji velikog pirga, i severno od njega — reprezentativna palata, od koje su sačuvani zidovi, na pojedinim mestima i preko dva metra visoki. Zgrada je kasnije doživela znatnije intervencije: vrata prema severu su zazidana, a veća pregrađivanja vršena su u prostoriji u istočnom delu zgrade. U ovom delu zgrade, tom prilikom, došlo je i do novog popločavanja prostorija: za prosečno oko 20 cm na višem nivou.

Iskopavanja u 1972. godini imala su za cilj da pokušaju da utvrde vreme nastanka ovih zgrada i njihov odnos u kompleksu topličke episkopije.

Masivni temelji pirga zasečeni su sa istočne strane grobnim jamama. U jednog, od tri ukopana groba nađen je novac iz kraja XV veka. Uz same severne temelje pirga, nađeno je in situ nekoliko grobnih horizontalnih ploča. Jedna od njih datirana je u sam kraj XV veka. Očigledno je, da je parg bio srušen i prostor koji je zauzimao naknadno nivelisan u srednjem veku, a svakako pre kraja XV veka.

Prilikom ovogodišnjih iskopavanja pronađeni su ostaci popločane staze koja je, od reprezentativnog ulaza u severnu palatu vodila pored pirga prema crkvi. Popločavanje je izvršeno na karakterističan način: horizontalno postavljene kamene ploče nalazile su se između redova nasatice postavljenih ploča u istom nivou. Po ljubaznom saopštenju arh Dr Branislava Vulovića — na isti način popločane su staze u kompleksu manastira Hilandara.

Ispod ove staze, u visini pirga, sa istočne strane nađen je grob devojčice (br. 236) Devojčica je nosila karakteristične bronzane minduše: na otvorenoj maloj karici nalazi se vertikalni privesak, iznad koga se nalazi točkolika plava bobica od staklene paste. Privesak je obavijen pletenom žicom. Ova vrsta minduša pripada jednoj grupi karakterističnog nakita na kome

se primenjuje specifična tehnika: osnovni oblik minduše obavi-ja se pletenom žicom. Minduše izrađene ovom tehnikom raznih su oblika, — pojavljuju se krajem XII veka, a nestaju iz upo-trebe tokom XIV veka. Kuršumlijske minduše: sa malom otvo-renom karikom i vertikalnim priveskom, po dosadašnjim nala-zima pripadaju ranijim tipovima minduša na kojim je primenji-vana ova tehnika, — s tim da se samo na njima nalazila (ili sa-čuvala?) i bobica iznad priveska. Kasnije, u XIV veku sigurno, pojavljuje se nova varijanta (već i drugi tip) minduše: na verti-kalni privesak, na kraju, dodaje se veća metalna loptica koja je obuhvaćena kasnijim pletenjem žice. Mada, pomoću pletenja loptica postaje sastavni deo vertikalnog priveska, ona dominira oblikom minduše i neutrališe vertikalnost priveska. Po našem današnjem znanju, minduše iz Kuršumlije trebalo bi da pripa-daju XIII veku. Najkasnije moguće datiranje: u sam kraj XIII ili prve godine XIV veka, ne izgleda verovatno. (T. XLIII, 1).

Nalaz iz ovog groba daje indicije posle koga vremena je nastala staza, a verovatno i reprezentativna palata na severu.

Pravac skretanja staze, sa zaobilaženjem pirga ukazuje na postojanje pirga u vremenu kada je staza izrađena. Sto bi zna-čilo da je pirg srušen i prostor preko njegovih temelja zaravljen između kraja XIII i sredine XV veka.

Tako bi, na ovom lokalitetu imali prvi primer, arheološki do-kazan — namernog rušenja jedne reprezentativne zgrade, — u ovom slučaju monumentalnog pirga, — u srednjem veku.

Već smo ranije konstatovali da je pirg jedna od najstari-jih zgrada na ovom kompleksu i da postoji sva verovatnoća da je nastao kada i crkva: — to će reći — u Nemanjino vreme.

Za naš problem, veoma je važna činjenica da je jedan pirg iz Nemanjinog vremena, onaj uz Đurđeve Stupove kod Novog Pazara, delimično srušen i prerađen krajem XIII veka. Naime, tz. Dragutinova kapela uz Đurđeve Stupove, smeštena je u ne-kadašnjoj prilaznoj kuli. Prilikom njenog zidanja gornji delovi stare kule su srušeni, a otvori nekadašnje kapije zazidani. Od ulazne kule, prerađivanjem, postala je mala kapela. Te in-tervencije na izdvojenim starim kulama, njihovo potpuno ili delimično rušenje izazvane su, očigledno, jednim istim shvata-njem arhitektonskih rešenja kompleksa oko starih crkava. In-direktno — delimično rušenje Nemanjine kule u kompleksu Đurđevih Stupova — potvrđuje i datum rušenja pirga u ko-

mpleksu crkve svetog Nikole, datum koji je dobijen analizom arheoloških podataka sa sistematskog iskopavanja: iza kraja XIII veka. Možda bi to bilo, najpre u Milutinovo vreme, kada se, po postojećim podacima gradilo i na ovom kompleksu. Naime, u Milutinovo vreme, sudeći po ostacima fresaka, građena je crkvice koja se nalazi severno, uz Nemanjinu crkvu. Prilikom njenog građenja prerađen je i severni zid unutrašnje priprate Nemanjine crkve.

Istočno od staze, u visini pirga, otkopana je velika jama u kojoj su bili sahranjeni skinuti delovi fresaka. Među fragmentima nađena su dva sa dva sloja fresaka. U oba slučaja radi se o fragmentima pozada, s tim da su na jednom dobro sačuvane boje: donji sloj je zlatno-žut, a gornji tamno-plav. Fragment freska sa žutom pozadinom pripada sigurno fresko-dekoraciji iz Nemanjinog vremena.

Prilikom razčišćavanja severne zgrade, na podu, u istočnoj prostoriji nađeni su fragmenti obrađene, ornamentisane kosti. Posle konzervatorskih radova na njima ustanovljeno je da svi fragmenti pripadaju jednom predmetu izrađenom u rogu. Za izradu iskorišćeni su centralni deo roga i oba kraka koja se iz njega račvaju (T.XLIII,2). Na isti način, u istom obliku pravljene su objekti od roga u vremenu drugog avarskog kaganata, s tim da se najkarakterističniji ornamentisani primerci datiraju obično u drugu polovinu i sam kraj VIII veka. Predpostavlja se da su služili konjanicima za so. Fragmentovan primerak iz Kuršumlije ima sačuvan metalnu alku za učvršćivanje, verovatno i opet da objekt služi na putovanju.

Odlikom sasvim slični i indentični primerci nalaze se u Mađarskoj i kod nas u kasnijim vremenima (obično se datiraju posle XV veka), a služili su za nošenje baruta i soli.

Na otkopanim fragmentima iz Kuršumlije nisu nađeni tragovi ni soli, ni baruta.

Po istorijskim izvorima znamo da je crkva svetog Nikole bila sigurno iza polovine XVI veka napuštena, i u ruševinama.

Kako je primerak iz svetog Nikole, za sad, jedinstven u punom srednjem veku, njegovo tačnije datiranje, preko dekoracije, zahteva posebnu studiju.

I ove godine nastavljeno je čišćenje srednjevekovnog bunara severoistočno od crkve. Do dna se još nije došlo. Među veoma zanimljivom keramikom, očigledno lokalnog karaktera, nađen

je i fragmenat lučnog dela nameštaja obrađen sa obe strane na isti način. Sasvim izuzetno, ornamenti su postavljeni na površinu drveta obrađenu tako da se ima utisak naglašavanja drveta. Slobodna površina drveta je srazmerno velika, ornamenti su ivičeni srebrnom žicom a izvedeni su u tehnici intarzije uz korišćenje kosti roga. To je do sada najarhaičniji deo nameštaja nađen kod nas, a verovatno je i najstariji.

Južno od crkve, po dosadašnjim rezultatima i van kompleksa topličke episkopije, prilikom radova za parking prostor otkriven je jedan ranohrišćanski grob, popločan, oivičen i pokriven izrazito velikim opekama (58,5 x 58,5 x 7 cm). Grob je bio opljačkan: skinute su bile opeke poklopnice kao i bočne, južno od glave i nogu. Zapadno od groba, nekoliko metara dalje, istom prilikom nađena je i ostava bronzanog novca IV veka, koja se konzervira i obrađuje.

Prilikom konzervatorskih radova na Nemanjinoj Bogorodičnoj crkvi kod Kuršumlije, naišlo se, u sondi na severni zid veće zgrade koja se nalazila južno od crkve. Keramika i fragmenti nađeni u ovoj sondi nesumljivo su iz punog srednjeg veka.

M. Čorović — Ljubinković

CRKVA SVETOG DIMITRIJA, VAROŠ, PRILEP — srednjevekovno naselje, crkva i nekropola.¹

U tri navrata obavljena arheološka istraživanja na prostoru ovog lokaliteta² pružila su nam, u srećnim oklonostima međusobnog prožimanja, dragocene podatke o nastajanju i kasnijoj istoriji crkvene građevine, o pratećoj celini nekropole u i van crkve, o egzistenciji srednjovekovnog naselja u arheološkom supstratu ovog lokaliteta. (T. XLIV, 1, 2).

U najdonjem kulturnom sloju lokaliteta, pri i u samoj zdravici pronađeno je niz udubljenja za kolje i drvene oblice kuća slovenskih stanovnika Prilepa druge polovine XI i ranog XII veka. Pored ovog, najstarijem horizontu života srednjevekovnog Prilepa pripadaju i ukopi u obliku ovalnih korita i manjih kružnih jama, kako i nekoliko otvorenih ognjišta. U deskripciji ovog sloja značajna je i registracija železo-livačke delatnosti slovenskih stanovnika Prilepa.

Nad slojem sa tragovima drvenih kuća otkrivamo drugi nadseobinski sloj sa ostacima zidanih kuća od lomljenog kame-

na i blata. Na podovima ovih kuća od nabivene zemlje pronađena su ognjišta ograđena kamenjem. Od građevinskog materijala registriranog u drugom naseobinskom sloju posebno je vredno spomenuti čerpić. Sklop domova drugog horizonta života dopunjuje i niz nalaza velikih kružnih jama za smeštaj žitarica. Nalazi bakarnih skifata cara Jovana II Komnena (1118-1143) i Manojla I Komnena (1143-1180) u ovim jamama jasno nas upućuje na sredinu odnosno treću četvrtinu XII veka kao vreme egzistencije ovog naseobinskog sloja. Od pokretnog materijala ovog stratuma ističu se brojni primerci fragmenata i celih keramičkih posuda.

Iznad drugog naseobinskog sloja podiže se, negde u trećoj četvrtini, odnosno zadnjih decenija XII veka, prvo, mala jednobrodna crkva sv. Dimitrija a zatim i priprata iste. U toku kraja, odnosno ranog XIII veka doziđuje se na severnu fasadu prvobitne crkve donji deo današnjeg severnog aneksa crkvene građevinske celine. Posle ove intervencije u elevaciji ova dva dela preobraćuju se u dvobrodnu crkvenu građevinu. Kasnije u XIII veku doziđuje se južni aneks a sa njim i prostrana priprata koja obuhvata sva tri navedena dela sada crkvene celine.

U crkvi i oko crkve do sada je otkopano 80 grobova. Pretežno to su grobovi iz zadnjih vekova, pa čak i iz najnovijeg vremena.³ Od starijih grobova otkopano je samo nekoliko južno od crkvene građevine. Ti stariji grobovi, najstariji verovatno iz XIII, veka, po pravilu su useci u zdravici antropomorfnih ili izduženih ovalnih osnova. Ta pojava jednog broja starijih grobova ispred južne fasade i njihovo odsustvo ispred drugih fasada crkvene građevine postaje razumljivo kad se ima u vidu da se crkva svetog Dimitrija nalazila na jugoistočnom kraju prostora srednjevekovnog panigirišta.⁴

NAPOMENE:

- 1 Na prostoru koji zauzima crkva svetog Dimitrija i njeno dvorište arheološka iskopavanja su obavljena u tri navrata, 1935, 1968. i 1969. godine. Rezultati istraživanja u 1965 godini prikazani su u kratkom izveštaju Boška Babića u Arheološkom pregledu 7, Beograd, 1965, pod naslovom: Crkva sv. Dimitrija — crkva, nekropola i srednjevekovno naselje.
- 2 Tekstualna i ilustrativna dokumentacija iskopavanja u prostornom obeležavanju terena ovog lokaliteta koristi za crkvu sistem iskopa a za dvorište kvadranta. Iskopi, ukupno 12, u svom rasporedu prilagođeni su pojedinim delovima građevine crkvenog kompleksa. Isko-

pi 1, 2 i 3 (računajući od istoka) pripadaju prostoru južnog aneksa, 4, 5 i 6 centralnom delu crkve, 7, 8 i 9 prostoru severnog aneksa crkvene građevine. Priprati pripadaju iskopi 10 (ispred severnog aneksa) 11 (ispred centralnog dela crkve) i 12 (ispred južnog aneksa). Površina kvadrata u dvorištu iznosi 5.00x5.00 m.

U arheološkoj kampanji od 19. VII do 30 VIII 1968. godine izvršena su iskopavanja na celom prostoru crkvene građevine u svih 12 iskopa. U dvorištu crkve u ovoj kampanji obuhvaćeni su kvadranti 17, 24, 33, 42, 43 i 44. Saradnici u ovom iskopavanju su bili: Dr. Staszka Hoczyk, arheolog iz Lubina (Poljska) i Kostadin Kepeski, kustos Narodnog muzeja u Prilepu.

U arheološkom iskopavanju od 13. IX do 5. XI 1969. godine, uz saradnju Kostadina Kepeskog, kustosa Narodnog muzeja u Prilepu ekspolorirani su kvadranti 39, 40, 45, 48, 49, 50, 51, 58, i 59.

3 Prema podacima dobijenim od stanovnika Varoši na ovom groblju sahranjivalo se još uvek i prvih godina posle I svetskog rata i tek negde na prelazu iz treće u četvrtu deceniju našeg veka počelo se sahranjivati na današnjem zajedničkom seoskom groblju Varoši.

4 Boško Babić, Pokušaj utvrđivanja mesta i granica panigirišta Prilepa druge četvrtine XIV veka, Starinar, Beograd, 1969, str. 2.

B. Babić

BRESTOVO, DOBOJ — srednjevekovno utvrđenje

U okviru programa istraživanja srednjevekovnih utvrđenja na dobojskom regionu izvršeno je iskopavanje srednjevekovne tvrđave u selu Brestovu. Građevina se nalazi na levoj strani puta Donje Brestovo — Gornje Brestovo na teško dostupnom uzvišenju sa prirodnim zaravnjenjem, dimenzija 20x10 m. Iz razgovora sa meštanima saznalo se da je 1916 god. neki austrijski oficir kopao u utvrđenju tragajući za zlatom, o čemu svedoči otvor kružnog oblika prečnika 3 metra.

Jedna sonda je otvorena na južnoj strani da bi se uhvatila osnova građevine jer je zid potpuno uništen. Prilikom iskopavanja utvrđena je dubina kulturnog sloja od 120 cm. Interesantno je da je ovo utvrđenje podignuto na mestu nekadašnjeg ilirskog.

U prvom sloju vađen je kamen sa trošnim malterom što je posledica rušenja utvrđenja. Zemlja je crna sa dosta gari. Crni su bili fragmenti zemljanih posuda koje su tu nađene. Na dubini od 40 cm. pojavio se ostatak zida. Na 80 cm. od nađenog zida prema severu a na 60 cm. dubine pojavila se podnica od ugažene i vatrom nagorele zemlje. U tom sloju otkopali smo nekoliko koštanih šila rađenih od rogova srndača. Keramika je gruba i

debljih zidova. Podloga je prirodna stena. Keramika u gornjem sloju do 40 cm. je crna i siva i tanjih zidova, kakva se javlja u srednjem veku. Iskopavanjem u zapadnom delu tvrđavice na dubini od 80 cm. naišli smo na podnicu debljine 20 cm., što bi moglo ukazati da je podnica postojala u čitavoj građevini, ili se radi o više kuća iz halštatskog perioda što će da pokažu dalja iskopavanja.

U dobojksoj okolini postoje još tri građevine ovakvih dimenzija, tj. 20x8 ili 10 metara. Smatramo da bi bilo potrebno istražiti čitav ovaj kompleks radi određivanja odnosa, kako političkih tako i ekonomskih, kao i odnosa bosanskih feudalaca prema Mađarima, koji su do dolaska Turaka stalno držali ove krajeve.

P. Vučković

»GRADINA«, DOBOJ — srednjovekovno utvrđenje

Iskopavanja na tvrđavi su vršena u dva perioda, juni-juli i oktobra meseca. U prvom delu izvođeni su radovi u takozvanoj južnoj kuli, dok je probni rov otvoren u »ekonomskoj zgradi« i delimično kopana mala cisterna na gornjoj tabiji.

Prilikom iskopavanja južne kule ustanovljeno je da je sadašnja šestougaona osnova ustvari ojačana polukružna srednjovekovna kula.

Na dubini od 40 cm. pojavio se zid od krupnog lomljenog kamena koji je polovio prostoriju dužine u pravcu sever-jug, 546 m. Na istočnoj strani nosio je podnicu od krupnog kamena vezom od krečnog maltera. Iskopavanja su vršena u slobodnom zapadnom delu prostorije. Ustanovljeno je da se zid spušta do 120 cm dubine. U južnom delu daljim čišćenjem otkriveni su ostaci iz faze polukružne osnove. Keramika, koja se prvi put javlja u tom sloju je crna, sa grubom strukturom, zemlja je zagasitomrka i vrlo masna. Otkopana je veća količina kostiju domaćih životinja.

U severnom delu prostorije otkriven je zid koji prolazi mimo ugaonih zidova kule i odvaja građevinu od ostalog dela utvrđenja. Pravac je istok-zapad. Na dubini od 150 cm pojavljuju se prvi metalni predmeti — klinovi, keramika je siva i crna, tankih zidova i nejednako pečena. Sledeći slojevi donose raznovrsniju i oštro profilisanu, crvene i svetli oker boje keramiku, kao i tragove gorenja i spaljivanja. Na dubini od 280-300

cm otkrivena je podnica, koja je od gorenja dobila crvenu boju. Prostorija je postavljena prema konfiguraciji terena, sa nagibom sever-jug. Ispod podnice je izolacioni sloj sedre i grumenja gašenog kreča. Na dubini od 350 cm nađen je komad stakla — fragment rebraste čaše. U toku radova kod južne faze i na zapadnoj strani utvrđeno je postojanje zidova koji bi u tlocrtu sa ranije otkrivenim predstavljali građevinu polukružnog oblika, frontalno okrenutu jugozapadu. Tehnika gradnje otkopane arhitekture se znatno razlikuje od radova na objektu sadašnjeg izgleda kao i faze koje su iskopane tokom kampanje. Građevina je zidana od pritesanog kamena sa ujednačenim spojevima, dok je rad na novijoj arhitekturi grublji i izvođen na brzinu, uz upotrebu grubo lomljenog kamena, cigle sa nabacanim krečnim malterom povezan.

Radovi su nastavljeni na maloj cisterni za vodu. Sačuvani su severni zapadni zid, dok je istočni potpuno uništen a južni se u temelju nazire. Na ovim zidovima uočava se kasnija grublja gradnja tzv. »radnja neleplivanja«. Sa unutrašnje strane zidovi su oblepljeni i izolovani žutom ilovačom debljine 50 cm dok je unutrašnjost ispunjena slojevito peskom, sitnim i krupnim rečnim kamenom. U sloju od 50-70 cm otkrivene su metalne strelice različitog tipa deo metalnog nakita, kao i klinovi.

U prostoriji koja se nadovezuje jednim delom na cisternu otvoren je probni rov pravac sever-jug, uz odbrambeni zid utvrđenja. Iskop se završava na dubini od 130 cm. Utvrđeni su tragovi spaljivanja, keramika je siva i crna.

Dalji radovi su nastavljeni u prostoriji kraj stepenica, na gornjem oboru. Otvoren je rov dimenzija 280x70 cm — istok zapad i rov sever-jug, dimenzija 200x70 cm. U profilu su otkrivena dva horizonta stanovanja: na 50 i 120 cm. dubine. Utvrđeno je da je severni zid prilepljen uz postojeći srednjevekovni.

Radovi na tvrđavi će se nastaviti u 1973 god. jer postoje realni uslovi da se uz pomoć istorijskih izvora i arheološkog materijala utvrdi nastanak tvrđave i prati njen dalji život u kasnijim istorijskim periodima.

P. Vučković

STARI GRAD DOBOR, JAKEŠ, MODRIČA — srednjekovni grad

Dobor je podignut na obronku Vučjaka, neposredno uz lijevu obalu Bosne, oko 4 km nizvodno od Modriče. Grad su oko 1387. g. dozvolom kralja Tvrtka sagradila braća Pavao i Ivaniš Horvat, kao uporište u borbi protiv kralja Sigismunda. Turci su ga zauzeli tek godine 1536., a napustili nakon Požarevačkog mira (1793.). Od tada je grad u ruševinama.

U toku četiri posljednje godine (1969-1972) Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH izveo je obimne istraživačke i konzervatorske radove na Doboru, kojima je cilj da se ovaj značajni objekt, koji je u prošlosti zemlje odigrao veliku ulogu, obnovi i javnosti prezentira kao turistički objekt. Da bi se dobili svi potrebni elementi njegove arhitekture, bilo je potrebno grad najprije arheološki sistematski istražiti (T. XIV, 1).

Tako je u toku 1969. godine ispitano gradsko dvorište (B) i velika donžon-kula (C). Sistematskim iskopavanjem slojeva u dvorištu utvrđeno je da se radi o dva stratuma, od kojih je gornji i tanji nastao uslijed obrušavanja tornjeva i bedema dvorišta (šut), dok je donji sloj — debljine oko 1,00 m. — u stvari nasip kojim su u kasnijoj fazi bili ojačani sniženi bedemi dvorišta. Među nalazima, većinom u najdonjem dijelu ovog sloja, vrijedni su spomena fragmenti srednjovjekovne keramike i majolike, razni metalni predmeti, ugarski novčići, itd.

Očišćena je i velika kula (C), te u prizemnom etaži otkopana tamnica. Kao zanimljiv detalj može se navesti da je ispod ove prostorije otkopan manji prostor usječen u živac, koji je, po svojoj prilici, služio kao - samica. To potvrđuju i negve koje su nađene u ovom prostoru. Iz kule je izvađen uglavnom šut, u kojem se našlo i nešto srednjovjekovne keramike, metalnih predmeta, ugarskih novaca i topovske kamene kugle.

Godine 1970. obavljani su obimni radovi na prostoru prostranog gradskog obora (D i D1). Sistemom sondi je utvrđeno da u istočnom dijelu obora (D1) nema dubljih kulturnih slojeva, izuzev uz južni gradski bedem, gdje je također u nasipu iskopano dosta keramike i raznih predmeta od metala, (okov, dijelovi oruđa i oružja, potkove, itd.). Uz sam bedem konstatirano je i nekoliko ognjišta, pa na tim mjestima treba zamišljati neku drvenu arhitekturu.

Vrlo zanimljiv objekt otkopan je u istočnom uglu obora, gdje se nalazio poveći zemljani tumul sav obrastao u bus. Površinskim osmatranjem dobijao se dojam da se u tumulu pod slojem zemlje kriju temelji jedne kule. Taj utisak bio je utoliko snažniji, što se tumul uklopio u krakove istočnog dijela perimetra. Već probni rovovi, kojima je tumul presječen u četiri kvadranta, pokazali su da nije riječ o kuli u klasičnom smislu te riječi, nego da se radi o nekom objektu građenom u suhozidnoj tehnici, sa upotrebom gline i drveta.

Objekt je detaljno istražen 1971. godine: bio je fundiran na drvenim gredama tzv. **posjecima**, dok su mu zidovi bili građeni u tehnici suhozida, vjerojatno sa unutarnje strane kombiniranog sa pleterom. Građevina je stradala u jakom požaru, tako da se nisu mogli jasno uočiti detalji strukture zidanja. Objekat je u osnovi nepravilni krug promjera oko 6,00 m, koji je s vanjske strane bio do izvjesne visine zaštićen nasipom od zemlje, tj. ukopan na način zemunice. U iskopu je nađeno dosta fragmenata srednjovjekovne keramike i veći broj strijela, uglavnom ve-retona od samostrela (**Armbrust** = nategača), te raznih metalnih predmeta, među kojima i potpuno istopljeni pancir (**Maschenwerk**), i drugo.

Na osnovu strukture zidanja i pokretnih nalaza preliminarno bi se moglo zaključiti da se ovdje nalazila neka sražarnica, ili još bolje, kula, koje je, sudeći po svemu, starija od objekata nastalih krajem 14. stoljeća. Sva je prilika da se radi o jednom ranijem utvrđenju, kao što su ona **munitiones et castra** koje navodi papa Inocencije IV, a za koje kaže da »...**non fuerunt ibidem ita firmata, quod possent ab agressoribus et obsidione defendi.**...« (E. Flarmendžin, *Acta Bosnae*, 13-14).

U gradskom oboru (D) se kopalo do prvobitnog nivoa, koji je kasnije bio djelomično nasut, a djelomično zatrpan šutom. U nasipu su nađeni nalazi koji pripadaju srednjem vijeku, a u gornjim slojevima i turskom razdoblju. Prvobitni nivo obora bio je niži za više od dva metra, ali je i on, kao i gradsko dvorište (B), u kasnijoj fazi zatrpan da bi se na taj način pojačala otpornost za artiljerijska oruđa.

U toku ove kampanje potpuno su otkopani i pripremljeni za konzervaciju temelji perimetralnog bedema gradskog obora, na južnoj i na sjevernoj strani. U toku tih iskopavanja je utvrđeno da je oko gradskog dvorišta (B) bio izgrađen još jedan be-

dem koji je zatvarao tzv. unutarnji obor (E), ali je ovaj prostor kasnije porušen i zatrpan.

Godine 1972. radovi su se odvijali uglavnom na istraživanju jezgra utvrđenja iz kraja 14. i početka 15. stoljeća (A, B, C i E) i bili skoncentrirani na uzani prostor oko bedema gradskog dvorišta i obiju kula (T. XLVI, 2). U toku tih radova otkopan je istočno od manje kule (A) neki objekt, koji se — sudeći po njegovoj suhozidnoj tehnici zidanja — također mora datirati u vrijeme prije nastanka kompleksa sa dvjema kulama (A, B i C). Ovaj objekt, koji do kraja nije otkopan ni određen (O1), mogao bi biti pravougaona kula (dosad otkopane dimenzije ovoga objekta iznose 3,80x3,30x1,80 m). Vanjsko lice zidano je usuho, a unutrašnjost nabijena kamenom u malteru i crvenici, što bi značilo da je baza bila puna, ili naknadno ispunjena. Pretpostavljalo se da bi se ovdje mogla nalaziti i gradska cisterna, koja dosad nije pronađena. Možda bi se ovaj objekt mogao dovesti u kronološku vezu sa slično zidanim kružnom građevinom na istočnoj strani obora (O). U tom slučaju, moglo bi se govoriti o ostacima utvrde iz kraja 13. ili prve polovine 14. stoljeća, kakvi još nisu poznati u ovoj regiji. Međutim, u tom pravcu su potrebna daljnja istraživanja.

Nastavljen je i iskop unutarnjeg obora, tzv. **Zwinger-a** (E) koji je otkopan na cijeloj dužini: završavao se sa sjeverne strane obiju kula, zatvarajući na taj način ulaz u grad i s te strane. Ovaj visoki bedem (širok 1,10 m.) imao je i puškarnicu, ali je kasnije bio djelomično obrušen, a djelomično zatrpan. Time se pokazalo da je Dobor u arhitektonskom smislu bio razvijeniji burg nego što se dosad smatralo: osim dviju kula s dvorištem, grad je negdje u prvoj polovini 15. stoljeća morao imati i unutarnji (E) i vanjski (D) obor. Nedostajale su mu jedino kule na bedemima, a te mu, izgleda, s obzirom na položaj, nisu ni bile potrebne.

Gradska arhitektura Dobora razvijala se kroz nekoliko faza, koje se, s obzirom na dosta dobru očuvanost, mogu vremenski približno fiksirati. U I i II fazi (do 1391. g.) su nastale manja kula (A) i dvorište (B). Vrlo brzi razvoj artiljerije početkom 15. stoljeća prisilio je i gospodare Dobora da grad prilagode novim potrebama, pa je u III fazi adaptacijom zapadnog ugla dvorišta izgrađena velika donžon-kula (C). Ovome se uskoro pridružila IV sa V fazom, tj. izgradnja unutarnjeg i vanjskog obora.

Ovaj kastelološki razvoj Dobora potpuno je u skladu sa historijsko-društvenim razvojem toga u mnogočemu prelaznog razdoblja.

Istraživačkim i konzervatorskim radovima na Doboru rukovodio je potpisani, uz saradnju ing. arh. Aleksandra Ninkovića. Radovi se nastavljaju.

I. Bojanovski

KASTEL, BANJA LUKA — gradina sa slojevima od praistorije do danas

U programu sanacija poslije potresa u Banjoj Luci uključeno je i spasavanje turske tvrđave — Kastela, koji je potresom znatno oštećen. Tom prilikom se ukazala i potreba arheoloških istraživanja unutar Kastela. Već prvi probni rovovi u istočnom dijelu Kastela, na kome je najviše slobodnog prostora za istraživanja, pokazali su da se ovdje nalaze tragovi praistorijskog rimskog i ranosrednjevjekovnog doba, kasnijeg srednjeg vijeka i turskog doba. Kako su za našu istoriju najdragocjeniji podaci iz nama i ovdje nepoznatog ranijeg srednjeg vijeka, to su se ispitivanja koncentrisala na dijelu gdje su se javili najjači tragovi iz tog perioda. Do sada je na tom mjestu otvoreno pet velikih sondi.

U ovim sondama mogao se je izdvojiti prvo turski sloj, bogat osobito keramičkim materijalom. Sloj ispod njega, iz kasnog srednjeg vijeka, je takođe vrlo bogat keramičkim materijalom, a na jednom mjestu ostala je očuvana i podnica jedne zgrade sa ognjištem. Sloj je pun ugljenisanog drveta od drvenih konstrukcija nastambi.

Najzad najdonji sloj je najjači i u njemu su se mogla ustanoviti zapravo dva sloja, iz dva perioda. Prvi najdonji sloj pripada periodu ukopanih nastambi, a zatim je kasnije velikim kamenjem prostor zaravnjen i na njemu se nastavlja drugi period ovog ranog naselja sa nadzemnim nastambama. U oba perioda kuće su od drveta oblijapljenog lijepom, samo su najranije ukopane. Vrlo bogati nalazi keramike mogu se datirati od IX do XII vijeka. U sondama zapadno od niza ovih nastambi nađen je suhozid od nabacanog većeg i manjeg kamenja, širok 5 — 6 metara, koji svjedoči da je ovo slavensko naselje bilo gradinskog tipa zaštićeno debelim omotačem od suhozida.

U ovom suhozidu i u nabačenom kamenju nad ukopanim kućama nađen je i obrađen pješčar i rimska građevinska i hipo-kaustna cigla, koje upućuju na to da je u blizinu bilo i rimskih zgrada.

Južno od ovih sondi u pokusnim rovovima naišlo se i na trag praistorijskog naselja iz bronzanog doba.

Prema tome ova je gradina služila kao važna strateška tačka, od prehistorijskog doba sve do danas. Nađeno slavensko gradište nam je i najstariji trag slavenskog naselja na prostoru Banje Luke o kome do sada nismo imali podataka.

Radovima je rukovođila Dr Irma Čremošnik, uz pomoć Zdenka i Lidije Žeravice, kustosa Muzeja Bosanske krajine u Banjoj Luci.

I. Čremošnik

UTVRĐENJA BEOGRADSKOG GRADA

I — JUGOISTOČNI BEDEM GORNJEG GRADA

U okviru programa istraživanja utvrđenja Gornjeg grada predviđeno je da se u periodu od tri godine (1971.—1973.) ispituju srednjovekovni bedemi Gornjeg grada, odnosno utvrdi njihova trasa i dobiju elementi za datiranje.

U toku 1971. godine izvršena su iskopavanja na Severoistočnom bedemu kao i iskopavanja jednog dela Severozapanog bedema.¹ U nastavku ovih istraživačkih radova a u okviru napred pomenutog plana za 1972. godinu, izvršena su arheološka iskopavanja na sektoru Jugoistočnog bedema Gornjeg grada.

Jugoistočni bedem Gornjeg grada imao je prema planovima sa kraja XVII veka sedam kula. U svom prvobitnom obliku verovatno sa nekim izmenama, bedem je postojao sve do 1688. godine, kada je prilikom opsade grada u znatnoj meri porušen, tako da već posle 1690. godine biva izgrađen novi bedem u čije su jezgro uklopljeni ostaci Srednjovekovnog bedema.

Prilikom radova 1971. godine izvršena su probna iskopavanja na mestu gde je noviji bedem sagrađen krajem XVII veka bio porušen. Tada su otkriveni ostaci Srednjovekovnog bedema sa delovima Kule II. Konstrukcija bedema na tom ispitanom delu je u svemu ista kao i kod Severoistočnog bedema Gornjeg grada sa kojim je nesumnjivo istovremen.

S obzirom na sadašnje stanje Jugoistočnog bedema i mogućnosti ispitivačkih radova na njemu, bedem smo podelili na dva sektora i to sektor I koji obuhvata deo bedema istočno od Saahat kule i sektor II koji obuhvata deo bedema zapadno od Saahat kule. Na sektoru I, s obzirom da se stari Srednjevekovni bedem nalazi u potpunosti uklopljen u noviji bedem s kraja XVII veka, iskopavanja su bila moguća samo na gornjoj površini bedema i to isključivo radi praćenja trase Srednjevekovnog bedema. Situacija u sektoru II pruža znatno veće mogućnosti za arheološke ispitivačke radove jer ovde stari Srednjevekovni bedem svojim većim delom nije obuhvaćen konstrukcijom novijeg bedema. Ovde su bila moguća i ispitivanja stratigrafije slojeva formiranih uz bedem, koji su od značaja za hronološku determinaciju bedema.

Na prostoru sektora I otkriveni su i u granicama mogućnosti istraženi ostaci Kule II i Kule III dok eventualni ostaci Kule I ovoga bedema nisu ispitivani s obzirom na činjenicu da je ova kula skoro u potpunosti porušena prilikom napada na Tvrđavu 1688. godine. Od Kule II očuvana je samo zapadna polovina i to do visine postojećeg novijeg bedema. Ispred kule otkriveni su ostaci spoljnog nižeg bedema sa kosom kamenom eskarpom identične konstrukcije sa Severoistočnim bedemom Gornjeg grada. Detaljnije ipitivanje ove kule je bilo moguće s obzirom da je na ovom mestu noviji bedem porušen. Ostaci Kule II su ispitani samo površinski u odnosu na gornju površinu novijeg bedema (XVII vek). Kula III je spolja polukružna a iznutra pravougaona, dimenzije 2x5,5 m.

U okviru sektora II bila su moguća znatno obimnija istraživanja zahvaljujući činjenici da je na ovom prostoru unutrašnje lice Srednjevekovnog bedema na dužini od oko 55 m. u znatnoj meri očuvano i pristupačno dok je dalje Srednjevekovni bedem sačuvan ispod sadašnjeg nivoa terena, tako da je bilo moguće sondama utvrditi njegovu trasu. Na ovom delu bedema su istraženi ostaci zazidanih kula IV i V i južne gradske kapije takođe zazidane, T. XLVII, 1) dok će ostaci Kule VI otkriveni na delu gde se bedem nalazi ispod sadašnjeg nivoa terena biti istraženi u 1973. godini. Deo Srednjevekovnog bedema sa Južnom gradskom kapijom i kulama IV i V je očuvan do visine od oko 5 m., ali je njegovo unutrašnje lice do te mere čestim popravka-

ma izmenjeno da se pomenute kule i kapija jedva primećuju u licu zida.

Radi ispitivanja dubine temelja kao i stratigrafije slojeva uz bedem otvorene su sonde ispred Južne gradske kapije (1/72 i Kule V (2/72 i 3/72) dok sonda ispred Kule IV nije mogla biti otvorena s obzirom na postojanje recentnih objekata.

U sondi ispred Južne gradske kapije dno temelja bedema leži na koti 117,80 a prag kapije odnosno početak lica bedema na koti 119,50 što u odnosu na sadašnji nivo terena uz bedem (kota 120,00) iznosi razliku od svega 0,50 m. Prilikom ispitivanja temeljne zone Kule V, konstatovano je da Kula V nije istovremena sa bedemom već da je naknadno izgrađena, kojom prilikom je prvobitni bedem na tom mestu prosečen. Dno temelja kule (117,10) u odnosu na dno temelja bedema (117,80) leži za oko 70 sm. niže.

Stratigrafska situacija slojeva uz bedem jasno se sagledava u sondi 2/72 ispred Kule V. Uz temelj naknadno izgrađene Kule V ocrtavaju se temeljne jame ispunjene malternim šutom (T. XLVIII, 2) u kome su otkriveni fragmenti keramike koja se po sigurnim analogijama sa Beogradskog grada može datirati u polovinu XV veka. Na ostaloj površini sonde kao i uz deo starijeg bedema otkriveni su očuvani intaktni slojevi koji prema otkrivenom keramičkom materijalu daju sledeću stratigrafsku situaciju. U prvom otkopnom sloju između kota 120,10 i 119,70 pored recentnog materijala nalaze se i fragmenti keramike koja se može datirati u polovinu XV veka. Ispod ovoga sloja između kota 119,70 i 118,95 javljaju se dosta nestabilni slojevi sa izmešanim materijalom gde se pored fragmenata srednjevekovne keramike starije od XV veka nalaze i fragmenti antičke i pristorijske keramike. Između kota 118,95 i 117,43 otkriveni su stabilni slojevi sa keramikom koja bi se mogla datirati u vremenski raspon od X do XIV vka. Niže između kota 117,43 i 117,07 javlja se sloj sa dosta izmešanom starijom srednjevekovnom i kasnoantičkom keramikom, da bi se ispod kote 117,07 pojavio kompaktni sloj sa rimskom antičkom keramikom.

Na osnovu ove dosta jasne stratigrafske situacije slojeva uz Jugoistočni bedem Gornjeg grada mogu se izvući i izvesni dosta sigurni elementi za datiranje ovoga bedema. Izuzimajući naknadno izgrađenu Kulu V koji bi se po materijalu otkrivenog u temeljnoj jami mogla datirati u polovinu XV veka a možda i

drugu polovinu toga veka. stariji bedem je svojom temeljnom zonom ukopan u slojeve koji se mogu datirati u rasponu od XI do XIV veka, dok se uz njegovo lice formiraju samo slojevi između kota 119,60 i 120,10 datirani keramikom XV veka. Sudeći po ovome rezultatu nastanak Jugoistočnog bedema Gornjeg grada ne bi se mogao datirati pre početka XV veka. Ovaj zaključak se u potpunosti slaže sa rezultatima ispitivanja Severoistočnog bedema gde su takođe dobijeni elementi za datiranje u početak XV veka. Ovo nam daje mogućnost da sa više pouzdanih elemenata datiramo nastanak utvrđenja Gornjeg grada u početak XV veka, odnosno u vreme Despota Stefana Lazarevića.

M. Popović

NAPOMENA:

- 1 M. Popović, Severoistočni bedem Gornjeg grada, Arheološki pregled, Beograd 1971. god., u štampi.

II ZAPADNO PODGRAĐE BEOGRADSKOG GRADA

U nastavku radova na sistematskim istraživanjima pojedinačnih delova Beogradskog grada, na Zapadnom podgrađu u 1972. godini¹ radilo se na prikupljanju podataka za stručnu i naučnu obradu po temama koje su se nametnule u toku dugogodišnjih radova. Podaci su sakupljeni za: Slovenski Beograd čija su se naselja formirala na slobodnom prostoru pod Savskom padinom, ostatke bedma, kula i kapija srednjevekovnog utvrđenja Zapadnog podgrađa; ostatke utvrđenja Savskog pristaništa, i za kontinuirano naselje koje se unutar utvrđenog prostora razvijalo u periodu od XI do kraja XVII veka.

SLOVENSKI BEOGRAD

Ostaci slovenskog naselja pod Savskom padinom praćeni su u sondama koje su prostorno predstavljale nastavak površina iskopavanih u toku 1971. godine. U ovoj godini definitivno su završena iskopavanja osnova kuća 2/71 i 3/71² koje su delimično zalazile pod profile, kod kuće 4/71 i 5/71³ nisu mogle da se definitivno istraže jer se u slojevima nad njima nalazi uko-

pana vodovodna mreža koja u ovom momentu ne može do se izmesti. U novoistraženim sondama konstatovana je osnova još jedne kuće kvadratne osnove sa ognjištem od pečene zemlje, koja nije dala posebno bogat pokretan materijal. Interesantne elemente za konstrukciju slovenskih kuća pružila je delimično ispitana kuća sa ostacima tragova greda i kolja.

Uopšte uzev, ovogodišnja iskopavanja i pored toga što su potvrdila postojanje naselja Slovenskog Beograda nisu u odnosu na prošlu godinu dala posebno brojan pokretan materijal. Za ovo postoje dva razloga. Jedan je što iskopavanja nisu mogla da se nastave nad kućama 4 i 5 koje su prošlogodišnjim iskopavanjima samo delimično bile zahvaćene, a u sondama otvorenim uz Veliki barutni magacin, slojevi su dosta poremećeni ukopavanjem njegovih temelja.

III UTVRĐENJE ZAPADNOG PODGRAĐA

Nastavljeno je sa praćenjem priobalnog bedema koji ide paralelno sa obalom Save, a u svojoj krajnjoj tački se spaja sa jugozapadnim bedemom podgrađa. Otkriveno je još oko 20 m. bedema. Na delu otkrivenom neposredno uz prošlogodišnju završenu liniju, otkrivena je još jedna toparnica.⁴ Zajedno sa toparnicom otkrivenom u toku prošle godine, dobijeni su podaci po kojima se mogu, uz analogije za srodnim fortifikacionim elementima, odrediti tačna niveleta kako prilaza branilaca tako i visina čitave odbrambene linije bedema prema reci. Za razliku od dosadašnjih otkrivenih delova bedema, kada je niveleta očuvane krune bedema bila uglavnom ujednačena i sa malim izuzecima tekla u neprekinutoj liniji, ove godine međutim, na prostoru na kome je, prema planovima XVII i XVIII veka trebalo da se nalazi pristanišna kapija kroz koju se izlazilo direktno u pristanište, odnosno do usidrenih brodova na Savi, naišlo se na jaka oštećenja bedema. Naime, posle naglog spuštanja priobalnog bedema, bedem se jednostavno preseca i nije mogao da se uhvati pokušajem otvaranja sonde na njegovom dotadašnjem pravcu. Da se na ovom mestu nalazila srednjovekovna pristanišna kapija, ukazuje i podatak, da se na prostoru prekinute linije bedema naišlo na kaldrmisani put koji od reke vodi kroz pod građe, i koji se sa jedne strane spaja sa kaldrmisanim putom konstatovanim pri iskopavanjima V. Kondića⁵ uz

jugozapadni bedem a sa druge strane takođe putem koji se iz Zapadnog podgrada ulivao u komunikacije Donjeg grada.

S obzirom da ranije utvrđenja linija priobalnog bedema nije mogla da se nastavi, započeto je sa traženjem njegovog početka od jugozapadnog bedema. U vezi sa ovim radovima, najpre se pristupilo čišćenju velikih naslaga urušenog građevinskog šteta, recentnih nanosa, i rastinja da bi se došlo do trase jugozapadnog bedema. Bedem je delimično očišćen u obali Donjogradskog bulevara, na mestu gde je u njemu probijena kapija kroz koju se iz neutvrđenog prostora od Savske skele ulazilo u utvrđenja podgrada. Od ove kapije, koja je u stručnoj literaturi i na planovima poznata pod imenom Sava kapija otkriven je manji, zapadni deo. I pored neznatno otkrivene površine kapije uočavaju se različite građevinske faze i adaptacije, koje će se definitivno sagledati tek u nastavku iskopavanja u narednoj kampanji. Kaldrmisana staza, konstatovana prilikom pomenutih iskopavanja VI. Kondića nastavlja se i kroz prolaz Sava kapije

IV SAVSKO PRISTANIŠTE

U toku prošlogodišnjih iskopavanja otkriven je deo pristanišnog bedema sa jednom pravougaonom kulom.⁶ Kako se na pravcu pružanja pristanišnog bedema, ka reci Savi, nalazi trasa Donjogradskog bulevara, to su u ovoj godini radovi na praćenju bedema otvorenu na mestu između leve strane puta širinom do austrijske priobalne linije. Sonda je postavljena na mestu produženoj liniji otkrivenog pristanišnog bedema, i posle uklanjanja šteta i nasipa nastalog prilikom izgradnje Donjogradskog bulevara naišlo se na ostatke srednjevekovnog pristanišnog bedema. Uz njegovu severoistočnu ivicu prislonjena su dva podzida, koji se po materijlu upotrebljenom pri gradnji, kao i niveleti ne slažu sa pristanišnim bedemom. Njihova pojava na ovom mestu i njihova funkcija se za sada mogu jedino povezati i objasniti da su služili kao šipovi prislonjeni uz trasu pristanišnog bedema i da su bili kao oslonac — baza zgradi kapetanije koja se na ovom mestu pojavljuje na svim gravirama Beogradskog grada. Interesantan podatak dobijen je čišćenjem prostora pred pristanišnom kulom. Među materijalom nataloženim ispred kule jasno je da je prostor pred kulom nasipan u XVI i XVII veku u momentu kada se ona nalazila izvan prostora di-

rektno otvorenom prema vodi. Naime, u prvom momentu pristanište na Savi bilo je otvoreno ka reci od obale reke do priobalnog bedema o čemu nam svedoči kako puno zidanje kule sve do korišćenog prostora za posadu, tako isto i gvozdена alka uzidana u kulu na nivou na kom je moglo da se vrši vezivanje čamaca.

Jaka oštećenja priobalnog bedema, i tursko zaposedanje grada i podgrada povećala su površinu podgrada na račun površine pristaništa, tako da se površina podgrada upotrebljena za naselje izvlači bliže ka reci, pojedine stambene zgrade prelaze raniju utvrđenu liniju priobalnog bedema, a poneke se koriste i njime kao osloncem. U tom momentu se pristanišni prostor odvaja od podgrada drvenim koljem koje se vrlo rano javlja i na gravirama Beogradskog grada.

V OSTACI NASELJA UNUTAR UTVRĐENOG PROSTORA

Koristeći podatke prošlih kampanja, kao i one dobijene u toku ove godine, možemo slobodno konstatovati da se srednjovekovno naselje, pre dolaska Turaka, sabijalo po padini a da je samo manji deo ravnog prostora korišćen za stanovanje. Otuda i pojave da sve gravire i planovi Beogradskog grada daju kuće zbijene jednu iznad druge. Dolaskom Turaka, naselje se približava ka reci, a sjedinjavanjem prostora Zapadnog podgrada (Volme Hisar) i Donjeg grada (Vodene varoši) mahale se slobodno prostiru oko reke.⁷ Zbog toga, danas se na preostalom ravnom prostoru koji nije poremećen ukopavanjem temelja i organizovanjem prostora Velikog barutnog magacina nailazi samo na duboko ukopane jame koje su činile sastavni deo zgrada za stanovanje. Jame sa izrazito srednjovekovnim materijalom (do početka XVI veka) nalaze se oko Velikog barutnog magacina, dok se na jame sa materijalom od početka XVI i materijalom XVII veka nailazi skoro do nake. Ponegde su čak i bedemi upotrebljeni za njihovo ukopavanje. Ostataka stambene arhitekture ima, ali se radi o arhitekturi bondručnih zgrada koje su nastale u periodu turske dominacije. Naročito je jak sloj sa tragovima požara koji nam potvrđuju istorijske poznate činjenice, kao što je bio veliki požar iz 1688. godine.

Iz nekih od jama korišćenih u turskom podgrađu potiču veoma lepi primerci zgrafito zdela XVI veka, koji čine nastavak zatečene materijalne kulture.

Kompleksna proučavanja Zapadnog podgrađa, kao jednog do važnih i značajnih delova Beogradskog grada, doprinose kako proširivanju već poznatih činjenica njegove istorije, tako isto i rasvetljavanju pojedinih momenata koji do sada ili nisu bili poznati ili su se samo naslućivali. Otkrivanjem ostataka utvrđenja Zapadnog podgrađa i Savskog pristaništa (kao njegovog sastavnog dela) Beogradski grad postaje celina kakva je egzistirala kroz njegovu dugu i izuzetno burnu istorijsku prošlost.

G. Marjanović — Vujović

NAPOMENE:

- 1 U kampanji 1972. godine na Zapadnom podgrađu radila je pod rukovodstvom potpisane sledeća ekipa: V. Stančić, dipl. arheolog; Lj. Grujić, stud. arheologije, D. Mladenović, student arheologije i M. Čiprović, stud. arhitekture.
- 2 G. Marjanović-Vujović, Slovenski Beograd, Materijali XI (u štampi) 1972.
- 3 Ibid.
- 4 G. Marjanović-Vujović, Utvrđenje Zapadnog podgrađa Beogradskog grada, Arheološki pregled 13 (1971), u štampi.
- 5 V. Kondić, Iskopavanja ostataka rimskog naselja u 1971. godini.
- 6 G. Marjanović-Vujović, op. cit.
- 7 G. Marjanović-Vujović, Zapadno podgrađe, Istorija Beograda I (1972) u štampi.

VI UNUTRAŠNJE UTVRĐENJE GORNJEG GRADA U SREDNJEM VEKU

Ovogodišnji radovi na terenu Unutrašnjeg utvrđenja Beogradskog grada imali su za cilj da prate do kraja sve arhitektonske objekte koji su delimično otkriveni tokom prošlogodišnje kampanje i da utvrde hronološke nivoe na osnovu stratigrafije slojeva na prostoru dvorišta zamka.

Kako je u prošlim kampanjama već načeto otkrivanje unutrašnjeg bedema zamka i zemlja na prostoru između bedema i temelja Pašinog konaka delimično skinuta do nivoa XVII veka, to su radovi na ovom terenu nastavljeni do krajnjih mogućih granica. Naime, na zapadnoj strani kao prepreka stoji vojni objekt, dok su duž cele južne strane ukopani temelji Pašinog konaka.

U toku dvomesečnih radova došlo se do sledećih rezultata:

1. — Konstatovana je nekropola iz ranog srednjeg veka, koja je bila fragmentarno otkrivena tokom arheoloških radova 1949. i 1968. godine, izvan prostora Unutrašnjeg utvrđenja. Sada je definitivno utvrđeno da se ona prostire do granice koju su završavali bedemi rimskog kastruma i da je ukopana u rimski sloj. Otkriveno je 5 skeleta, bez priloga.

2. — Iznad ovog sloja leže ostaci naselja iz ranog srednjeg veka, od koga su zabeležne 3 peći i nekoliko ognjišta, kao i brojni fragmenti ranosrednjovekovne keramike.

3. — Unutrašnji bedem utvrđenog zamka prelazi preko ovih peći, te je time definitivno utvrđeno da se ne može datirati ranije od XI veka. On je najverovatnije nastao za vreme vizantijske obnove beogradskog grada pod carem Manojlom Komninom, što je već rečeno i u ranijim izveštajima, prilikom otkrivanja dve kule u sklopu ovog bedema. Nalazi novca ovog vladara u neporemećenim slojevima potvrđuju ovu konstataciju.

Unutrašnji bedem zamka otkriven je u dužini 21 metra. Na njegovom unutrašnjem licu jasni su tragovi rušenja i tri faze nadzidivanja, koje se poklapaju sa stratigrafskim slojevima u dvorištu, tj. sa predmetima materijalne kulture i nalazima novca u rasponu XII-XVIII veka.

4. — Proučavanjem stratigrafije slojeva konstatovani su nivoi stanovanja od rimskog perioda do XVII veka, sa akcentom na XIV i XV veku. Nivo rimskog perioda zatvoren je putem koji je trasiran sitnim kamenjem. Srednjovekovni slojevi XV veka ograničeni su kaldrmom koja se pruža duž srednjovekovne zgrade na zapadnoj strani, do poluapsidalnog objekta, koji je služio kao zaštita prethodne građevine.

Pored novca, koji je najsigurnija baza za datiranje slojeva, a koji je najvećim delom ugarskog porekla, u slojevima XV veka nađeni su dragoceni predmeti iz svakodnevnog života — dekorativno staklo, keramički trpezni sudovi, fragmenti dvorskih peći. Treba naglasiti nalaze fragmenata pećnjaka iz vremena despota Stefana Lazarevića, koji su svakako u vezi sa unutrašnjim obnovama dvora u prvim decenijama XV veka. Tada je Beograd bio središte srpske despotovine, a veze sa Ugarskom postojale su sve češće, što se dokazuje i nalazima predmeta materijalne kulture. Sumirajući ovogodišnje rezultate na Unutrašnjem utvrđenju može se zaključiti da su oni otkrili nove aspekte

kulture despotskog perioda. Slojevi ovog vremena završavaju se nalazima novca despoda Đurđa Brankovića.

5. — Sloj iz prve polovine XV veka zatvoren je jakim slojevima gareži, koja potiče od požara prouzrokovanog bacanjem velikih kamenih kugli, prilikom opsada 1440. i 1456. godine. Grupe ovih đuladi nalažene su u neporemećenim slojevima, kao dokaz više sigurnog utvrđivanja stratigrafije rušenja i obnove ove urbane celine.

6. — Istraženi prostor završen je na zapadu srednjovekovnim zidom, u neposrednoj blizini samog zamka. Ovaj zid je predstavljao deo građevine, čiji je jedan deo sačinjavala konjušnica. U turskom periodu ona je prepravljena i vrata su joj zazidana.

7. — U uglu koji je stvoren između unutrašnjeg bedema i građevine na zapadnoj strani, nalazi se masivan objekat iz XV veka, koji je služio kao zaštita kapije ove zgrade.

8. — Na istočnoj strani Unutrašnjeg utvrđenja nastavljeno je istraživanje terena radi buduće prezentacije. Pored srednjovekovne kaldrme, koja je konstatovana na dva mesta, najznačajniji nalaz predstavlja otkrivanje dosada nepoznate okrugle kule, koji menja naša dosadašnja saznanja o izgledu istočne strane Unutrašnjeg utvrđenja i omogućava rekonstrukciju prve faze izgradnje utvrđenog zamka. Elementi ove najstarije faze, sada se uklapaju u celinu istočnog kompleksa.

9. — Treći sektor na kome se ove godine radilo nalazi se na južnoj strani Unutrašnjeg utvrđenja. On je otvoren radi određivanja granice prostiranja ove urbane celine. Međutim, osim jakih slojeva šteta i septične jame iz XVIII veka, drugih rezultata nije bilo.

Analizirajući sve rezultate do kojih se došlo tokom istraživanja Unutrašnjeg utvrđenja, od 1963. do 1972. godine, može se konstatovati da je njima potvrđen značaj ovog prostora kroz istoriju beogradskog Gornjeg grada. Brojna rušenja i obnove stvorila su komplikovanu situaciju na ovom uskom terenu u pogledu razlučivanja pojedinih istorijskih faza, a ponegde i sasvim onemogućila sagledavanje prvobitne situacije. Ono što je sačuvano i otkriveno pruža mogućnost raščlanjavanja po periodima, uz pomoć pratećeg, pokretnog materijala.

M. Bajalović — Hadži-Pešić

Posle opsežnih pripremnih radova obavljenih 1971. godine, tokom leta 1972. godine započeta su sistematska arheološka istraživanja kompleksa Rasa. Radovi su povereni Odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta, Arheološkom institutu, Vojnom muzeju JNA i Istorijskom muzeju SRS. Konzervaciju i prezentaciju će vršiti Zavod za zaštitu spomenika kulture SRS.

Kompleks srednjovekovnog Rasa obuhvata u užem smislu utvrđenje na Gradini iznad ušća Sebečevske reke u Rašku, i civilno naselje na obližnjem Trgovištu (Pazarištu) koje leži na sedmom kilometru puta Novi Pazar-Sopocaani.

Na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja, najstariji tragovi života nalaze se na Trgovištu. Tamo je prilikom iskopavanja ranohrišćanske crkve sa grobnicom iz V i VI veka, koja se nalazi na levoj obali Raške, između puta Novi Pazar — Sopocaani i stare trase vodovoda na padini brega, otkrivena ranohrišćanska nekropola. Do sada ispitanih 11 skeletnih grobova ove nekropole leže zapadno i istočno od crkve, a orijentacija im je zapad-istok. Ni u jednom od grobova nije bilo priloga, što s jedne strane otežava njihovo preciznije datiranje, ali s druge strane odgovara običajima pri sahranjivanju u ranohrišćansko doba. Okolnost što su se dva skeleta delimično nalazila pod temeljima crkve, upućuje na zaključak da je nekropola bar jednim svojim delom starija od crkvene građevine, jer je moguće da izvestan broj grobova potiče iz vremena posle podizanja crkve.

Ranohrišćanska crkva sa grobnicom je jednobrodna građevina, orijentisana u pravcu zapad-istok, a zidana od lomljenog kamena povezanog malterom (Plan I/A). Sačuvan je samo veći deo njenog severnog zida sa severnom polovinom polukružne apside na istočnoj strani. Od južnog zida u toku dosadašnjeg istraživanja koje je, istina, bilo ograničeno blizinom puta za kamenolom, nije nađen nikakav trag i sva je verovatnoća da je pri izradi puta ovaj zid uništen zajedno sa temeljom. Ni zapadni zid crkve nije mogao biti konstatovan.

Sloj krečnog maltera na zaravnjenom svodu grobnice predstavlja ili podlogu poda crkve ili sam pod, tim pre što se prilikom iskopavanja nije naišlo na ostatke bilo kamenih ploča bilo opeke. Nekoliko poprečno postavljenih lomljenih kamenova koji prekidaju sloj krečnog maltera na gornjoj površini svoda grob-

nice predstavljaju, po svojoj prilici, substrukciju oltarske pregrade. Kružni otvor u svodu grobnice zapadno od spomenute substrukcije oltarske pregrade izgleda da nije nastao usled namernog oštećenja svoda grobnice u svrhu pljačke — kako bi se u prvi mah moglo pomisliti — već je, verovatnije, deo specijalno konstruisanog prozora — tzv. fenestella confessionis. Ispod oltarskog prostora crkve nalazi se grobnica zidana od lomljenog kamena i pritesane sige uz upotrebu maltera. Presvođenja je poluobličastim svodom. Sa zapadne strane grobnici je prizidan otvoren pravougaoni aneks. Mada je 1970. godine južni deo grobnice oštećen prilikom izgradnje puta za kamenolom, ona je relativno dobro sačuvana. Ulaz u grobnicu, rešen u obliku malog pravougaonog otvora nadvišenog polukružnim lukom, nalazi se na zapadnom zidu. Unutrašnjost grobnice je omalterisana, ali živopis nije rađen. Uz južni i severni zid ozidan je i omalterisan po jedan banak, što upućuje na pretpostavku da su u grobnici bila sahranjena dva pokojnika. Kako su radovi na izgradnji puta za kamenolom vršeni bez nadzora arheologa i kako prilikom oštećenja grobnice nisu zabeleženi nikakvi podaci, broj sahranjenih individua i karakter eventualnih priloga ostao je nepoznat.

Aneks, prizidan grobnici sa zapadne strane, prvobitno je mogao služiti kao prilaz, a kasnije je sužen umetanjem dvaju paralelnih zidova pravca zapad-istok. U ovom ozidanom prostoru u gornjim slojevima nađen je veći broj dislociranih ljudskih kostiju, a u najnižem sloju jedan skelet in situ.

S obzirom na iznete podatke, može se pretpostaviti da je crkva sa grobnicom služila kao memorijalna građevina u kojoj se, možda, poštovao kult lokalnih mučenika.

Najraniji srednjovekovni tragovi konstatovani su na utvrđenju na Gradini (Plan II).

I horizont — nivo ovog najstarijeg horizonta života manifestuje se zonama izgorele zemlje, pepela i gari, konstatovanih na steni na kojoj je podignuto utvrđenje. U prirodnom udubljenju stene, koje je, po svemu sudeći naknadno prošireno, otkriveni su tragovi nagorele zemlje i gari, što navodi na pretpostavku da se radi o jednoj vrsti poluzemunice. U njenoj blizini otkriveno je manje ognjište. Ovom horizontu pripada i polukružna konstrukcija popločana većim brojem sekundarno upotrebljenih istrošenih žrvnjeva. Pokretni arheološki materijal

sastoji se od većeg broja životinjskih kostiju i fragmenata domaće ognjišne i importovane vizantijske keramike.

II horizont — ovaj horizont nastao je nasipanjem neravnog terena prethodnog horizonta preko kojega je bio izveden sloj naboja debljine oko 10 cm. U nasutom sloju konstatovani su ostaci ugljenisanih gređa palisada. Iznad njih leži temeljna zona kasnijeg izgrađenog zapadnog gradskog bedema. Pokretni arheološki materijal ovog horizonta je veoma oskudan.

Za prvo naselje na Gradini za sada nemamo dovoljno elemenata za precizniju hronološku determinaciju. Slična situacija je i sa naseljem branjenim palisadom koje stratigrafski odgovara II horizontu, a čije bi rušenje hronološki bilo blisko izgradnji kamenog utvrđenja.

III horizont — ovom horizontu pripadaju kameni bedemi utvrđenja Ras, zidani od lomljenog neobrađenog kamena povezanog krečnim malterom. Pored bedema na ovom sektoru utvrđenja se nalaze kule I i II i južna gradska kapija.

Kula I, sačuvana do visine od oko 4 m, je nepravilnog polukružnog oblika i s obzirom na svoje dimenzije i položaj u okviru utvrđenja, čini nesumnjivo njegovu glavnu kulu. Kula je imala tzv. »ulaz na spratu«. Iznad prvobitnog poda, u kuli su otkrivena još dva mlađa poda koji odgovaraju zadnjoj obnovi kule. Uz sopljno polukružno lice kule nalazi se naknadno dozdani deo trapezoidnog oblika koji je ojačavao bedeme kule na delu gde je pristup gradu bio najlakši.

Kula II je spolja polukružnog a iznutra pravougaonog oblika. Nalaz vizantijskog čankastog novca Jovana Komnina (1118-1143) u ovoj kuli pruža mogućnost hronološkog determinisanja. Južna gradska kapija, širine 2,20 m imala je na pragu veću drvenu gredu, čiji otisak je sačuvan u malteru zida.

U osnovi trećeg horizonta koji se formirao uz bedeme kamenog utvrđenja, otkriveni su ostaci jedne zgrade, dimenzija 2,2 mx5 m, izgrađene od drveta, sa podom od naboja preko kojeg se nalazio tanji sloj pepela. Jedan deo poda bio je rađen od maltera. Uz ivicu poda otkriveni su delovi ugljenisane grede, koja predstavlja ostatke drvenog zida zgrade. U blizini zgrade, ispred ulaza u kulu I, nalaze se tri manja ognjišta popoločana komadima tankih opeka. Istom horizontu pripadaju dve pravougaone konstrukcije rađene od debljeg sloja maltera od kojih je jedna prislonjena uz zapadni bedem a druga uz bedem kod

južne kapije. Nešto mlađoj fazi života ovog horizonta pripada zemljana rampa nasuta ispred ulaza u kulu I radi lakšeg komuniciranja sa kulom, čime je anulirana funkcija prvog »ulaza na spratu«. Pokretni arheološki nalazi izuzimajući brojne životinjske kosti dosta su retki.

IV horizont — karakteriše ga sloj gari i ugljenisanog drveta. U unutrašnjosti grada pomenuti sloj pruža se uz bedeme u širini 5 do 8 metara, a prati se i sa spoljne strane gradskih bedema. U kuli II u sloju gari otkriveni su ostaci međuspratne drvene konstrukcije. Na nivou ovoga horizonta posebno interesantna i značajna je situacija konstatovana uz unutrašnje lice kompleksa kule III. Uz sam bedem otkrivena je jedna peć kvadratne osnove, visoka 50 cm., načinjena od tankih opeka. Uz nju je otkrivena ostava od 15 bakarnih čankastih novaca kralja Radoslava (1227-1234) i jedna bronzana zdela sa urezanim figuralnim predstavama. Posmatrana u celini, otkrivena situacija na nivou ovoga horizonta navodi na zaključak da je istraženi deo grada, a verovatno i cela Gradina, u jednom trenutku svog postojanja, izgorela, posle čega više nikada nije bila obnovljena. O tome svedoče velike količine šuta od porušenih bedema koje leže iznad nivoa IV horizonta. Pokretni arheološki materijal u odnosu na prethodne horizonte je znatno brojniji. Datovanje ovog horizonta može se dosta precizno izvršiti na osnovu nalaza novca kralja Radoslava, koji označava siguran terminus post quem. Imajući u vidu činjenicu da je do kovanja spomenutog novca došlo najverovatnije oko 1230. g. rušenje grada Rasa bi se moglo datirati tek posle te godine, a verovatno najkasnije do polovine 13. veka.

Na Trgovištu se radilo i na daljem otkrivanju srednjovekovne crkve XII-XIII veka smeštena na padini brega na oko 100 m zapadno od ranohrišćanske crkve (Plan I B). Na osnovu ostataka fresaka koje je zatekao u crkvi, S. Mandić je crkvu datovao u drugu polovinu XII i početak XIII veka (Zograf 2, Beograd 1967, 50). Ova građevina bila je delimično otkopana 1965. godine. Tom prilikom otkrivena je samo severna polovina jednobrodnog hrama uključujući i oltarsku apsidu, dok od južne polovine nije konstatovan nikakav trag. Ovogodišnji radovi pokazali su da je apsida spolja trostrana, a ne polukružna kako se pretpostavljalo, i da su sačuvani temelji južnog zida. Otkrivena je i prostrana priprata koja je kasnije prizidana uz hram. I ona je

kao i hram, zidana lomljenim kamenom povezanim malterom, ali slabijom tehnikom. Njena južna polovina takođe je bila srušena do temelja. Na prostoru oko crkve i u priprati naišlo se na skeletne grobove, koji s obzirom da leže u vrlo plitkim slojevima zemlje, ne pripadaju vremenu podizanja crkve, već znatno mlađem periodu, te će o njima biti govora u kasnijem izlaganju. U znatno dubljem sloju konstatovan je jedan grob sa kamenim pločama (zbog velike dubine nije bio ispitan), koji bi se mogao datovati u vreme bliskom podizanju crkve. Po završetku ovogodišnjih iskopavanja, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Kraljevu izvršilo je konzervaciju cele građevine.

Ovom periodu pripada i nekropola koja je otkrivena na Trgovištu, ispod kasnijih zgrada zidanih od kamena. Nekropola je naseobinskog karaktera, sa skeletnim sahranjivanjem. Sahranjivanje je obavljeno u običnim grobnim jamama, bez posebne konstrukcije, bez nadgrobnih spomenika, sem u jednom slučaju gde su ulogu belega imale dve nasatično postavljene kamene ploče. U tri groba zapaženi su ostaci drvenih kovčega. Jedini prilog na istraženom delu nekropole predstavlja bronzana naušnica sa jednom jagodom, koja se tipološki određuje u XII-XIII vek. Na osnovu ovoga nalaza nekropole se datuje u isto vreme, pa se tako hronološki povezuje sa utvrđenjem na Gradini, gde je gornji, najmlađi horizont datovan upravo u kraj XII i na početak XIII veka.

Na prostoru Trgovišta, za nekropolom hronološki slede ostaci nivoa stanovanja koji su se manifestovali jednom otpadnom jamom, širom površinom mrko zapečene zemlje i jednom, samo delimično istraženom zgradom. Od navedenih objekata nesumnjivo je najinteresantnija zgrada, čija jedna dimenzija iznosi 5 metara dok druga ovogodišnjim radovima nije utvrđena. Zgrada je nastradala u požaru pa su se pojedini elementi njene gradnje dosta dobro očuvali. Bila je građena od drvenih, horizontalno položenih greda, a duž ivice je imala vertikalno postavljene oblice čiji će se raspored i međusobna dispozicija moći utvrditi tek sledećim radovima. Pod u zgradi je bio načinjen od crveno nagorelog premaza zemlje, fino poliranih površina. Pokretni materijal — keramika, kuhinjska negleđosana, i stona gleđosana i ukrašena sgrafito ornamentika, određuje ove objekte (zgradu i otpadnu jamu) okvirno u XIV vek. Uz pokretni inventar ovog horizonta treba istaći srebrni novčić kralja Dušana.

Sledeći horizont na ovom delu predstavljen je sa četiri zgrade pravougaonog oblika, veličine 12,10x8 m.; 9,60x6,20 m; 10x7,20 m i 7,90x7,60 m. Jedna od zgrada bila je orijentisana u pravcu istok-zapad dok su ostale tri orijentisane u pravcu sever — jug, a sve četiri su bile usmerene prema današnjem putu Sopoćani-Novij Pazar. S obzirom da su bile locirane na terenu koji je i u srednjem veku imao vrlo jak pad od severa prema jugu, to su njihovi severni delovi morali da budu dosta ukopani u zemlju, pa su tako delimično imali oblik podrumskih prostorija. Bez obzira na neznatane razlike u dimenzijama, sve četiri su u suštini sličnog oblika, sa slično formiranim ulazom, u vidu dužeg ili kraćeg vestibila.

Zgrade su građene od lomljenog kamena vezanog krečnim malterom, sa povremenom upotrebom drvenih vertikalnih i horizontalnih santrača. Visina severnih, najbolje očuvanih zidova, mestimično prelazi 3,5 metra. Na njihovim unutrašnjim stranama delimično su očuvane malterisane površine. Visina zidova kao i velika količina kamena i šteta izbačena iz unutrašnjosti zgrada navodi na pretpostavku da su otkriveni delovi predstavljali prizemlje, a da su zgrade imale i spratnu konstrukciju, zidanu takođe od kamena. Pod u zgradama bio je od čvrstog naboja šljunkovite zemlje. Od krovne konstrukcije nisu konstatovani nikakvi vidljivi ostaci pa se pretpostavlja da je bila od drveta.

Fino rađena arhitektonska plastika-pragovi, fragmenti lukova, luneta podprozornika i doprozornika sa tragovima metalnih rešetki, nalaženi in situ i u štuci, potpuno odgovaraju monumentalnim oblicima zgrada.

U dvema zgradama uočavaju se naknadna pregrađivanja koja su izvedena zidovima od kamena u blatu, što navodi na zaključak da su građevine bile dosta dugo u upotrebi. Pokretni materijal nađen unutar zgrada, a naročito mađarski novac polovine XVI veka i jedan iz 1600-te godine, određuju krajnju granicu upotrebe građevine u kraj XVI veka. Početak njihove upotrebe, odnosno vreme kada su bile izgrađene, ne može se precizno odrediti, međutim na osnovu stratigrafskih zapaznja, približno bi se moglo ograničiti na početak XV veka.

Što se tiče namene ovih građevina, donji očuvani delovi svojim dimenzijama, prostornim rešenjima i potpunim odsustvom peći i ognjišta, ukazuju da svakako nisu služili za stanova-

nje, već kao prodavnice, radionice, magacini i sl. Prostorije na spratu verovatno su korišćene za stanovanje.

Orijentacija zgrada navodi na pretpostavku da je na prostoru današnjeg puta Sopoćani-Novi Pazar mogla da se nalazi i u srednjem veku neka vrsta saobraćajnice, tim pre što trasa sadašnjeg puta predstavlja i jedino pogodno mesto za komunikaciju. Na ovu pretpostavku navodi i široka kaldrmisana površina ispred dveju zgrada, koja se pruža u pravcu juga, a koja je mogla da predstavlja prilaz od zgrada prema putu.

Sledeću a ujedno i najmlađu pojavu na terenu predstavljaju ostaci jedne građevine izgrađene direktno nad ovim kaldrmisanim prostorom, koja je iskopom samo delimično obuhvaćena. Bila je izgrađena od drveta, na soklu od kamena u suhozidu, a pokrivena ćeramidom. Njoj su savremeni velika otpadna jama locirana u jednoj od starijih zgrada i nekoliko zidova na krajnjem severnom delu iskopa, koji su pripadali potpuno uništenim zgradama jako slabe konstrukcije. Obiman pokretni materijal iz ovih objekata, posebno iz otpadne jame, određuje poslednju fazu života na srednjovekovnom Trgovištu u XVIII vek. Ovom vremenu odgovara nekropola formirana u porti i priprati crkve datovane u XII-XIII vek. Na nekropoli je istraženo 14 grobova od kojih tri samo delimično, jer su se nalazili u profilu ovogodišnjeg iskopa. Skeleti su orijentisani u pravcu zapad-istok. Oni oko crkve leže u plitkim slojevima zemlje iznad nivoa nekadašnje porte i znatno su mlađi od crkve; isto se može reći za skelete u priprati. Prilikom iskopavanja otkriveno je nekoliko nadgrobnih ploča od peščara, ukrašenih shematizovanim ljudskim pretstavama. One pripadaju poslednjem horizontu sahranjivanja na nekropoli, najverovatnije XVIII veku.

Ovogodišnji radovi u okviru planiranih dugoročnih sistematskih istraživanja, mada prostorno dosta ograničeni, dali su veoma zanimljive rezultate kako na utvrđenju tako i u podgrađu, i u potpunosti potvrdili hipotezu o izuzetnom značaju kompleksa Rasa za srednjovekovnu arheologiju. Vredno je istaći da najstariji srednjevekovni nalazi potiču sa utvrđenja na Gradini gde se život intenzivno odvijao do polovine XIII veka, posle čega se nastavio u podgrađu. Lociranjem podgrada, vremenskim određivanjem njegovog trajanja i povezivanjem objekata za razna razdoblja, postavljeni su mnogi problemi koji nalažu sistematsko istraživanje celokupnog kompleksa i primenu interdis-

ciplinarnih metoda. S obzirom na dobru očuvanost arhitektonskih ostataka, blagovremenom konzervacijom moći će se prezentovati vanredno interesantne građevinske celine kao ilustracija fortifikacionog i stanbeno-trgovačkog dela jednog od najneispitanijih srednjevekovnih gradova.

J. Kovačević, S. Pavlović, D. Minić, D. Pribaković,

V. Jovanović, M. Popović, P. Pop Lazić

DRUŠTVO ISTRAŽIVANJE

REPRODUCED FROM THE

REKOGNOSCIRANJA U POŽEŠKOJ KOTLINI GODINE 1972.

Tijekom mjeseca studenog 1972. Arheološkom muzeju u Zagrebu obratio se ing. Stjepan Kovačević iz Zgreba, rodom iz sela Jakšić, upućen od strane dr. ing. Aleksandre Faber iz Arheološkog instituta Sveučilišta u Zagrebu i upozorio na jedan još nepoznati i zanimljiv lokalitet u blizini Jakšića.

Selo Jakšić, udaljeno oko sedam kilometara od Sl. Požege, poznato je kao arheološko nalazište još od god. 1930. U razdoblju od god. 1930. do 1933. stizali su Juliju Kempfu u Muzej Požeške kotline kao poklon razni predmeti — zubi, kosti, brojni ulomci keramike i kamene sjekire. Iz istog razdoblja spominju se i grobovi sa zgrčenim kosturima s tog područja. (T. LI, 1).

Još istoga mjeseca stručna ekipa obišla je spomenuto arheološko nalazište. Na sam teren ekipu je ljubezno otpratio Karlo Kovačević iz Jakšića, brat ing. Stjepana Kovačevića. Lokalitet je udaljen od sela Jakšić oko 1 km. prema sjeveru u smjeru sela Tekići, koje je također važno arheološko nalazište. Tu je na Treštanovačkoj gradini god. 1972. vršeno iskopavanje groblja iz rimskog doba i to od strane stručnjaka Muzeja Slavonije u Osijeku, Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, također u Osijeku i Muzeja Požeške kotline iz Slavonske Požege.

Položaj o kojem je riječ narod zove »Gušćak« ili »Korija«. On leži na ravnom terenu ispreplećanom potocima i služi kao seoski pašnjak. Zemlja je slaba, jer relativno tanki sloj humusa sadrži dosta pijeska i šljunka, i nije pogodna za usjev. Teren je također vrlo vlažan i podzemna voda je na oko 1,30 m. Na mjestu današnjeg pašnjaka prostirala se sve do god. 1929. gusta hrastova šuma s golemim stablima. Idući od sela prema sjeveru s desne strane nalaze se njive, a spomenuti pašnjak je s lijeva.

RECOGNIZANT

REKOGNOSCIRANJA U POŽEŠKOJ KOTLINI GODINE 1972.

Tijekom mjeseca studenog 1972. Arheološkom muzeju u Zagrebu obratio se ing. Stjepan Kovačević iz Zgreba, rodom iz sela Jakšić, upućen od strane dr. ing. Aleksandre Faber iz Arheološkog instituta Sveučilišta u Zagrebu i upozorio na jedan još nepoznati i zanimljiv lokalitet u blizini Jakšića.

Selo Jakšić, udaljeno oko sedam kilometara od Sl. Požege, poznato je kao arheološko nalazište još od god. 1930. U razdoblju od god. 1930. do 1933. stizali su Juliju Kempfu u Muzej Požeške kotline kao poklon razni predmeti — zubi, kosti, brojni ulomci keramike i kamene sjekire. Iz istog razdoblja spominju se i grobovi sa zgrčnim kosturima s tog područja. (T. LI, 1).

Još istoga mjeseca stručna ekipa obišla je spomenuto arheološko nalazište. Na sam teren ekipu je ljubezno otpratio Karlo Kovačević iz Jakšića, brat ing. Stjepana Kovačevića. Lokalitet je udaljen od sela Jakšić oko 1 km. prema sjeveru u smjeru sela Tekići, koje je također važno arheološko nalazište. Tu je na Treštanovačkoj gradini god. 1972. vršeno iskopavanje groblja iz rimskog doba i to od strane stručnjaka Muzeja Slavonije u Osijeku, Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, također u Osijeku i Muzeja Požeške kotline iz Slavonske Požege.

Položaj o kojem je riječ narod zove »Guščak« ili »Korija«. On leži na ravnom terenu ispresijecanom potocima i služi kao seoski pašnjak. Zemlja je slaba, jer relativno tanki sloj humusa sadrži dosta pijeska i šljunka, i nije pogodna za usjev. Teren je također vrlo vlažan i podzemna voda je na oko 1,30 m. Na mjestu današnjeg pašnjaka prostirala se sve do god. 1929. gusta hrastova šuma s golemim stablima. Idući od sela prema sjeveru s desne strane nalaze se njive, a spomenuti pašnjak je s lijeva.

Potok teče s lijeve strane pašnjaka. Na neznatno uzvišenom položaju uočene su pravilne kružnice koje se razlikuju od okolne površine tamnijom bojom trave. Širina trake je oko 0,10-0,30 m. Ljeti, za suše situacija je, prema pričanju Karla Kovačevića, koji je prati već trideset godina, drugačija. Trava kružnice je niža i žuta, dok je površina unutar i izvan kružnice bujnija i zelenija. Moguće je bilo ustanoviti dvije grupe kružnica. Prvu grupu čine četiri kružnice, od kojih tri zatvaraju trokut, a jedna leži nešto sjevernije. Jedan dio kružnice koja leži s desna prekriven je žbunjem. Prva, južna kružnica leži na najvišem položaju i ujedno je i najuočljivija. Promjeri kružnica prve grupe variraju od 12 do 17 m. Površina zemljišta posvema je ravna.

Druga grupa od pet kružnica nalazi se pedesetak metara od prve prema sjeveru, s druge strane potoka. Četiri kružnice promjera od oko 14 do 19 m tvore nepravilni četverokut, dok se peta promjera oko 7 m nalazi s južne strane jugoistočne. U ovo godišnje doba kružnice se slabije vide nego ljeti, pogotovo ona sa sjeveroistoka. Dvije probne sonde, malih dimenzija, iskopane su na sjeverozapadnoj i to jedna iznad same trake, a druga u središtu. Prvi i drugi kop dali su humus i subhumus. Na dubini od 0,70 m nađeni su grumeni izgorjene gline, jedan ulomak neolitske keramike s plastičnom trakom Tupfnleisten i jedan kremenit strugač. U sondi uz rub bilo je i tragova drvenog uglja. Na istoj dubini pojavio se i sloj šljunka, a na 1,30 m podzemna voda. Pretpostavljeni vijenac arhitekture, koji inače izaziva slične razlike kod raslinstva na površini, nije otkriven, pa će tek sistematska arheološka iskopavanja i istraživanja u budućnosti dati odgovor o čemu se zapravo radi.

U izvjesnoj mjeri odgovor na pitanje o svrsi i funkciji krugova na livadama »Gušćak« možda daje i lokalitet »Čajere« ili »Čaira«, koji leži oko 200 m ili manje jugozapadno od prvog. Radi se o jednom, u izvjesnoj mjeri povišenom platou, na kojem se stalno nailazi na vrlo brojne i guste površinske ili isprane ulomke keramičkih posuda na vrlo velikoj površini. Ustanovljeno je da se radi o višeslojnom neolitskom i eneolitskom naselju. Na mjestima na kojima je potok Vetovka probijao i još danas probija svoj tok kroz plato, uočljiv je skoro dva metra debeo kulturni sloj u kojem se mjestimično vide izgorjeni podovi prethistorijskih kuća. Iz profila ispadaju grumeni izgorjelog kućnog

lijepa kao i veće količine keramičkih fragmenata (neki od njih pripadaju sopotsko-lengelskoj latinskoj i badenskoj kulturi) i kamenih artefakata. Prema pričanju K. Kovačevića iz profila su vađene i čitave posude i kamene sjekire. Vetovka i nadalje ugrožava ovo nalazište i odnosi svake godine po jedan novi dio naselja. S. O. Sl. Požega namjerava unutar dvije godine regulirati njen tok, pa bi bilo skrajnje vrijeme da se lokaliteti kod sela Jakšića spase od uništenja.

V. Vejvoda — I. Mirnik

Muzej Požeške kotline iz Slav. Požege u suradnji sa arheologom-konzervatorom K. Minichreiter iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku izvršio je rekognosciranje nekoliko arheoloških lokaliteta u Požeškoj kotlini.

Na upozorenje Milenka Protića iz Tekića, istočno od otkrivene kasnoantičke nekropole na »Treštanovačkoj gradini«, na lokalitetu »Ograđenica« (danas pašnjak) naišli smo na površini zemlje na trag zida koji se pruža u cik-cak liniji u smjeru sjever jug, prema selu Vetovu ispod Papuka. Zid je širok oko 2,0 m, a unutar njega na jednom mjestu vidljiv je kružni objekt dimenzije 17,0x1,70 m, širine 2,5 m. Petpostavljamo da se možda radi o fortifikaciji rimskog grada. (T. LII, 1, 2).

Nedaleko toga u prokopanom kanalu uz potok Dilberovac nađeni su mnogi ulomci prethistorijske keramike crne, sive i crvene boje, sa ukrasima koji se sastoje od otisaka prstiju.

Na prethistorijskom lokalitetu Gradcu kod Pleternice, na pašnjaku »Bobišnjača« nađeni su na površini mnogi ulomci cigala crvene boje i komadi obrađenog kamena. Ovaj lokalitet je veoma bogat nalazima koji se vremenski mogu datirati od neolita do kasnog srednjeg vijeka.

Na prethistorijskom lokalitetu Kaptolu gdje su pronađeni tumuli iz starijeg željeznog doba, ustanovljeno je još 7 tumula, dosta velikih dimenzija, koji još nisu istraženi.

Istog tjedna obišli smo i lokalitet Rudinu kod Čečavca u istočnom dijelu Požeške kotline. Na uzvišenom platou bio je ovdje u vrijeme 12/13 st. benediktinski samostan. Konzole koje se nalaze u Muzeju Požeške kotline u Slav. Požegi sa ovog lokaliteta predstavljaju vrijedne romaničke primjere iz Slavonije.

D. Sokač

REKOGNOSCIRANJE NA PODRUČJU OSIJEKA I NJEGOVE ŠIRE OKOLINE U 1972 godini

U toku 1972. god. na terenu Osijeka i njegove šire okoline vršena su rekognosciranja i zaštitno iskopavanje rimske grobnice na Senjaku, koji su dali niz novih podataka za proučavanje kompleksne problematike prehistorijskog Osijeka i antičke Murse.

1. REKOGNOSCIRANJE OSIJEK

Kontrola rovova za telefonske i električne kablove duž Vukovarske ceste i Miljanovićeve ulice u Donjem gradu Osijeku naišlo se na rimski zid od opeka vezanih bijelom žbukom u šahu za kablove na jugozapadnom uglu raskršća Vukovarske ceste i Miljanovićeve ulice, u crnoj zemlji punoj gari, na dubini oko 0,80 metara. Druga dva zida bila su u Miljanovićevoj ulici pred kućom broj 39 i 47, također u crnoj zemlji na dubini od oko 0,60 metara. Kako su rovovi bili suviše uski i plitki, kao i zbog blizine ceste i drugih komunalnih objekata, spomenuti se nalazi nisu mogli zasad detaljnije istražiti, tako da se nisu mogli dobiti podaci o pravcu protezanja zidova, njihovoj dubini itd. Ovaj dio Donjega grada odgovara inače jugoistočnom dijelu gradskog areala rimske Murse, i dao je već i ranije sličnih nalaza, pa će ovi nalazi zidova pomoći kod upotpunjavanja slike o rasteru kasnoantičke Murse na tom području. Drugih popratnih nalaza tom prilikom nije bilo.

PODRAVLJE (nasuprot Donjeg grada, na drugoj obali Drave):

Kako su se ove godine zbog vrlo niskog vodostaja Drave pojavili ostaci prilaznog nasipa rimskog mosta na drugoj, baranjskoj obali kod Podravlja to se mogao točno utvrditi položaj rimskog mosta kod Donjeg grada; on je na osječkoj strani počinjao nešto nizvodno od donjogradske kompe, od zapadnog kraja bivšeg Riharskog trga (danas Trga Nikole Tesle) i na baranjsku stranu je izlazio nešto istočnije od istočnog kraja Podravlja. To bi odgovaralo ranijim podacima iz XVIII. i XIX. st. o njegovom položaju, koji se dosada nisu mogli provjeriti, iako se 1971. pokušalo sondiranjem ući u trag prilazu mostu s osječke

strane, o čemu je pisano u prošlom Arheološkom pregledu. — Od šest kamenih stupova koje je prema podacima iz XVIII stoljeća imao taj most, oni s osječke strane razoreni su još prije rata jer su ometali plovidbu, ali su oni s baranjske strane izgleda još dobro očuvani, pa će ih biti interesantno jednom istražiti. Ovom prilikom ustanovio sam da se spomenuti prilaz sastoji od oko 1 metar debele, a 5 metara široke naslage od rimskog građevnog materijala, pomiješanog s ulomcima ranije i kasnije rimske keramike, stakla, sitnih željeznih predmeta, pa čak i rimskih natpisa od bijelog mramora. Interesantno je da su tu nađena i tri novca, mali srebrnjak Trebonijana Gala (po čitanju prof. Emila Spajića), te malo bronce Galijena i Konstansa, što ukazuje na dugotrajnost upotrebe tog objekta. Pošto je uskoro nakon toga vodostaj Drave porasao, dalji radovi na tom mjestu nisu više bili mogući.

BATINA SKELA — Rekognosciranjem Gradca s druge strane Surduka ustanovljeno je halštatsko ognjište i jama s ulomcima grublje i finije halštatske keramike, životinjskih kostiju, lijepa, glinenih utega i sličnih materijala u debeloj naslazi pepela, u iskopu za bunar iza vikendice Kreše Budiselića iz Osijeka, na dubini od jedan do tri metra. Zbog opasnosti od urušavanja nije se moglo detaljno istražiti, a prikupljeni materijal prebačen je u Muzej Slavonije. Time smo dobili još jedan podatak o rasprostranjenosti halštatske naseobine na Gradcu kod Batine Skele, koja je, koliko se dosad zna, zauzimala vrlo veliko područje.

DALJ — Obilaskom terena ciglane kod Dalja ustanovljeno je još nekoliko jama s crnom zemljom i rimskim materijalom (ulomci keramike i slično) u južnom profilu iskopa bagera, zapadno od dosadašnjeg iskopa ciglane. U profilu strme obale Dunava, tik istočno od ciglane ustanovljeno je nekoliko halštatskih jama s kulturnim materijalom, dok su rijetki površinski nalazi eneolitske i halštatske keramike ustanovljeni na oranici južno od Dalja uz obalu Dunava.

DALJSKA PLANINA — Prilikom obilaska neolitskog lokaliteta u Daljskoj planini dobijeni su novi nalazi finije i grublje kasnosopotske keramike i drugog neolitskog materijala, a time i novi podaci o ovom značajnom lokalitetu.

ERDUT — Kod kopanja jama za »ankere« novog vodotoranja blizu pravoslavne crkve u Erdutu, a nedaleko od poznate er-

dutske srednjovjekovne kule, nađena je jedna srednjovjekovna skeletna masovna grobnica, a u drugoj jami masivni srednjovjekovni zid od opeka, koji se na ovom mjestu izgleda nastavlja u apsidu. Po mjesnoj tradiciji na ovom se mjestu nalazila turska džamija, no vjerojatnije je da se radi o nekoj značajnijoj srednjovjekovnoj građevini, što se još nije dospjelo ispitati.

LUC — Na njivi Henja (tako se zvalo iščezlo srednjovjekovno selo kod Luča) Bože Bartolova iz Luča ustanovljeni su nalazi srednjovjekovne keramike dok rimski kameni akroterij u obliku glave koji je na toj njivi navodno dugo služio kao međaš, a kojeg je Muzej poklonio spomenuti Božo Bartolov, najvjerojatnije potječe sa susjednog brežuljka prema nedalekom selu Pjetlovcu, sada u vlasništvu PIK Belja, na kome su otkriveni brojni nalazi raznovrsnog antičkog građevnog materijala. U blizini je morala prolaziti i trasa rimskog puta Sopianae-Mursa, čiji je jedan dio otkriven u nedalekoj šumi Halići kod Bijelog Manastira, te bi se ovdje moglo raditi o ostacima neke značajnije rimske građevine, ili naselja.

NAŠICE—ZOLJAN — Zajedno sa suradnikom iz Našica B. Kranjševom obišao sam pretpostavljenu trasu rimskog puta Našice-Gradište kod Kutjeva-Incerum u Požeškoj kotlini, na dijelu od Zoljana kod Našica gotovo do srednjovjekovnog grada Bedemgrada, ispod kojega je po nekim podacima prolazila. Na tom sektoru nisam uspio ustanoviti bilo kakove tragove kamene supstrukcije, no u svakom slučaju se tu radi o jednom vrlo starom putu, koji je djelomično još i danas u upotrebi.

II. ZAŠTITNO ISKOPAVANJE RIMSKOG GROBA NA SJENJAKU U OSIJEKU:

Kod kopanja rova za kanalizaciju za sanitarni čvor gradilišta Tehnika-betona na novom naselju na Sjenjaku, južno od nove ulice Borisa Krajevara u Novom gradu Osijeku, radnici su našli na grob od velikih crijepova o čemu su obavijestili Muzej. Izviđajem na terenu ustanovljeno je da su radnici spomenutim rovom zahvatili istočni kraj jednog groba složenog poput sanduka od velikih crijepova, koji se protezao smjerom istok-zapad. Bio je ukopan na dubini od 1,02 do 1,62 m u žutu ilovaču (zdravicu). Radnici su tom prilikom uništili istočni kraj groba i luba-

nju skeleta. Da bi se ustanovilo o čemu se radi, i spasilo ostatak groba, proširen je iskop rova za oko 1x2 metra prema zapadu, te se tom prilikom otkopao spomenuti grob u cjelosti. Ustanovljeno je međutim, da je njegov gornji dio, koji se sastojao od poprečno položenih velikih crijepova, već ranije, najvjerojatnije od pritiska zemlje, popustio i survao se u grob, uništivši ostatke skeleta, od koga su ostale donekle sačuvane samo kosti nogu. — Nikakvih priloga nije bilo.

Oko 2,5 metara južnije od ovog gore opisanog groba bila je neka vrst ograde od četiri reda seskvipedalnih opeka (jedan iznad drugog), povezanih bijelom žbukom, u pravcu jugozapad-sjeveroistok, na dubini od 0,95 do 1,15 m, stepenasto složenih tako da se najgorjni red sastojao samo od uzdužnih polovica opeka, a svaki niži je bio za toliko širi.

U istom smjeru kao i prethodni, a 0,80 m južnije od njega, bio je istočni kraj jednog zida od seskvipedalnih opeka istih dimenzija, spojenih također bijelom žbukom i ukopanih također u zdravicu (sivu glinu) do dubine od 1,10 m. Opeke su bile položene poprečno (sačuvana su dva najdonja reda), i to tako da je gornji red prelazio za oko 10 cm iznad sjevernog ruba donjeg reda. Gornji dio ovoga zida bio je već ranije oštećen, što se moglo ustanoviti po nabacanim ulomcima isto takovih opeka iznad njega do dubine od 0,65 m.

Kakovu su namjenu imala ova dva zida nije se zasad (zbog malog iskopa) moglo ustanoviti, no vjerojatno su bili u nekoj vezi s naprijed navedenim grobom. — Na tom mjestu su i ranije otkriveni neki zanimljivi antički spomenici, tako na pr. mali kip Niobe, pa bi daljnje istraživanje ovog terena moglo dati interesantnih nalaza.

M. Bulat

REKOGNOSCIRANJE RIMSKOG PUTA CUCCIUM-ACUMINCUM

Tokom 1971. i 1972. godine izvršeno je delimično rekognosciranje rimskog dunavskog puta na relaciji Ilok-Stari Slankamen (Cuccium-Acumincum), koje je bilo deo plana istraživanja komunikacija na teritoriji Srema i nadovezalo se na rekognosciranje trase puta Sirmium-Bononia.

Rekognosciranje je počelo ustvari od sela Neština, 4 km istočno od Iloka, odnosno od arheološkog lokaliteta na bregu Kuluštra koji se nalazi uz savremeni put Neštin-Susak-Banoštor. Markantni brežuljak Kuluštra strmo se spušta prema Dunavu, a na njegovoj južnoj padini, neposredno uz savremeni put, otkriven je još krajem XIX veka miljokaz s eridiranim imenom Aleksandra Severa, koji je 1909. godine prenet u Narodni muzej u Zagreb.¹ Na tom mestu bio je otkriven i jedan rimski grob za koji se može pretpostaviti da je bio lociran uz rimski put.

Otkriće miljokaza uz savremeni put i opšta topografska situacija terena nedvosmisleno ukazuje da se trasa rimskog puta poklapala sa savremenom komunikacijom. Takvo poklapanje, najčešće u apsolutnom odnosu, može se pratiti gotovo do Sremske Kamenice, odnosno Petrovaradina (Cusum). Na čitavom tom sektoru put se nalazi na čvrstim tačkama, između strme dunavske obale ili vodoplavne doline s jedne i brdovitog venca Fruške gore s druge strane. Ako antički put na ovom sektoru negde i odstupa od savremene trase to je u zanemarljivim razmerama koje ne menjaju njegovu opštu poziciju.

Potesi uz selo Susek, istočno od Neština, nisu otkrili ništa što bi moglo da skrene pravac rimskog puta. Na »Vrhu«, »Čoratu«, »Dumaru« i »Brestu« nisu konstatovani nikakvi površinski nalazi. Jedino na potesu »Grbava livada«, između »Bresta« i »Dumara« postoje tragovi jedne veće građevine čiji su temelji povraćeni, ali su na zemljištu ostali nejasni obrisi objekta. Temelji su morali pripadati starijoj građevini, možda i rimskoj, jer ih narodna tradicija vezuje za tursku džamiju što nije nedak slučaj za antičke lokalitete u Sremu. Potes »Grbava livada« nalazi se oko 1 km južno od trase dunavskog puta.

Na sektoru Susek-Banoštor (Bononia) rimski put nije imao mogućnosti ni razloga da skreće sa trase koju obeležava savremeni put. Na severnim padinama Fruške gore na ovom delu nisu konstatovani rimski lokaliteti.

U Banoštoru, kod mosta preko potoka Tekeniša, ispod brežuljka na kojem su otkriveni tragovi keltske Bononiae (Malatae), dunavski put se ukrštao sa putem Sirmium-Bononia koji se protezao zapadnom obalom Tekeniša.

Istočno od Banoštora dunavski put se protezao severno od poteza »Đinđevac« i »Pavliš« i nastavljao obalom »Zagrada« do sela Čerevića. Na potesu »Pavliš«, na zapadnoj obali potoka

Potoranj, na brdu »Gradac« sa vrlo markantnom konfiguracijom, konstatovano je utvrđenje cca 20x20 m koje okružuje pravilno iskopan šanac. Na »Gradcu« je nađena rimska i srednjevekovna keramika, ali rimska u znatno manjim količinama, što dokazuje da je rimski lokalitet na ovom mestu duboko pokriven mladim kulturnim slojem.

»Gradac« je pružao zaštitu dolini potoka Potornja, odnosno njegovom ušću u Dunav, jer je na dominantnom mestu sa širokim pregledom terena, naročito prema Dunavu.

Pedesetak metara istočno od ušća Potornja u Dunav konstatovan je na strmoj obali veoma bogat srednjevekovni lokalitet koji se takođe naslanjao na stari put. Odron zemljišta na ovom mestu, koji je zahvatio i deo savremenog puta, pokazao je u profilu da se ispod sadašnjeg puta nalaze kameni tragovi srednjevekovnog, odnosno rimskog puta. Tako je ranija pretpostavka o poklapanju trase potpuno potvrđena.

U Čereviću konstatovana je veoma dominantna utvrđena tačka na bezimenom bregu kod pravoslavne crkve. Na ravnom platou, sa odličnim pogledom na Dunav, nalazio se po mesnoj tradiciji srednjevekovni grad, ali je takođe vrlo verovatno da je na tom mestu mogao stajati i rimski kastel. Pokretni arheološki materijal nije nađen, ali su od meštana dobijeni podaci o nalazima obrađenog kamena, keramike i grobova. Brežuljak se nalazi neposredno iznad dunavskog puta koji prolazi kroz Čerević.

Rekognosciranje dublje pozadine na ovom sektoru nije dalo nikakve arheološke rezultate. Sličan je slučaj i sa potesima »Majur«, »Tancoš« i bezimenim bregom iznad fabrike cementa u Beočinu. U literaturi poznati kamen međaš iz Beočina, na kojem se spominje rimsko selo Josista², bio je pronađen prilikom izgradnje željezničkog magacina, ali na tom mestu, zbog izgrađenosti, nikakvo ispitivanje nije moguće.

Od Beočina put se pruža prema Rakovcu i Dumbovu, gde su stručnjaci Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Novom Sadu otkrili utvrđenu rimsku osmatračnicu koja se nalazila severno od trase puta.

Specifični uslovi i razlozi zahtevali su da se istraživanje nastavi u severoistočnom delu Srema, na potezu Beška — Krčedin — Stari Slankamen. Rekognosciran je čitav obalni pojas sa potesima »Kalakača«, »Kučno groblje«, »Janda«, »Koševac« i »Venac«, ali bez ikakvih rezultata, iako starija literatura stavlja

rimski put na liniju obale. Međutim, osnovni topografski uslovi onemogućavaju takvu trasu, jer je tlo ili strmo ili močvarno, a sem toga ne postoji na čitavom prostoru ni jedan potok, bilo veći bilo manji, čije bi ušće trebalo neposredno štititi. I na suprotnoj obali prostiru se duboko prema severu ritovi i močvarni tereni koji su i danas teško pristupačni. To je bio glavni razlog da se dunavski put na ovom polukružnom, isturenom delu Srnema skрати i postavi kao tetiva na liniji Čortanovci Krčedin — Stari Slankamen, približno podudarno sa savremenom komunikacijom.

Put je trasiran severnom obalom potoka Patke, odakle blago skreće prema severoistoku do Starog Slankamena. Na širem potesu »Bdžak«, na mestu ušća Patke u kanal Klisinu, nalazi se izrazit rimski lokalitet (villa rustica?) koji je ležao na dunavskom putu.

Za potpuno istraživanje ove značajne rimske komunikacije koja je kao arterija proticala prvom linijom limesa biće potrebno popuniti prazninu na liniji Petrovaradin — Čortanovci, što će se verovatno obaviti narednih godina.³

P. Milošević,

PRIMEDBE

1. Josip Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga naroda muzeja u Zagrebu. Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva n. s. XI, 1910/11, str. 127, 128.
2. Ibid, str. 128, 129.
- 3e. Rekognosciranje je izvršeno u organizaciji Arheološkog instituta u Beogradu.

REKOGNOSCIRANJA U PODRINJU I SONDAŽNA ISPITIVANJA

U okviru saradnje Narodnog muzeja u Šapcu sa Arheološkim institutom iz Beograda, vršena su rekognosciranja lokaliteta u Podrinju. U toku ove akcije izvedeno je i nekoliko manjih sondažnih iskopavanja na lokalitetima koji svojim značajem i ugroženošću predstavljaju važnije punktove. Radovima je od strane Narodnog muzeja u Šapcu rukovodio M. Vasiljević, kustos Muzeja i Dr. V. Trbuhović, naučni saradnik od strane Instituta, uz tehničku saradnju R. Mirazovića, dokumentatora Muzeja u Šapcu.

STARO SELO RIBARICA U GLUŠCIMA, SO BOGATIĆ — praistorijsko naselje

Na visokoj obali Bitve na mestu gde je današnja crkva bio je po narodnom predanju grad Ribarica. Poreklom to je bio srednjevekovni grad, ali su mu temelji postavljeni na ostacima rimskih zgrada. U pravcu zapada, gde su sada njive i dvorište Zemljoradničke zadruge, prostire se zemljano utvrđenje kružnog oblika, prečnika oko 500 metara. Spoljašnji bedem se danas teško primećuje, dok je unutrašnji jako oštećen. Lokalitet je bio poznat još u prošlom veku, prvo je uočen od F. Kanica, a zatim od M. Vasića i M. Grbića. Tokom iskopavanja u sondi koja je postavljena u krugu Zem. zadruge konstatovana su dva kulturna sloja — stariji koji pripada kostolačkoj fazi badenske i mladi sa izrazitim materijalom vučedolske kulture. Ukupna debljina kulturnog sloja iznosila je 1,30 m. od čega je 0,50 m. sloj Baden - - Kostolac kulture a 0,80 m. Vučedolske kulture. Keramika oba kulturna horizonta je vrlo karakteristična. U badensko-kostolačkom sloju su zdele sa Furobenstich ornamentikom (T/LIII 2, 5), U vučedolskom sloju pored grube keramike javlja se i materijal sa karakterističnom duboreznom ornamentikom (T/LIII, 3,4).

V. Trbuhović

LANIŠTE U GLUŠCIMA, SO BOGATIĆ — praistorijsko naselje

U bari Lanjiskači uzdiže se jedan elipsoidni brežuljak zvani Lanište ili Jazbinsko brdo, dužine 500 m. a širine oko 200 m. Po površini postoje nalazi keramike, kućnog lepa, kamenog i kremenog oruđa i dosta životinjskih kostiju. Lokalitet je poznat od ranije (M. Vasić i M. Grbić). U toku rada postavljena je sonda na južnoj padini brežuljka, gotovo na obali bare. U kulturnom sloju bilo je mnogo životinjskih kostiju i rogova, pretežno jelena. Pored toga, nađena je vrlo karakteristična keramika vučedolske kulture sa bogatom duboreznom ornamentikom. (T/LIII. 1,6). Ispod ovog sloja na dubini od 1,60 do 1,80 m. nalazi se jedan siromašni sloj vinčanske kulture — najmlađe faze.

M. Vasiljević

GARIBOVAC U BADOVINCIMA SO BOGATIĆ — praistorijski tumul

Uzvišenje — tumul Garibovac nalazi se na tromedi imanja PIK »Ogleda«, D. Birčakovića i R. Blagojevića. Tumul ima u

prečniku oko 50 m. a visine do 1,5 m. Sondažni rov pokazao je jednu manju razorenu konstrukciju od krupnog rečnog kamena oblutka, u najvišem delu. Na periferiji ove konstrukcije nađeno je nekoliko fragmenata keramike, jedna perla od staklene paste sa okcima i deo konjskih žvala (T. LIV). Prema nađenom materijalu može se govoriti o halštatskom tumulu čiji je grob ekscentrično postavljen zbog čega bi trebalo izvršiti sistematsko iskopavanje.

V. Trbuhović

RATKOVAČA U LUGU, DUBLJE, SO BOGATIĆ — praistorijsko naselje

Južno od sela, za 4 km. u njivi i šumi O. Mašića u bari Ratkovači u Lugu nalaze se dva manja kružna uzvišenja. Na platou severnog uzvišenja na padini je postavljena sonda dimenzije 4x4 m, koja je pokazala kulturni sloj do 2,5 m, u kome se našlo dosta materijala završne faze vinčanske kulture. Među ovim materijalom naročito se ističu fragmenti kanelovanih zdela sa karakterističnom profilacijom kao i fragmenat sa pastoznom bojom karakterističnom za vinčin sloj posle 4. metra. U severnom uglu sonde konstatovano je više kućnog lepa ispod koga se nalazio nabijeni pod.

M. Vasiljević

SAVSKA OBALA, PROVO, SO VLADIMIRCI — praistorijsko naselje

Na visokoj savskoj obali preko puta Podgoričke ade, a kod kolibe Živkovića, u profilu obale vidljivi su ostaci praistorijskog kulturnog sloja. U ovom profilu nalaze se brojni fragmenti praistorijske keramike, isprani vodom Save. Između seoskog puta i obale postavljene su bile dve sonde od kojih je jedna imala dimenzije 3x3, a druga 4x2 m. Humus i naplavina išli su do dubine od 0,50 do 0,60 m. a ispod toga do 1,10 m. nalaženi su brojni fragmenti keramike razvijenog metalnog doba Bronze C — halštat B. Keramika je ukrašena urezima i kanelurama.

V. Trbuhović

CRKVINA NA KOSAREVCU, DESIĆ SO ŠABAC — grobovi iz srednjeg veka

U potesu Kosarevac na blagoj kosi koja se spušta ka potoku Ljutici, D. Gavrilović, prilikom oranja uništio je jedan ozi-

dani grob od kamenih ploča. Ekipe Narodnog muzeja iz Šapca preduzela je na ovom mestu manje sondažno iskopavanje. Ustanovljene su tri grobnice trapezoidnog oblika ozidane kamenim pločama (1, 2) dok je grobnica 3. ozidana rimskim imbricesom. Grobnice su bile pokrivene većim kamenim pločama. Grobnice 1 i 2, bile su bez ostataka sahrane, dok je u grobnici 3. ustanovljena donja polovina ljudskog skeleta. Grobnice su orijentisane u pravcu istok-zapad (glavna prema istoku). U susednoj njivi R. Gavrilovića nalaze se temelji neke građevine. Po predanju ovde je bila crkva. Grobnice su po svemu sudeći iz vremena punog srednjeg veka (T. LV).

M. Vasiljević

GRAD U GRADOJEVIĆU, SO KOCELJEVO — ostaci crkve

Na padinama Vlašića prema reci Tamnavi nalazi se lokalitet Grad u Gaju. Na ovom mestu vidljivi su temelji crkve od ranije poznati. Crkva predstavlja jednobrodnu građevinu dužine 16,60 m. i širine 9,45 m. (T. LVI). Građevina je u osnovi pravougaonog oblika sa manjom polukružnom apsidom u istočnom delu. Širina temelja iznosi 0,60 m. rađeni su od manjih kamenih kvadera dobro obrađenih. Crkva nije poznata iz ranijih istorijskih izvora. Više crkve na čuviku nalazi se i staro groblje sa velikim kamenim pločama bez natpisa i ukrasa.

M. Vasiljević

CRKVINA U KOPLJEVIĆA RECI, ČULJKOVIĆ, SO ŠABAC — ostaci manastira Kopljevića

U dolini Kopljevića reke na mestu zvanom Crkvina meštani stalno vade kamen iz nekih temelja. Ekipe Narodnog muzeja iz Šapca izašla je na teren i utvrdila da su prilikom ovih radova oštećeni temelji crkve. Od radova su preduzeti čišćenje zidova i tehničko snimanje postojećeg stanja. Radi se o crkvi tipa jednobrodne građevine sa apsidalnim delom. U osnovi je nešto trapezoidnog oblika i konstruktivnim elementima podeljena u četiri dela: Oltarski deo (aspida) naos, priprate i trema. Naos je sa po dva pilastra sa obe strane podeljen u dva polja. Širina temelja iznosi 1 m. i rađeni su od lomljenog kamena sa malterom. Iz turskih izvora ovo su ostaci manastira Čuljkovića koji se prvi

puta spominje 1548. godine. Poslednji pomen ovog manastira pod imenom Kopljevića manastir pada 1804. godine kada je već bio zapusteo. (T. LVII).

M. Vasiljević

II REKOGNOSCIRANJE — Podrinje

Narodni muzej u Šapcu započeo je sistematsko arheološko rekognosciranje teritorije severnog Podrinja. Ovom akcijom obuhvaćeni su opština Vladimirci, Koceljevo, Bogatić i Šabac. U toku 1971. i 1972. godine ova istraživanja završena su na području opština Vladimirci i Bogatić. Loši vremenski uslovi ome- li su rad i obilazak lokaliteta u opštinama Koceljevo i Šabac, pa će ovi radovi biti nastavljeni tokom ove godine. Pomenuto re- kognosciranje vrši se u saradnji sa Arheološkim institutom iz Beograda.¹

Pored otkrivanja nepoznatih lokaliteta, rekognosciranje je obuhvatilo i ranije istražene sa ciljem kartiranja i sakupljanja materijala. Sem toga, obuhvaćena su stara srpska groblja, iz pu- nog i kasnog srednjeg veka, često zvana »mađarska«. Njihovo proučavanje pružiće dokaze o postojanju naselja, rudnika, utvr- đenja i drugog vezanih uz njih.

Akciji istraživanja prethodio je duži pripremni period za vreme koga je prikupljena potrebna literatura, napravljen to- pografski rečnik i sređeni i proučeni odgovori, mesnih kancela- rija i mesnih zajednica na upitnik Muzeja o starinama u njho- vom selu.

Ukupno je istraženo 81. naselje i otkriveno 161 nalazište koja do sada nisu bila poznata. Sakupljeni materijal se čuva u Muzeju u Šapcu. O svakom lokalitetu postoji potrebna topograf- ska, katastarska i stručna dokumentacija. Pozicije lokaliteta nanete su na vojnu kartu razmere 1:50.000.

a) PODRUČJE SO VLADIMIRCI

U ataru sela Beljin, na mestu zv. Beli brod, uz reku Vu- kodraž, nalaze se ostaci keramike, opseke i šuta koji indiciraju postojanje manjeg rimskog naselja. Severoistočno od Belog broda — na kosi koja se blago spušta u pravcu juga — u pote- su Tokalićevka, konstatovani su ostaci naselja iz ranog bronza- nog doba.

U selu Krniću ubiciran je rimski lokalitet koji spominje F. Kanic.² Nalazište se prostire na terasi iznad potoka Plavinca u potesu Tomičevka.

Vlasenica je, u arheološkoj literaturi, poznata od ranije. U potesu Milištanska kosa, na terasi iznad potoka, u većim količinama postoje nalazi keramike, opeke i šuta. Prilikom oranja, izorana je, pored ostalog, i ostava poljoprivrednog alata (T. LVIII). Ostaci pripadaju manjem rimskom naselju. Severnije, ispod kuća Drekalovića, na putu Debr-Ub, meštani su prilikom kopanja kanala uništili nekoliko pitosa. Tragova oko mesta nalaza nema. Verovatno da su pripadali rimskom dobu i da su bili u vezi sa naseljem u Milištanskoj kosi, udaljenoj oko 300 m.

Najveći broj nalazišta ustanovljen je u Provu. Nedaleko od lokaliteta Gradužina, u ataru Duboka mala, zabeležen je slučajna nalaz 1. zlatnika vizantijskog porekla iz VI veka. Nešto severnije, na pobrđu iznad provskih ciglana, u potesu zvanom Crkvina nailazi se površinski na komade keramike, kućnog lepa, opeke i šuta. Ima dosta kremenog i kamenog oruđa. Ovde je prvobitno bilo naselje iz neolita faza Vinča-Pločnik a zatim — manje rimsko naselje. U zaseoku Donji Čagalj — u potesu Selište — na kosi koja se spušta ka reci Savi, na većem prostranstvu se izoravaju komadi keramike, lepa, opeke, kremenja i dr. Na osnovu keramike, može se konstatovati: neolitsko faza Vinča-Pločnik, latensko, rimsko, vizantijsko i srednjevekovno naselje. Sudeći po čestim nalazima ljudskih kostiju, ovde je bila i neka nekropola. Srednjevekovni ostaci pripadaju selu Čagalj koji se prvi puta pominje u Ravaničkoj povelji kneza Lazara iz 1371. godine.³ I pod Turcima ovo selo se razvija. Češće se pominje u turskim izvorima od 1529. godine pa nadalje.⁴ Na savskoj obali — preko puta Podgoričke ade — u profilu obale, vide se ostaci naselja Bronze C-Holštat B. Ovde je preduzeto i manje sondažno iskopavanje (vidi Truhović, Provo (u prethodnom poglavlju).

Na ušću potoka Brekovca u Savu, prilikom njegove ranije regulacije, otkopano je — po pričanju meštana — mnoštvo čupova i drugog posuđa. Na površini okolnog terena, nema nikakvih tragova. Uzvodno, 1 km. potokom, nalazi se Pajića voće. Meštani pričaju da su ovde ranije izoravali čitave ljudske skelete, keramiku i dr. Po predanju, ovde je bila i neka crkva. Ostaci verovatno pripadaju selu Brekovi, koje je, takođe, poznato iz Povelje kneza Lazara,⁵ i kasnije — iz turskih popisa.⁶ Više Paji-

ća voća, u pravcu istok — u potesu Velike njive — na Garšula-
ma, vlasnici često izoravaju rimski novac. Na brdu Podgorici,
koje se strmo ruši u Savu česti su nalazi srednjevekovne kerami-
ke, opeke, kamena, maltera, ljudskih kostiju i dr. Ovde je bilo
selo Podgorica, čiji prvi pomen nalazimo u Ravaničkoj povelji,⁷
a kasnije — u turskim izvorima.⁸

Selo K a o n a nije do sada arheološki istraživano. Sada je
otkriven samo lokalitet Prosina, veličine 200x200 m, situiran na
rečnoj terasi koja je okrenuta jugu. Po površini lokaliteta pri-
mećeni su ostaci opeke, keramike i ostalog materijala. Naselje
pripada rimskoj epohi.

Varošica V l a d i m i r c i i ranije je istraživana. Sadašnje
rekognosciranje je obuhvatilo lokalitet Vatovi u Zabranu. Na
blagoj kosi koja se spušta od valjevskog puta ka varošici kon-
statovana je grupa praistorijskih tumula. U prečniku su veličine
do 20 m, a visina im je oko 1 m. Prilikom radova vlasnici su na-
ilazili na kamene vence tumula.

U selu J a l o v i k u, na mesu Misija, na terasi iznad poto-
ka, na površini od 2 ha konstatovani su intenzivni nalazi kera-
mike, opeke, građevinskog šuta i dr. Ime lokaliteta dolazi po
predanju, od katoličke crkve čiji su to — navodno — ostaci.
Uočljivo je da se radi o manjem rimskom naselju.

Ostaci »Mađarskog groblja« konstatovani su u selu D r a g o-
j e v c u, na brdu Čot. Nekada je na ovom mestu bilo mnoštvo
kamenih ploča koje su vremenom polupane i odnete.

Selo S k u p l j e n nije do sada proučavano. U močvarnoj
dolini reke Mlakve, na Presadima, uzdiže se manje kružno uzvi-
šenje zv. Ada, čiji je prečnik oko 50 m, a visine do 1 m. Na povr-
šini primećeni su ostaci keramike, kremenja i kućnog lepa. Radi
se o manjem neolitskom naselju iz faze Vinča-Pločnik. Na gra-
nici atara sela Skupljena i Kujavice, na trasi rečice Zmajevca i
kose koja se blago spušta ka jugu nalaze se ostaci većeg rim-
skog naselja. Veličina lokaliteta iznosi 500x200 m. Među sakuplje-
nom keramikom najbrojniji su fragmenti većih pitosa. U većoj
količini ima građevinskog šuta, celih opeka i drugog. Vlasnici
pričaju da su nalazili i ozidane grobnice. Severno od Zmajevca,
u Zabranu Obrada Atića, konstatovano je nekakvo staro groblje
sa većim kamenim pločama. Meštani su ranije iskopavali čitave
ljudske kosture. Pored zabrana, u njivi primećuju se ostaci neke
građevine zidane od kamena pločara. Po predanju ovde je bila

crkva koju su Turci zapalili. Na platou kose koja se spušta ka reci Mlakvi, oko 500 m. severozapadno od Presada, uočljivi su ostaci srednjovekovnog naselja. U Turskim dokumentima iz 1528. godine pominju se dva sela Gornji i Donji Skupljen.⁹ Najverovatnije da je ovo naselje jedno od pomenutih sela.

U selu Trbušcu otkriven je lokalitet Urvača, situiran na blagoj kosi koja se spušta od Dubrava ka bezimenom potoku. Na površini veličine 200x200 m. lako se konstatuje mnoštvo keramike, opeke i šuta. Ostaci manjeg rimskog naselja.

Selo Zvezd nije do sada proučavano. Ovom prilikom otkrivena su dva lokaliteta. Na mestu zv. Rovine, iznad doline Duboke reke, u neposrednoj blizini poznate Crvene mehane, situirano je manje neolitsko naselje. Nedaleko od ovog nalazišta, na kosi koja se spušta ka Dubokoj reci, na mestu Priseka, česti su nalazi keramike, opeke i građevinskog šuta. U pitanju je manje rimsko naselje.

U ataru sela Mesarci, na obali Grčke bare, koji preseca asfaltni put Šabac-Beograd, konstatovani su ostaci keramike, kremen, opeke šuta i dr. Prema nađenoj keramici, naselje je pripadalo prvo neolitskom dobu (faze Vinča-Pločnik), zatim rimskoj epohi i srednjovekovnom dobu (T. LIX). U rimskom periodu ovde je bila, svakako, villa rustica, uz koju je konstatovan i stari rimski put Singidunum-Sirmium.

Suvo Selo nije do sada bilo istraživano. U ovoj akciji pronađen je samo lokalitet Mađar-groblje. Situiran je na rtovima koji se blago ruše u pravcu juga ka reci Vukodražu. U podnožju ovih kosa, na rečnoj terasi, u dužini od 500 m, intenzivni su nalazi neolitske i rimske keramike, zatim: kućnog lepa, opeke, građevinskog šuta i drugo. Nalazi nam govore da je ovde bilo prvobitno naselje iz doba neolita (Vinča-Pločnik) a zatim iz rimskog doba. Više ovog naselja, meštani su iskopavali čitave grobnice ozidane opekom karakterističnom za rimsko doba.

U potesu Ševarice kod izvora Pištala, u selu Jazovniku, konstatovani su ostaci rimskog lokaliteta. Naselje je situirano na kosi koja se blago pušta ka potoku Miličnici. Površinski tragovi naselja pružaju se na prostoru 200x200 m.

U selu Mrovska, od arheoloških lokaliteta konstatovano je samo groblje zvano »mađarsko«. Situirano uz današnje groblje. Nekada je ovde bilo mnoštvo kamenih ploča koje su polupane i odnete.

U ataru sela Matijevac, na iskraju sela prema Pejnoviću, u potesu Luke, po površini nalaze se ostaci keramike, kućnog lepa, kremenja. Naselje je na blagoj kosi koja se spušta ka Višnjevoj reci. Po ovim ostacima, naselje je pripadalo neolitu faza Vinča-Pločnik. Nedaleko od centra sela — pre škole — bilo je nekada staro groblje sa većim kamenim pločama. Danas je groblje razoreno a ploče uništene.

U selu Pejnoviću, registrovan je jedino lokalitet u dvorištu Milovana Ilića, u centru sela. Prilikom rigolovanja zemljišta za vinograd, radnici su naišli na ozidane rimske grobnice sa ljudskim kosturima. U nekima je bilo i priloga (sudova). Po površini se nalaze komadi atipične rimske keramike i opeke.

U selu Vukošiću otkrivena su tri lokaliteta. Pored današnjeg seoskog groblja, nalazi se Mađarsko groblje sa velikim nadgrobnim kamenim pločama. Na kosi koja se blago spušta ka Višnjevoj reci, ispred sela, na mestu Crkвина, nalaze se ostaci naselja. Na površini od oko 200x200 m. izoravaju se veći i atipični fragmenti keramike sa malo šuta. Vlasnici pričaju da su ovde vadili velike opeke. U pitanju je svakako manje rimsko naselje. Lokalitet Klenovac situiran je u pravcu juga, nedaleko od Crkvine. Po oranicama veličine 300x200m, pojavljuju se, veće količine tipične rimske keramike naročito fragmenti pitosa, opeka i građevinskog šuta. Po ovim nalazima, i ovde je bilo rimsko naselje.

Selo Lojanice i do sada je bilo poznato kao mesto arheoloških nalaza. U toku našeg rada, otkriven je lokalitet Deonice u Ravnama. Situiran je na obali potoka Starače. Meštani su ovde nailazili tokom poljoprivrednih radova na neka ognjišta, kućni lep, keramiku, kameno i kremenno oruđe, gvozdene predmete i novac. Sudeći po keramici, ovde je postojalo neolitsko naselje faze Vinča-Pločnik, a kasnije i naselje iz punog srednjeg veka. Prikupljeno je i srebrnog austrijskog novca iz XVI veka.

U ataru sela Krnule, do sada neispitivanog, otkrivena su dva lokaliteta. Na rtu Srednjeg brda postoji mesto zvano Kula—Kulina. Ovde je konstatovano manje srednjevekovno utvrđenje. Situirano je na glavici i opkoljeno kružnim duboko iskopanim rovom. Od utvrđenja su ostali temelji rađeni od lomljenog kamena u malteru. Niže Kuline postoji staro groblje. Meštani često iskopavaju ljudske kosti a postoji i nekoliko kamenih ploča.

Sudeći po keramici, utvrđenje i groblje pripadaju punom srednjem veku. Severoistočno od sela, na levoj i desnoj strani potoka Vrbčanke, u potesu Lubenjaka i Stankovača, nalazi se veći lokalitet. Na površini od 300x300 m. intenzivni su nalazi keramike, opeke, građevinskog štuta i dr. Naselje je iz rimske epohe (T. LIX, 3).

Rekonosciranjem u selima Belotić, Bobovik, Vučevica i Riđake nije ustanovljen ni jedan arheološki lokalitet. Takođe, nije se moglo ustanoviti lokalitet Grobnice u Debrcu (T. LIX, 4).¹⁰ Ostalo je nepoznato nalazište prstena iz Debrca¹¹ i ostave iz Vladimirača.¹²

b) PODRUČJE SO BOGATIĆ

Najveći broj lokaliteta otkriven je u ataru sela Dublje. Na 1 km. od železničke stanice, u pravcu severozapada, na obali reke Jerez, lociran je lokalitet Prokića šanac. To je kružno uzvišenje na čijoj površini ima nešto malo neolitske keramike, faze Vinča-Pločnik. Jugoistočno oko 1 km, od Prokića šanca, nalaze se u bari Ratkovači u Lugu 2 kružna uzvišenja međusobno rastavljena rovom. Na jednom od njih izvedeno je sondažno iskopavanje. (v. gore: Sondažna ispitivanja). Naselje pripada neolitu faza Vinča-Pločnik. U potesu Salašine, 1,5 km. od železničke stanice pokraj puta koji vodi u selo, konstatovana su dva neolitska naselja. Sa desne strane puta, idući od stanice, uz veštački iskopanu baru u obliku potkovice situiran je lokalitet Salašine I. Po površini izorane su veće količine kućnog lepa i keramike tipične za fazu Vinča-Pločnik. Isti nalazi su i na površini lokaliteta Salašina II koji leži između puta i reke Jerez, 300 m. od Salašina I prema severu. Lokalitet Lizalovica nalazi se 1 km. severno od Ratkovače na obodu bare Krivače. To je kružno uzvišenje na čijoj površini ima dosta kućnog lepa, keramike, kremenog i kamenog oruđa, neolitskog doba faze Vinča-Pločnik. (T. LX,5). Na ivici Veselića šume, pored letnjeg puta za Šlepčević, nalazi se nekoliko manjih i skoro uništenih tumula, njihov prečnik iznosi do 15 m a visina im je do 1 m. Oko 300 m. severnije od ove grupe situirana je i druga grupa tumula potpuno identična sa prethodnom. Kilometar severnije, na kraju Krivog šora, opet na obodu bare Kulina, uzdiže se kružno uzvišenje po čijoj površini ima ostataka keramike i kremenja. I ovo naselje pripada neolitu (Vinča-Pločnik).

Južno od centra sela, pri kraju šora Podgorice, u dvorištu i bašti Jovana Čavića, nalazi se veća humka kružnog oblika. Ovo uzvišenje nazivaju Crkvinom. Prilikom gradnje temelja za kuću, iskopano je mnoštvo ljudskih skeleta i nekih sudova. Po okolnim placevima bilo je i velikih kamenih ploča uobičajenih za stara srpska groblja. Druga Crkvina nalazi se uz poznati šanac u Dublju. U ključu Bitve, iza kućnih placeva Mašića šora, ima malo fragmenata keramike punog srednjeg veka. Meštani pričaju da je bager lomio neke temelje rađene od opeke. Navodno, to su bili ostaci neke crkve. Ovi nalazi opredeljuju lokalitet kao naselje iz punog srednjeg veka. Severnije od Crkvine, sa druge strane Mašića šora, u dvorištu Bogoljuba Pavića, postoji neko staro groblje. Vlasnik često nailazi na ljudske skelete. Po predanju ovo su grobovi izginulih ustanika iz boja na Dublju. Groblje bi se moglo svakako vezati uz naselje Crkvina II. Na početku Mašića šora, sa leve strane, na kućnim placevima porodice Čavića, nalaze se ostaci manjeg rimskog naselja. Pored tipične rimske keramike, po površini se primećuju fragmenti opeke i celi komadi. Izorana je manja ostava poljoprivrednog alata, koja je odmah rasturena i zagubljena. Na raskršću Krivog šora i puta za Belotić nalazi se lokalitet Selište. Na nešto uzdignutijem terenu, prostor veličine oko 300x300 f. ima površinski nađene keramike, kućnog lepa. Ranije su ovde nalaženi i ljudski skeleti. Sudeći po nalazima keramike, ovde je bilo naselje sa nekropolom iz punog i kasnog srednjeg veka.

Severno od sela u ključu Bitve, u potesu Raskršća, situirano je manje kružno uzvišenje. Po površini smo susretali oskudne fragmente keramike iz punog srednjeg veka koji su ukazivali na postojanje manjeg naselja. Na ušću kanala u Jerez, 4,5 km. jugoistočno od sela, nalazi se lokalitet Bojinovka u potesu Ambarine. Po površini nađeni ostaci keramike, kremenja i kućnog lepa, što opredeljuje ovo naselje kao neolitsko iz doba faze Vinča-Pločnik. Lokalitet Šanac u Livadama, lociran je u potesu Penjive, 2,5 km. jugozapadno od sela. Nalazište predstavlja manje kružno uzvišenje na čijoj se površini nalazi po koji komad keramike i kremenja. Vlasnici su ranije vadili, kažu, čitave sudove. Ovo je svakako manje neolitsko naselje (Vinča-Pločnik).

U ataru sela Belotića otkriveno je 11 lokaliteta. Lokalitet Šanac je u potesu Livade, 1 km. istočno od sela. To je manje kružno uzvišenje koje se uzdiže nad okolnim močvarnim te-

renom. Po površini nalazi keramike neolitskog tipa faze Vinča-Pločnik. Oko 400 m. južnije od lokaliteta Šanac, u njivi Vitomira Stankovića, nalaze se ostaci manjeg rimskog naselja. Među keramikom preovladavaju fragmenti velikih pitosa. U dvorištu današnjeg mlina - u centru sela - pre 30 godina, Radovan Stanković, iskopao je depo od 4 bakarne sekire. Po opisu nalazača radi se o krstastim sekirama. Depo je uništen odmah po nalazu. Jugozapadno od sela, na obali bare Asanovače — u bivšem Tadića polju — situirano je veće naselje. Ostaci po površini sastoje se od keramike, kućnog lepa, kremenja, građevinskog šuta, a nađen je i 1 zlatnik nepoznate provincije. Po keramici, naselje bi pripalo eneolitskom dobu a kasnije — i punom srednjevekovnom dobu. Oko 700 m. južno od Tadića polja, na obali kanala, bilo je mađarsko groblje. Na površini nema nikakvih tragova. Meštani pričaju da je za vreme gradnje kanala, 1943/44 godine, bilo iskopano mnoštvo ljudskih skeleta. Stariji pamte da je tu bilo i velikih kamenih ploča. Deo kamenog stečka nalazi se u dvorištu Milića od Mačve. Na stečku je tipičan ornament volute. Stečak je donet sa ovoga groblja. Po svemu sudeći groblje je iz punog srednjeg veka.

Sa leve strane puta Šabac-Bogatić, neposredno po prelasku Jereza, stoji lokalitet Letište. Po površini veličine oko 400x150 m. nalazi isključivo keramike ukrašene urezanim talasastim linijama. (T. LX, 2). Po fakturi i ornamentu keramike, naselje bi bilo iz 12-13 veka. U produžetku Letišta, 300 m. prema jugozapadu je lokalitet Obrovčine. Ovde, u šumi, nalazi se grupa od 3 praiistorijska tumula, veličine do 10 m. u prečniku i visine 1 m. Par stotina metara severozapadno od ove grupe tumula, nešto uzdignutijem terenu, konstatovani su ostaci keramike i komadi pečene zemlje. Sudeći po keramici, naselje je iz punog srednjeg veka.

Lokalitet Šanac nalazi se u potesu Obrva, 2,5 km. istočno od sela. Na obali bare uzdiže se manje kružno uzvišenje, visine do 7 m. Po površini oskudni nalazi neolitske keramike (Vinča-Pločnik). Na obali bare Iovače, 2,5 km. severoistočno od sela, konstatovani su nalazi keramike. Na manjem uzvišenju, kružnog oblika, bilo je naselje neolitskog doba faze Vinča-Pločnik. U kućnom placu Đurđa Glišića, u ulici Ive Lole Ribara br. 96, konstatovan je arheološki lokalitet. Prilikom kopanja zemlje za pra-

vljenje opeke, vlasnik je iskopao dosta keramike i pečene zemlje. Keramika je tipična za stariji neolit, tj. starčevačku kulturu.

I u selu Uzveću pronađen je veći broj lokaliteta. Idući od Pričinovića, sa leve strane puta, na obali manje bare, uzdiže se Kovačev breg. To je uzvišenje prečnika do 70 m. čija je visina oko 5 m. Po površini retki ostaci keramike i kućnog lepa. Ovde je, sudeći po keramici, bilo naselje iz doba neolita faze Vinča-Pločnik. U selu potes Kućište, u placevima pozadi Tanasića šora, na prostoru 200x200 m, nalazi se u većim količinama izorana rimska opeka, imbrices i keramika. Među keramikom ima najviše fragmenata pitosa. Ostaci pripadaju manjem naselju rimskog doba. U ulici D. Tanasića br. 130, u potesu Drenova međa, isti su nalazi kao na Kućištu. Vlasnik je, kopajući zemlju za pravljenje opeke, iskopao 1 bronzanu fibulu tipa peskijera. Pored ovoga nalaza koji indicira nekropolu ili naselje bronzanog doba, iskopano je dosta opeke i keramike rimske epohe. Fibula se nalazi u Narodnom muzeju u Šapcu. (T. LXII, 1).

Najveći broj lokaliteta konstatovan je u Bitvi. Ovde je još od ranije poznat lokalitet Crkvina koji se prostire u dužini od preko 1 km. (T. LX, 1, 3, 4, 6, 7). A. Aleksić je pre 90 godina pisao o ovom arheološki zanimljivom području pod nazivom »Kameno okno«. ¹⁴ Za njega je rekao da predstavlja majdan odakle se meštani snabdevaju građevinskim materijalom za gradnju kuća. Čitav niz lokaliteta nalazi se preko puta Crkvine, u močvarnoj depresiji Bitve, na uzvišenim zemljanim gredama. Preko puta lokaliteta Crkvina, u potesu Greda, fiksirani su ostaci manjeg naselja iz rimskog doba. Po površini zemlje fragmenti keramike, opeke i građevinskog štuta. U produžetku za 300 m. u pravcu severozapada — u potesu Anovača — nalazi se lokalitet Popovica, naselje iz rimskog doba. U potesu Anovači, 1 km. severno od Popovice je lokalitet Jasenik gde su takođe konstatovani ostaci rimskog naselja. U produžetku Jasenika, prema jugozapadu, otkriveno je nalazište neolitskog doba (Vinča-Pločnik). Na površini su ostaci keramike, kućnog lepa, utega, kremenog i kamenog alata. U laktu kanala u Bitvi, 1 km. istočno od Popovice, u Rajića lugu, fiksirano je naselje iz rimskog doba, čiji su ostaci identični sa onim sa lokaliteta u Popovici i Anovači. Severoistočno od Rajića luga, nizvodno kanalom, presečen je veći lokalitet Janjići u Bogojevači. (T. LXI, 1-4). Lokalitet predstavlja veće uzvišenje elipsoidnog oblika koje se uzdiže nad okolnim močvarnim

terenom bare Bogojevače. Sa obe strane kanala brojni su nalazi keramike, kućnog lepa, opeke, kremenja, kamenog alata i dr. Sekire sa ovog lokaliteta rađene su od belog lakog kamena. Keramika pripada neolitskom i rimskom dobu.

Rekognosciranjem terana u Bogatiću dobijeno je 11 nepoznatih lokaliteta. Sa leve strane puta, idući od Šapca prema Bogatiću, na raskršću letnjih puteva za Dublje i atar, nalazi se lokalitet Kućište u Gigovcu. Na površini 200×200 m nalaze se ostaci keramike, opeke i građevinskog štuta. Naselje pripada, po materijalu, rimskom dobu. Crkvina u Malom Bitviću je lokalitet koji odgovara onom kojeg je A. Aleksić nazvao »grčki obori«.¹⁵ Lociran je sa desne strane puta od Šapca prema Bogatiću, u visini spomenika izginulim borcima lešničke čete. A. Aleksić piše da se ovde nalaze tragovi nekog naselja. Površinskih tragova nema. Vlasnici pričaju da su njihovi stari izoravali neke temelje rađene od lomljenog kamena u malteru. Po predanju ovde je bila neka crkva još pre 150 godina koja je služila selima Bogatić, Metković i Belotić. Oko 500 m. južnije od Crkvine, na obali Malog Bitvića, fiksiran je arheološki lokalitet. Po površini nalazi keramike, kućnog lepa i kremenja. Nalazi pripadaju neolitu fazi Vinča - Pločnik. Severno od varošice, na kraju šora Svračiji rep, otkriven je lokalitet Muničevka u potesu Zekcir. U njivi Miodraga T. Berića konstatovani su površinski nalazi keramike punog srednjeg veka koji ukazuju na neko manje naselje iz toga doba.

U potesu Keca - severno od varošice, na desnoj strani puta za Banovo Polje, u njivi PIK »Ogled« - nalazi se manje uzvišenje. Presečeno je na dve polovine letnjim putem. U profilu obale vide se ostaci kulturnog sloja debljine oko 0,50 m. Po nalazima keramike, ovde je bilo naselje neolitskog doba (Vinča - Pločnik). Na samom putu za Banovo Polje, oko 1 km. južnije, nalazi se lokalitet potpuno i identičan sa prethodnim. I ovde je lokalitet presečen na dva dela putem Bogatić - Banovo Polje. Prilikom kopanja obale puta, vlasnik Milić Martinović iskopao je nekoliko ćupova i kamenih sekira. Naselje je iz neolitskog doba faze Vinča - Pločnik.

Oko 3,5 km. severno od varošice, u potesu Paljevine, nalaze sa tri praistorijska tumula. Prilično su razorani, prečnik im je do 25 m. a visina oko 1,5 m. Po narodnom predanju, ovde je bila crkva. U Jovića Polju, sa desne strane puta Bogatić - Crna Bara, uzdiže se manje uzvišenje - Stamenića Brodo. Na površini $200 \times$

200 m, u velikim količinama, ima građevinskog šuta, opeke i keramike. Manje rimsko naselje. U Bairu, u ulici 7. avgust br. 5, vlasnik je prilikom kopanja zemlje za pravljenje opeke iskopao i veće količine keramike i pečene zemlje. Po keramici, ovo naselje pripada Baden - Kostolac grupi. (T. LXII, 2).

Južno od Bogatića, sa desne strane puta Bogatić-Zminjak, u njivi PIK Mačvanin, nalazi se manje uzvišenje. Na površini poslaže nalazi tipične neolitske keramike faza Vinča - Pločnik što opredeljuje ovaj lokalitet u naselje ove faze. Nedaleko od bivše železničke stanice Klenje, na mestu gde put prelazi preko pruge, konstatovano je - na osnovu nalaza keramike i opeke manje rimsko naselje. Oba lokaliteta nalaze se u potesu Grabova.

Terenska istraživanja u Crnoj Bari, dala su 5 nepoznatih lokaliteta. Lokalitet Crkvina nalazi se južno od sela, uz staro groblje. Odvojen je od groblja manjim zemljanim bedemom visine do 1 m. Prilikom radova, izoravaju se opeke velikog formata - $35 \times 20 \times 6$ sm. koje ukazuju da je ovde bila neka građevina. U starom groblju ima većih nadgrobnih spomenika, bez natpisa, a najstariji spomenik je sa natpisom iz XVIII vevka. U produžetku Crkvine prema jugozapadu nalazi se lokalitet Selište. Lociran je jednim delom na obali drinske otoke. Po površini 200×300 m. ostaci atipične srednjovekovne keramike i nešto manje fragmenata kućnog lepa. Po predanju, ovde je bilo prvobitno selo Crna Bara. Sudeći prema nalazima, naselje je iz kasnog srednjeg veka.

Neposredno u selu, sa desne strane puta koji spaja drinski nasip sa putem koji vodi u Parašnicu je lokalitet Milutinovića bezdan. Po površini nalazi rimskih tegula, imbericesa i atipične srednjovekovne keramike i nešto manjeg kućnog lepa. Najverovatnije da je ovde bila, u prvo vreme, neka rimska građevina, a kasnije - manje naselje iz punog srednjeg veka. Oko 4,5 km. severno od sela - na obali bare Ribnjače, fiksiran je neolitski lokalitet. Iznad nje uzdiže se uzvišenje elipsastog oblika, dužine 500 m. a širine do 150 m. Po površini u većim količinama kućni lep i pečena zemlja, keramika, kremenje, sekire rađene od lakog belog kamena i dr. Južnije od Ribnjače 2 km. - na obali kanala koji spaja baru Jovaču sa Prokopcem — nalazi se lokalitet Prekrajak. Po površini nalazi keramike, kućnog lepa, a naročito ljudskih kostiju. Meštani kažu da ljudske kosti potiču iz vojničkog

groblja austrougarske vojske još iz I. sv. rata. Nalazi keramike opredeljuju naselje u neolit fazi Vinča-Pločnik.

U selu **B a d o v i n c i** otkriveno je 7 lokaliteta. U Rosića šoru br. 114, na placu Radovana Arnautovića, česti su nalazi keramike i opeke. Vlasnik je pre rata izoravao temelje neke zgrade, kao i malter sa »slikama«, tj. fresko-malter. Sem toga, ovde je bilo i mozaika, o čemu svedoče nalazi raznobojnih kamenčića. Na osnovu gornjih nalaza može se reći da je ovde bilo rimsko naselje ili villa rustica. Pored seoskog puta koji vodi na Drinu, 5 km. južno od sela, nalazi se Madarsko groblje. Mesto zovu Dubović. Danas je od groblja ostalo samo nekoliko većih nadgrobni ploča. Groblje je pripadalo selu Duboviću koje se prvi puta pominje 1727. godine i tada je imalo 8 kuća.¹⁶

Oko 2,5 km. severozapadno od centra sela, na visokoj obali Drine, u potesu Batar konstatovana su dva lokaliteta. Lokalitet Batar I gotovo je uništila Drina koja na ovom mestu intenzivno odronjava obalu. U profilu obale vidi se kulturni sloj debljine od oko 0,50 m. Meštani pričaju da su ranije vadili iz obale čitave sudove i razne druge predmete. Na osnovu keramike, naselje je bilo iz punog srednjeg veka. Severnije, niz Drinu, nalazi se na lokalitet Batar II. Na površini sitni komadi keramike i malo kućnog lepa. I na ovom mestu ranije su izoravani čitavi sudovi. Lokalitet predstavlja naselje iz doba neolita, faze Vinča-Pločnik. Negde oko 2 km. severnije od sela, u potesu Brestine, nalazi se kružno uzvišenje. Po površini nalazi keramike i kućnog lepa, koji pripadaju naselju neolita faza Vinča-Pločnik. Neposredno uz ovaj brežuljak konstatovani su nalazi keramike, opeke i građevinskog štuta koji govore o postojanju manjeg rimskog naselja. Pri ulasku u selo, idući od Klenja, u zadrudnoj nji-vi u potesu Garibovac nalazi se veći praistorijski tumul. Narodni muzej iz Šapca izveo je ovde sondažno iskopavanje. (v. gore: I Sondažna iskopavanja). Južno od sela, sa obe strane puta prema selu Očage nalazi se lokalitet Ceramide. Po površini nalazi keramike, opeke i građevinskog štuta, koji potiču od manjeg rimskog naselja.

U ataru sela **K l e n j e** otkriveno je sedam nepoznatih lokaliteta. Lokalitet Ratača poznat je od ranije.¹⁷ Lociran je 3,5 km. južno od sela, sa leve strane puta za Očage. Ovde su vlasnici izorali komade gvozdene zgure, mamuze i dr. U obližnjoj šljunkari nađen je ljudski skelet u sedećem položaju. Na

površini nađe se po koji komad atipične srednjevekovne keramike. Najverovatnije da je ovde bilo naselje i nekropola iz srednjeg veka. U produžetku Ratače, u pravcu severoistoka, nalazi se kružno uzvišenje zvano Kuzmanovo brdo. Na površini su brojni nalazi keramike, kućnog lepa, a ima i ljudskih kostiju. Po keramici, ovde je bilo naselje iz doba neolita faze Vinča-Pločnik, a kasnije i nekropola iz punog srednjeg veka. Oko 500 m. severnije od Kuzmanovog brda nalazi se lokalitet Crkvina. Na nešto uzvišenijem terenu, na prostoru 200x200 m. nalazi keramike, manjeg građevinskog štata, a nađen je i jedan zlatnik. Po keramici, ovde je bilo naselje iz punog srednjeg veka. Izgradnjom železničke pruge Pečlovača-Bogatić, uništeno je Mađarsko groblje koje se nalazilo u baštama Mladena i Jakova Jokića. Stariji meštani pričaju da su na ovom mestu bile velike nadgrobne ploče.

Na kućnom placu Miloša Grujića u ul. M. Mitrovića br. 36, nalazi se staro groblje. Vlasnik često iskopava ljudske skelete a nedavno je našao i sablju tauširanu srebrom, koju je negde zagubio. Ovo je nekropola iz punog srednjeg veka. U dvorištu Veterinarske ambulante, u centru sela, nalazi se nekoliko većih nadgrobnih ploča kao ostaci od nekog starijeg groblja. Vlasnici okolnih placeva pričaju da često nalaze ljudske skelete. U ulici C. Đenadića br. 106, prilikom kopanja zemlje za pravljenje opeke naišlo se na veće količine rimske keramike i opeke. Na okolnim placevima konstatovani su slični nalazi. Ovde je bilo manje rimsko naselje.

Selo Glušci od ranije je poznato u literaturi. U ataru sela otkrivena su 4 nepoznata lokaliteta. U produžetku lokaliteta Segedina, prema istoku kod spomenika na Bitvi — konstatovan je manji lokalitet. Ostaci pripadaju naselju faze Vinča-Pločnik neolitskog doba. U produžetku, od Segedina prema rimskom groblju, u njivi Miodraga Brkića nalaze se oskudni ostaci neolitske keramike i kućnog lepa. U produžetku rimskog groblja, prema zapadu, u njivama Svetislava Brkića i M. Savića česti su površinski nalazi i kućnog lepa. Sudeći po keramici, ovde je prvobitno bilo naselje Baden-Kostolac grupe, a kasnije punog srednjeg veka. U ključu Bitve, u samom selu, nalazi se lokalitet Drenje. Po površini ostaci keramike i opeke. Vlasnici pričaju da su ovde bile do skora i veće nadgrobne kamene ploče. Svakako da je ovde bilo naselje i groblje iz punog srednjeg veka.

U ataru sela Metkovića otkrivena su još 2 do sada nepoznata lokaliteta. Lokalitet Dvor nalazi se 2 km. južno od sela, na levoj strani puta prema Belotiću. Poznat je od ranije, ali je ostao bez vremenskog opredjeljivanja.¹⁸ Na površini 200x200 m. obimni nalazi tipične rimske grnčarije i fragmenata opeke i građevinskog štuta. Manje rimsko naselje. Istočno, od Dvora na udaljenosti od 700 m, u potesu Aluge, nalazi se staro groblje. Od njega je ostalo samo nekoliko kamenih ploča bez natpisa. Značajno je pomenuti da je ovde, na ovom groblju, nađena nadgrobna ploča sa groba prote Smiljanića o čemu svedoči natpis na ploči. Nadgrobna ploča prenesena je u kulu Milića od Mačve u selo Belotić.

U selu Banovo Polje obišli smo lokalitet Crkvina, poznat od ranije, i opredeljen kao manje rimsko naselje.¹⁹ Situdiran je na visokoj obali Batra, na ušću u Zasavicu. Naknadnim rekognosciranjem utvrđeno je da se u produžetku rimskog naselja prostire i drugo naselje iz praistorijskog doba Baden-Kostolac grupe. Pored nalaza keramike, kućnog lepa, kremenja ima dosta i ljudskih kostiju. U obali je i manji nadgrobni spomenik, što bi, pored kostiju indicirao na postojanje starog groblja. Ispod ovoga lokaliteta, u pravcu juga, na obali Batra, konstatovano je — na osnovu površinskih nalaza i naselje iz rimskog doba. Preko Batra je veliki rimski lokalitet u Dugim njivama i možda su ova u uskoj vezi.

U selu Glogovcu otkriven je lokalitet Vignjište. Situdiran je na levoj obali Žurave, oko 2,5 km. južnije od sela. Na prostoru 200x100 m, ima površinskih nalaza keramike, isitnjene opeke i veće količine šodera sa tragovima maltera. Sudeći po keramici ovde je bilo naselje iz punog ili kasnog srednjeg veka.

U selu Očagama konstatovana su dva lokaliteta, u potesu Brešće, na tromeđu sela Očaga, Badovinaca i Klenja, nalaze se površinski tragovi manjeg rimskog naselja. Jovana Jokić je prilikom kopanja rupa za direke, iskopao temelje zidane od rimske opeke. U njegovoj njivi ima dosta fragmenata grube keramike kao i građevinskog štuta. Severno od sela sa desne strane puta za Klenje, nalazi se lokalitet Kurjačka vešala. Ovde se često izoravaju veće kamene ploče, ljudski skeleti, prstenje, i dr. Bilo je nalaza keramike i novca. Sudeći po nalazima, ovde je bilo staro groblje iz punog srednjeg veka.

U Salašu Crnobarskom konstatovana su jedino dva stara groblja iz kasnog srednjeg veka. Jedno groblje je odmah na ulazu u selo (idući od Klenja). Često se izoravaju ljudski skeleti sa nakitom od merdžana i kalajlija. Drugo groblje je 1 km. jugoistočno od sela, u potesu Krčevine. Od groblja su ostale dve kamene ploče dok ih je ranije — kako pričaju — stariji bilo mnoštvo.

U ataru sela Sovljaka otkrivena su dva lokaliteta. Lokalitet Šančine nalazi se oko 3 km. severnije od sela, na gredi koja se proteže između reka Žurave i Stubline. Po površini keramike, kućni lep, kamenje i dr. Po materijalu ovo naselje je iz ranog bronzanog doba, a kasnije iz punog srednjeg veka. Po predanju, ovde je bio šanac iz I Srpskog ustanka. Lokalitet Crkvina nalazi se na granici atara sela Sovljaka i Glogovca. Situiran je na obali Batra, poznat je od ranije. A. Aleksić zabeležio je da je ovde presečen neki rimski vodovodni kanal.²⁰ Po površini se nalaze ostaci keramike, kućnog lepa, građevinskog štuta i dr., a na osnovu keramike, ovdje je prvobitno bilo manje rimsko naselje, a kasnije i naselje iz srednjeg veka.

Rekognosciranjem nisu mogli da se ubiciraju ranije poznati lokaliteti: Ušće Drine,²¹ neolitsko naselje u Livadama kraj pruge¹² i rimske grobnice u selu Dublju,²³ mesto nalaza rimskih statua u Bogatiću,²⁴ Staro selo u Crnoj Bari²⁵ i ostaci crkve sv. Gospoje koja se pominje u turskim izvorima 1548. godine.²⁶

c) PODRUČJE SO KOCELJEVO

U ataru sela Batalage konstatovana su dva lokaliteta. Od ranije se znalo za lokalitet Grad za koji je Lj. Pavlović pisao da je bio gradić čija je posada čuvala i održavala put.²⁷ Situiran je na platou kose koja se spušta od Debelog brda ka reci Vučodražu. Po površini nalazi keramike, kućnog lepa i kremenja. Po materijalu naselje je pripadalo prelazu neolita u metalno doba. Na raskršću seoskih puteva, nedaleko od škole, nalazi se grupa kamenih nadgrobnih spomenika koje narod naziva turskim grobljem.

Atar sela Bresnice nije do sada istraživan. Lokalitet Voće nalazi se ispod Bojinog brda na blagoj kosi koja se spušta ka bezimenom potoku koji se uliva u reku Rasnicu. Po površi-

ni se nalaze ostaci keramike, utega, kućnog lepa, kremenja. Naselje pripada neolitskom dobu faze Vinča-Pločnik. Lokalitet Crkvina poznat je od ranije ali je ostao bez hronološkog opređenja i nije mu određen karakter nalaza.²⁸ Situiran je zapadno od visa Konjski grob, a iznad reke Rasnice. Po površini lokaliteta nema nikakvih tragova. Po pričanju starijih meštana ovde su bili neki temelji rađeni od lomljenog kamena u malteru. Postoji predanje da je ovde bila crkva. Po svoj prilici ovde je bila neka građevina iz srednjeg veka.

U selu Gradojeviću je lokalitet Kulača koji se pominje od ranije ali bez prethodnih podataka o hronologiji i karakteru.²⁹ Situiran je u okuci reke Tamnave, između nje i puta Šabac-D. Crniljevo. U močvarnoj ravnici uzdiže se manje kružno uzvišenje na čijoj se površini mogu naći komadi keramike i kremenja. Na osnovu ovih nalaza da se zaključiti da naselje potiče iz prelaza neolita u metalno doba.

Selo Šabačka Kamenica nije do sada istraživano i prilikom ove akcije utvrđena su tri nepoznata lokaliteta. U seoskom groblju, sa desne strane puta Draginje-Kamenica situiran je veći praistorijski tumul. Veličina tumula je oko 20 m. u prečniku a visine do 1,5 m. Okolo njega ima još tri manja već skoro uništena tumula. Pored seoskog groblja u mali Reci nalazi se i mađarsko groblje sa većim nadgrobnim kamenim pločama bez natpisa. Lokalitet Crkvina je poznat od ranije ali bez tačnog mesta nalaza.³⁰ Rekognosciranjem je ustanovljeno da je to mesto današnje crkve na početku klisure potoka Zmajevca. Meštani pričaju da su prilikom gradnje današnje crkve 1943/44. godine iskopavali temelje neke stare crkve. Iz istorijskih izvora u Kamenici se pominje crkva sv. Mateje iz 1548. godine.³¹

U selu Subotici obišli smo lokalitet Barić, poznat od ranije i okarakterisan kao utvrđenje iz srednjeg veka.³² Lokalitet je kružnog oblika i na njegovoj površini ima malo neolitske keramike i kremenja. Ovde se radi o manjem neolitskom utvrđenom naselju iz prelaza neolita u metalno doba. Identično je sa lokalitetom Kulača.

Selo Svileuva je odavno poznata po arheološkim ostacima. Konstatovan je samo lokalitet Peskane. Situiran je u podnožju Debelog brda, na rečnoj terasi Vukodraža. Po površini nalazi keramike, opeke i građevinskog štuta koji pripadaju manjem rimskom naselju.

Lokalitet Mađarsko groblje konstatovan je u selu Donje Crniljevo. Nalazi se zapadno, iznad sela, na Matića brdu. Ovde se nalazi nekoliko većih nadgrobnih kamernih ploča bez natpisa. Nekada ih je bilo više ali su ih vremenom uništili meštani i razvukli.

Selo Družetić je od ranije poznato u literaturi. Prilikom rekognosciranja otkrivena su dva stara groblja. Groblje na Maleševića lipama locirano je na kosi koja se spušta ka potoku Ubiću. Na jednoj kamenoj ploči nalaze se 4 udubljenja koja narod tumači otiscima kopita Šarca Kraljevića Marka. Drugo mađarsko groblje nalazi se na Poljančetu, kosi koja se blago spušta ka reci Ubu. Ranije je ovde bilo mnoštvo velikih ploča koje su razvučene i uništene. Ostalo je samo nekoliko komada.

Prilikom rekognosciranja obišli smo i lokalitet Rimski čaršija na Belim ornicama ili mađarsko groblje. Ovaj lokalitet poznat je u literaturi od ranije.³³ Pregledom terena ustanovljeni su nalazi rimske keramike, opke, građevinskog šuta. Na jednom čuviku, strmih i nepristupačnih strana, nalaze se ostaci nekog temelja i zida ozidanog velikim rečnim oblucima u malteru. Meštani pričaju da su ovde bile i velike kamene ploče od starog mađarskog groblja. Na osnovu nađenog materijala može se konstatovati sledeće: pored rimskog naselja, na čuviku je bio manji spekulum koji je štitio neki put od Valjeva prema Savi, i najkasnije groblje.

g) PODRUČJE SO ŠABAC

U selu Bogosavcu otkriven je praistorijski lokalitet u Lukića šumi. Nalazi se 2 km. severno od sela, na desnoj močvarnoj strani Bele Reke. Usred šume uzdiže se manje brdašce izriveno lisičjim jamama. U jamama su vidljivi patosi kuća i veliki komad pečenog kućnog lepa. U izbačenoj zemlji po neki komad keramike i kremenja. Ovde je bilo naselje iz doba neolita faze Vinča-Pločnik.

Selo Slepčević je ranije istraživano, a ovom akcijom otkriven je lokalitet Krušik. Lociran je severoistočno od Likića šume i naspram nje, preko Bele reke. Sastoji se od tri manja brežuljka, prečnika do 50 m. Po povrćini sva tri uzvišenja nalazi keramike i kremenja koji pripadaju neolitu Vinča-Pločnik faze. Po predanju, ovde je bila crkva.

Atar sela Majura kod Šapca ranije je bio istraživani. Ovim rekognosciranjem otkrili smo 4 nepoznata lokaliteta. Najinteresantniji je lokalitet Obrovac, lociran oko 500 m. istočno od Krušika. Obrovac je kružnog oblika prečnika 400 m, opasan zemljanom bedemom širine do 4 m. i visine do 2 m. Okolo bedema, sa spoljne strane, iskopan je dubok rov širine do 10 m. a dubine do 4 m. Rov je napajan vodom Bele Reke. Lokalitet je iznutra pod šumom i nema nikakvih površinskih nalaza sem nekoliko komada kućnog lepa. Jugoistočno 1 km. od sela, uzdiže se nad močvarnim terenom manje kružno uzvišenje zvano Obrovac. Obraslo je šumom i nema nikakvih površinskih tragova. Vlasnik priča da je prilikom krčenja panjeva nailazio na fragmente keramike i kremenja koji bi opredelili lokalitet kao manje neolitsko naselje. U susednim njivama Obrovca nalazi tipične srednjevekovne keramike, koji govore da je ovde bilo i naselje iz kasnog srednjeg veka. U produžetku Obrovca 500 m. prema jugu, u njivama Petra Pajića, nalazi keramike i pečene zemlje. Ovde je pre 20 godina nađena manja ostava dubrovačkog novca iz 17. veka. Verovatno da je i naselje iz toga doba. Oko 4,5 km. severno od Šapca, na desnoj obali Jereza, u potesu Krsmanovača fiksirano je manje neolitsko naselje. To je uzvišenje na čijoj se površini nalaze ostaci keramike, kućnog lepa i kremenja. Na jednom mestu u njivi vide se ostaci ognjišta.

U ataru sela Tabanovića konstatovana su 4 lokaliteta. Na zemljanoj gredi koja se uzdiže nad močvarnim terenom u potesu Tolić, 2,5 km. jugoistočno od sela, otkriven je veći lokalitet. Po površini brojni nalazi praistorijske keramike ranog bronzanog doba, zatim rimske keramike, opeke i građevinskog šuta. Na površini se jasno očitavaju obrisi temelja zgrada, jer su usevi na tome mestu zakržljali. Vlasnici pričaju da su prilikom dubokog oranja, plugom izvaljivali temelje. Pored naselja iz ranog bronzanog doba, bilo je i naselje rimske epohe. Južno od sela, na udaljenosti od 1,5 km, na obali bare, uzdiže se manje uzvišenje zvano Omeđak. Po površini ima dosta keramike i kućnog lepa. Ranije su na ovom mestu nađena dva kamena bušena čekića.³⁴ Naselje pripada Vinča-Pločnik fazi neolitskog doba. Od Omeđaka u produžetku 500 m. u pravcu istoka uzdiže se Borino brdo. Lokalitet je sa dve strane oplavljen vodom Jereza i bare koja se cedi u Jerez. Po uzvišenju nalazi keramike, kućnog lepa i kremenja. I ovaj lokalitet pripada neolitskom dobu Vinča-Plo-

čnik faze. Severno od sela, ispred betonskog mosta na Jerezu uzdiže se brdo zvano Obrova. Na površini su brojni nalazi keramike, pečene zemlje, kremenog i kamenog alata. Nalazište pripada naselju neolitskog doba Vinča-Pločnik faze.

U ataru sela Drenovca otkrivena su 4 do sada nepoznata lokaliteta. Oko 3 km. severozapadno od sela, sa desne strane puta koji vodi iz Ševarica prema Bitvi nalazi se lokalitet Sindilat. Situiran je na zemljanoj gredi koja se proteže u pravcu sever-jug i nadvisuje okolni močvarni teren. Po površini nalazi keramike i opeke karakteristične za rimsko doba kada je ovde bilo manje naselje. Severno 1,5 km. od Sindilata, otkriven je lokalitet Utoma. Nalazi potpuno identični kao na Sindilatu. I ovde je naselje iz rimske epohe locirano na zemljanoj gredi pravca pružanja sever-jug. Lokalitet Kućište je jugozapadno od sela, udaljen oko 2,5 km. Situiraeno je na zemljanoj gredi koja nadvisuje okolni močvarni teren. Po površini brojni nalazi keramike, kućnog lepa, opeke, građevinskog šuta i dr. U Narodnom muzeju Šabac čuva se malo materijala nađenog u lokalitetu Grobnice.³⁵ Proveravanjem na terenu ustanovljeno je da je lok. Grobnice identičan sa lokalitetom Kućište. Pored rimskog naselja ovde je bila i nekropola a kasnije i naselje iz punog srednjeg veka. Istočno od sela, 500 m. od poslednjih kuća, sa desne strane puta za Ševarice, nalazi se Grobljanski potes. Po površini zemlje nalazi keramike. Nađen je i neki alat i nakovanj. Po keramici, ovde je bilo naselje iz kasnog srednjeg veka.

U ataru sela Mačvanski Pričinović otkrivena su dva lokaliteta. Severno od sela, sa leve strane Preke bare nalazi se lokalitet Kamenice. Za vreme I sv. rata, prilikom kopanja rovova, naišlo se na temelje neke zgrade. Po površini se nalaze atipični primerci rimske keramike i nešto malo šuta. Manje rimsko naselje. U produžetku Kamenice, na drugoj obali Preke bare, prilikom regulacije puta uz baru — nalazeni su ljudski skeleti. Kamenih ploča nije bilo. Orijehtacija kostura istok-zapad ukazuje na nekropolu iz punog i kasnog srednjeg veka.

Atar sela Štitara i ranije je istraživao. Otkrivena su tri lokaliteta. Na kraju sela, prema Belotiću, na desnoj strani puta, a pre betonskog mosta preko Jereza, nalazi se lokalitet Gačevo. Situiraen na obali Jereza. Po površini nalazi keramike i pečene zemlje. Sudeći po keramici ovde je bilo naselje iz punog sred-

njeg veka. Vlasnici pričaju da su tu izoravali i neku kaldrmu koja je navodno pripadala putu za Bosnu. Lokalitet Kupusine nalazi se 1 km. jugozapadno od Gačeva. Na nešto uzvišenijem terenu, na prostoru veličine 200x200 m. površinski nalazi keramike, kamenih žrvnjeva, bruseva. Nađen je i jedan ljudski skelet sa gvozdenim kopljem. Sudeći po keramici, naselje i groblje pripadali su punom srednjem veku. Severoistočno od sela, sa leve strane puta za Majur (stari put), 500 metara od poslednjih kuća, konstatovan je veći lokalitet. Na površini 200x200 m. nalazi keramike, kućnog lepa, opeke i kremenja. Ovo dvoslojno nalazište pripadalo je u prvo vreme, neolitu Vinča-Pločnik faze a kasnije i rimskoj epohi.

Gornja Vranjska je od ranije poznata u literaturi. Otkriven je lokalitet Šanac, na desnoj obali reke Dumače, ispred sela, idući od Šapca. Lokalitet predstavlja kružno uzvišenje opkoljeno rečnim koritom i dublje iskopanim rovom. Po površini malo nalaza neolitske keramike što ukazuje da je ovo naselje pripadalo Vinča-Pločnik fazi neolita.

U ataru sela Mala Vranjska konstatovano je 5 lokaliteta. Lokalitet Kulina (poznat od ranije)³⁶ nalazi se u centru sela, kod škole i zadruga. Ovde je postojalo staro groblje od koga je danas ostalo nekoliko većih kamenih ploča. Lokalitet Vrbovac je na desnoj strani puta za Valjevo, ispred samog sela. Po površini blage kose koja se spušta ka potoku Vrbovcu nalaze se ostaci praistorijske keramike i kućnog lepa. Vlasnik priča da je izoravao i opeku formata 50x50, čija je debljina iznosila 4 sm. Prema keramici, naselje je pripadalo neolitu Vinča-Pločnik faze. Opeka bi indicirala na postojanje zgrade i naselja rimske epohe ali u površinskim nalazima nema i keramike ili pak ostataka opeke. Lokalitet Tursko groblje nalazi se u potesu Prosinie gde je poznato naselje iz rimskog doba. Od groblja je ostalo nekoliko većih kamenih ploča bez natpisa. U kućnom placu Ratka Brkića, u Đukanovića mali br. 99 po površini ima dosta kremenja kao i manje fragmenata neolitske keramike. Verovatno je da je ovde bilo manje naselje neolitskog doba. Lokalitet Lipovica nalazi se neposredno u selu i presečen je seoskim putem na dva dela. Lociran je na blagoj kosi. Po površini nalazi praistorijske keramike, rimske opeke i šuta. Vlasnici su otkopali i jednu grobnicu ozidanu na svod, a često izoravaju i temelje jedne zgrade ozidane opekom. Prvobitno je ovde bilo neolitsko naselje a kasnije i naselje sa nekropolom iz rimskog doba.

U ataru sela Lipolista pronađena su dva lokaliteta. U koriti Miloševačke reke u zadružnoj njivi jugoistočno od sela za 5 km. otkriven je lokalitet. U profilu obale reke vide se ostaci podova kuća, jama keramike i drugo. Po keramici, ovde je bilo naselje starijeg neolita-starčevačke kulture. Severnije 2,5 km. od sela nalazi se lokalitet Džudžin šanac. U sred močvarnog terena uzdiže se veće kružno izvišenje na čijoj površini ima ostataka keramike i kremenja. Ovi nalazi datiraju lokalitet kao naselje iz neolitskog doba Vinča-Pločnik faze.

Selo D u v a n i š t e je ranije istraživano. Otkriven je samo lokalitet Šančina. Situiran je sa desne strane puta idući prema Šapcu, odmah ispred prvih kuća. Lokalitet je manje uzvišenje u močvarnom terenu. Po površini nalazi keramike Vinča-Pločnik faze.

U ataru sela M a o v a otkriven je lokalitet Bus u potesu Gaj, kod seoskog groblja. Bus je manje uzvišenje na desnoj obali Mutnika. Po površini malo nalaza neolitske keramike. Vlasnik priča da je vadio velike komade kućnog lepa. U produžetku Busa, na prostoru 300x300 metara, ima mnoštvo manjih humki. Po površini nalazi keramike punog srednjeg veka koji ukazuju na postojanje naselja.

U selu M i o k u s u, u potesu Kasimovača — jazbine, 1,5 km. severoistočno od sela otkriven je rimski lokalitet. Po površini ima dosta keramike, opeke i šteta. Pre 15 godina ovde je nađena i ostava rimskog novca IV veka.³⁷

M. Vasiljević

NAPOMENE:

- 1 Rekonosciranje izvodio M. Vasiljević, kustos Narodnog muzeja u Šapcu uz povremeno učešće V. Truhovića, naučnog saradnika AI iz Beograda.
- 2 F. Kanitz, *Königreich Serbien I*, Leipzig 1904, p. 360.
- 3 V. Petković, *Starine* — zapisi, natpisi, listine, Beograd 1923, 59
- 4 A. Handžić, *Šabac i njegova okolina u XVI vijeku*, monografija — *Šabac u prošlosti I*, Šabac 1970, str. 217
- 5 V. Petković, o. c.
- 6 A. Handžić, o. c. str. 199
- 7 V. Petković, o. c.
- 8 A. Handžić, o. c. str. 198
- 9 Isti, str. 204
- 10 M. Vasiljević, *Topografija arheoloških nalazišta i spomenika u Podrinju*, *Godišnjak Istorijškog arhiva*, V, Šabac 1967, str. 127
- 11 Narodni muzej, Beograd, *Zbirka Srednjevekovnog odeljenja*, inv. broj 1937

- 12 M. i D. Garašanin, Arheološka nalazišta u Srbiji, Beograd 1951, str. 195
- 13 M. Vasiljević, o. c. str. 144
- 14 A. Aleksić, Topografija starinskih ostataka u sadanjoj Mačvi (Grada za arheologiju toga kraja). Delo, list za nauku i književnost, knj. I sv. 2, novembar 1881, Beograd.
- 15 Isti
- 16 S. Pecinjački, Katastif Jeromonaha Visariona, God. Istorijskog arhiva VIII, Šabac 1970, str. 287
- 17 M. Vasiljević, o. c. str. 128
- 18 A. Aleksić, o. c.
- 19 M. Vasiljević, o. c. str. 155
- 20 A. Aleksić, o. c.
- 21 M. i D. Garašanin, o. c. str. 44
- 22 M. Vasiljević, o. c. str. 127
- 23 Isti, str. 138
- 24 M. Grbić, God. SKA XLII, 1933, p. 261
- 25 M. Vasiljević, o. c. str. 133
- 26 A. Handžić, o. c. str. 163
- 27 Lj. Pavlović, Antropogeografija Valjevske Tamnave, SEZ, knj. 18, Naselja srpskih zemalja VIII, str. 489
- 28 Isti, str. 491
- 29 M. Đ. Milićević, Kneževina Srbija, str. 427
- 30 Lj. Pavlović, o. c. str. 489
- 31 A. Handžić, o. c. str. 163
- 32 Lj. Pavlović, o. c. str. 490
- 33 Isti, str. 489
- 34 M. Vasiljević, o. c. str. 129
- 35 Isti, str. 138
- 36 M. Garašanin i D. Garašanin — Arheološki spomenici i nalazišta u Srbiji, Grada AI IX, knj. 2, str. 18
- 37 M. Vasiljević, o. c. str. 141

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

MJERENJE STAROSTI ARHEOLOŠKIH UZORAKA
METODOM RADIOAKTIVNOG UGLJIK A C14 U
INSEITUTU »RUĐER BOŠKOVIC«

A. Sliepčević — D. Srdoč

Prvi radovi iz područja određivanja niske specifične aktivnosti organskih uzoraka proporcionalnim brojačem na Institutu »Ruđer Bošković« započeli su već 1960. godine. Izgrađen je vrlo složen sistem za datiranje sa svim pomoćnim i kontrolnim uređajima. Naučna i stručna problematika vezana uz gradnju ovog uređaja obrađena je u diplomskim^{1, 2} i magistarskim radovima^{3, 4, 5} te doktorskim disertacijama^{6, 7}. Opis metode i rezultati rada referirani su na kongresima i objavljeni u naučnoj i stručnoj literaturi⁸⁻¹². Sa serijskim analizama započelo se u prosincu 1968. godine. Kroz te četiri godine rada datirano je svega 40 arheoloških i 30 geoloških uzoraka. Uzme li se u obzir da mnogi inozemni laboratoriji radne dnevno po jednu analizu, vidi se da je odaziv naših stručnjaka vrlo slab. Ni relativno niska cijena analize koja je do sada iznosila 1000 N Din. (u Saveznoj Republici Njemačkoj analiza stoji 400 DM, u SAD 17\$) ne povećava broj interesenata. 14C laboratorija ima danas u svijetu 86, od toga na evropskom kontinentu 38. 14C laboratorij Instituta »Ruđer Bošković« jedini je laboratorij te vrste u našoj državi. Laboratorij izmjenjuje iskustva s mnogim laboratorijima u svijetu. Jedna vrsta suradnje je datiranje serije uzorka iz Stobia, gdje iskapanjima rukovode stručnjaci teksaškog sveučilišta iz Austina. (T. LXIII)

U našem laboratoriju datiraju se uzorci drveta, drvnog ugljena, trnseta, organskog blata, smole, kose, kože, kostiju i kalcijeveg karbonata organskog porijekla (školjke), te sige. Količinu uzorka koja je potrebna za jednu analizu teško je točno propisati, jer ona ovisi o vrsti i sastavu uzorka, čistoći i o njegovu stanju. Za jednu analizu potrebno je oko 15 g drvenog ugljena ili potpuno suhog drveta, a oko 300 g vlažnog. Kod uzimanja drvenih uzoraka bilo iz greda, čamaca ili nekog drugog artefakta treba voditi računa o tome iz kojeg dijela stabla uzorak potječe. Rezultat analize drvenog uzorka naime daje starost godina koji su bili obuhvaćeni pri izradi predmeta. Prema tome analizom se dobije podatak o vremenu koje je prošlo od godine

kada je god rastao ali ne i vrijeme kada je drvo bilo oboreno, odnosno kada je dotični predmet izrađen. Potrebno je utvrditi koji su godovi pri obradi uzorka obuhvaćeni, jer nepoznavanje godova dovodi do pogrešnih rezultata.

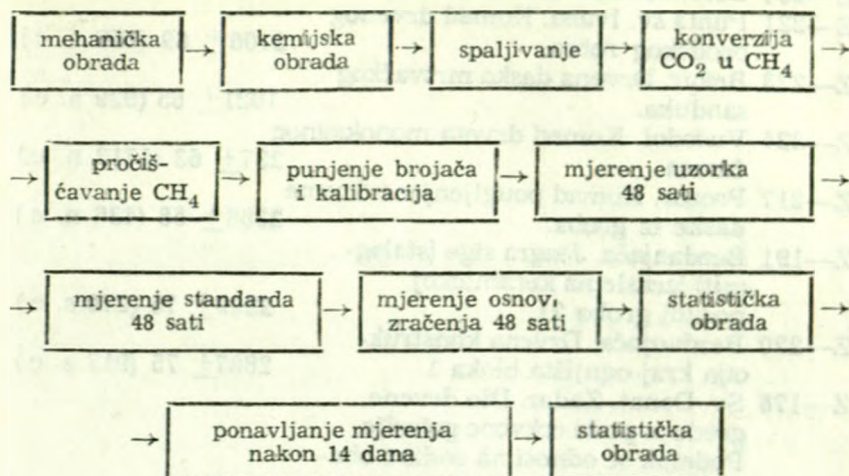
Kosti se obično datiraju na temelju organskog ugljika što ga sadrži kolagen. Rezultati mjerenja kostiju koje su bile izmrvljene ili izložene podzemnim vodama mogu biti pogrešni, jer je moglo doći do izotopne izmjene ugljika kostiju sa svježim ugljikom iz atmosferskog ugljičnog dioksida ili pak sa starim ugljikom karbonata otopljenih u podzemnoj vodi kojoj su bile kosti izložene. Zato se za analizu uzimaju samo čvrste cijevaste kosti. Za jednu analizu potrebno je oko 500 g kosti. Dobro je da se na analizu pošalje, što veća količina uzorka kako bi se u slučaju tehničkih nezgoda u laboratoriju, analiza mogla ponoviti. Samo u iznimnim slučajevima za analizu se uzimaju i količine manje od propisanih. Kod problematičnijih slučajeva preporuča se da arheolozi pozovu na teren na odabiranje uzoraka i stručnjaka iz ^{14}C laboratorija.

Najbolje je da se uzorke odmah nakon uzimanja pošalje na analizu. Ne postoji li za to mogućnost potrebno je uzorke prije pakovanja osušiti. Uzorak se ne smije konzervirati organskim kemikalijama, lakom, uljima ili smolama niti ispirati vodom. Uzorke treba odlagati, odnosno slati na analizu u potpuno novim polietilenskim vrećicama ili metalnim folijama. U vrećicu treba staviti naziv uzorka, ali papir, odnosno kartica ne smije se dodirivati uzorka. Vrećicu treba dobro zatvoriti.

Za svaki uzorak potrebno je detaljno ispuniti obrazac ^{14}C laboratorija koji sadrži sve podatke potrebne pri obradi uzorka te interpretaciji i publiciranju rezultata (npr. naziv uzorka, lokacija i slika nalazišta, sastav uzorka itd.).

Rezultat analize uzorka daje se uvijek s dva podatka, jedan se odnosi na starost prije sadašnjosti, a drugi podatak kazuje iz koje godine stare ili nove ere potječe uzorak. Kao sadašnjost uzima se 1950. godina.

Priprema uzorka i mjerenje dugotrajan je posao. Redosljed operacija obrade i mjerenja uzorka prikazan je na slijedećoj shemi:

Rezultat starosti javlja se naručiocu analize tek nakon drugog mjerenja.

Rezultati mjerenja arheoloških uzoraka

Z—111 Nin. Uzorak drvenog broda	910 ± 100 (1040 n. e.)
Z—124 Nin. Fragment grede, navodno s broda	802 ± 94 (1148 n. e.)
Z—129 Zaton kraj Nina. Dio drvene grede s broda	1125 ± 110 (825 n. e.)
Z—114 Budva. Drvo s broda.	95 ± 50 (1855 n. e.)
Z—115 Lepenski vir. Ostatak s grede kuće broj 54, neolitskog naselja.	6200 ± 210 (4250 s. e.)
Z—95 Sisak. Drvo rimske utvrde	1850 ± 150 (100 n. e.)
Z—96 Sisak. Drvo rimske utvrde.	1590 ± 200 (360 n. e.)
Z—132 Varaždinske toplice. Fragmenti drva s područja drvenoga ranocarskoga naselja Aquae Iasae.	1900 ± 150 (50 n. e.)
Z—146 Ščitarjevo. Žito s područja rimskog vojnog logora i municipija.	1980 ± 100 (30 s. e.)
Z—164 Kupa-Karlovac. Komad drveta monoksilnog čamca.	281 ± 67 (1669 n. e.)
Z—174 Bezdanjača. Drvene luči.	3351 ± 77 (1401 s. e.)

Z—204	Osor. Komad drveta iz mora	95 \pm 79 (1855 n. e.)
Z—221	Punta sv. Ivana. Komad drvenog brodskog rebra.	2106 \pm 69 (156 s. e.)
Z—223	Bribir. Drvena daska mrtvačkog sanduka.	1021 \pm 65 (929 n. e.)
Z—224	Vučedol. Komad drveta monoksilnog čamca.	237 \pm 63 (1713 n. e.)
Z—217	Prozor. Komad pougljenjene drvene daske iz groba.	2386 \pm 58 (436 n. e.)
Z—191	Bezdanjača. Jezgra sige (stalagmit) izrasle na keramičkoj posudi groba 21.	2229 \pm 75 (279 s. e.)
Z—220	Bezdanjača. Drvena konstrukcija kraj ognjišta bloka 1.	2867 \pm 75 (917 s. e.)
Z—178	Sv. Donat. Zadar. Dio drvene grede iz poda crkvene galerije. Podatak se odnosi na godinu obaranja drveta iz kojega je načinjena greda.	1302 \pm 67 (648 n. e.)
Z—205	Stobi. Nagorjela greda iz biskupske bazilike.	1619 \pm 66 (331 n. e.)
Z—233	Staro Selo — Smed. Palanka. Pougljenjeno žito.	6152 \pm 90 (4202 s. e.)
Z—234	Varaždinske toplice. Fragment kladenca.	283 \pm 60 (1667 n. e.)

LITERATURA:

1. Molak, B. Diplomski rad PMF Zagreb, 1967.
2. Obelić, B. Diplomski rad PMF Zagreb, 1970.
3. Breyer, B. Magistarski rad, Elektrotehn. fakulteta Zagreb 1967.
4. Planinić, J. Magistarski rad, Farmaceutsko-biokemijski fakultet, 1971, Zagreb.
5. Obelić, B. Magistarski rad u toku.
6. Šliepčević, A. Disertacija, Sveučilište u Zagrebu 1965.
7. Breyer, B., Disertacija, Sveučilište u Zagrebu 1971.
8. Srdoč, D., Šliepčević, A., Breyer, B. Rad, JAZU, knjiga XII, Vol. 349, str. 109, 1971.
9. Srdoč, D., Šliepčević, A., Breyer, B. Radiocarbon, Vol. 13, p. 135, 1971.
10. Šliepčević, A. Šumarski list 9/10, str. 309, 1971.
11. Šliepčević, A. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, godina XX, broj 2, str. 16, 1971.
12. Šliepčević, A., Planinić, J. 6 kongres speleologov Jugoslavije, Sežana—Lipica. 10—15. X 1972.

REVUE DES ARCHÉOLOGUES

Matijalevo Kanina près de Logatec, Slovénie. — Les fouilles dirigées par F. Ozole ont permis de voir une paléolithique à deux niveaux appartenant au Moustérien et au Gravettien.

Matijeva Golja dans l'île de Brač, Croatie. — R. Čadež a écrit un rapport sur les recherches nouvelles entreprises par le Musée national de Zagreb. Après le déplacement des murailles de la grotte, il a été possible de poursuivre les fouilles de stratification archéologique par means des effondrements — empoussières — etc.

Région de Sveta Ana, Sites archéologiques de l'époque de Néanderthal

Des fouilles de sauvages et de chasseurs ont été entreprises par A. Vrank' sur plusieurs sites préhistoriques dans la région de Novska, aux environs de Zagreb. Les recherches en cours ont fourni les données relatives sur un site de Neanderthal qu'on croit.

Makovačka Gora à Belgrade, sites archéologiques de l'époque néolithique et de l'époque de Néanderthal. — Les fouilles dirigées par le Musée national de Belgrade ont permis de voir les restes de l'époque néolithique et de l'époque de Néanderthal. Les fouilles ont été dirigées par le Musée national de Belgrade.

**CHRONIQUE
DES FOUILLES
ARCHÉOLOGIQUES
EN YOUGOSLAVIE 1972.**
Rédacteur: M. Garašanin

Les fouilles de l'époque néolithique et de l'époque de Néanderthal ont été dirigées par le Musée national de Belgrade.

2-221	Chrom. ...	1000
2-222	Chrom. ...	1000
2-223	Chrom. ...	1000
2-224	Chrom. ...	1000
2-225	Chrom. ...	1000
2-226	Chrom. ...	1000
2-227	Chrom. ...	1000
2-228	Chrom. ...	1000
2-229	Chrom. ...	1000
2-230	Chrom. ...	1000
2-231	Chrom. ...	1000
2-232	Chrom. ...	1000
2-233	Chrom. ...	1000
2-234	Chrom. ...	1000
2-235	Chrom. ...	1000
2-236	Chrom. ...	1000
2-237	Chrom. ...	1000
2-238	Chrom. ...	1000
2-239	Chrom. ...	1000
2-240	Chrom. ...	1000

1871
 1872
 1873
 1874
 1875
 1876
 1877
 1878
 1879
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900

FOUILLES PRÉHISTORIQUES

Matjaževe Kamne près de Logatec, Slovénie. — Les familles dirigées par F. Osole ont porté sur un site paléolithique à deux horizons appartenant au Moustérien et au Gravettien.

Markova Spilja dans l'île de Hvar, Croatie. — B. Čečuk a soumis un rapport sur les recherches nouvelles entreprises par G. Novak sur le site en question. Après le délayement des parties fouillées de la grotte, il a été possible de poursuivre les couches du néolithique ancien, appartenant aux phases des céramiques dites «impresso» et «cardium».

Région de Svetozarevo. Sites néolithiques de l'époque de Starčevo

Des fouilles de sondage et de sauvetage ont été entreprises par S. Vetnić, sur plusieurs sites du néolithique ancien dans la zone la Morava, aux environs de Čuprija. Les recherches en question ont fourni les données suivantes sur les sites du néolithique ancien :

Bukovačka česma à Bukovče, près de Svetozarevo, Serbie. — Site à deux niveaux d'habitations (fonds de cabane), appartenant au groupe de Starčevo. L'élément le plus caractéristique est le manque de céramique monochrome (exception faite de 2 fragments) et de céramique peinte. La céramique grossière du groupe de Starčevo est représentée avec différents types d'ornementation, exception faite de la barbotine dite organisée.

Velika reka — Topola à Deonica, près de Svetozarevo, Serbie. — Site à horizon unique, caractérisé par l'existence de la céramique grossière de types différents. L'ornementation à barbotine grossière reste rare.

Tranjina Bara à Crnče, près de Svetozarevo. — Habitat pauvre du groupe de Starčevo, caractérisé par la céramique grossière et le manque de céramique à barbotine.

Trnati Laz à Lukar, près de Svetozarevo. Site du groupe de Starčevo grandement endommagé.

Slatina à Paraćin — Motel. — Les fouilles de sauvetage entreprises par S. Vetnić, ont porté sur la périphérie d'un site étudié déjà par M. Miletić en 1962, au cours des recherches entreprises sur la trace de l'Auto-route Beograd — Niš. Les couches du groupe de Starčevo sont séparées ici de celles du groupe de Vinča par une couche stérile. Les matériaux découverts ne peuvent suffire à une classification chronologique plus précise du groupe de Starčevo.

Gomolava à Hrtkovci, près de Ruma, Voïvodine. — B. Brukner a soumis un rapport sur la continuation des fouilles stratigraphiques de ce site des plus importants de la Pannonie du Sud. Les dernières recherches stratigraphiques ont fourni les données suivantes, rattachées aux observations stratigraphiques:

Couches de la période de La Tène, jusqu'à l'époque de la domination romaine, se répartissant en trois phases;

Sépulture de forme circulaire à 4 niveaux et squelettes accroupis, appartenant aux VIII — VI siècles av. n. è.

Couches allant de l'Age du bronze (Reinecke A2-B), à l'époque de Hallstatt A-B (éléments des groupes de Vattina — Omoljica et de Belegiš I-II);

Deux horizons à habitations appartenant au groupe de Kostolac.

Fosses du groupe de Vučedol (déterminées et distinguées pour la première fois);

Restes du groupe de Baden à habitations en construction légères.

C'est, selon Brukner, pour la première fois que les restes du groupe de Vinča ont été constatés sur une surface plus large. Ils appartiennent à la période de Vinča — Pločnik.

L'horizon le plus ancien connu jusqu'ici serait représenté par des couches dont les débuts se placent dans la phase de Vinča — Tordos (Vinča B-2).

Maharski prekop près d'Ig (Laibacher Moor). — Slovénie. — Des fouilles ont été entreprises sous la direction de T. Brengant, dans le but d'étudier dans son ensemble un site du type des palafittes.

Pradišelski Rt en Istrie, Croatie. — Les fouilles entreprises par B. Bačić, ont été menées sur un site d'habitation se trouvant au bord de la mer et appartenant à la période néolithique. On a découvert entre autres des traces de fours et de murs, ainsi que, auprès de la mer, une dépression naturelle (6,5x3 m.) ayant probablement servi d'habitation.

Kalakača à Beška en Srem, Voïvodine. — P. Medović a continué les fouilles déjà amorcées sur le site en question. Sur une surface d'environ 1000 m², il a été possible de distinguer, selon l'auteur des recherches, 26 fond de cabane appartenant à la phase récente de l'Age du fer ancien.

Brzi Brod — Mediana, près de Niš, Serbie. — Les fouilles ont été reprises cette année sous la direction de M. Garašanin. Une superficie de 400—500 m² a pu être étudiée cette fois. Les résultats acquis ne font que confirmer ceux des recherches antérieures. Il a été possible de distinguer trois horizons, dont le premier se rattache encore à dans sa chronologie, à l'étape finale de Vattina en Banat. Le dernier horizon comporte des importations du groupe de Pšeničevo en Thrace. On a donc pu délimiter trois phases du groupe de Mediana, dont la phase III comporte tous les éléments typiques et déjà connus de la phase II, avec toutefois des importations assez fréquentes de Pšeničevo. Ceci permet d'établir des synchronismes plus étroits entre les différents groupes de civilisation balcanique se rattachant à l'époque de la migration égéenne.

Pod près de Bugojno, Bosnie-Herzégovine. B. Čović, a poursuivi les fouilles systématiques du site fortifié («Gradina») de Pod. Au cours de la dernière campagne il a été possible de terminer les recherches des horizons VII (VIe siècle av. n. è.) et VIII (fon du VIe siècle av. n. è.). Les fouilles ont confirmé l'existence, à cette époque, d'une place centrale et de rues entre les différentes habitations. Celles-ci comportent des dimensions de 10x6.50 m. à 14x7 m. avec, en règle, deux pièces, des banquettes le long des murs et des fours.

Ošanić près de Stolac en Herzégovine. Bosnie-Herzégovine.

— Z. Marić a continué les fouilles de ce site des plus importants, rattaché probablement aux Daorses. Outre les recherches sur le mur cyclopéen et le grand tumulus, on a également continué à rassembler les matériaux dispersés sur la pente. C'est-là que l'on trouva des monnaies de Dyrrachium et du roi Ballaios, ainsi que des aiguilles de type oméga, un fragment de fibule de type Latène ancien etc.

Pridvor, Kortina Slovénie. — L. Strenar — Šribar a repris les fouilles de sondage de ce site appartenant au type des fortifications préhistoriques. On a également fait des découvertes d'époque romaine et du Haut Moyen-Age.

Babinjak à Donja Kravarica en Dragačevo. — Serbie. M. Ikodinović a entrepris les fouilles de 3 tumuli. Le tumulus 1 contenait une construction en forme de caisse en pierres et dans la partie. Est des traces d'ocre et une tombe d'enfant. Dans le tumulus 2 on découvrit les restes d'un bûcher et deux squelettes. Enfin le tumulus 3, d'époque plus récente, a fourni 3 urnes de l'Age du bronze C.

Most na Soči, Sveta Lucija. Slovénie. — J. Svoštak a continué ici les fouilles de contrôle de la nécropole. On a découvert 7 tombes à incinération dont trois à urnes. D'après leur inventaire (fibule du type Certosa, serpegianti etc.) les tombes 3 et 5 appartiennent à la phase IIa-b de Sveta Lucija (Vme siècle).

Osor v. Fouilles d'époque antique

Ajdovski Gradec, v. Moyen-Age

Brestovo v. Moyen-Age

FOUILLES d'EPOQUE ANTIQUE

Osor entre Cres et Lošinj, Dalmatie. Croatie. — Les recherches menées antérieurement par A. Mohorovičić ont été continuées sous la direction de A. Faber. Il s'agit de l'antique Ap-sorus. Le rempart Sud construit de grands blocs quadratiques appartient peut-être à une phase préromaine. Le rempart Est contient d'autre part deux phases de la même époque. Quant au rempart Ouest il est semblable à celui du Sud. On a également découvert les remparts de Basse époque romaine ainsi que deux nécropoles de la même période. Le canal entre les îles de Cres et de Lošinj avait été creusé dès la période romaine.

Salona, Solin près de Split. Croatie. — Les fouilles ont été continuées par le Musée d'archéologie de Split et la Rutgers University de New Brunswick (New Jersey).

Dans cette dernière campagne de fouilles Z. Rapanić et N. Cambi ont étudié le complexe d'architecture civile Ilinac. On a terminé la fouilles du complexe d'habitations A-C avec les rues et les canaux, ainsi que la partie au Sud de la rue (désignée auparavant par D). Il s'agit ici d'un bâtiment à trois pièces et probablement à étage. Les constructions découvertes le long de la rue sont probablement des tabernae. Elles ont été constatées également dans la zone Ouest. Les constructions datent du IIIe siècle.

La zone du rempart au Nord de la Porta Caesarea a été fouillée par A. Rendić — Miočević. On a étudié ici le système d'alimentation en eau. C'est de là que, d'un réservoir, l'eau été distribuée aux différentes parties de la ville. Les ouvertures semi-circulaires qui plus tard furent murées et se trouvent sur le rempart Nord représentent peut-être d'anciennes portes.

A Otok, au dessous de l'église actuelle, on découvrit les restes d'un mur romain. C'est là que se trouve également des tombes du Xe siècle ainsi que des tombes plus récentes.

Narona à Vid près de Metković. Croatie. — N. Cambi a continué les fouilles du rempart nord. On a constaté l'existence d'une tour à construction en grand blocs de pierre avec peu de mortier, semblant appartenir à une phase plus ancienne. Les fouilles ont porté également sur une basilique paléochrétienne à abside semicirculaire et, selon toute vraisemblance à trois nefs.

Aquae Iassae à Varaždinske Toplice. Croatie. — M. Gorenc soumet un rapport sur les travaux de conservation entrepris au cours de cette année sur le temple de Jupiter.

Singidunum à Beograd. Serbie. — Selon le rapport de M. Popović des traces de l'habitat civil avec des couches d'époque romaine et un canal ont été découvertes non loin du Kalemegdan près de l'ancien Lycée mathématique (Realka).

Dans la nécropole romaine, près de l'église Saint Marc on a découvert plusieurs nouvelles tombes romaines à construction en briques, de même qu'à l'angle des rues Miloša Velikog et Proleterskih brigada. V. aussi Moyen-Age.

Marin Do, Dumbovo près de Beočin, Voïvodine. — O. Brukner a dirigé des fouilles de sondages dans un speculum(?) romain. On a constaté l'existence de plusieurs batiments en opus incertum. Le mobilier comprend de la céramique de tradition La Tène, ainsi que de production italique du I siècle et de production provinciale du IIe — IVe siècle. Selon O. Brukner Dumbovo devrait s'identifier à Josista.

Hruštica, Slovénie. — Les fouilles de P. Petru ont porté sur une fortification des *Claustra Alpium Iulium*, datée depuis les époques d'Auguste et de Tibère jusqu'aux IIIe — IVe siècles.

Predloka pri Crnom Kalu près de Koper, Slovénie. — Des fouilles de sondage ont été entreprises par E. Boltin-Tome. On a découvert des restes de murailles antiques et une construction de culte de basse époque.

Sveto Grušovje pri Slovenskih Konjicah, Slovénie. — I. Curk-Mihel a entrepris des recherches dans le cadre de l'étude de l'ancienne voie romaine. On a découvert des restes de constructions romaines des deux côtés de l'ancienne trace, sur une étendue de 400x100 m. Les découvertes datent du IIIe — IVe siècles.

Pjaca à Vranovići près de Kotor, Crna Gora. — Les restes romains découverts à cet endroit appartiendrait, selon M. Parović - Pešikan, à une villa rustica romaine dont les dimensions comportent 12x19 m. On a découvert des traces de mosaïques du IIIe — IVe siècle, et, au-dessous de l'édifice, une tombe à incinération de la haute époque impériale. Des traces de l'ancienne voie romaine et des tombes de même époque étaient déjà connues dans cette région.

Vignja dans la presqu'île de Pelješac, Croatie. — Ž. Rapanić soumet un rapport sur l'étude d'une navis oneraria, qui ont fourni un inventaire important en céramique. Une partie du navire a également pu être mise à ces.

Ile de Vis, Vela Svitnja, Croatie. — Des restes semblables ont été étudié par N. Cambi. On a retiré jusqu'ici 166 amphores des IIIe — IIe siècles avant n. è., appartenant au type républicain I de F. Benoit.

Markovi Kuli près de Prilep, Macédoine. — Des sépultures romaines ont été fouillées ici par K. Kepeski. Les tombes en

pierres brutes sont orientées en direction Ouest-Est et Nord-Sud. On a également constaté l'existence de deux cistes empreintant respectivement la même orientation et des tombes à construction en pierres. L'inventaire de la tombe no. 1 comportait entre autres objets une fibule du type Curug, et la tombe no. 6 une monnaie de Philippe II. La nécropole est datée par Kepeski des IVme — IIIme siècles avant n. è.

Gradište à Debrešte près de Prilep. Macédonie. — T. Koletyn a dirigé des fouilles dans une nécropole antique en mettant à jour quinze tombes (no. 6—20). Les tombes no. 6—17 sont représentées par des cistes orientées en direction Ouest-Est. Les tombes no. 18—19 ne comportaient aucune construction. Elles étaient marquées respectivement par trois et quatre pierres. La tombe no. 11 avait été édifiée en briques (*tegulae*) et celle no. 16 en briques et en dalles de pierre. Les tombes no. 11, 15, 16, 17 et 19 sont datées du IVme siècle avant n. è. Les no. 7, 8, 9, 20 appartiennent à l'époque hellénistique. Dans les tombes no. 15 et 17 on a découvert des monnaies de Constantin II.

Pula, Rue Koparska. Croatie. — Š. Mlakar a mis à jour 17 tombes romaines. Il s'agit d'une édicule endommagée, de 6 urnes en pierre d'une tombe à urne ainsi que de deux types de tombes à incinération sans urne (à fosse en forme d'entonnoir). Six urnes ont été détruites. On a découvert aussi une inscription portant le nom des affranchis. CL. Philippus et Iulia Melissa. Mlakar a également constaté l'existence de deux édifices romains. La crémation a été effectuée en dehors des tombes, les restes calcinés une fois refroidis ont été transportés dans les fosses ultérieurement. Les découvertes se placent selon l'auteur des fouilles aux Ier — IIme siècles.

Brest à Beška en Srem. Voïvodine. — Marjanska a continué ses fouilles dans la nécropole de Beška. Elle a découvert 12 tombes à squelette, quatre tombes à incinération et un four. L'orientation des tombes à squelette est d'Est à Ouest, dans deux des tombes à incinération les parois de la fosse comportaient des traces de feu.

Gola près de Koprivnica. Croatie. — Les fouilles des tumuli romains ont été reprises par S. Kolar Suša. Le tumulus II recouvrait des surfaces de terre brûlée en forme oblongue ou

ovale, ainsi qu'une fosse contenant des fragments céramiques, des restes de charbon et du torchi. La céramique appartient à la haute époque impériale. Selon l'auteur des fouilles il s'agirait d'une ustrina.

Treštanovačka Gradina à Tekić. Croatie. — Les fouilles de D. Cokar ont porté sur une nécropole de basse époque. Les tombes à squelette étaient orientées en direction Ouest-Est. Il s'agit de 11 tombes féminines, 4 tombes masculines et 3 tombes d'enfants. Les types représentés sont la sépulture à fosse, parfois à cercueil, la tombe à construction en briques à deux versants, la construction en briques et en pierres. Le mobilier se compose de restes céramiques, de parures et de verrerie. La tombe no. 7 a fourni une monnaie de Valens.

Crkvina à Žitomislići près de Mostar. Bosnie - Herzégovine. — T. Anđelić a continué les fouilles de la basilique double de basse époque romaine.

Stobreč près de Split. Ancienne église de Saint Lovre. Croatie. — Les fouilles entreprises à cette endroit ont porté sur un édifice d'époque romaine dont l'interprétation reste incertaine, ainsi que sur une basilique à trois nefs et à abside appartenant aux Vme — VIme siècles. C'est ici que fut édifié plus tard un couvent de bénédictins (Xme — XIme siècles). Aux XVIIme — XVIIIme siècles l'édifice fut remanié et a de nouveau servi d'église.

Rifnik. Slovénie. — Les fouilles de L. Bolta dans un site d'époque romaine ont porté cette année sur deux basiliques de basse époque.

Sveta Gora na Bizeljsko. v. Moyen-Age.

Otok à Solin. v. Moyen-Age.

Forteresse de Beograd. v. Moyen-Age.

Ajdovski Gradec. v. Moyen-Age.

MOYEN — AGE

Sveta Gora na Bizeljsko. Slovénie. — Les fouilles entreprises par près de la chapelle de Saint Jurje ont mis à jour 11 tombes des IXme — Xme siècles. Elles ont également porté sur le mur d'enceinte autour des églises situées au sommet

de la colline. Il existe aussi des tombes des Vme — Vime siècles. On a également découvert de la céramique romaine provinciale.

Ajdovski Gradec pri Sevnici. Slovénie. — Les fouilles dirigées par P. Petru en collaboration avec l'Institut für Vor — und Frühgeschichte de Munich ont porté sur deux basiliques paléochrétiennes. Il existe également des restes d'époque de Hallstatt et de la période romaine.

Batuje v Vipavski Dolini. Slovénie. — I. Svošljak a repris la fouille d'une nécropole du Haut Moyen-Age. On a découvert cette année 17 tombes à orientation Ouest-Est (à l'exception de deux tombes orientées Nord-Sud). L'inventaire se rattache au groupe de Köttlach.

Otok à Solin-Salona. Croatie. — D. Jelovina et Z. Rapanić ont dirigé les fouilles sur ce site où fut découvert le sarcophage de la reine Hellène. Il s'agit d'une fouille de révision qui permet d'identifier des murs antiques et une nécropole médiévale. Il a également été possible de faire certaines observations permettant la reconstruction des édifices découverts à cet endroit.

Eglise de Saint Nikola à Kuršumlija. Serbie. — Les fouilles ont été reprises au cours de cette année sous la direction de M. Ljubinković. Elles ont porté sur la zone entre le pyrgé et le palais.

Eglise de Saint Démètre à Varoš près de Prilep. Macédoine. — Les fouilles de B. Babić ont été entreprises dans l'agglomération du XIme — XIIme siècle, avec des habitations à murs en poutres ou en pierres, comportant des foyers. Les monnaies découvertes appartiennent à Jean et Manuel Comnène. On a également constaté les restes d'une église du XIIme siècle et des tombes plus récentes pour la plupart.

Brestovo près de Dobo. Bosnie-Herzégovine. — Les sondages entrepris par P. Vučković ont permis de constater l'existence d'une fortification médiévale, construite sur l'emplacement d'un site illyrien.

Château-fort de Dabar pres de Modriča. Bosnie-Herzégovine. — I. Bojanovski a dirigé les fouilles du château-fort édifié en 1387. Dans la cour ou château-fort on a constaté l'existence de deux niveaux. Les fouilles ont porté sur la cour, les remparts et sur deux tours. Il existe de même des couches

de la période turque. Bojanovski a constaté l'existence de 5 phases différentes de l'existence du site.

Forteresse de Beograd. Serbie. — Les fouilles continuées au cours de cette année, ont porté sur plusieurs points importants de la forteresse médiévale.

M. Popović a poursuivi la trace du rempart Sud-Est de la ville haute, détruit en 1688. Les fouilles ont porté sur les tours II-V, ainsi que sur la porte sud. La tour V a été édiflée au XVme siècle, auquel appartiennent également les couches auprès du rempart. Celles-ci recouvrent les couches du XI — XIVme siècle, ainsi que des couches mixtes et plus anciennes.

Dans la partie ouest de la ville basse G. Marjanović — Vujović a poursuivi ses fouilles dans l'habitat slave. La fouille des habitations 2/71 et 3/71 a été terminée et il a été possible de d'étudier encore une habitation de la même époque.

Dans la même zone on a poursuivi les recherches sur le rempart au bord du fleuve et l'on a découvert une partie de la Sava kapija (porte sur la Sava). On a également déblayé une partie des remparts défendant le port, avec une tour carrée. Les matériaux provenant du remblai auprès de la tour appartiennent aux XIme — XVIIme siècles.

Les fouilles ont également porté sur l'agglomération civile à l'intérieure des remparts. Celle-ci se trouvait d'abord, au Moyen-Age, sur la pente de la colline, pour se rapprocher du fleuve à l'époque turque. On a découvert des fosses appartenant au Moyen-Age (jusqu'au XVIme siècle). Il a été possible de repérer également la couche d'incendie de 1688.

D'autre part, M. Birtašević - Hadži Pešić a continué les recherches dans la citadelle intérieure de la villa haute en fouillant dans la zone des remparts intérieurs du château. On a constaté les restes d'une agglomération du Haut Moyen-Age ainsi que de la nécropole de même époque identifiée en 1949. Le rempart intérieur recouvre ici des fours appartenant au XIme siècle. Il a été reconstruit en trois étapes entre le XIIme et le XVIIIme siècle.

Les couches découvertes ici s'encadrent entre la période romaine et le XVIIme siècle, les plus riches sont toutefois celles du XIVme siècle, terminées par un incendie.

Pridvor, Kortina v. Période préhistorique
Salona-Solin, v. période antique.

PROSPECTIONS ARCHÉOLOGIQUES

Région de Slavonska Požega. Croatie. — Les recherches ont été entreprises par V. Vejvoda, I. Mirnik et D. Sokač. Des restes d'habitat néolithique et énéolithique ont été constatés à Jakšić. A Tekiici il existe des restes de fortification romaine(?) et à Gradac près de Pleternica des restes allant du néolithique au Moyen-Âge. On a également identifié 7 nouveaux tumuli à Kaptol.

Osjek et ses environs. Croatie. — Selon les données fournies par M. Bulat on a constaté des murs romains dans les rues Miljanovičeva et Vukovarska et on a repéré l'emplacement du pont romain.

De nouvelles découvertes d'époque de Hallstatt on été faites à Batina-Gradac.

Près de la tuilerie de Dalj on a découvert des restes romains et de l'époque de Hallstatt.

Des restes médiévaux ont été constatés à Erdut, ainsi qu'à Luč-»Henja«, avec des découvertes d'époque romaine.

Des recherches de prospection ont été entreprise sur la voie romaine près de Našice.

Une tombe romaine a été fouillée à Senjak près d'Osjek.

Voie romaine Cuccinum-Acumincum. Voivodine. — Selon les données fournies par P. Milošević, la trace de cette route coïncide avec la trace moderne entre Petrovaradin et Neštin. Des restes de fortification romaine ont été identifiés à Banoštor-»Pavliš«, ainsi que des restes médiévaux et romains sur la torrent Potoran. Pres de Stari Slankamen semble avoir existé une villa rustica.

Prospection dans la région de la Drina. Serbie de l'Ouest. — Une ample activité de prospection a été entreprise ici par V. Trbuhović et M. Vasiljević. Elle a été accompagnée en partie de fouilles de sondage. Nous ne mentionnerons ici que brièvement les données les plus importantes de ce travail systématique.

Staro Selo-Ribarica à Glušci agglomération fortifiée. Baden — Kostolac, Vučedol.

Lanište à Glušci. Fin de la civilisation de Vinča, Vučedol.

Garigovac à Badovinci. Tumuli de l'époque de Hallstatt.

Ratkovina — Lug à Dublje. Phase récente de Vinča.
Provo. Agglomération. Age du bronze C-Hallstatt B.
Crkvina à Desić. Sépulture du Moyen-Age.

Outre les sites en question où furent entrepris des sondages Trbuhović et Vasiljević mentionnent les sites suivants:

a. Région de Vladimirci:

Beli Breg à Beljin. Agglomération romaine, restes de l'Age du bronze.

Krnić, site romain (mentionné par F. Kanitz).

Vlasenica, site d'époque romaine.

Gradužine - Crkvine à Provo. Agglomération de l'étape Vinča — Pločnik.

Selište à Donji Čadalj. Restes allant du néolithique (Vinča — Pločnik) au Moyen-Age.

Kaona »Prosine«. Site romain.

Vladimirci. Tumuli.

Misija à Jalovik. Site romain.

Dragujevac »Madžarsko groblje«. Nécropole du Moyen-Age(?). Aujourd'hui détruite.

Presadi à Skupljen. Agglomération Vinča — Pločnik.

Kujavica à Skupljen. Site romain.

Kujavica. Agglomération, Moyen-Age.

Urvača à Trbušac. Site romain.

Rovine à Zvezd. Site néolithique.

Priseka à Zvezd. Site romain.

Grčka Bara à Mesarci. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.

Madžarsko groblje à Suvo Selo. Agglomération Vinča — Pločnik et d'époque romaine.

Sevarice à Jazovnik. Site romaine.

Lutke à Matijevac. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.

Pajčinović, sépulture romaine.

Madžarsko Groblje et Crkvine à Vukošić. Site romain.

Klenovac. Site romain.

Deonice à Lojanice. Site de la phase Vinča — Pločnik et d'époque romaine.

Kula-Kulina à Krnule. Fortification médiévale.

Stankovača à Krnule. Site romain.

b. Région de Bogatić.

Prokića Šanac à Dublje. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.

Lug à Dublje. Agglomération fortifiée de la phase Vinča — Pločnik.

Salašine I et II à Dublje. Sites de la phase Vinča — Pločnik.

Lizanovica et Krivi Šor à Dublje. Agglomérations de la phase Vinča — Pločnik.

Veselića Šuma à Dublje. Tumuli (aujourd'hui détruits).

Crkvine à Dublje. Moyen-Age, site romain.

Selište à Dublje. Agglomération et tombes du Moyen-Age.

Raskršće à Dublje. Moyen-Age.

Ambarine et Šanac u Livadama à Dublje. Agglomérations de la phase Vinča — Pločnik.

Šanac à Belotić. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik et site romain.

Asanovača à Belotić. Agglomération énéolithique et du Moyen-Age.

Letišće à Belotić. Moyen-Age.

Obrovčine à Belotić. Tumuli.

Šanac-Obrve à Belotić. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.

Ribare à Belotić. Agglomération du groupe de Starčevo.

Uzveće-Kovačev Breg à Boletić. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.

Kućište à Belotić. Site romain et de l'Age du bronze.

Bitva-Crkvina-Greda à Belotić. Site romain.

Anovača-Popovica à Belotić. Site romain.

Rajića Lug à Belotić. Site romain.

Janjici-Bogojevača à Belotić. Site néolithique et romain.

Kućište à Bogatić. Site romain.

Crkvine à Bogatić. Époque indéfinie et phase Vinča — Pločnik.

Muličevka à Bogatić. Moyen-Age.

Keca à Bogatić. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik (à un kilomètre au Sud site de la même époque).

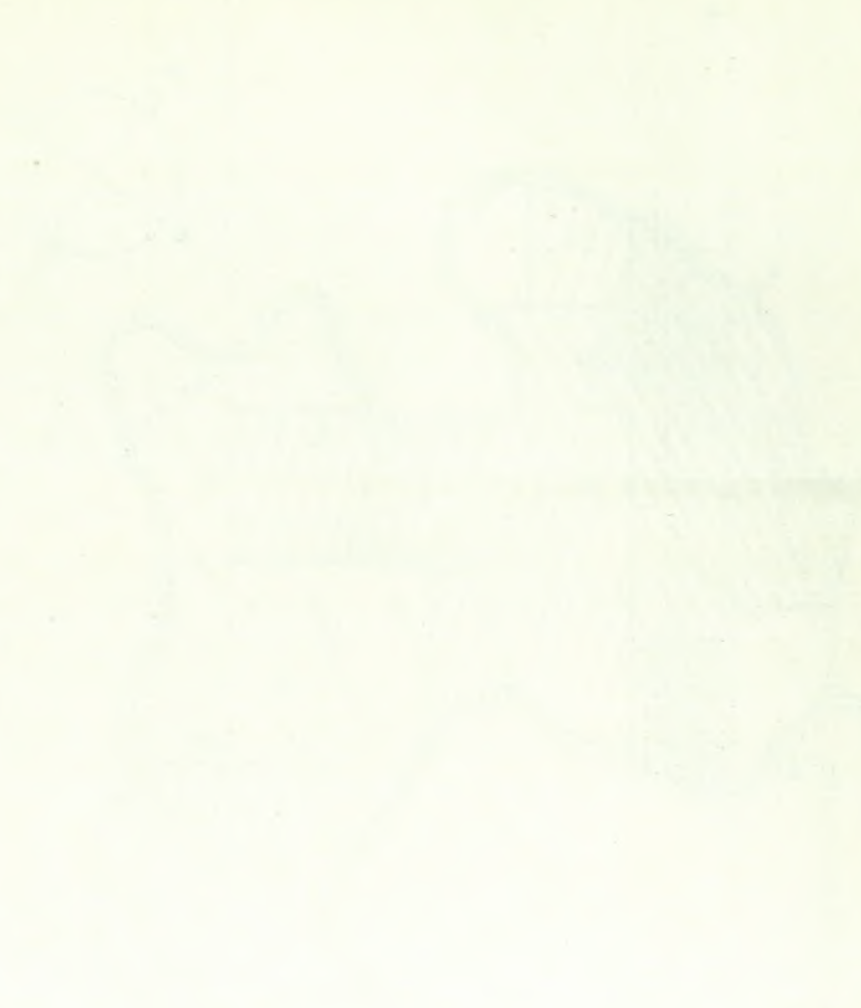
Paljevina à Bogatić. Tumuli.

Stamenića Brdo à Bogatić. Site romain.

Bair à Bogatić. Agglomération Baden-Kostolac.

- Bogatić-Zminjak (route). Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.
- Crkvine à Crna Bara. Briques romaines.
- Selište à Crna Bara. Moyen-Age(?).
- Milutinovića Beždan à Crna Bara. Site romain et du Moyen-Age.
- Ribnjača à Crna Bara. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.
- Rosića Šor à Badovinci. Villa rustica romaine.
- Batar I et II à Badovinci. Agglomérations de la phase Vinča — Pločnik.
- Brestine à Badovinci. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.
- Ceramidine à Badovinci. Site romain.
- Ratača à Klenje. Agglomération et tombes du Moyen-Age.
- Kuzmanovo Brdo à Klenje. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.
- Crkvina à Klenje. Moyen-Age(?).
- Staro Groblje à Klenje. Moyen-Age.
- Klenje-Rue Djenadića 106. Site romain.
- Bitva à Glušci. Agglomération de la phase Vinča—Pločnik.
- Rimsko Groblje à Glušci. Site néolithique et site du groupe Baden-Kostolac et du Moyen-Age.
- Drenje à Glušci. Agglomération et tombes du Moyen-Age.
- Dvor à Metković. Site romain.
- Banovo Polje-Crkvina à Metković. Site Baden-Kostolac et d'époque romaine.
- Batra à Metković. Site romain.
- Duge Njive à Metković. Site romain.
- Vagnjište à Glogovac. Moyen-Age.
- Očage-Brešće à Glogovac. Site romain.
- Kurjačka Vešala à Glogovac. Tombes médiévales.
- Salaš Crnobarski. Deux nécropoles médiévales.
- Šančine à Sovljak. Site de l'Age du bronze et du Moyen-Age.
- c. Région de Koceljeva.
- Grad à Batalage. Agglomération néolithique et de l'Age des métaux.
- Bresnica-Voće à Batalage. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.

- Gradojević. Site néolithique.
- Šabač Kamenica. Tumuli.
- Barač à Subotica. Agglomération néolithique.
- Paskane à Svileuva. Site romain.
- Rimska Čaršija à Družetić. Tour de guet et tombes d'époque indéfinie.
- d. Rédinon de Šabac.
- Lukića Šuma à Bogosavac. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.
- Obrovac I et II à Majur. Sites néolithiques fortifiés.
- Krsmanovača à Majur. Site néolithique.
- Tokić à Tabanović. Agglomération de l'Age du bronze et d'époque romaine.
- Borino Brdo à Tabanović. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.
- Obrova à Tabanović. Agglomération de la même époque.
- Sindjilat et Utoma à Drenovac. Sites romains.
- Grobljanski Potes à Tabanović. Agglomération de la phase Vinča — Pločnik.
- Kamenica à Mačvanski Pričinović. Site romain et tombes du Moyen-Age.
- Gačevo à Štitar. Site fortifié de la phase Vinča, Pločnik.
- Šanac à Gornja Vranjska. Site du même type.
- Vrbovac à Mala Vranjska. Agglomération Vinča — Pločnik et site romain.
- Tursko Groblje à Mala Vranjska. Site romain.
- Lipovica à Mala Vranjska. Site néolithique et romain.
- Tombe à vouite.
- Mala Vranjska (Propriété de Ratko Brkić). Site néolithique(?).
- Miloševačka reka à Lipolist. Agglomération du groupe de Starčevo.
- Džudžin Šanac à Lipolist. Site fortifié de la phase Vinča — Pločnik.
- Duvanište-Šančine à Lipolist. Site du même type.
- Maove. Site néolithique, tumuli, restes médiévaux.
- Kasimovača à Miokus. Dépôt de monnaies romaines (IV me siècle).

TABLE

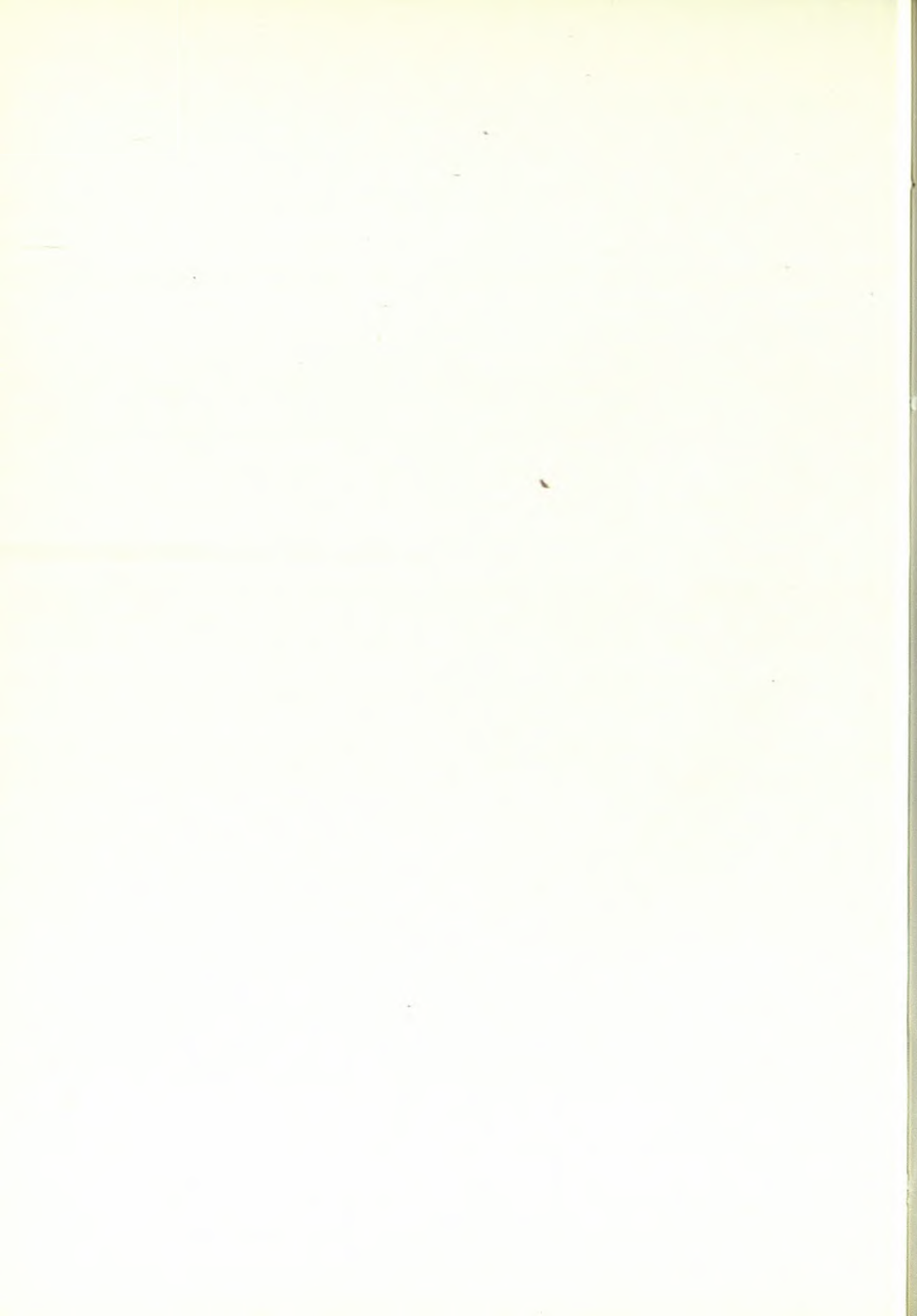
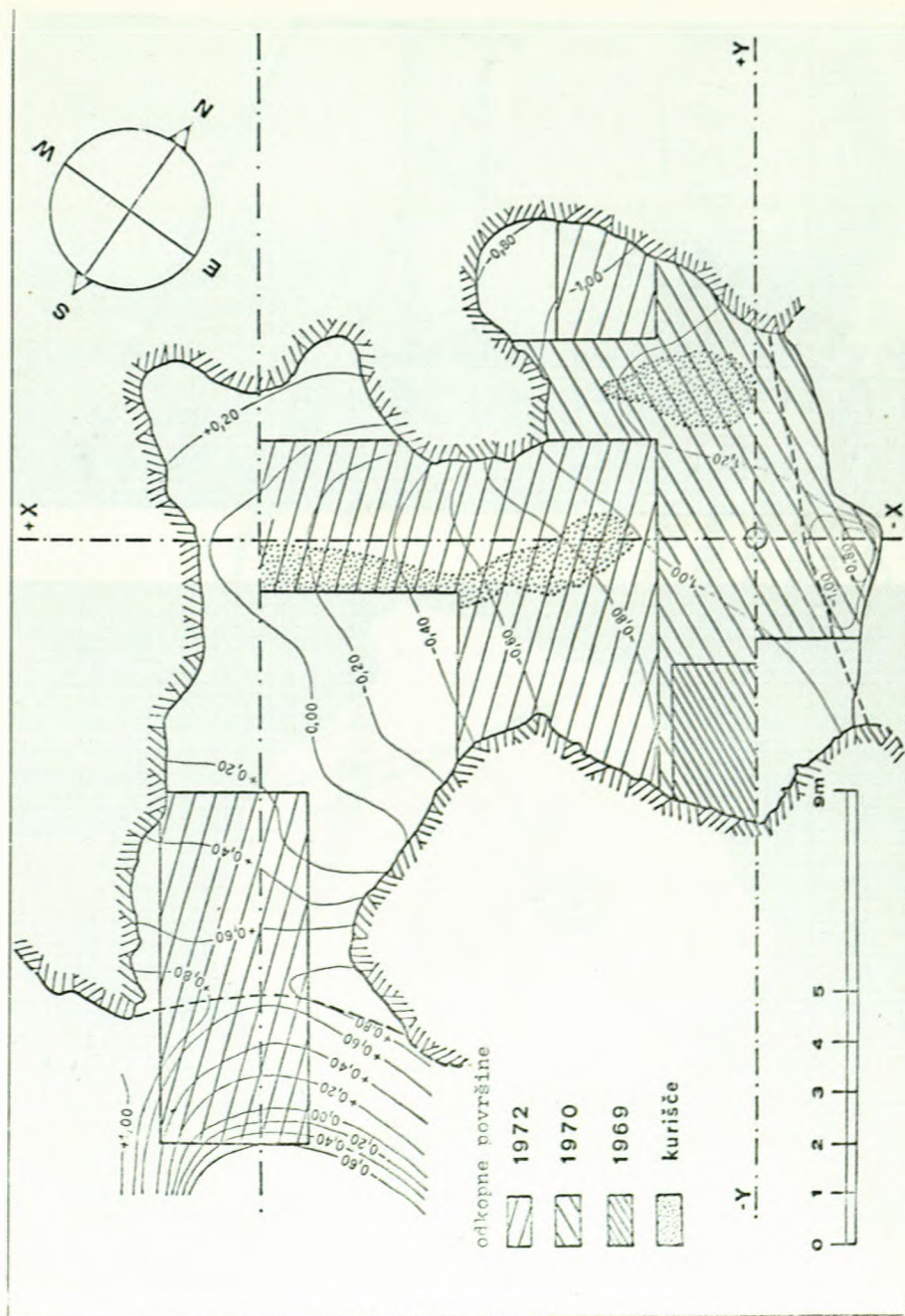
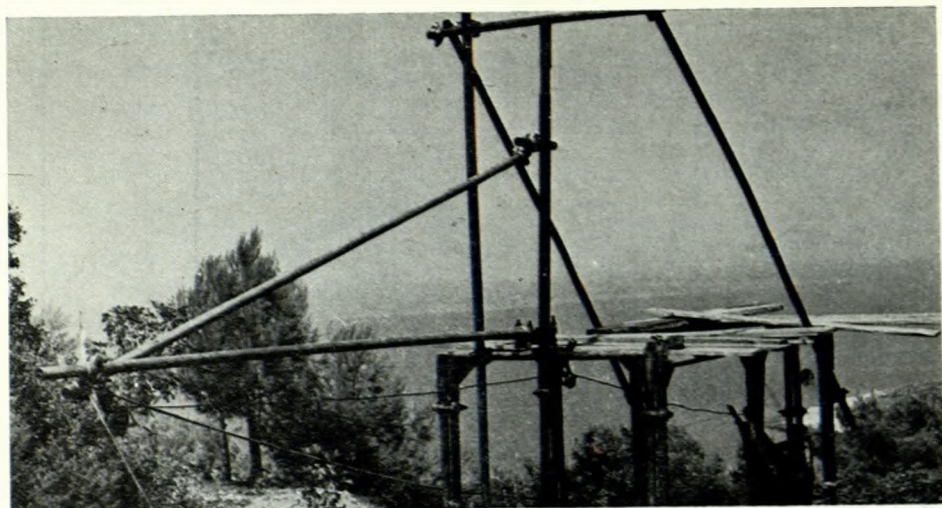

TABLA I

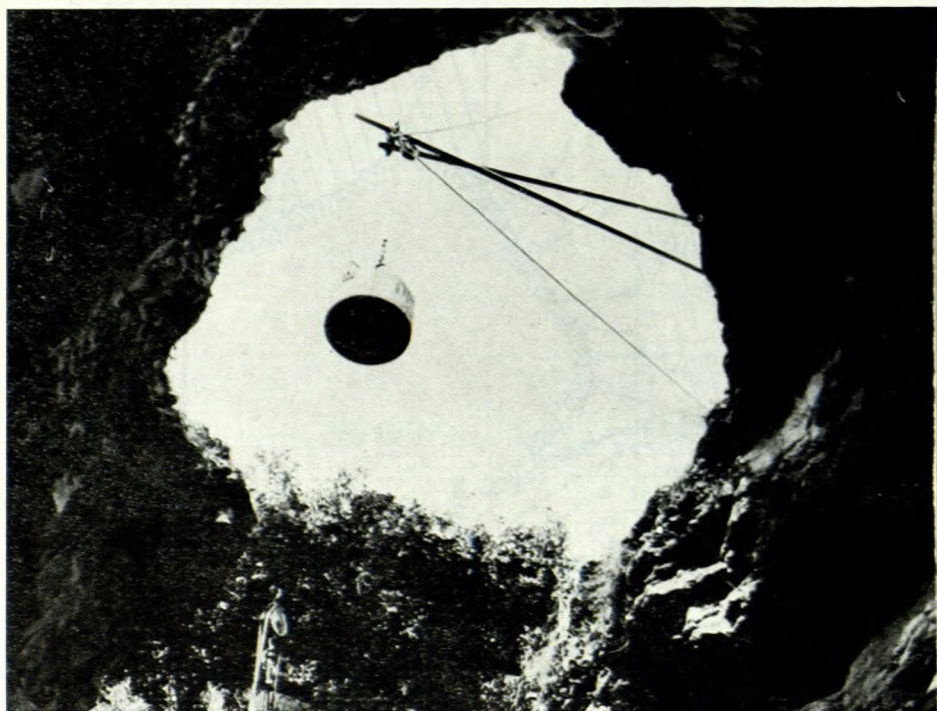

Plan lok. Matjaževe kamre

TABLA II

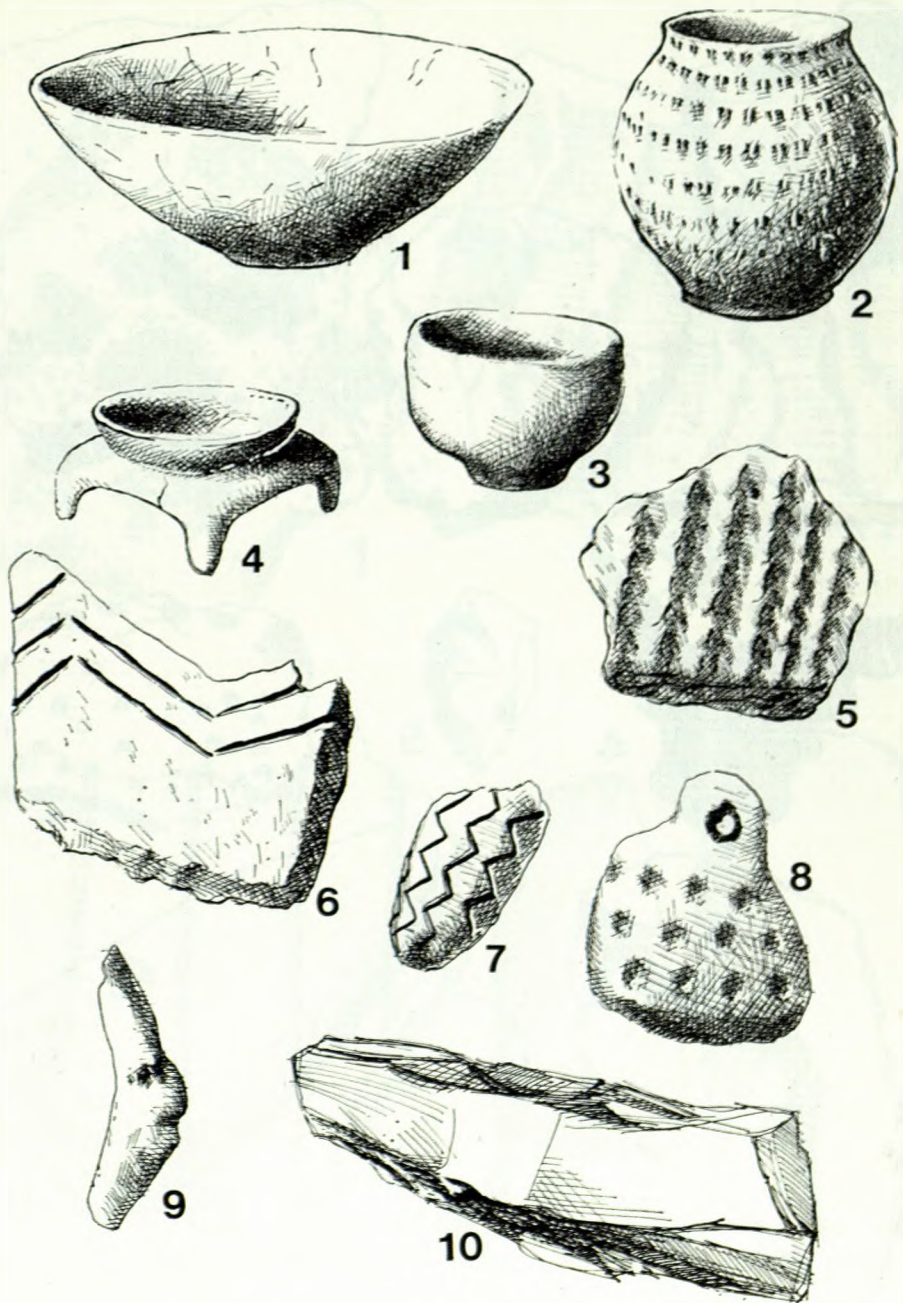

1

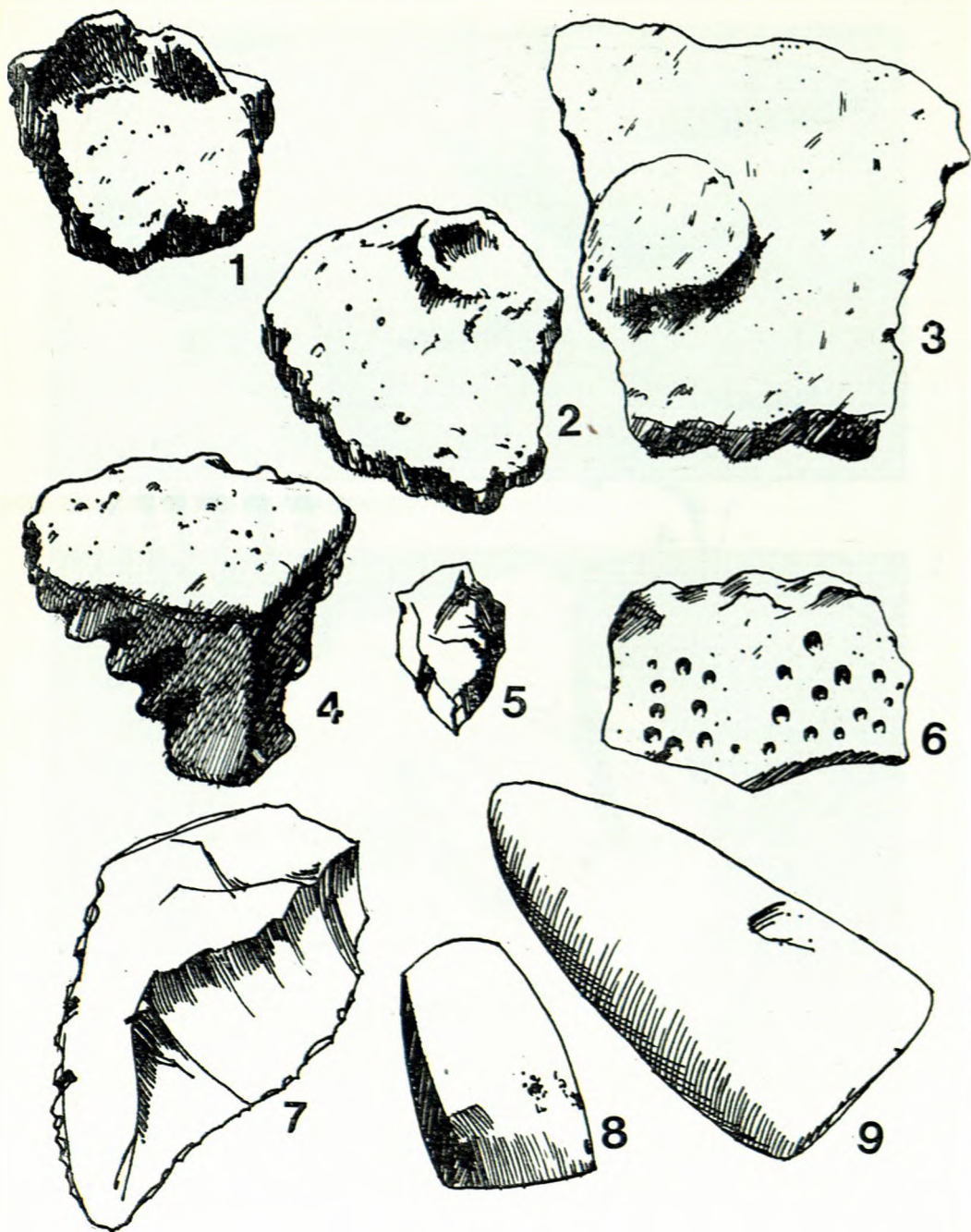
2

Sl. 1. Konstrukcija kojom je vađeno kamenje; sl. 2. Izvlačenje kamenog i ostalog materijala iz špilje

Materijal sa lok. Bukovačka česma — Bukovče

TABLA IV

Materijal sa lok. Velika Reka, Deonica

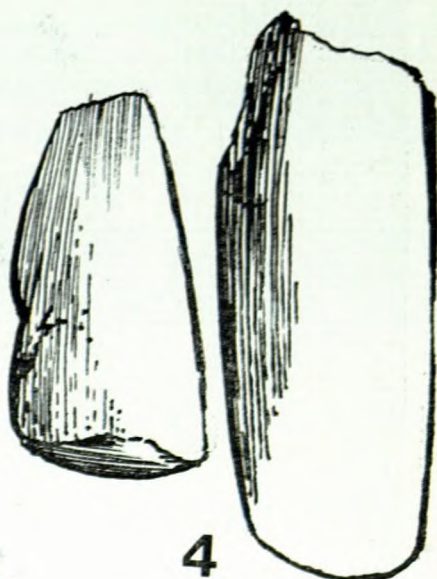
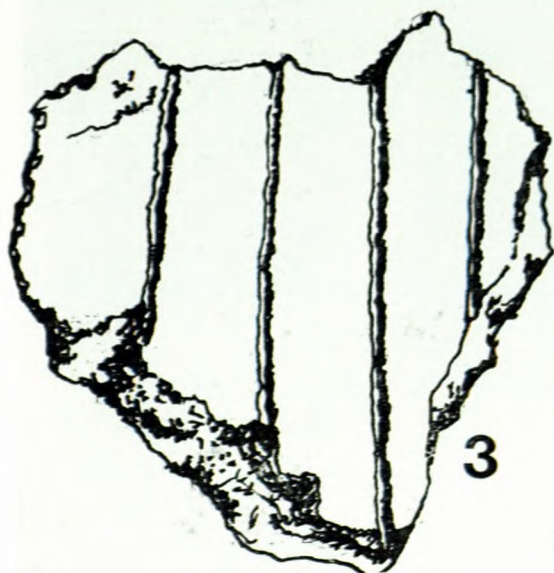
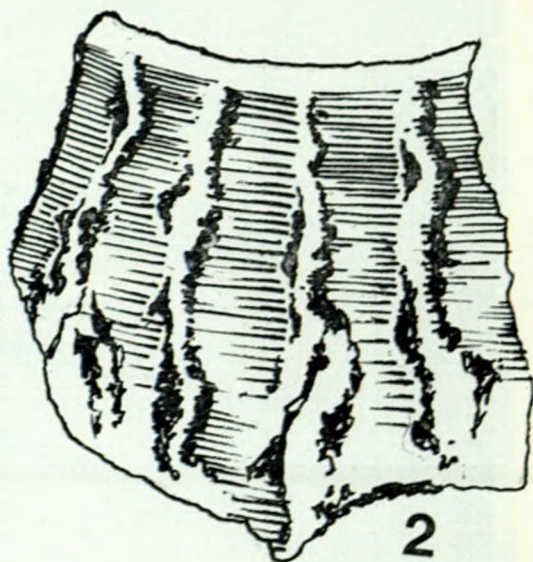
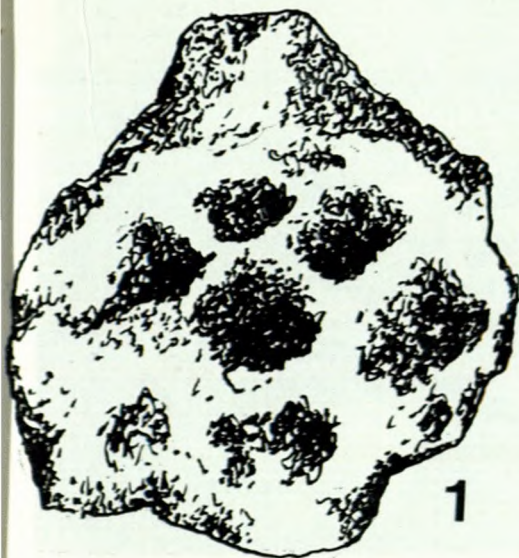
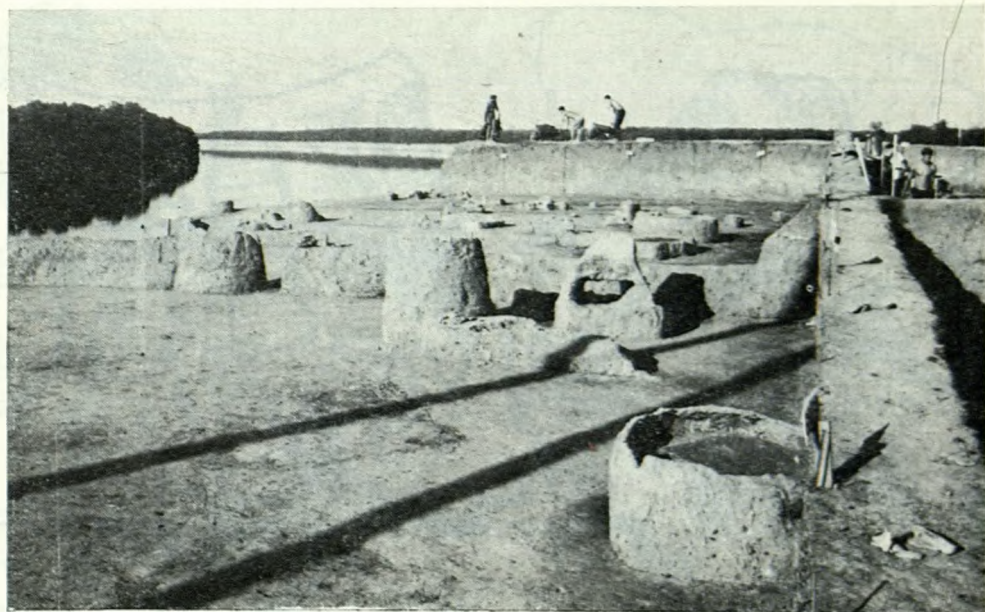
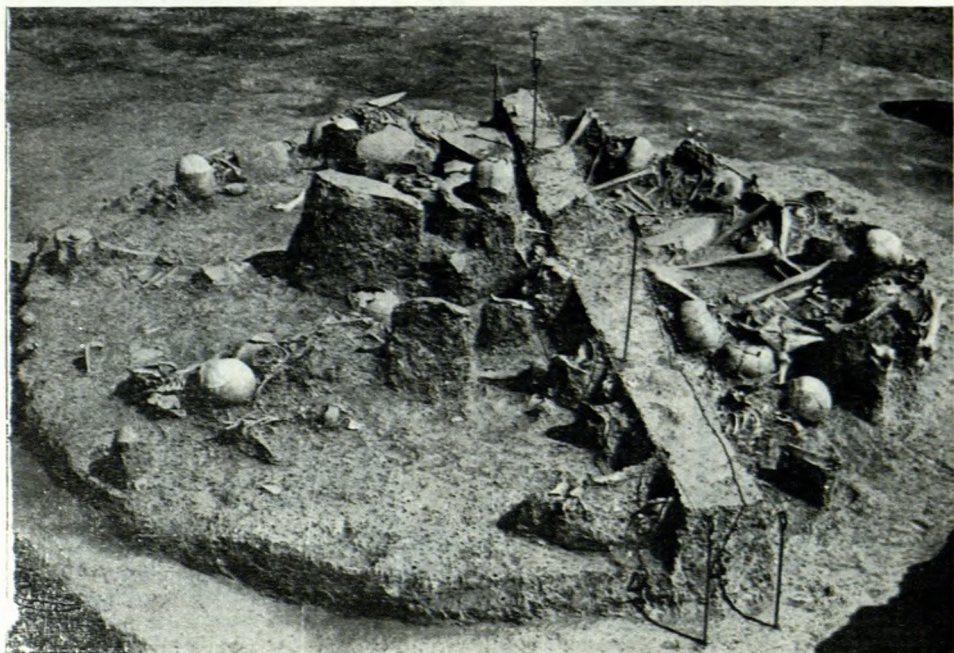

TABLA VI

1

2

Gomolava, Hrtkovci — sl. 1. Latenski stambeni horizont; sl. 2. »Masovna grobnica«, halštatski horizont

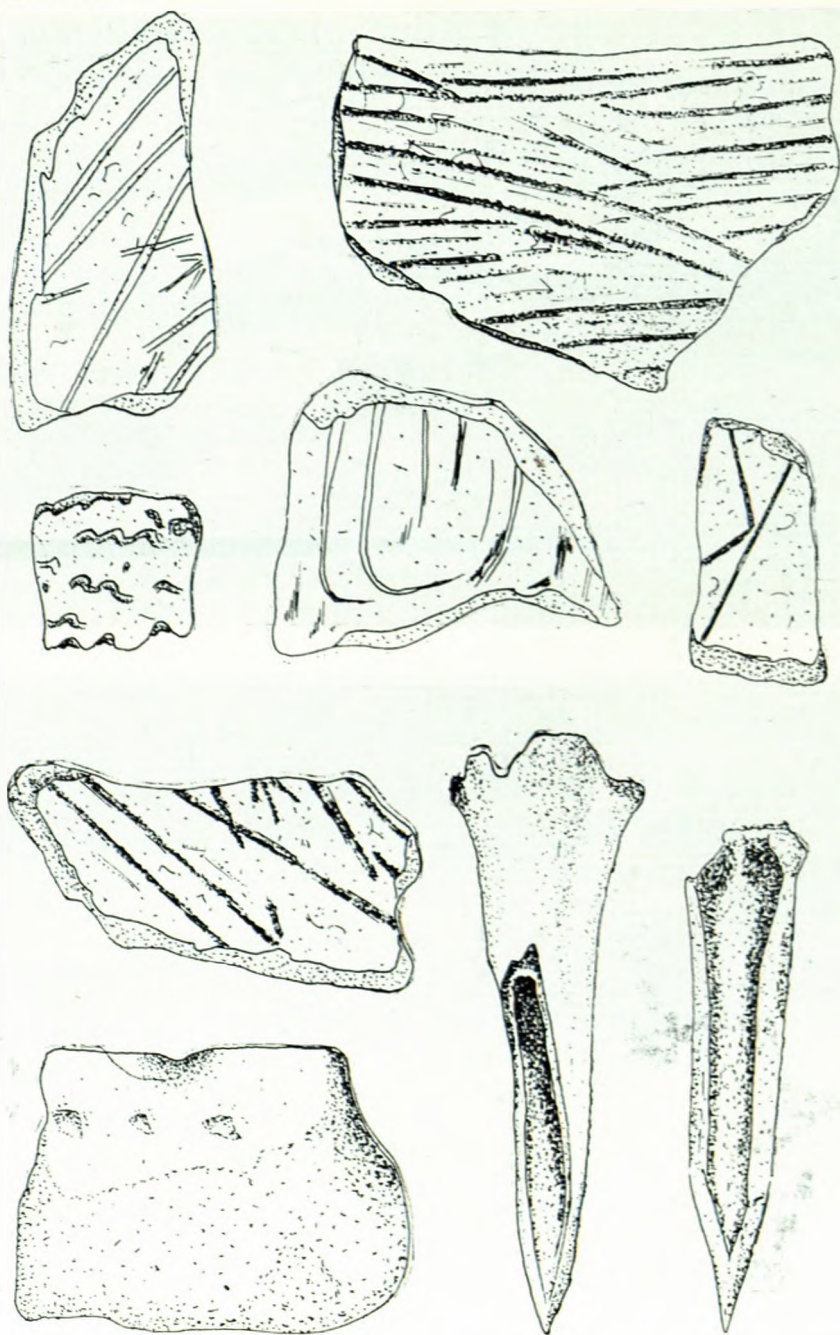
3

4

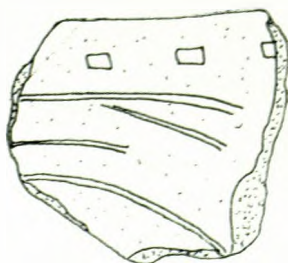
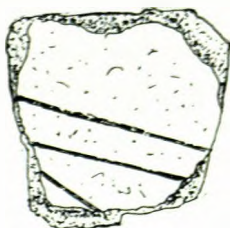
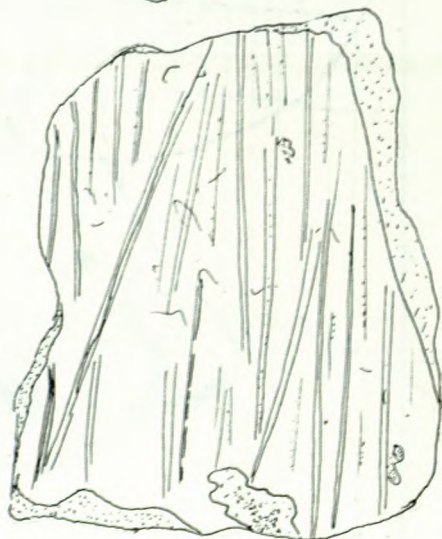
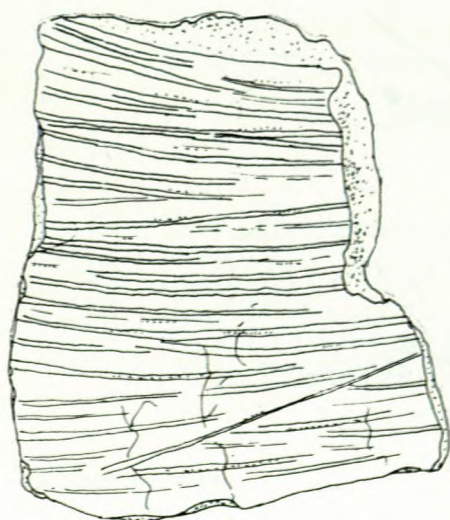
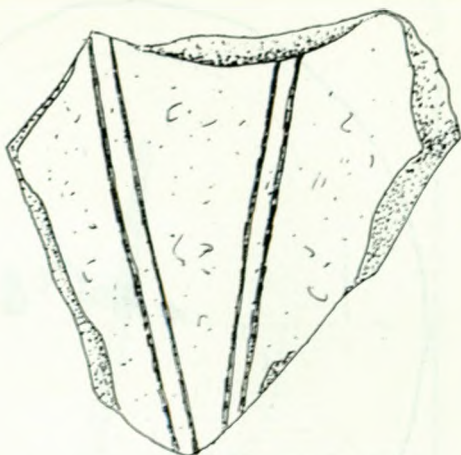
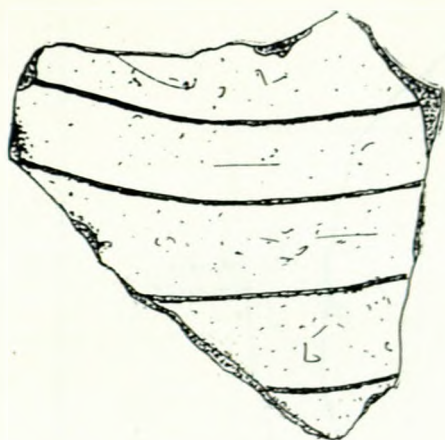
Gomolava, Hrtkovci, sl. 3. Halštatski horizont; sl. 4. Ruševine kuće 3, vinčanski horizont

TABLA VIII

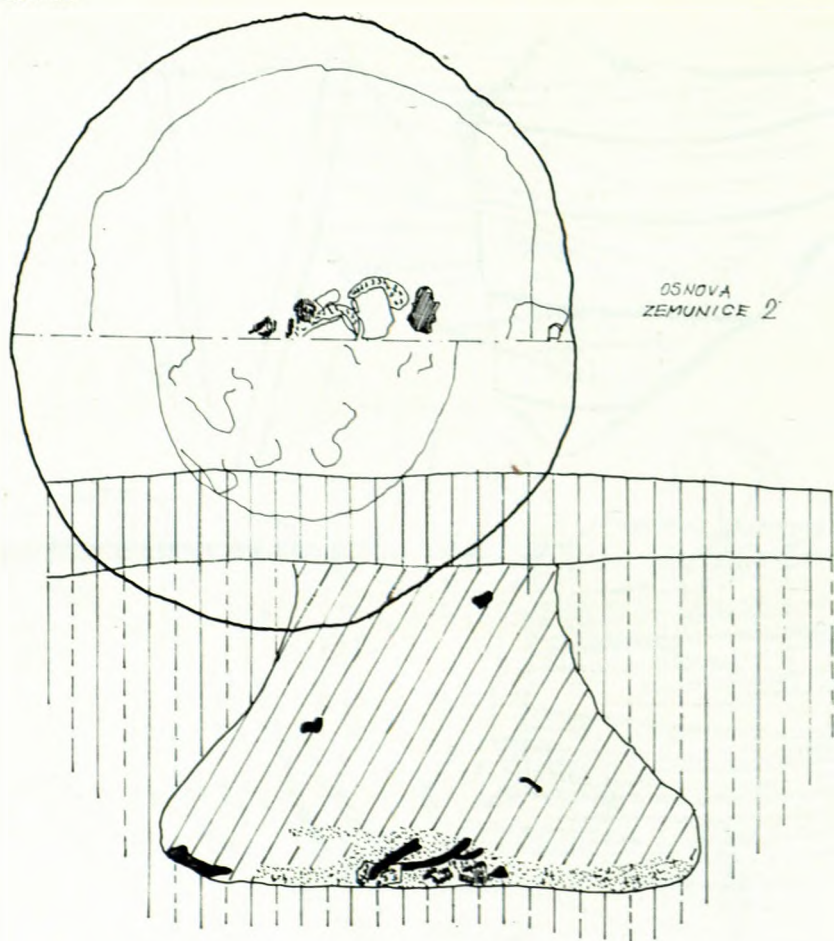
Predmeti sa lok. Pradišelski Rt

TABLA IX

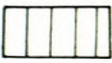
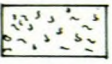
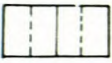
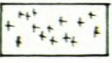

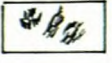
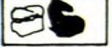

Predmeti sa lok. Pradišelski Rt

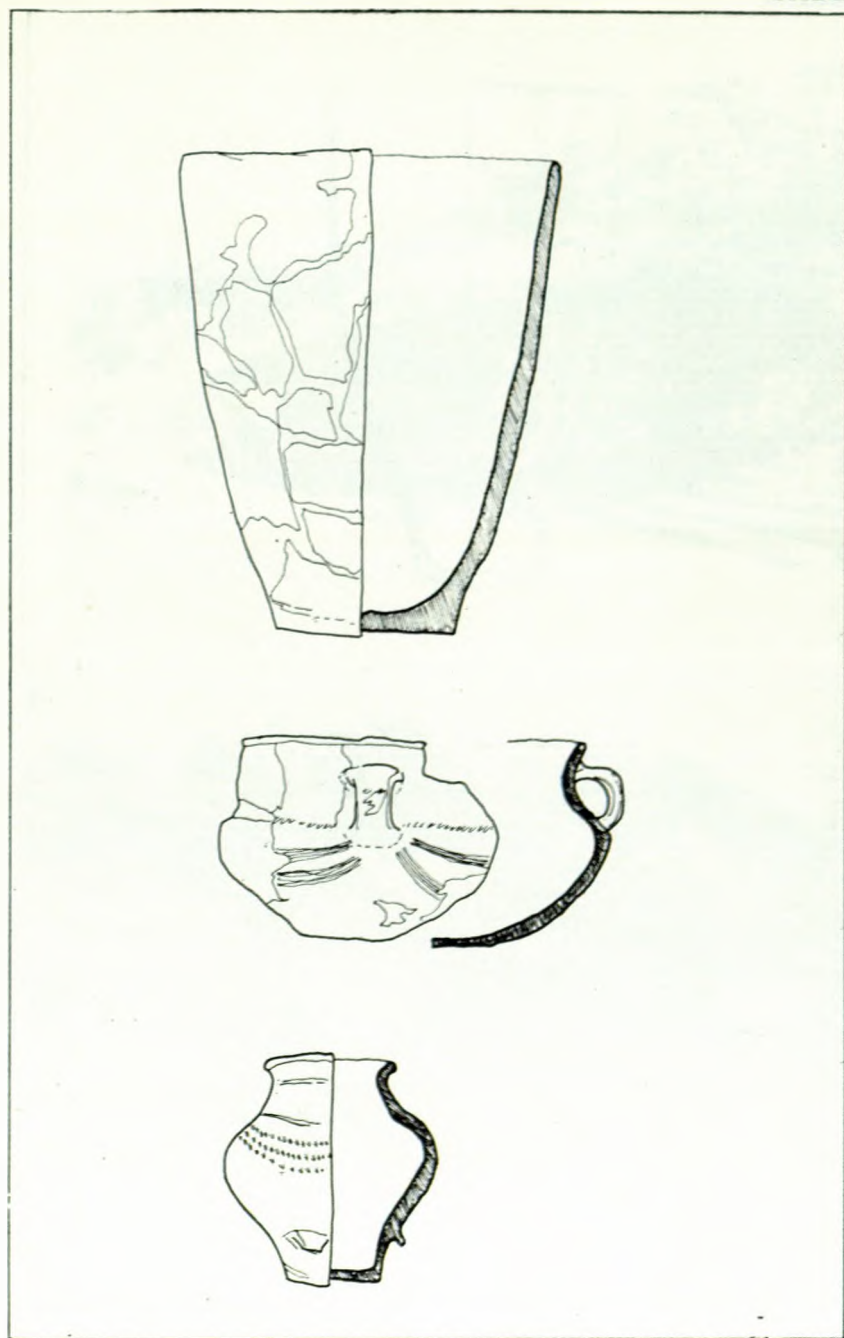
TABLA X

OSNOVA
ZEMUNICE 2'

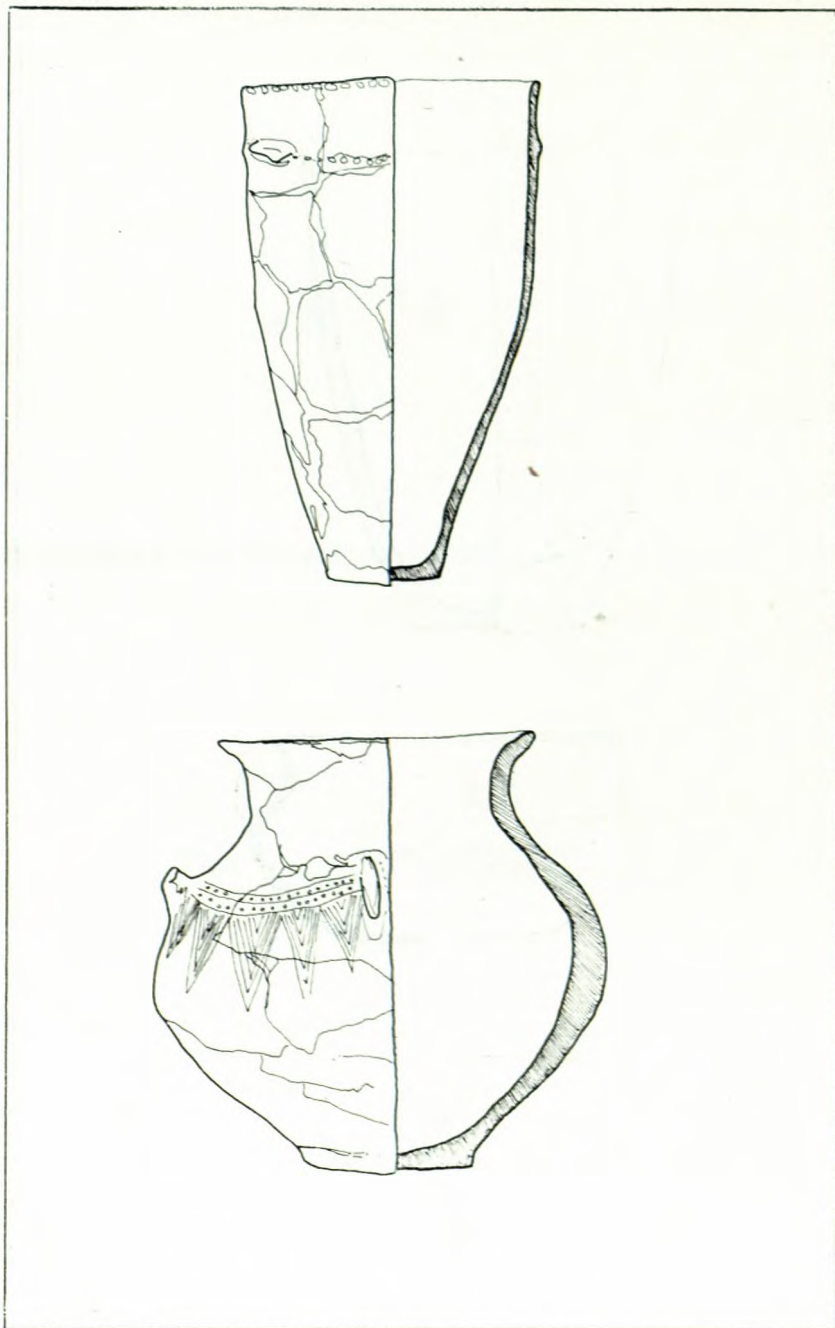
PROFIL ZEMUNICE 2

	HUMUS		LEP
	ZDRAVICA		GAR
	HALŠTAT		NAORELO DRVO
	KERAMIKA		PEPEO
			BOJENI LEP

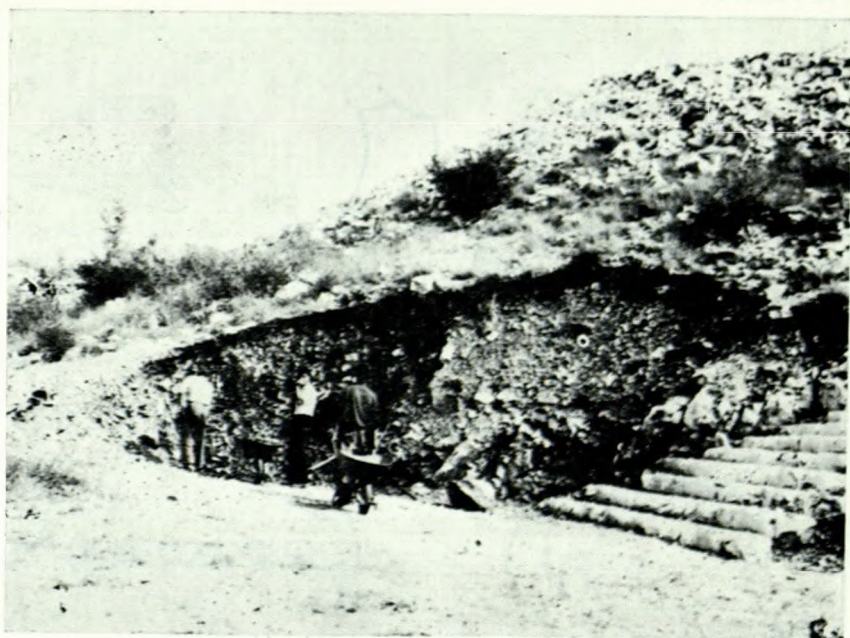

Beška, Kalakača — halštatska keramika

TABLA XII

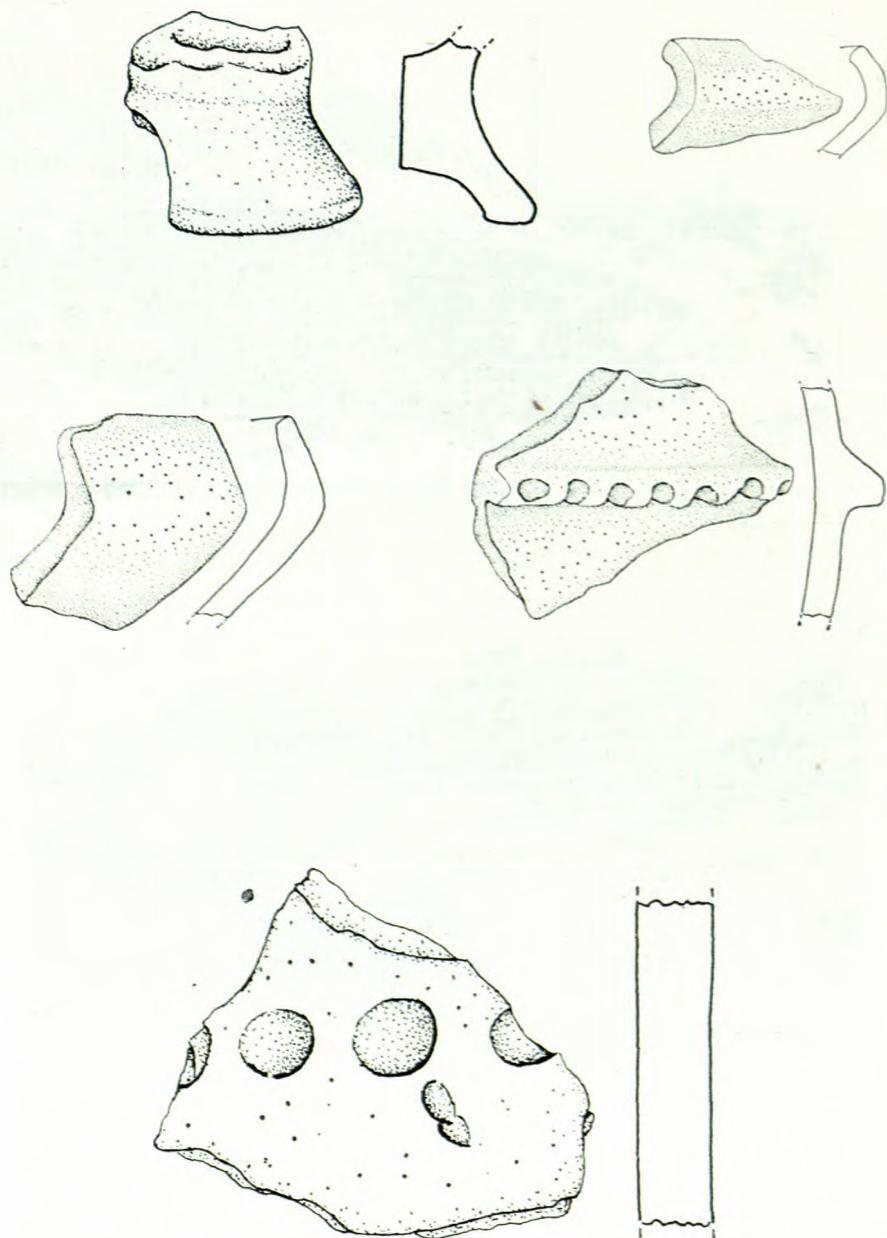

P. Medović, Beška, Kalakača, naselje sa zemunicama starijeg gvozdenog doba. T. III — Halštatska keramika

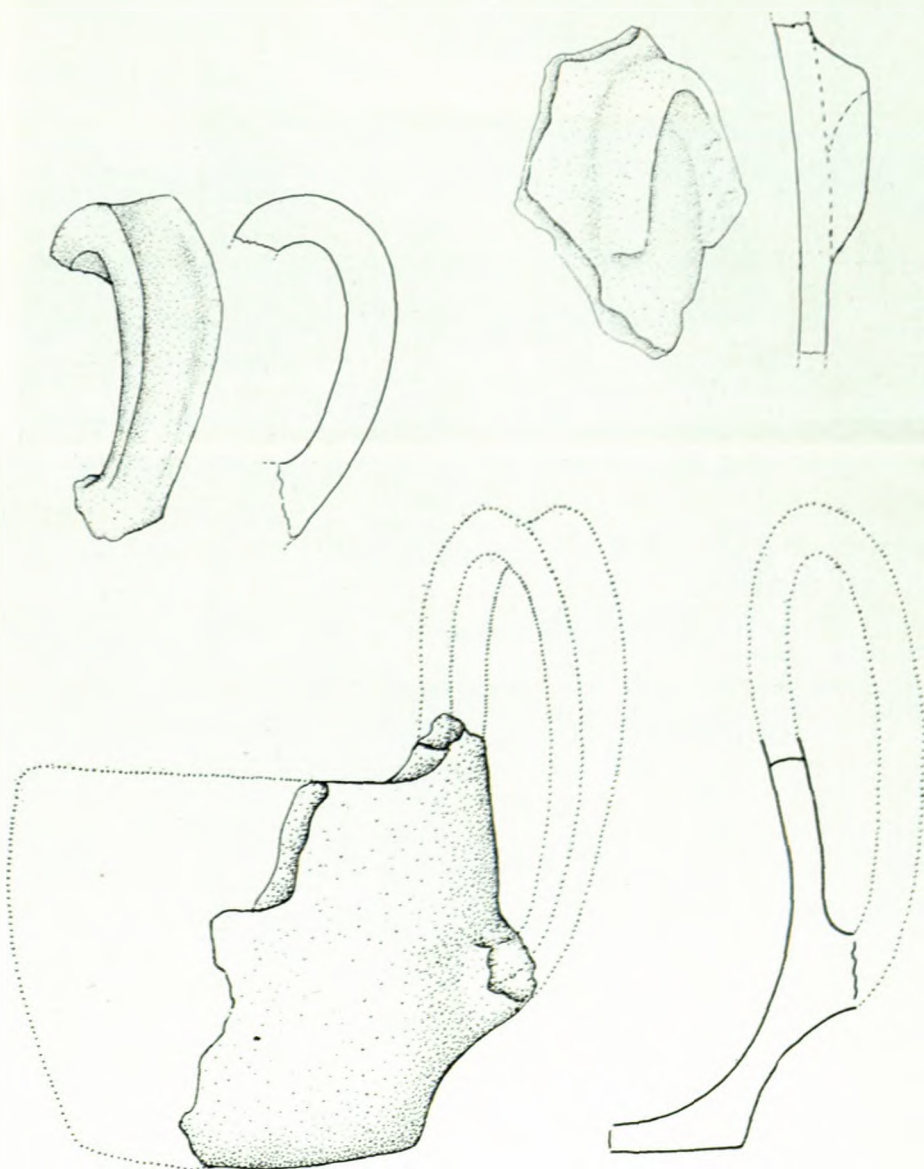

Sl. 1. Gradina u Ošanićima kod Stolca

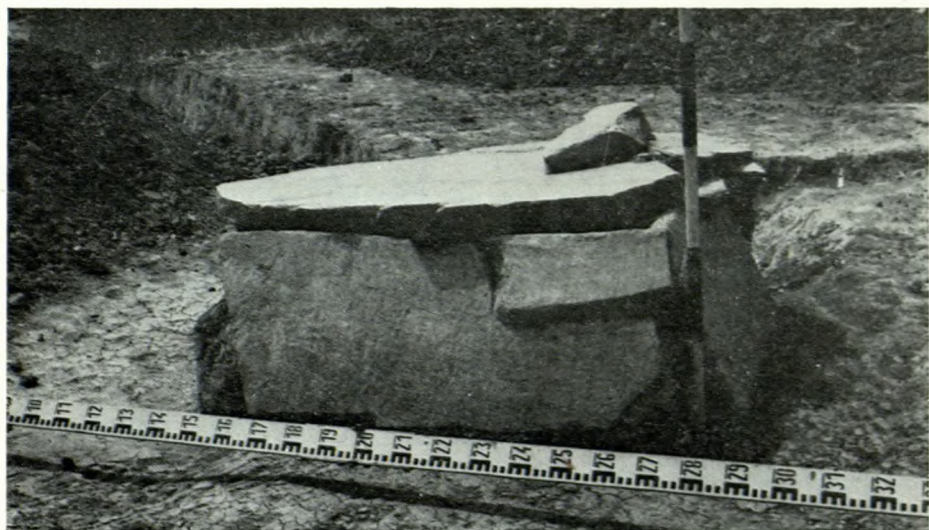
TABLA XIV

Predmeti sa lok. Rudna Glava (Kuznjica) Majdanpek

Predmeti sa lok. Rudna Glava (Kuznjica) Majdanpek

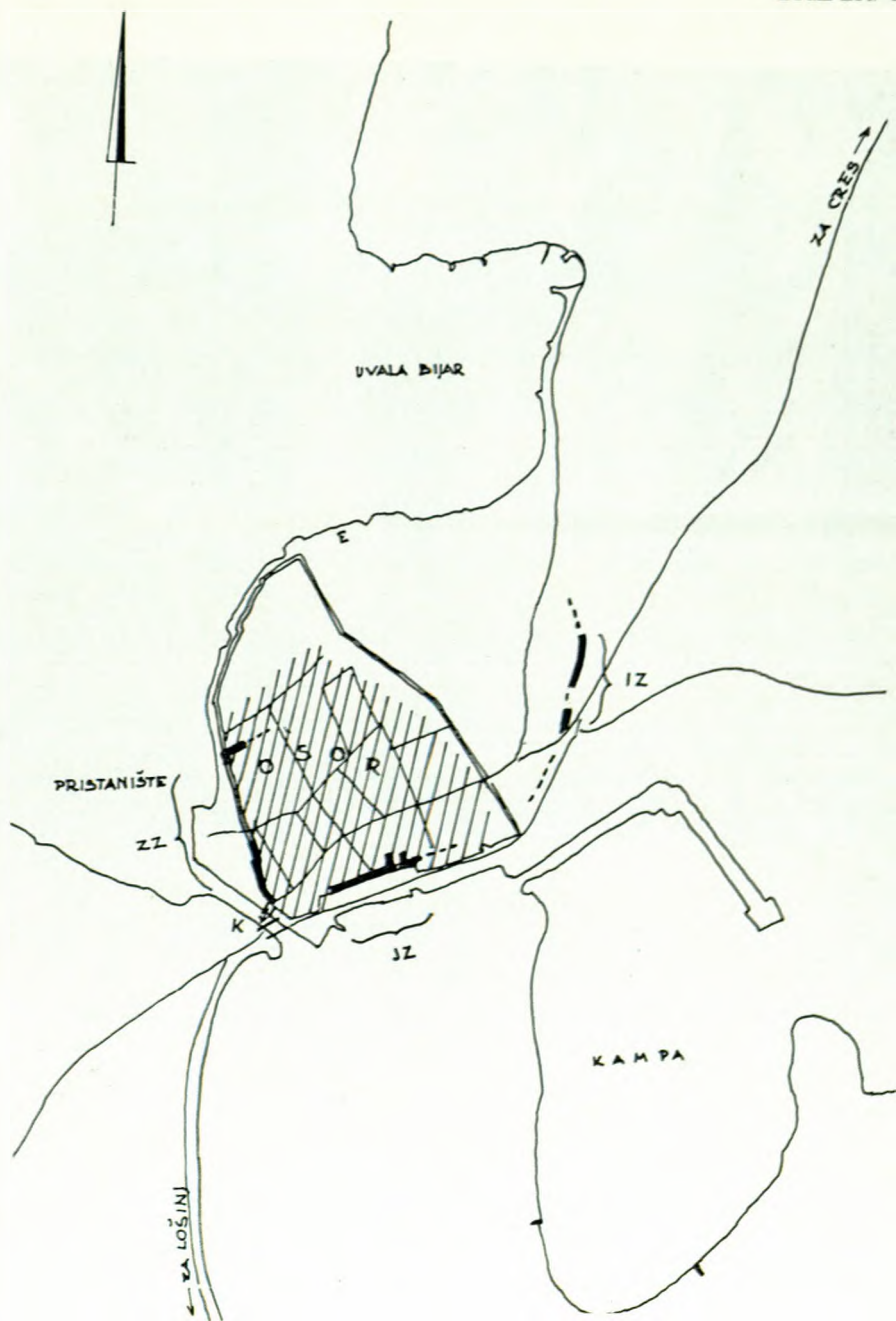

1

2

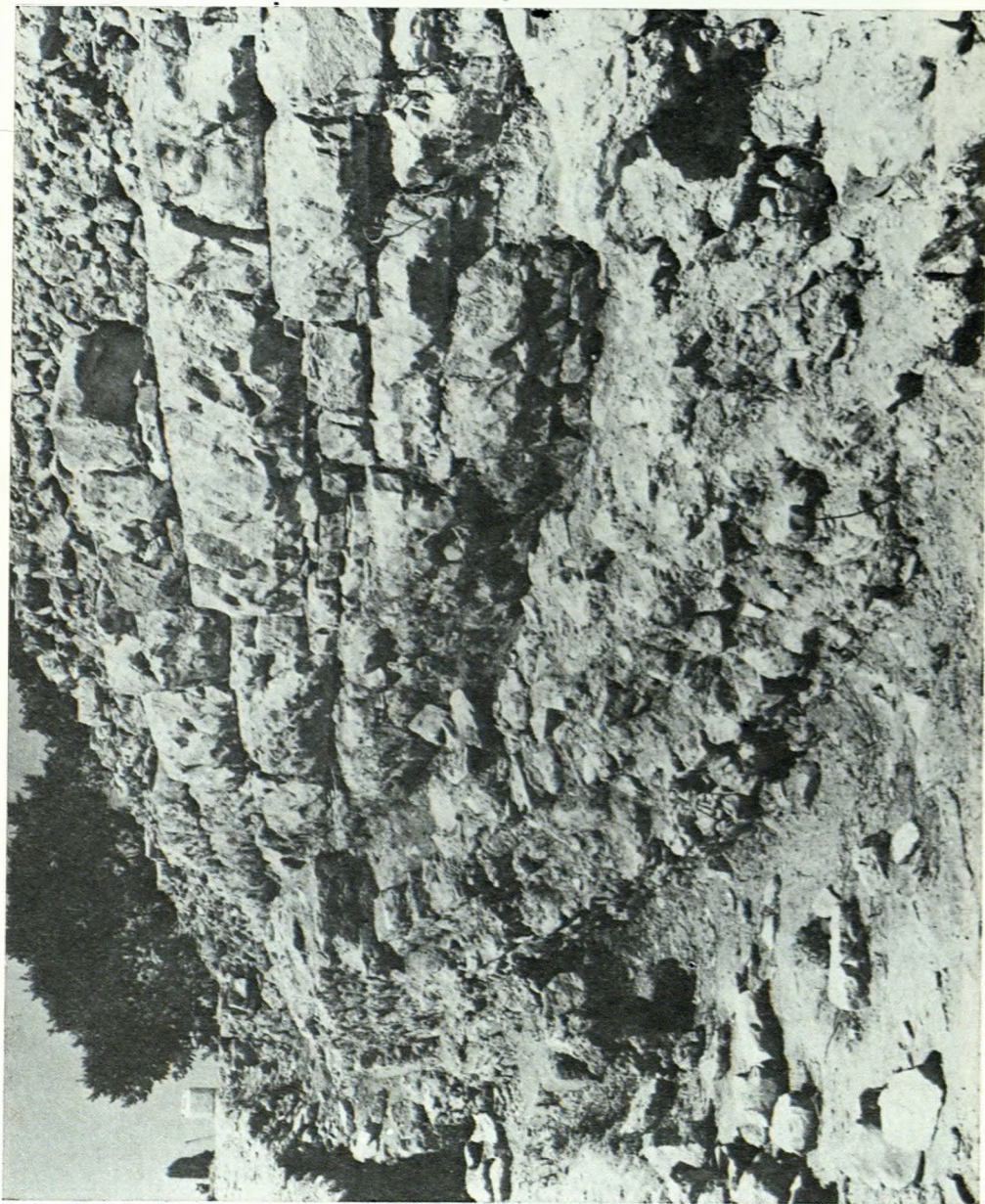

Sl. 1. D. Kravarica, lok. Babinjak, humka 1, kamena konfiguracija. Sl. 2. lok. Osor, zapadni bedem

Plan Osora — predrimski i ranoantički bedem

TABLA XVIII

Solin, lok. na spoju sjevernih i istočnih zidina grada,
iznad »Porta Caesarea«

Solin, lok. na spoju sjevernih i istočnih zidina grada,
iznad »Porta Caesarea«

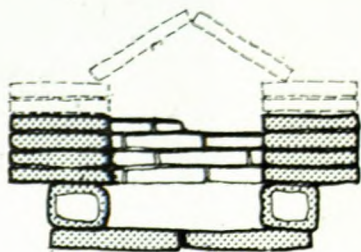
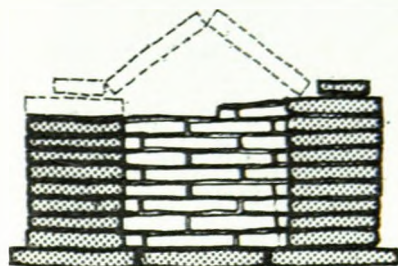
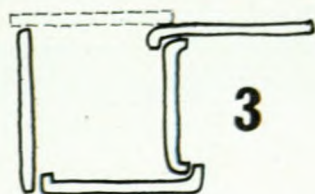
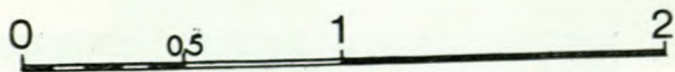
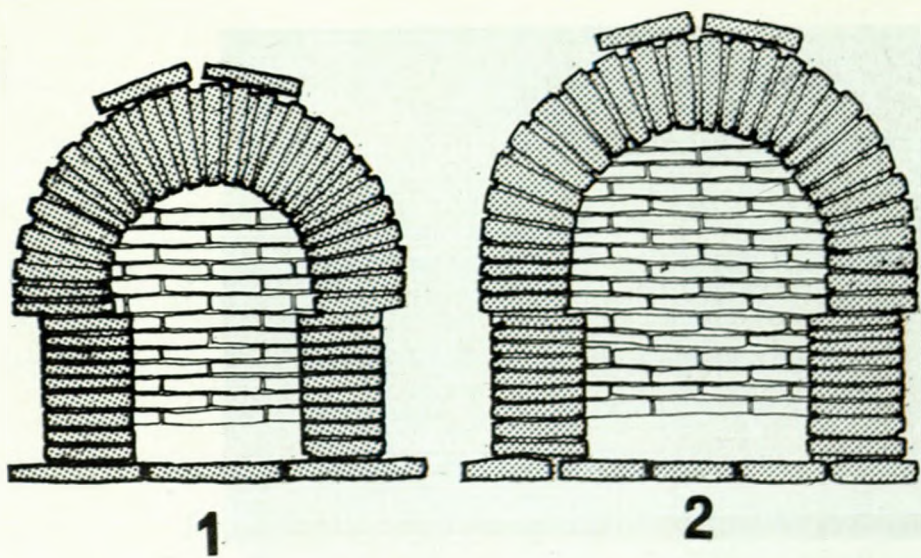

1

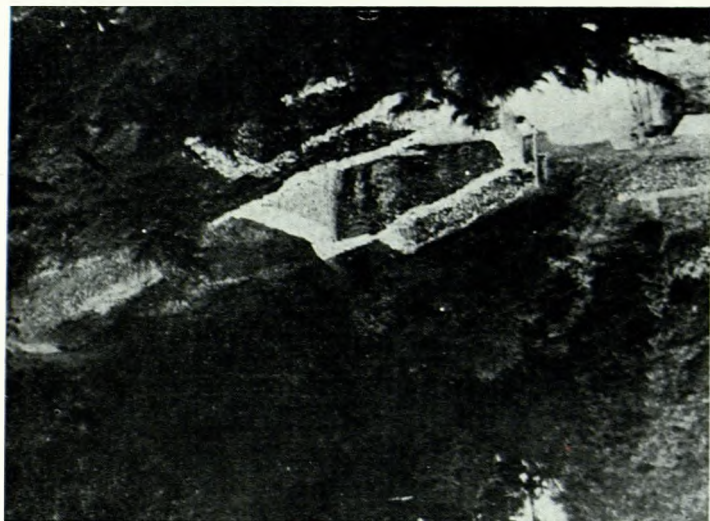

2

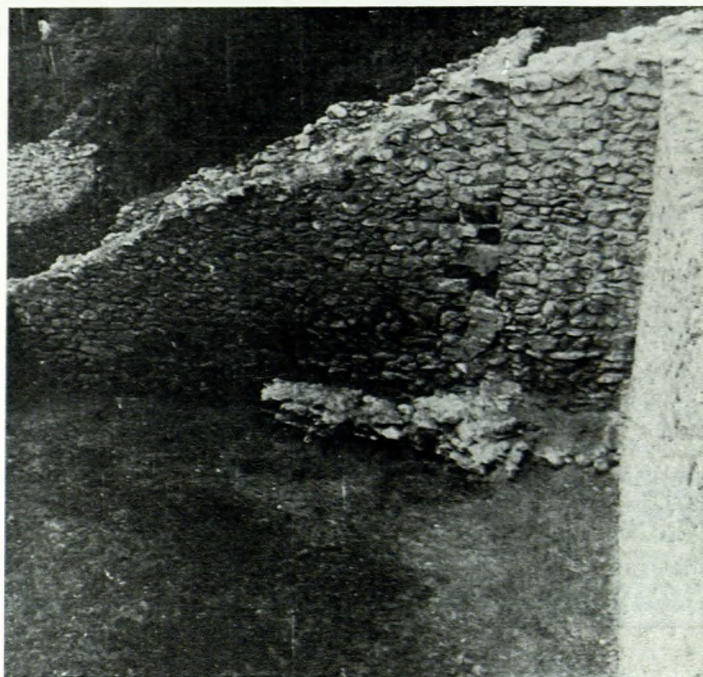
Sl. 1. Narona, Vid — deo iskopane starohrišćanske apside;
Sl. 2. Severni peripetralni zid starohrišćanske bazilike

Singidunum, nekropola — Preseci grobnih konstrukcija, 1-3 lok.
park Tašmajdan 4-5 lok. Kneza Miloša ulica

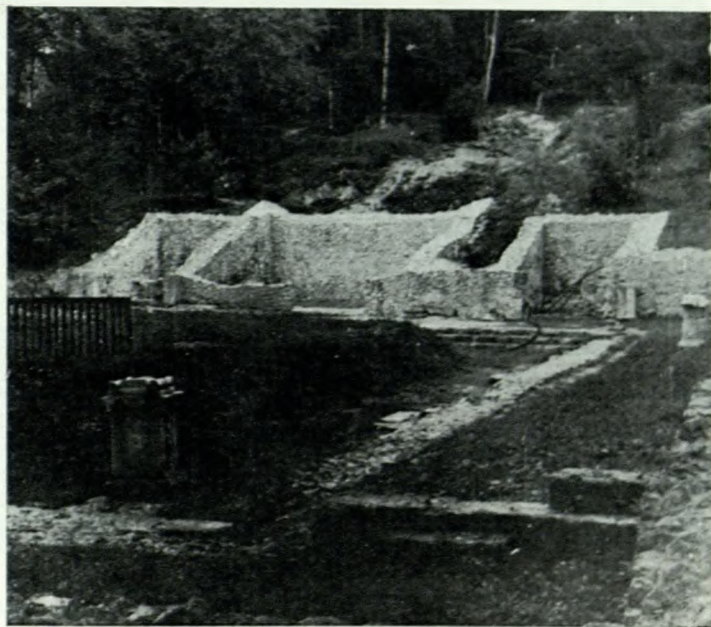

1

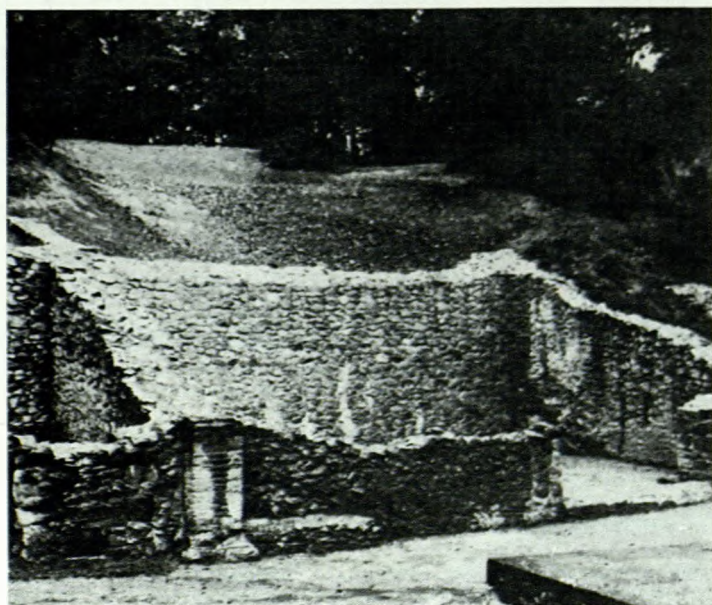

2

Varaždinske Toplice, Aquae Iasae, sl. 1. Kapitolij i klizište iznad njega; sl. 2. Restaurirani zapadni zid Jupitrova hrama

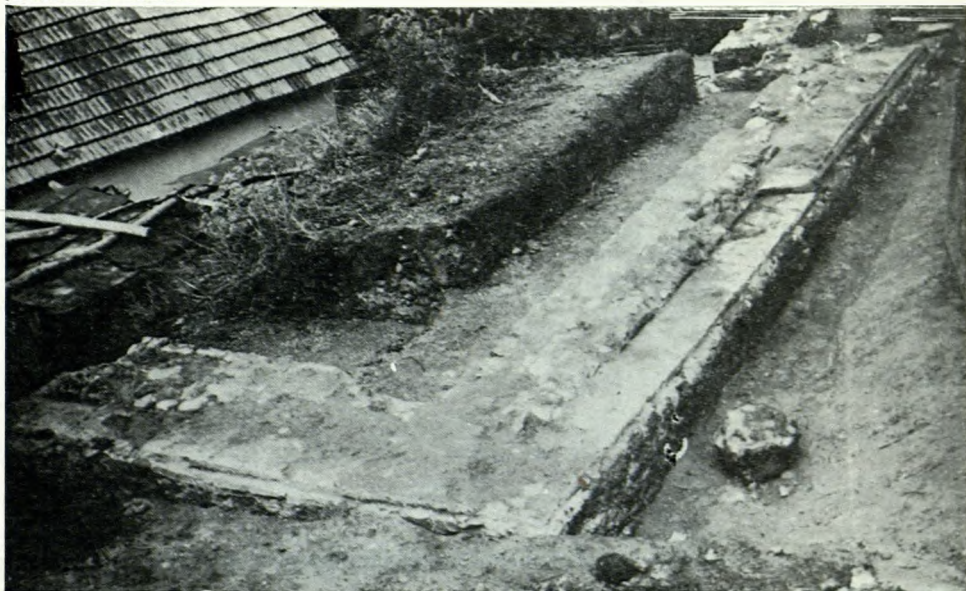
3

4

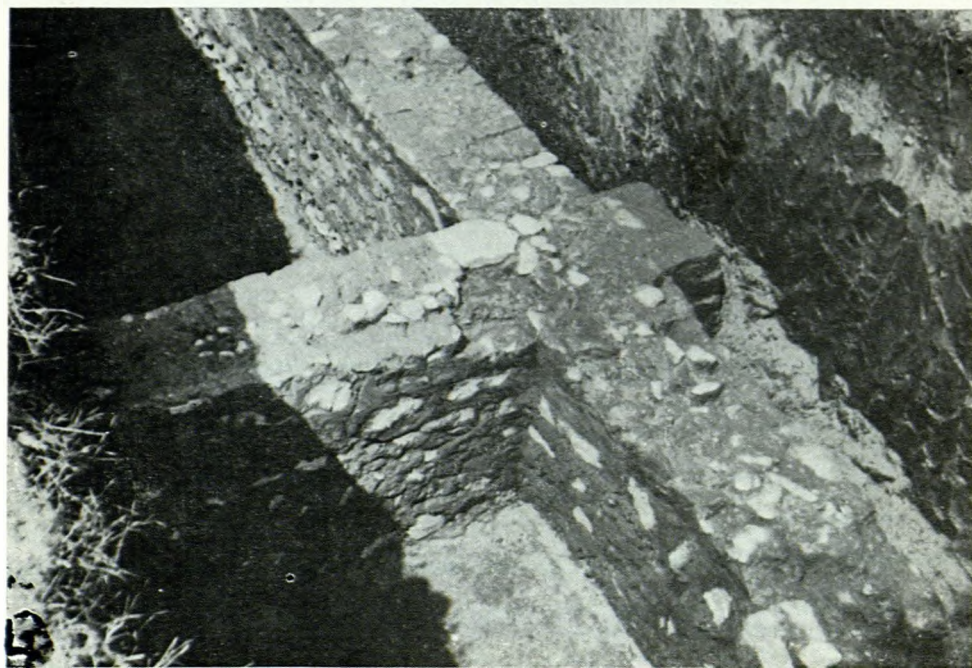
Varaždinske Toplice, Aquae Iasae, sl. 3. Kapitolij nakon restauracije i konzervacije; sl. 4. Začetni dio Jupitrova hrama

TABLA XXIV

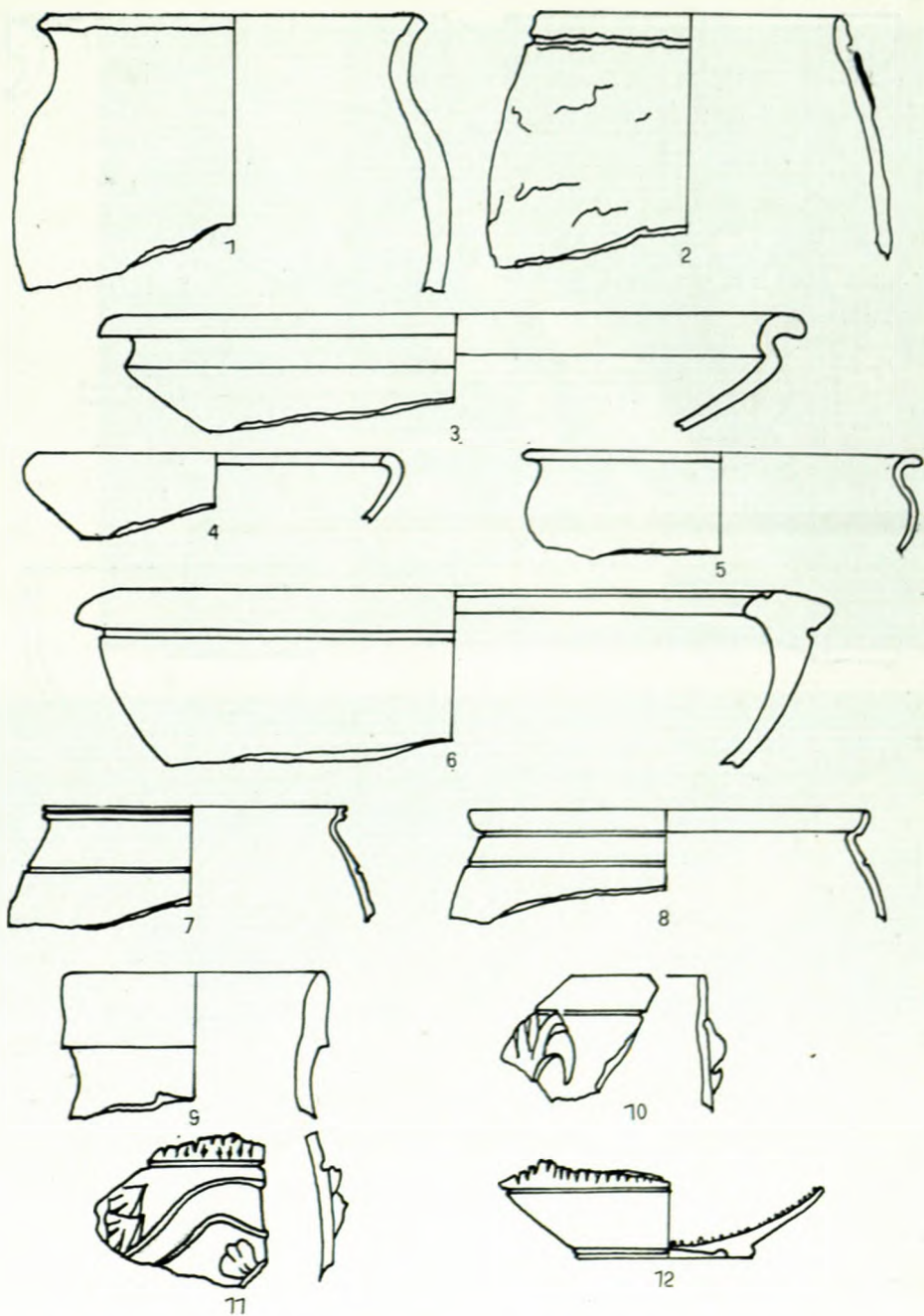

1

2

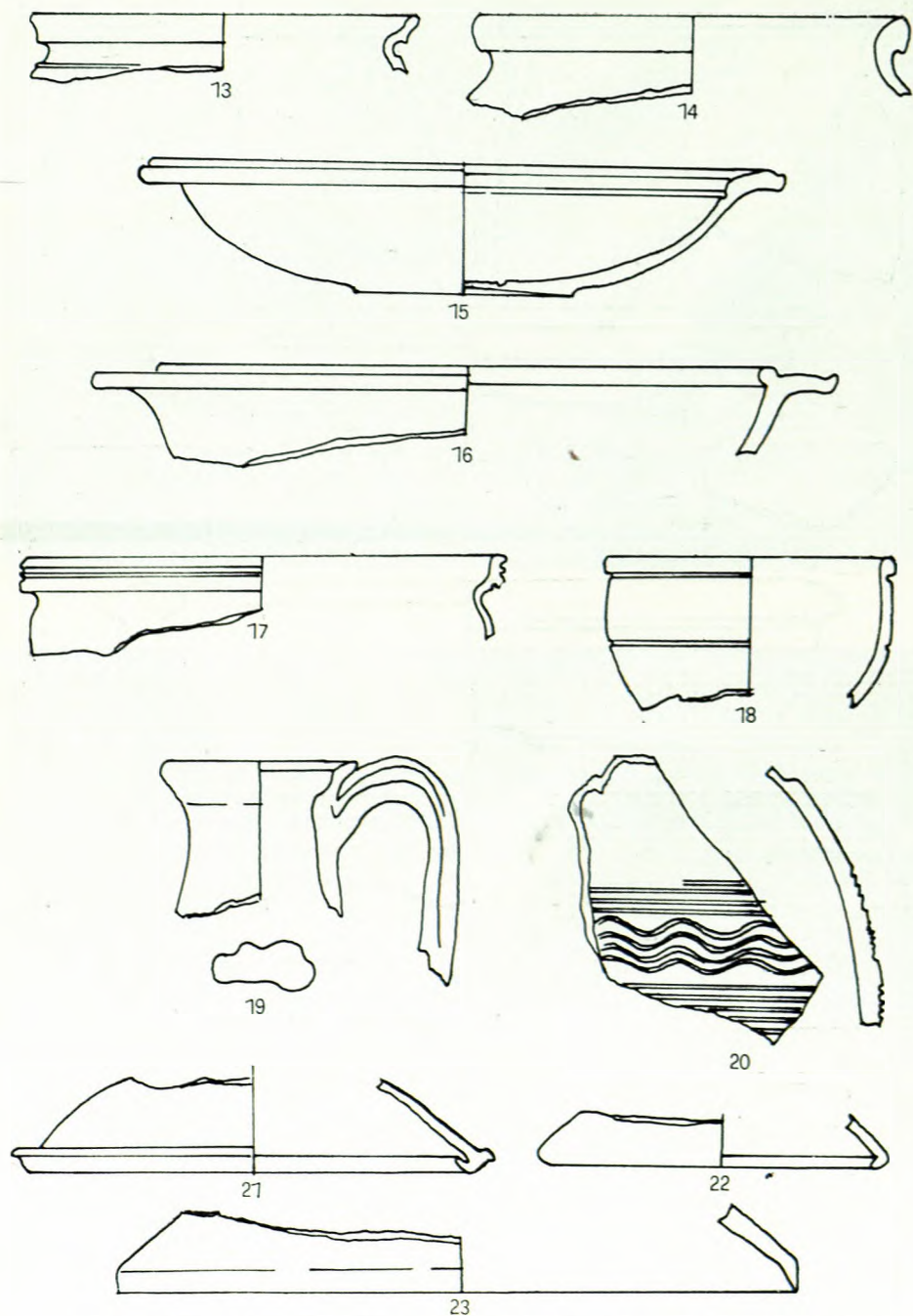

Dumbovo, Marin Do — sl. 1. Rimaska stražara — Speculum;
sl. 2. Rimaska građevina

Dumbovo, Marin Do, fragmenti keramike iz rimskog naselja

TABLA XXVI

Dumbovo, Marin Do, fragmenti keramike iz rimskog naselja

1

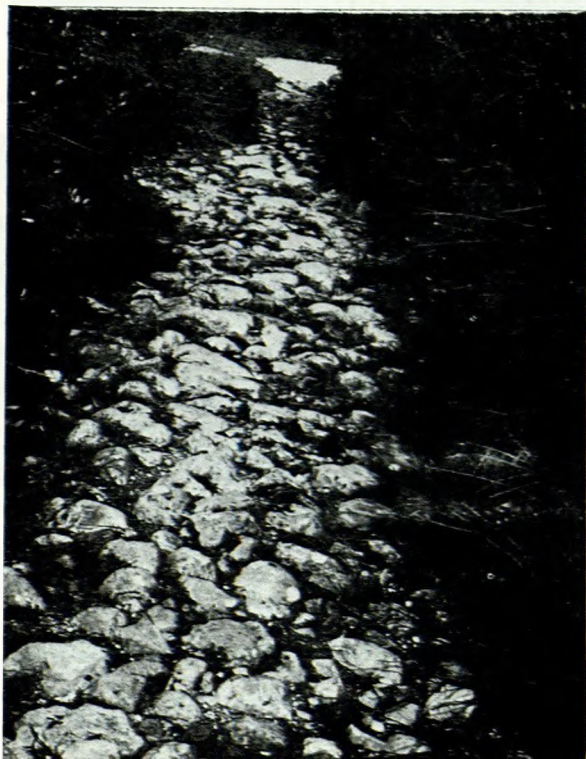

2

Predloka pri Crnem, Koper, sl. 1. Polkružni zid v sondi II; sl.
 2. Lok. »Pjaca«, opšti izgled

3

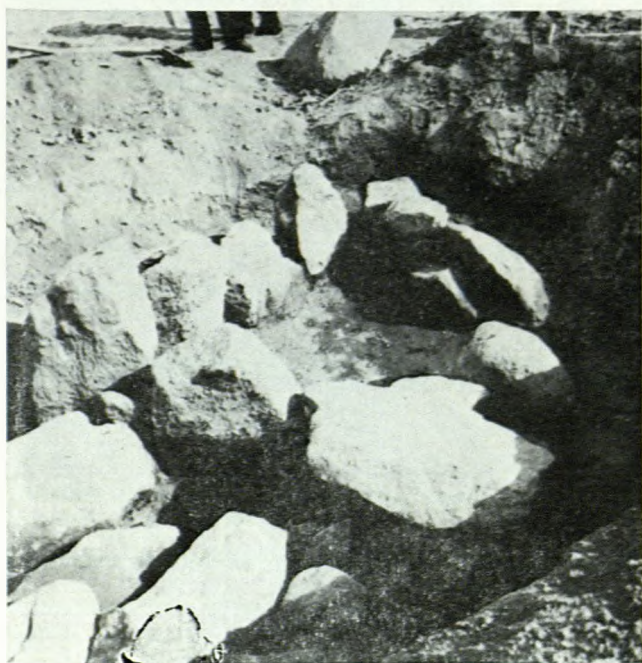
4

Predloka pri Črnem, Koper, lok. »Pjaca« — sl. 3. Istočni deo građevine sa zidovima IIIa i VI; Sl. 4. Kaldrma antičkog puta

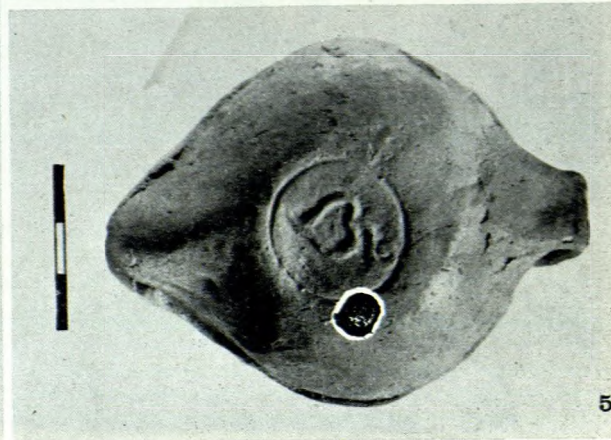
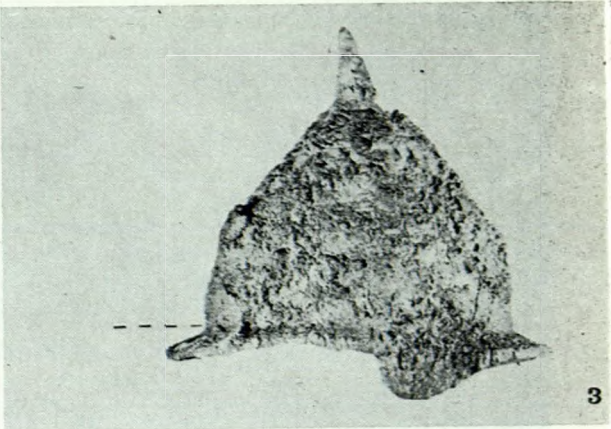
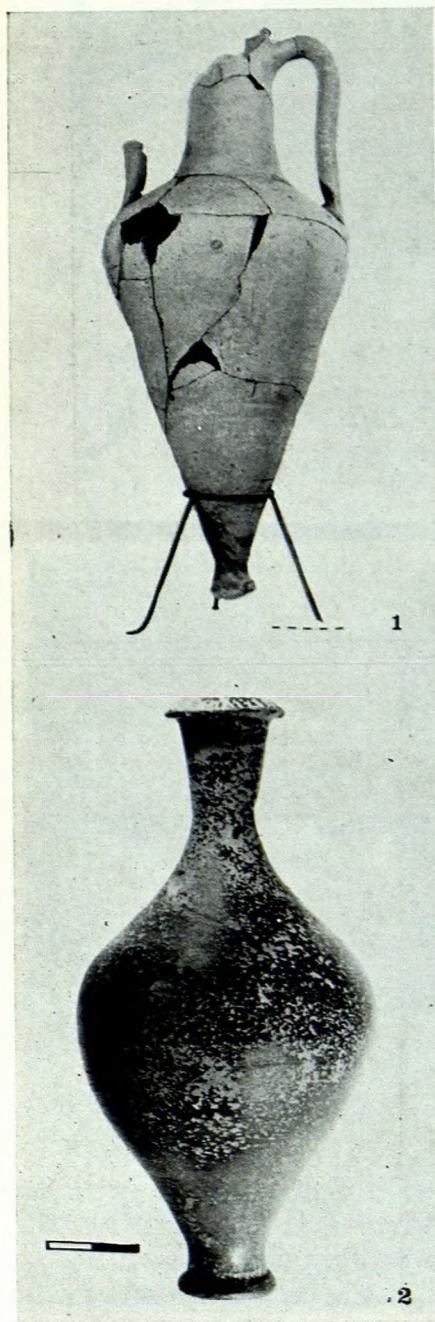
1

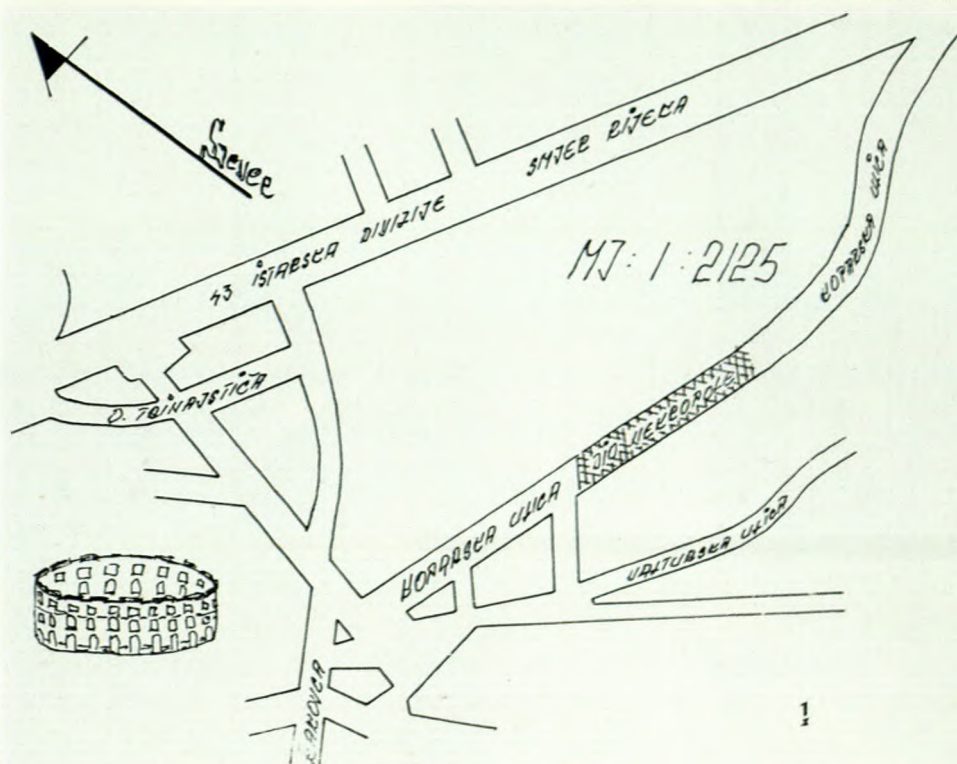

2

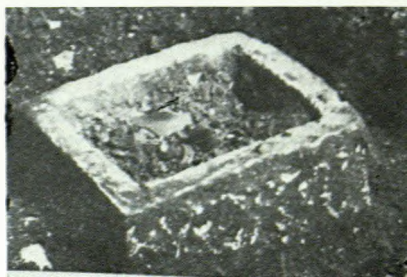
Sl. 1. Grob 1 sa priložite; sl. 2. Eden od grobovite vo suvozid konstrukcija

3

2

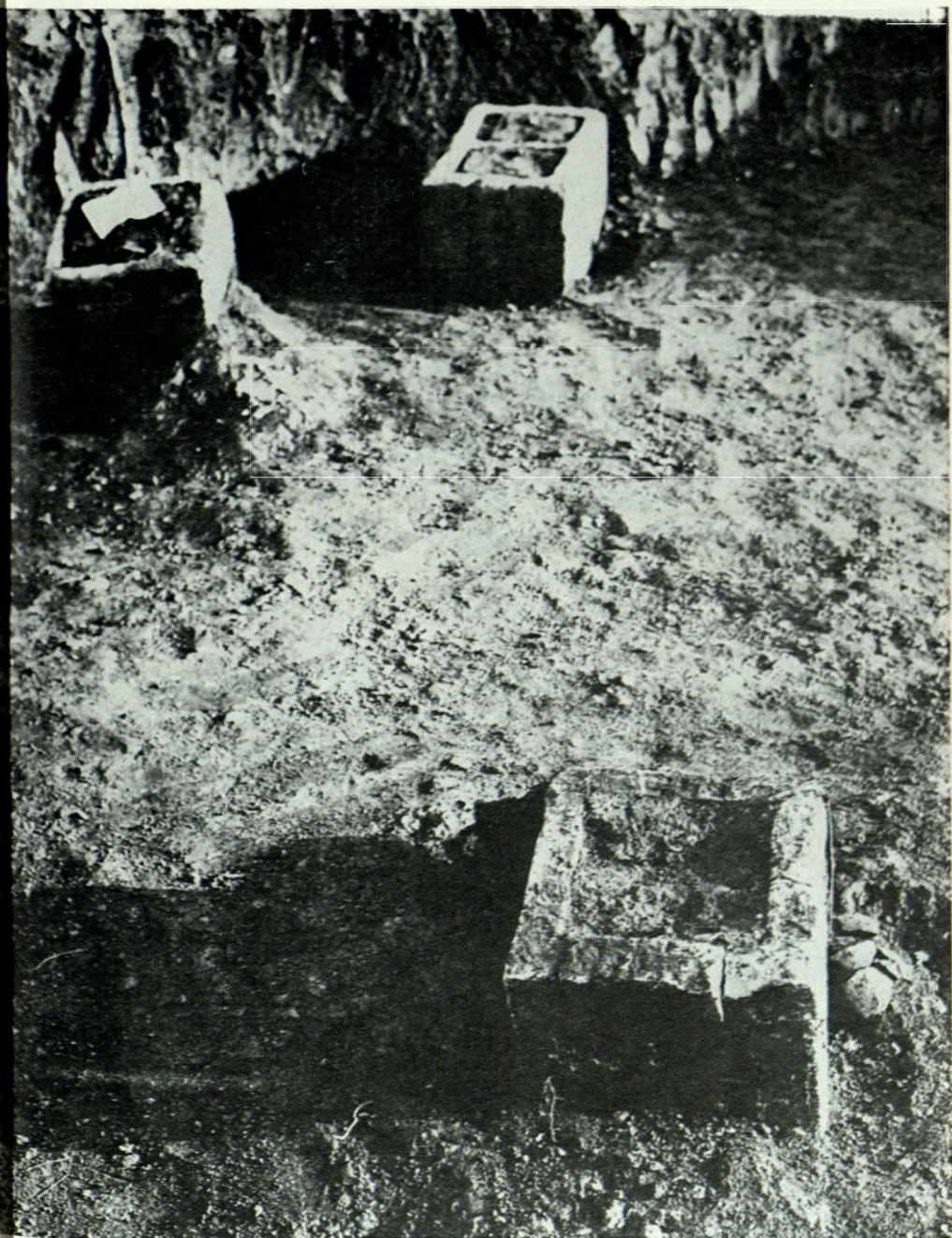

Pula, sl. 1. Skica trase ulice s dijelom nekropole; sl. 2. Buldožerom otkrivena žara; sl. 3. Natpisna ploča Gaja Julija Filipa

TABLA XXXII

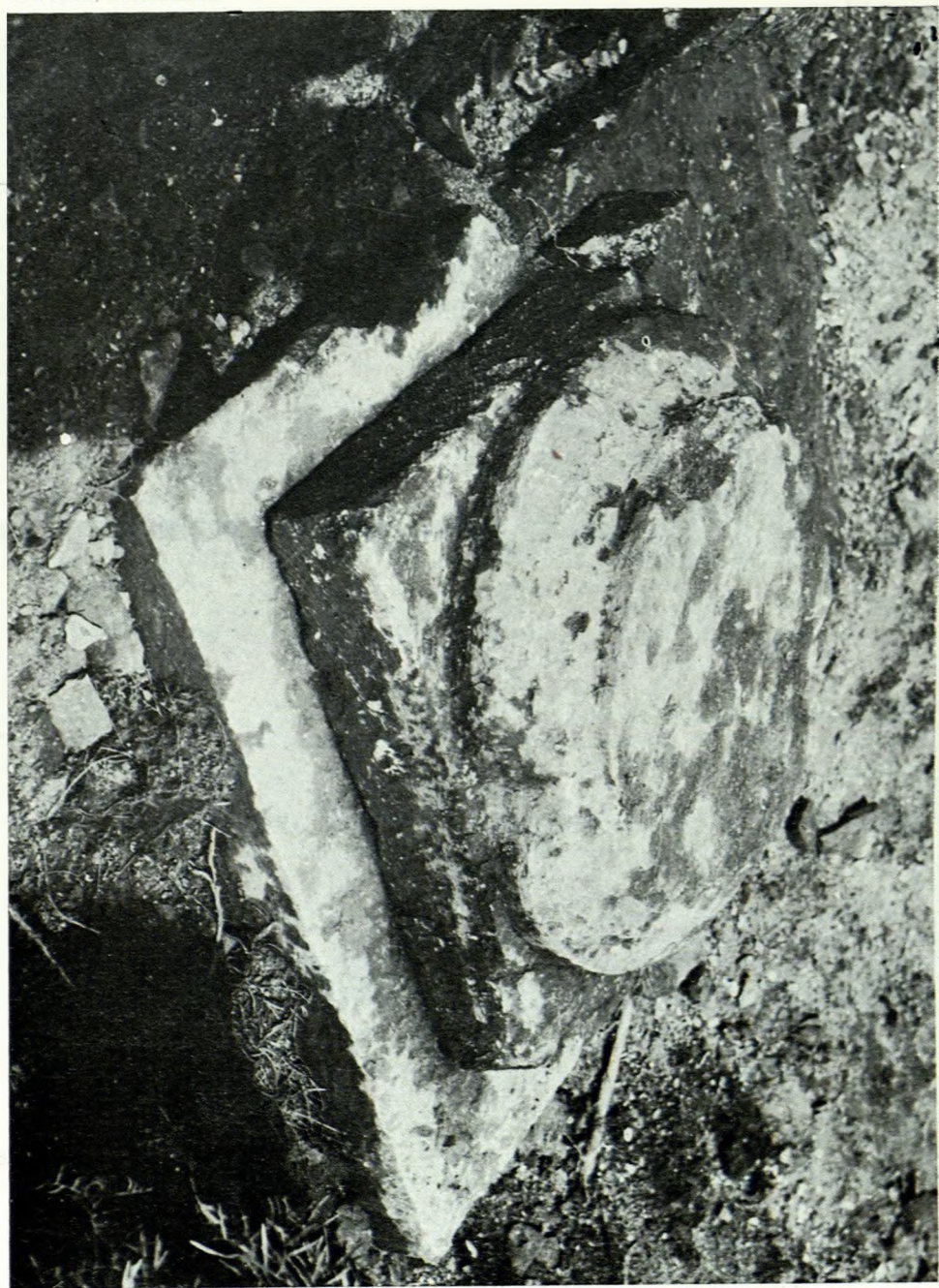

Komini, Pljevlja, nekropola I — grupa urni

Komini, Pljevlja, nekropola I — sandučići za pepeo

TABLA XXXIV

Komini, Pljevlja, Grad — baza od laporca

Komini, Pljevlja, Grad — ulaz u gradevinu

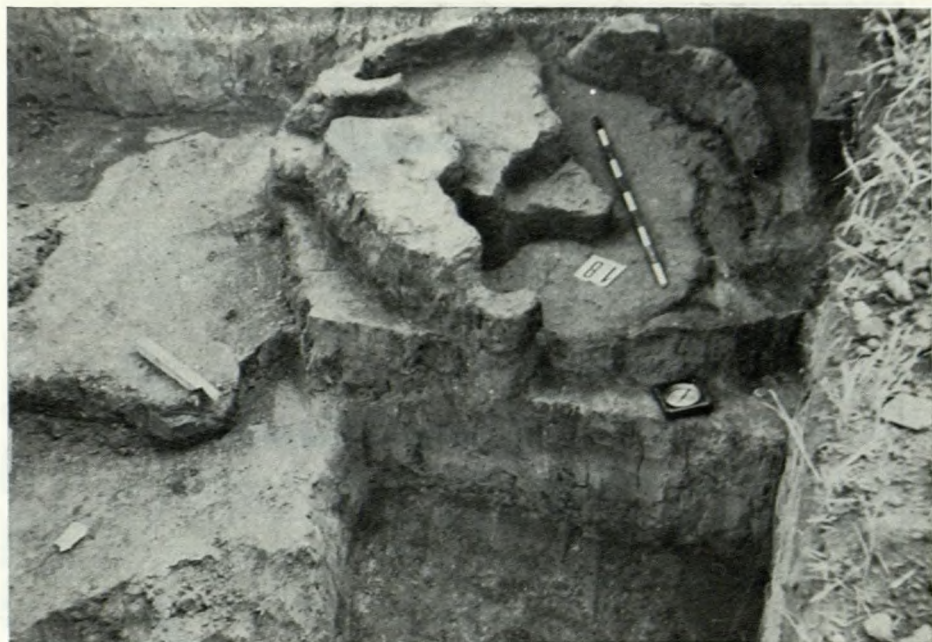

1

2

Brest, Beška — sl. 1. Skeletni grob 18; sl. 2. Spaljjeni grob 16.

1

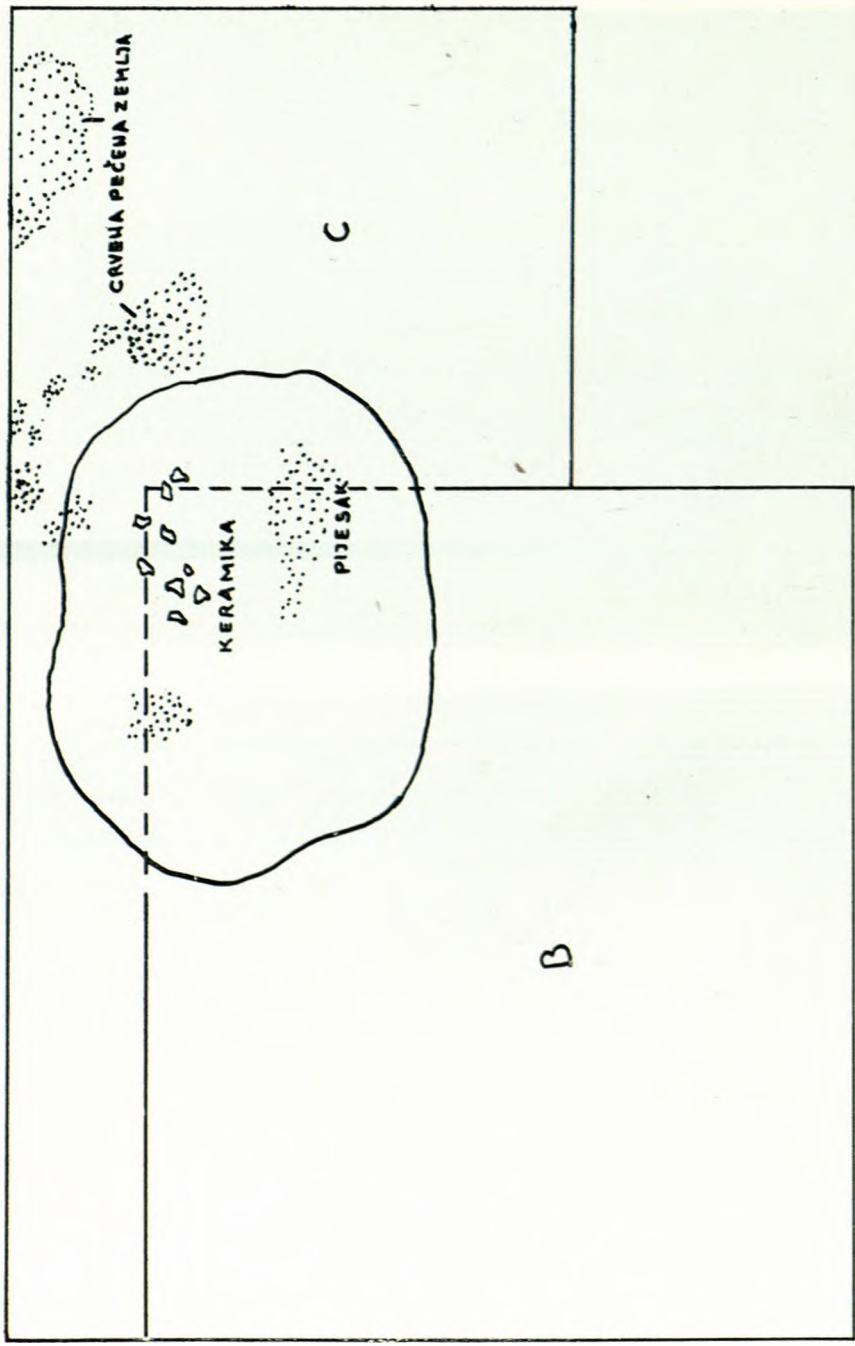

2

Brest, Beška, sl. 1. Otkopana peć; sl. 2. Lok. Gola, dno jame

TABLA XXXVIII

TUMUL II
SONDA B i C
Mjerilo: 1:20

Horizontalni presjek - jame s garom, lok Gola

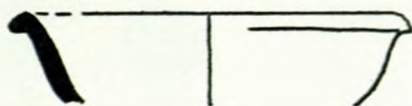

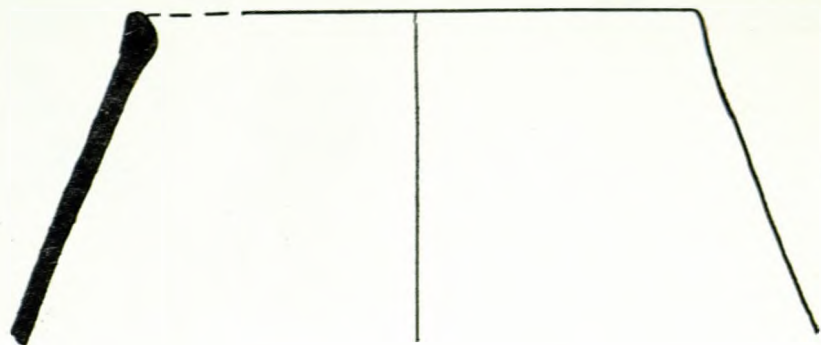
1

2

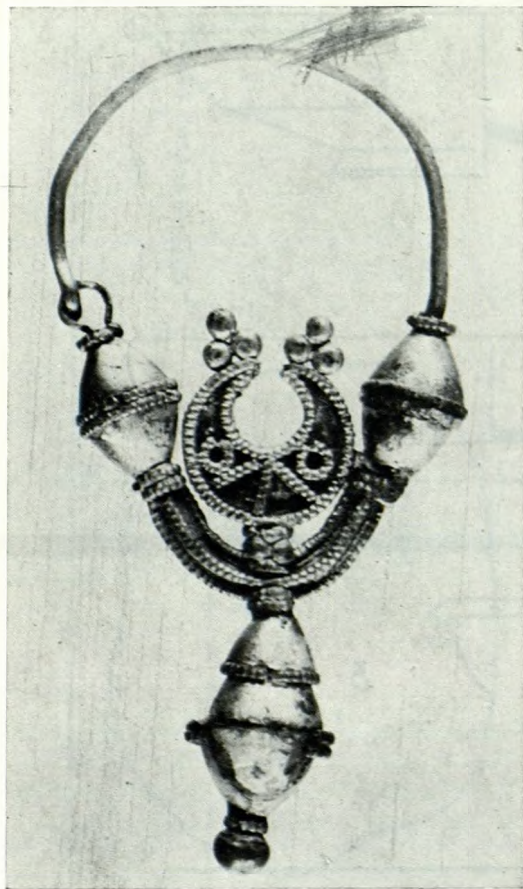

3

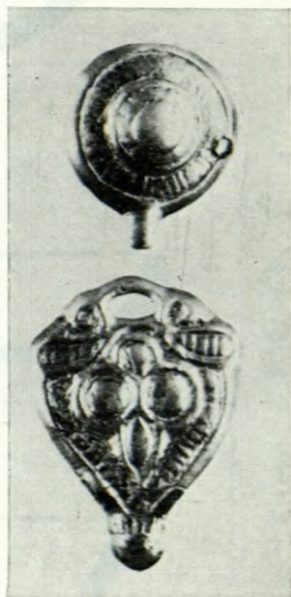

4

Lok. Gola, nalaz iz tumula II

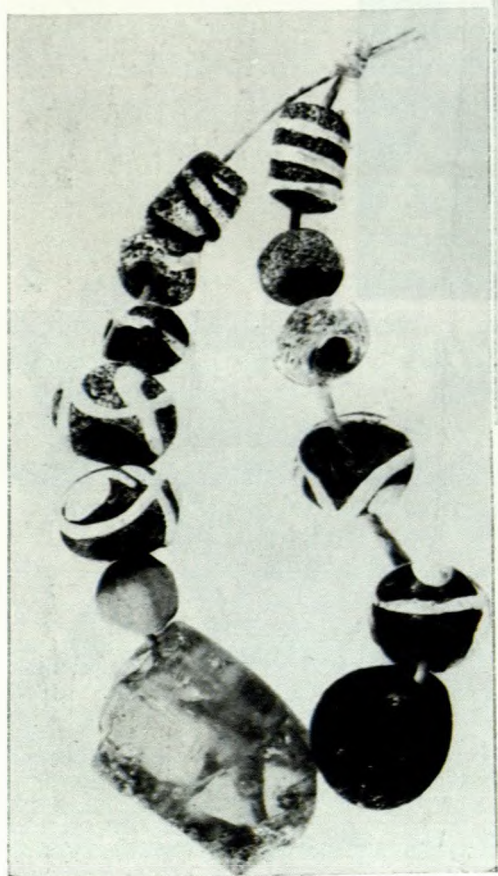
1

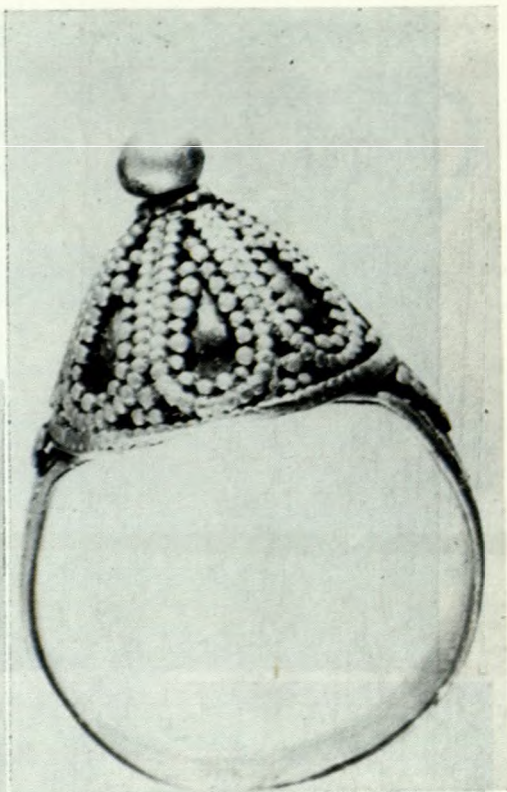
2

Breg, Matičane, Priština. Sl. 1 i 2. Srebrna naušnica i srebrni, pozlaćeni privesci iz groba br. 46.

4

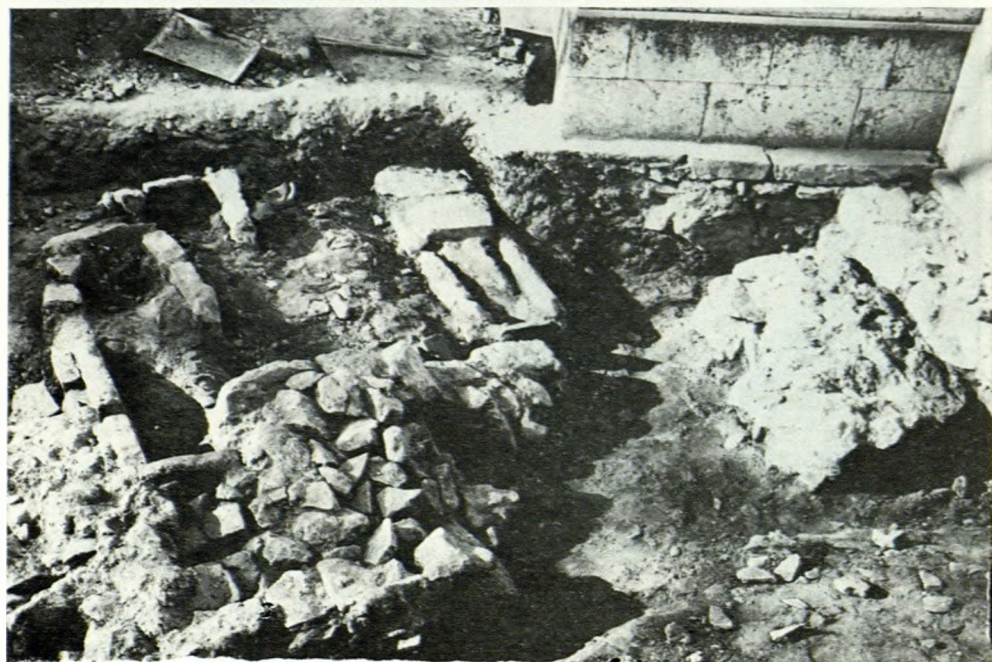
3

Breg, Matičane, Priština, Sl. 3 i 4. Srebrni prsten i ogrlica iz groba br. 46.

1

2

Solin, Otok, sl. 1-2. Antički zid s grobovima iz starohrvatskog doba

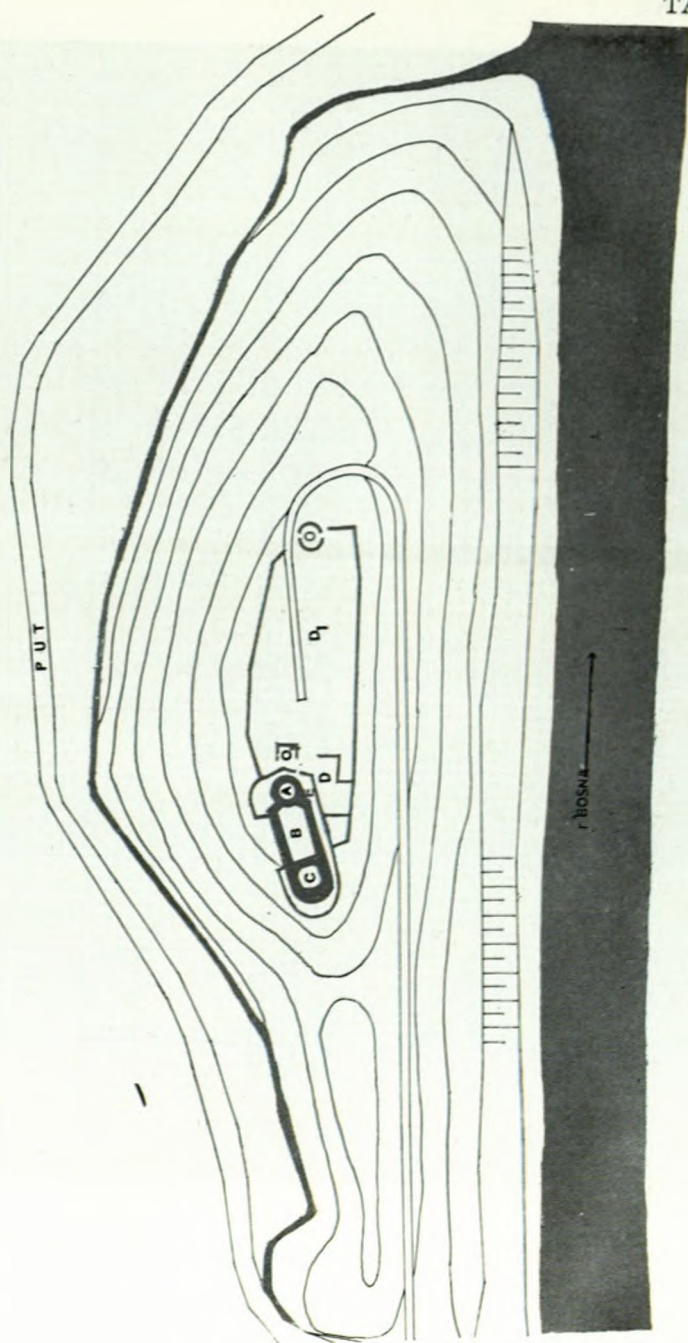
Nalazi sa lok. Sv. Nikole kod Kuršumlije.

1

2

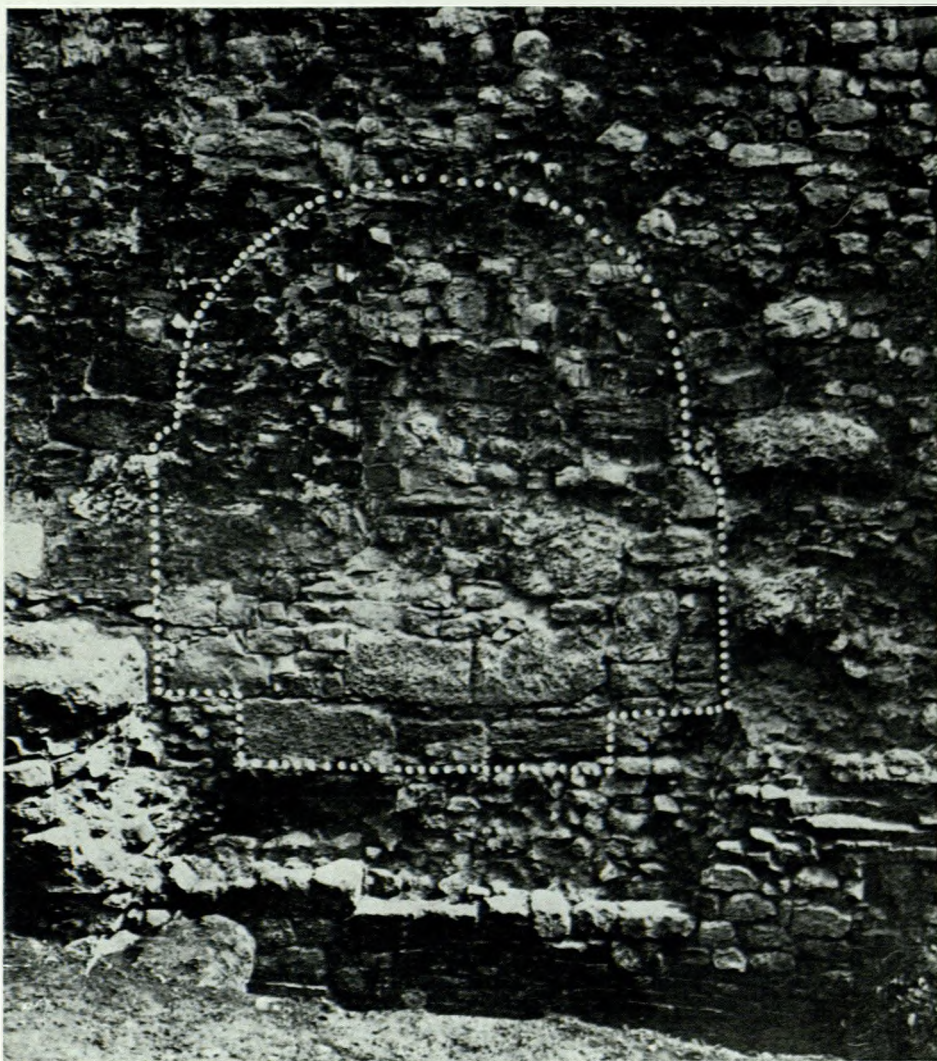
Prilep, Varoš, sl. 1. Crkva Sv. Dimitrija; sl. 2. Ostaci zidane kuće iz XII veka ispod crkve Sv. Dimitrija

Skica starog grada Dobora

Stari grad Dobor u toku istraživačkih i konzervatorskih radova

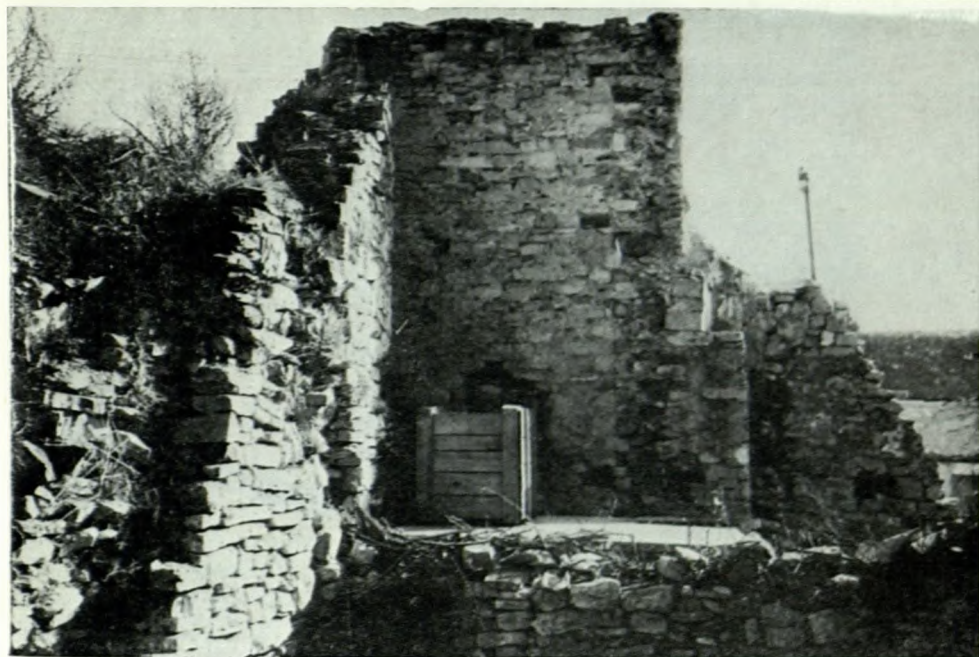

Gornji Grad, Kalemegdan, Beograd — južnoistočni bedem.
 Zazidana južna kapija

TABLA XLVIII

Gornji Grad, Kalemegdan, Beograd — profil slojeva uz temelj kule V

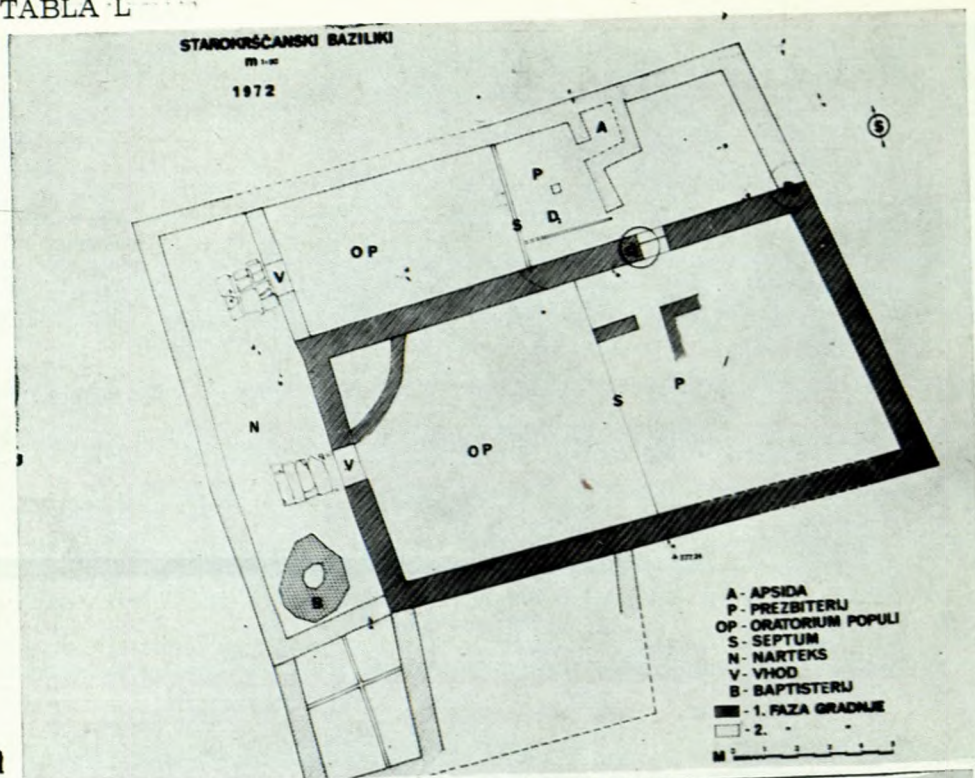
1

2

Stobreč, sl. 1. Pogled na apsidu i istočni zid starohrišćanske bazilike; sl. 2. Pogled na zapadni zid

TABLA L

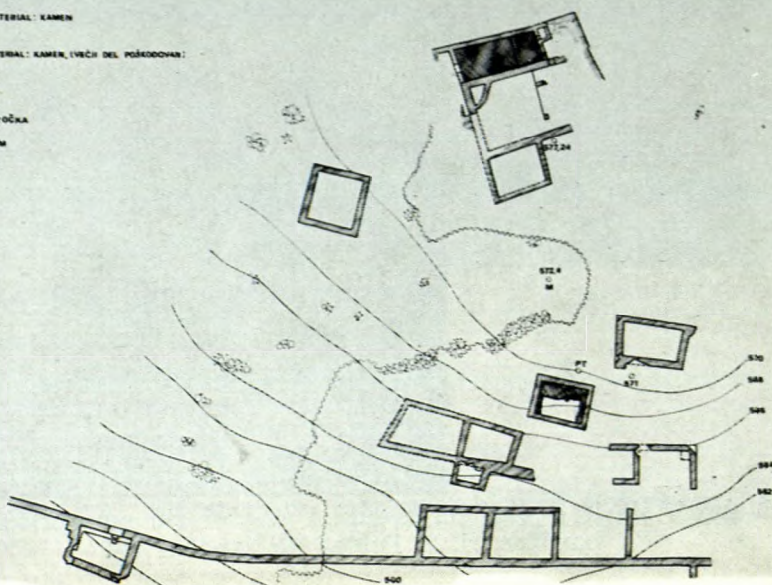

ANTICNA IN POZNOANTICNA NASELBINA RIFNIK

M 1:200

LEGENDA

- ZID, GRADN. MATERIAL: KAMEN
 - FLAK
 - ZID, GRADN. MATERIAL: KAMEN, IVEČIJI DEL POŠKODOVAN
 - GRMOVJE
 - NOB. GOZDA
 - POLIGONSKA TOČKA
- DOLŽINA OBRZIJA 221M

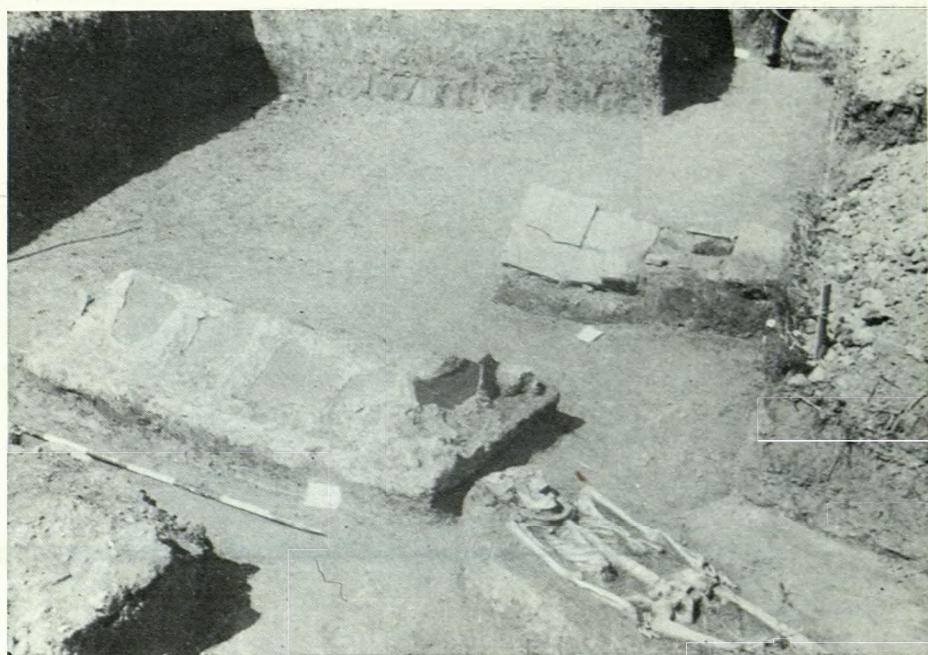

3

4

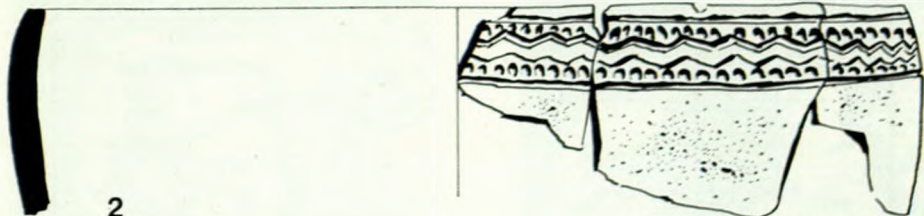

Sl. 3. Lok. Rifnik; sl. 4. Jakšić, Gušćak

Sl. 1-2. Treštanovačka gradina — Tekići dio kasnoantičke nekropole

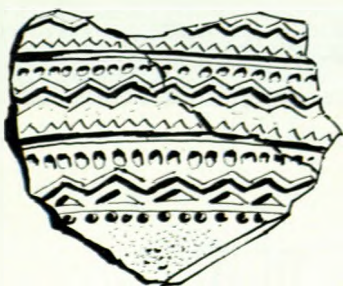
1

2

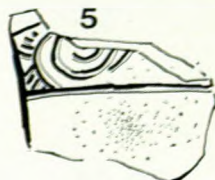
3

4

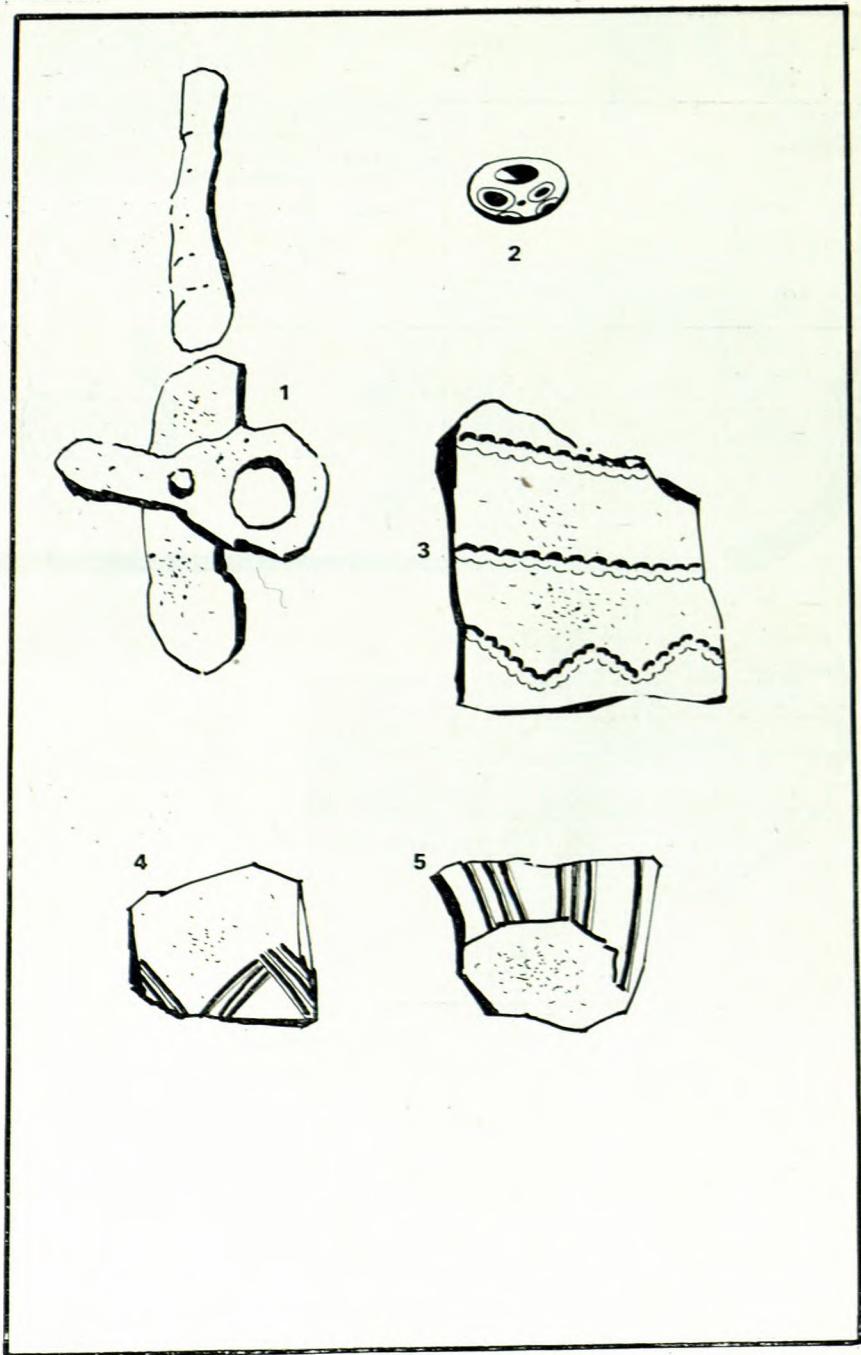
5

6

Nalazi sa lok. Staro Selo u Gluščima (sl. 2-5); lok. Lanište u Gluščima (sl. 1 i 6)

Nalazi iz Garibovca u Badovincima (sl. 1-5)

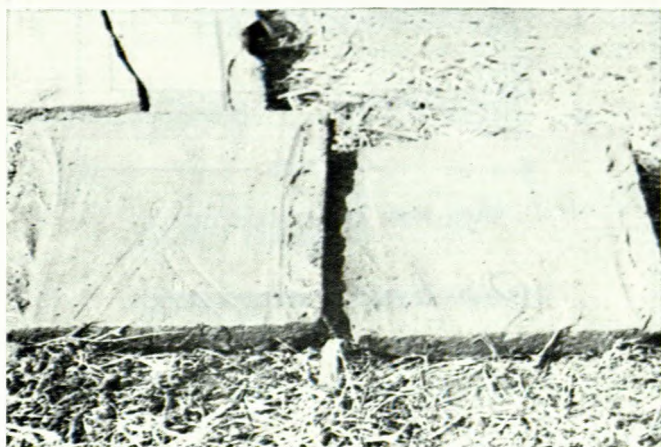
1

2

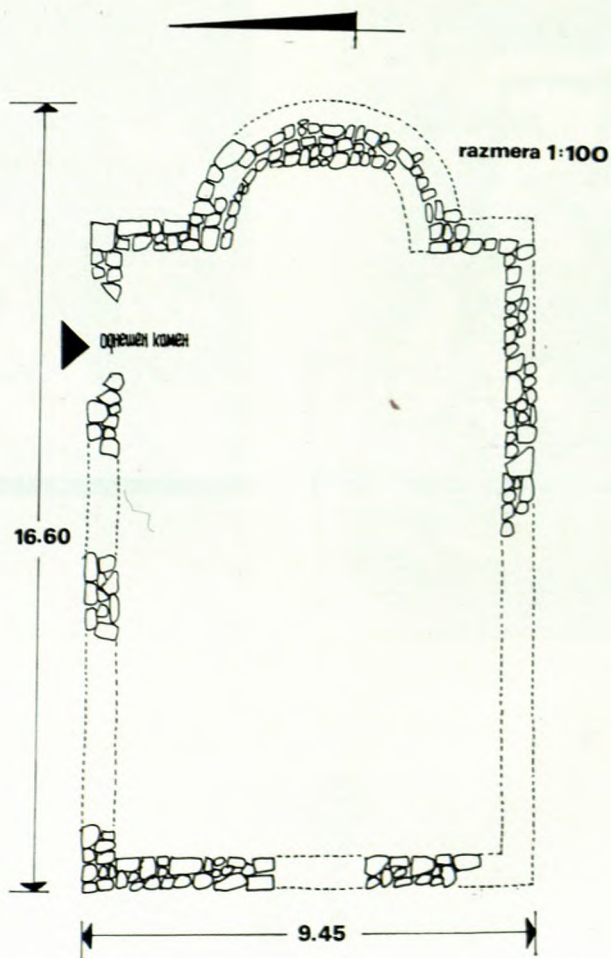

3

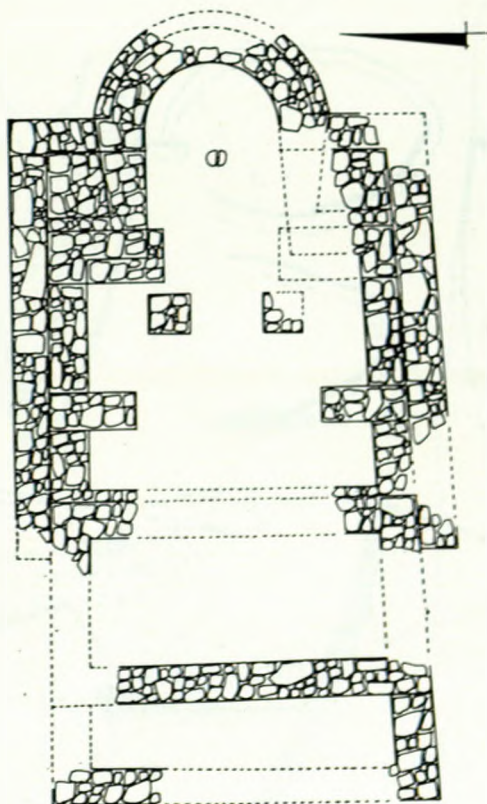

Grobnice sa lok. Crkvine sa Kosarevca, Desić (sl. 1-3)

TABLA LVI

OSNOVA CRKVE U GRADOJEVIĆU

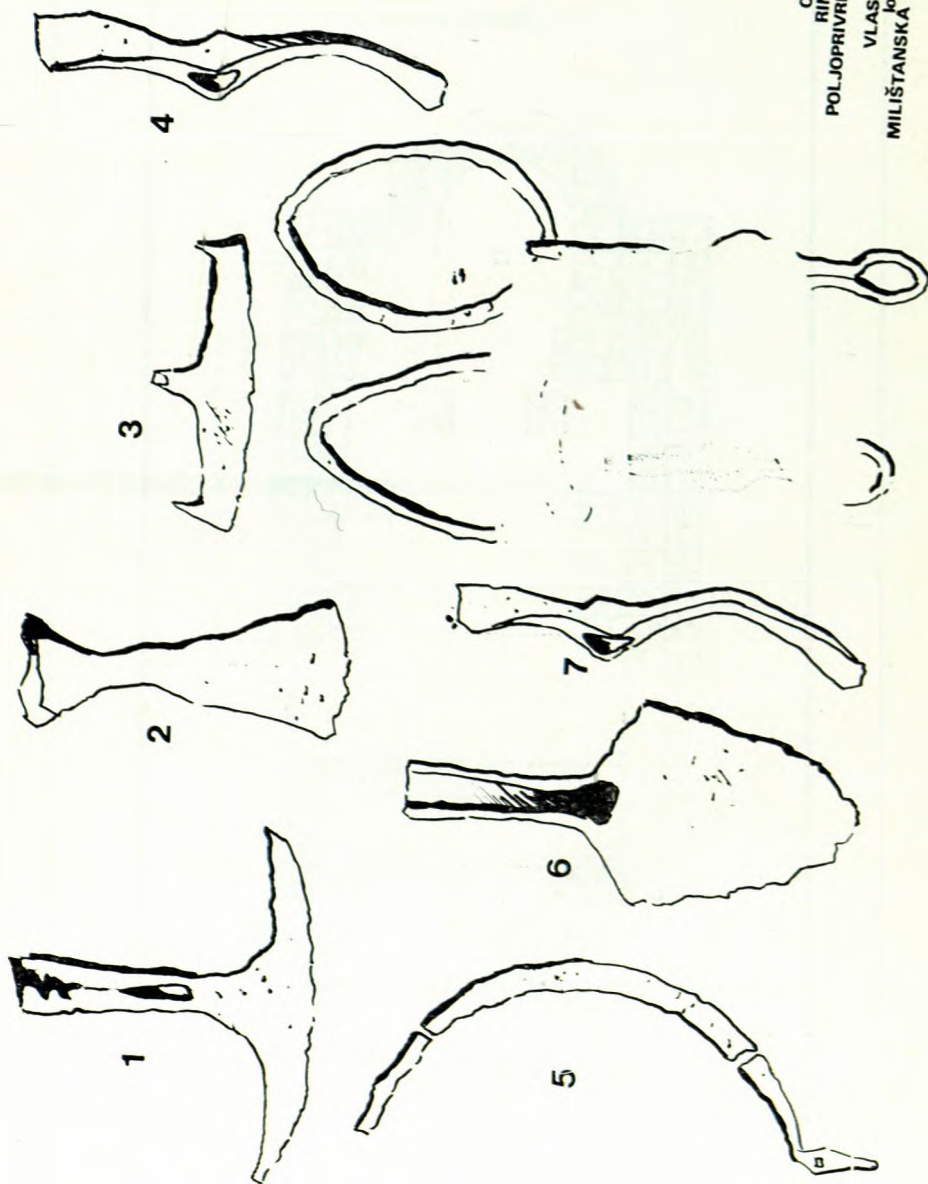

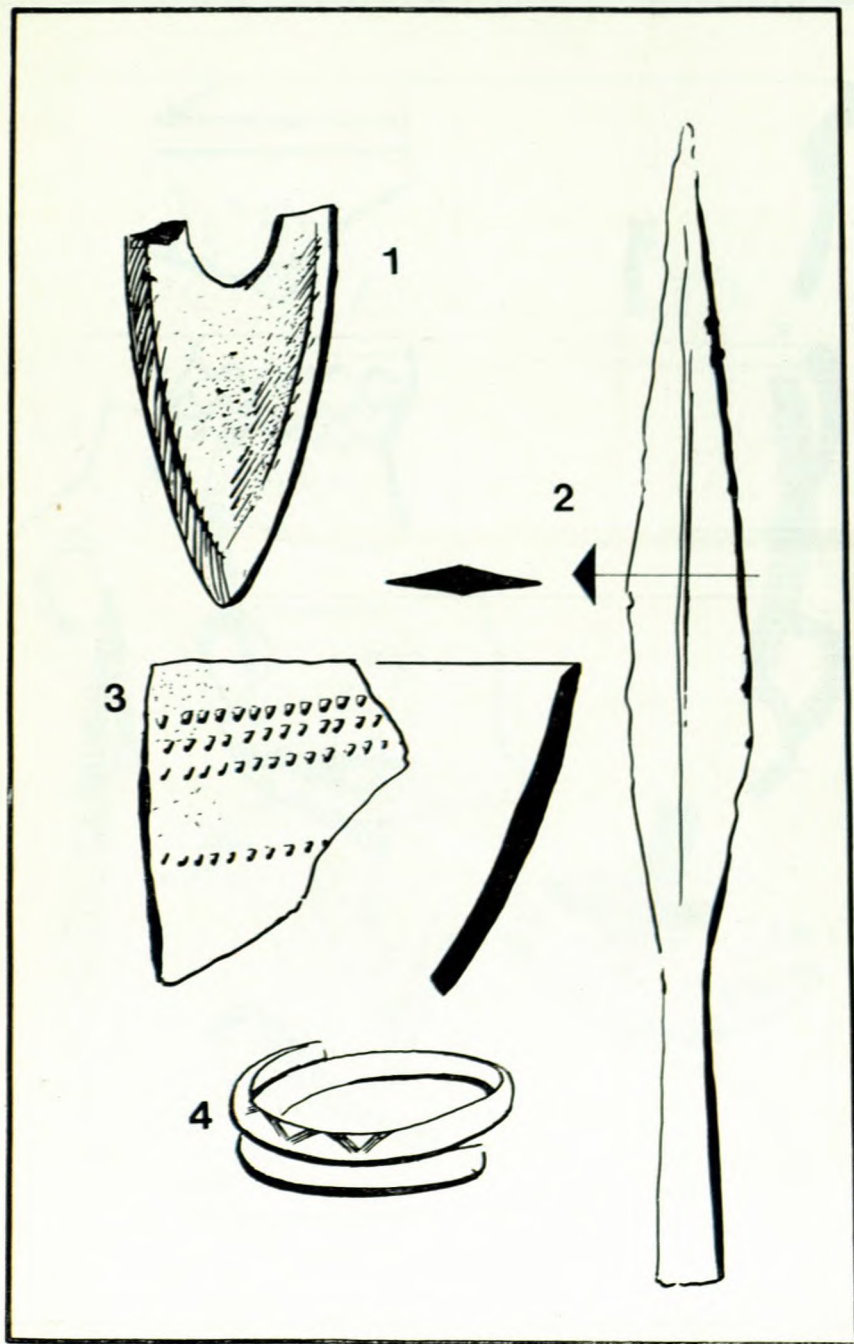
TLOCRT MANASTIRA KOPLJEVIĆ
U SELU CULJKOVIĆ

razmera 1:100

TABLA LVIII

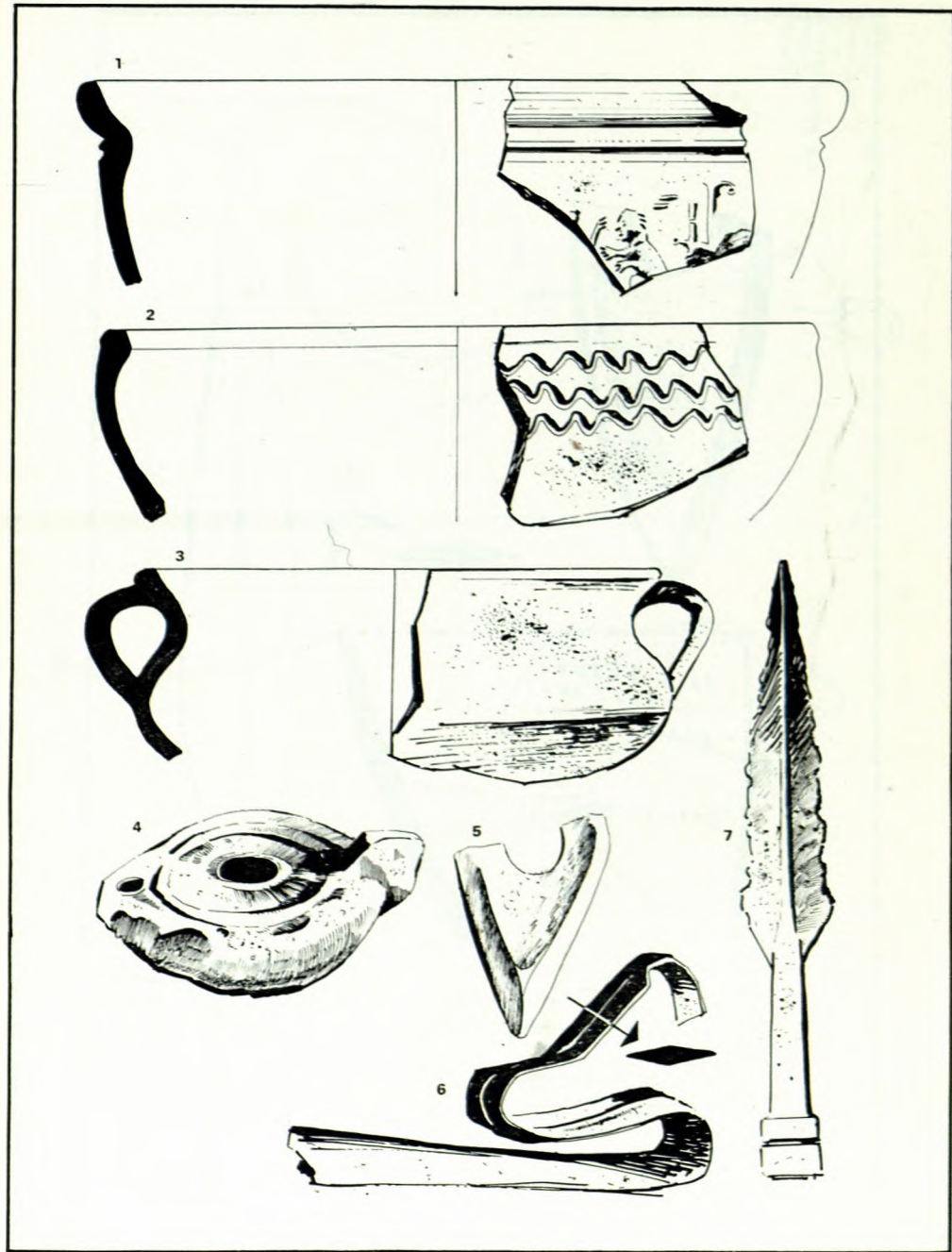
OSTAVA
RIMSKOG
POLJOPRIVREDNOG
ALATA
VLASANICA
lokalitet
MILIŠTANSKA KOSA

Rekognosciranje u Podrinju

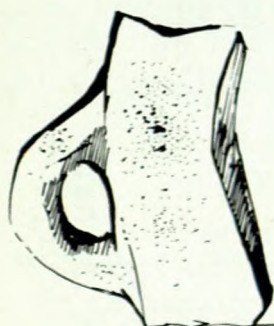
TABLA LX

Rekognosciranje u Podrinju

g

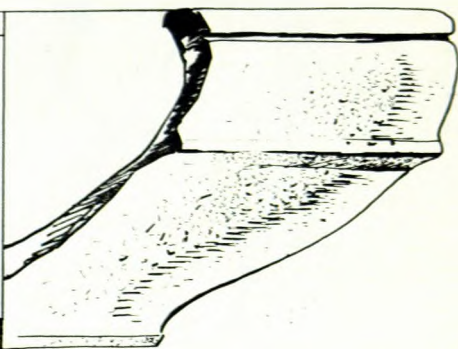
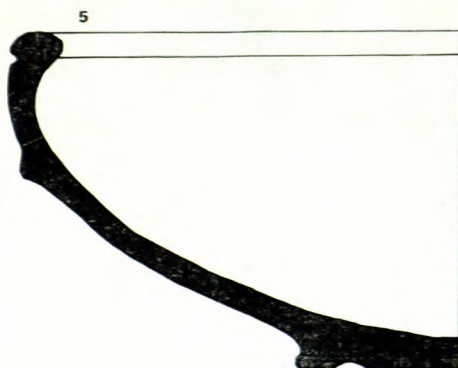
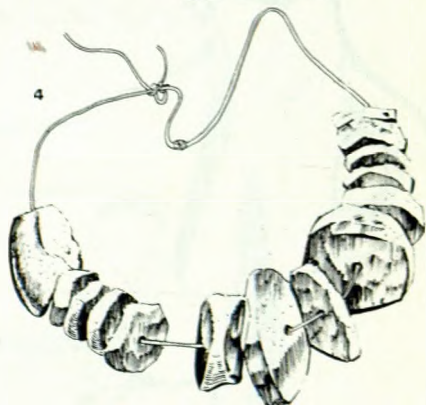
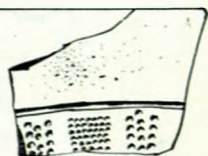
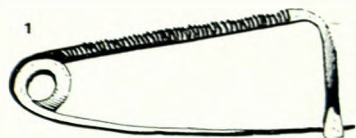
e

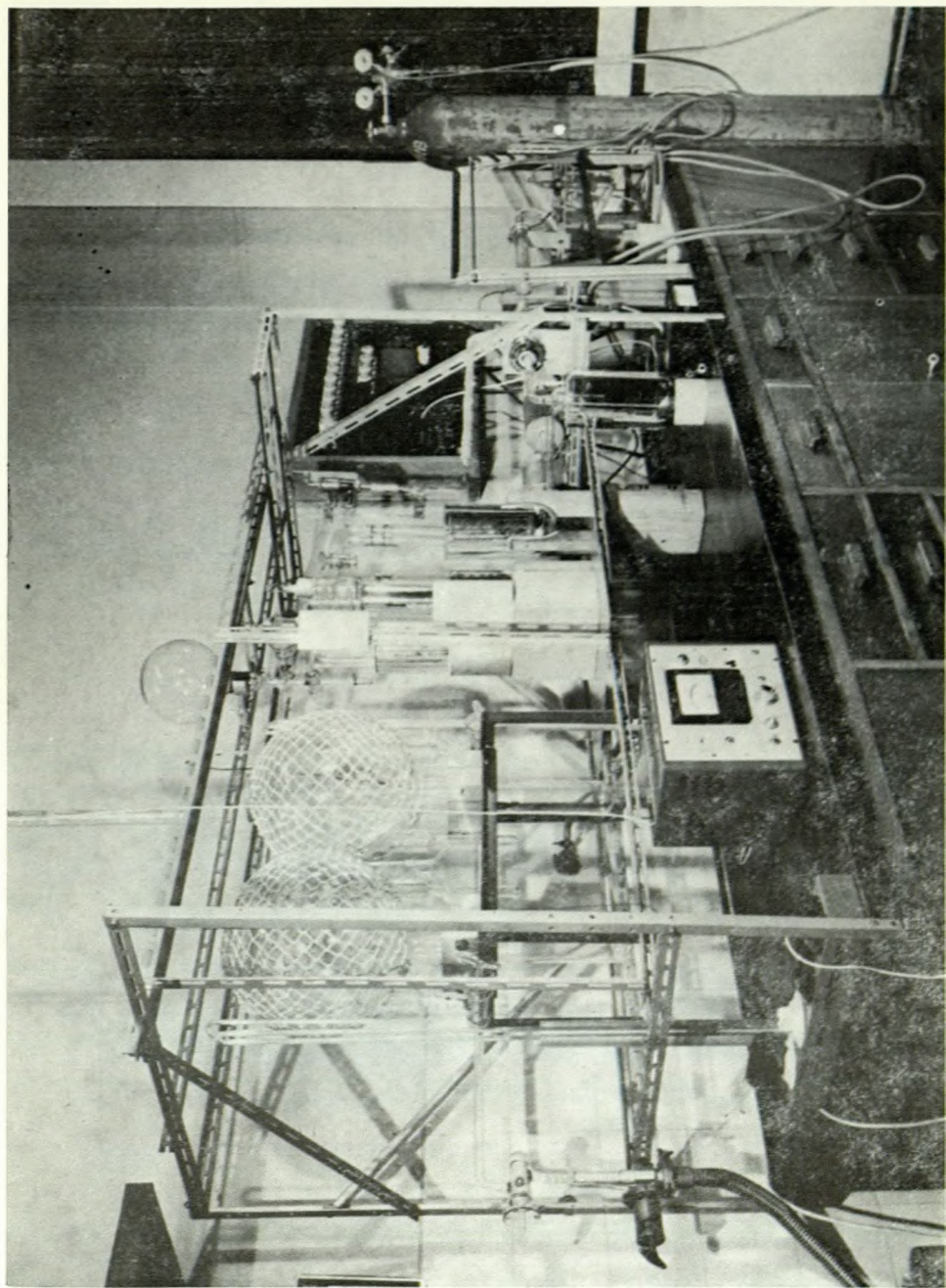
z

l

3, 4 i 5 - KUSANJE - SVILEUVA

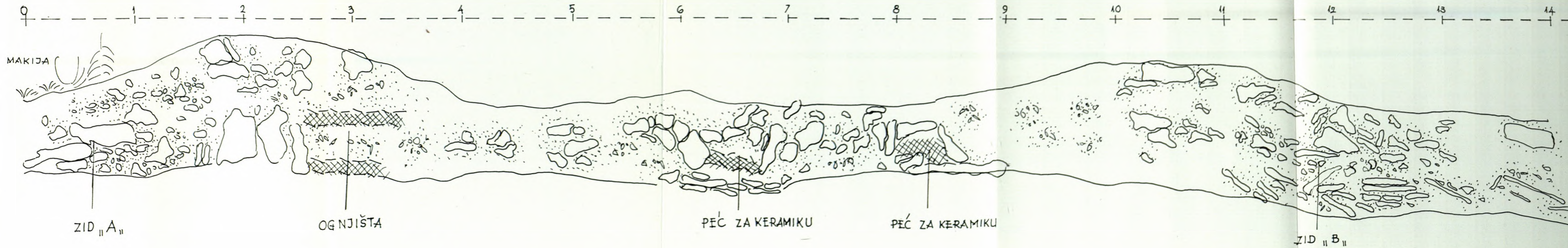

Aparatura za kemijsku obradu uzoraka u institutu
»Ruđer Bošković«

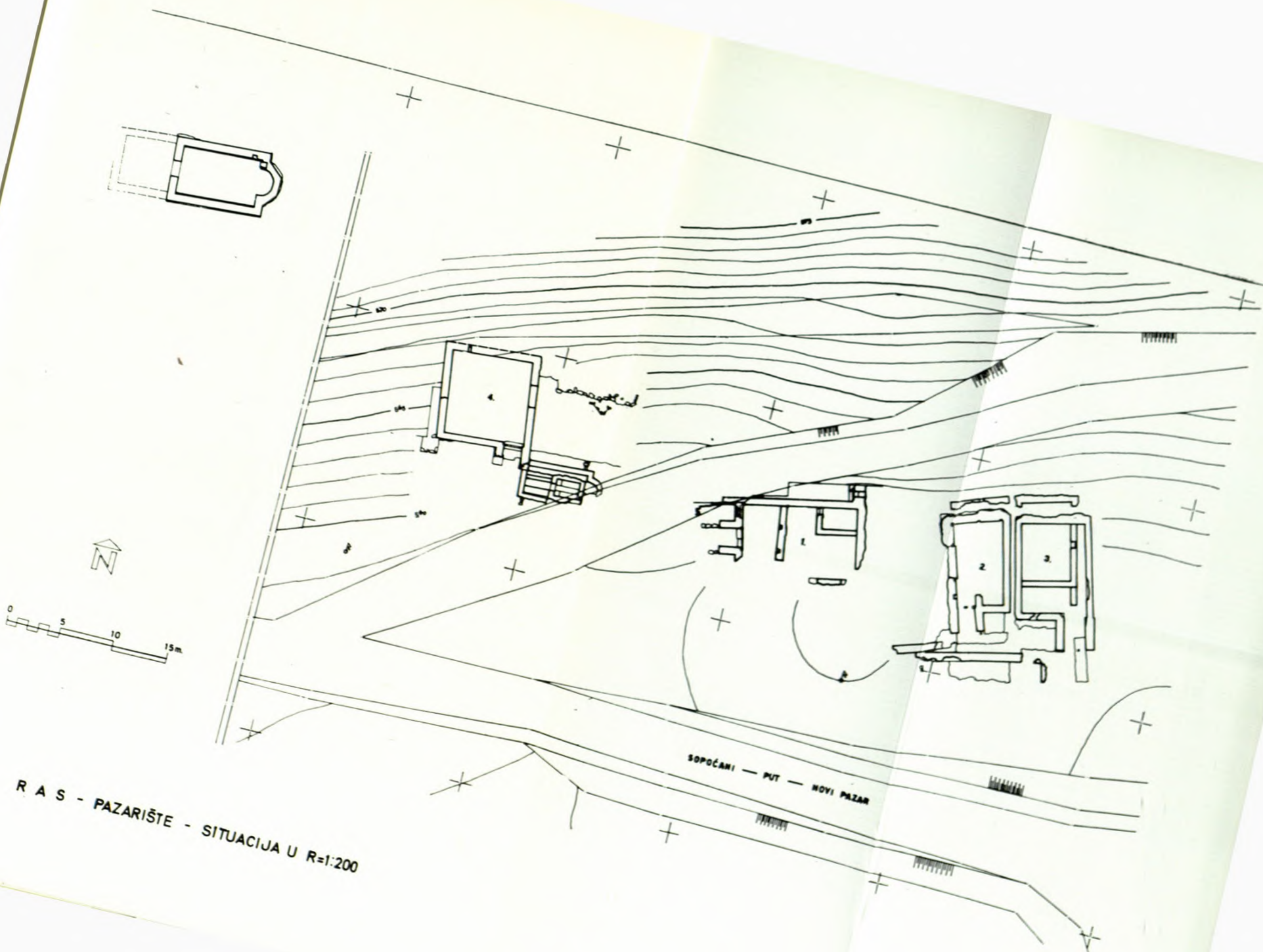

PRADIŠELSKI RT

1:25

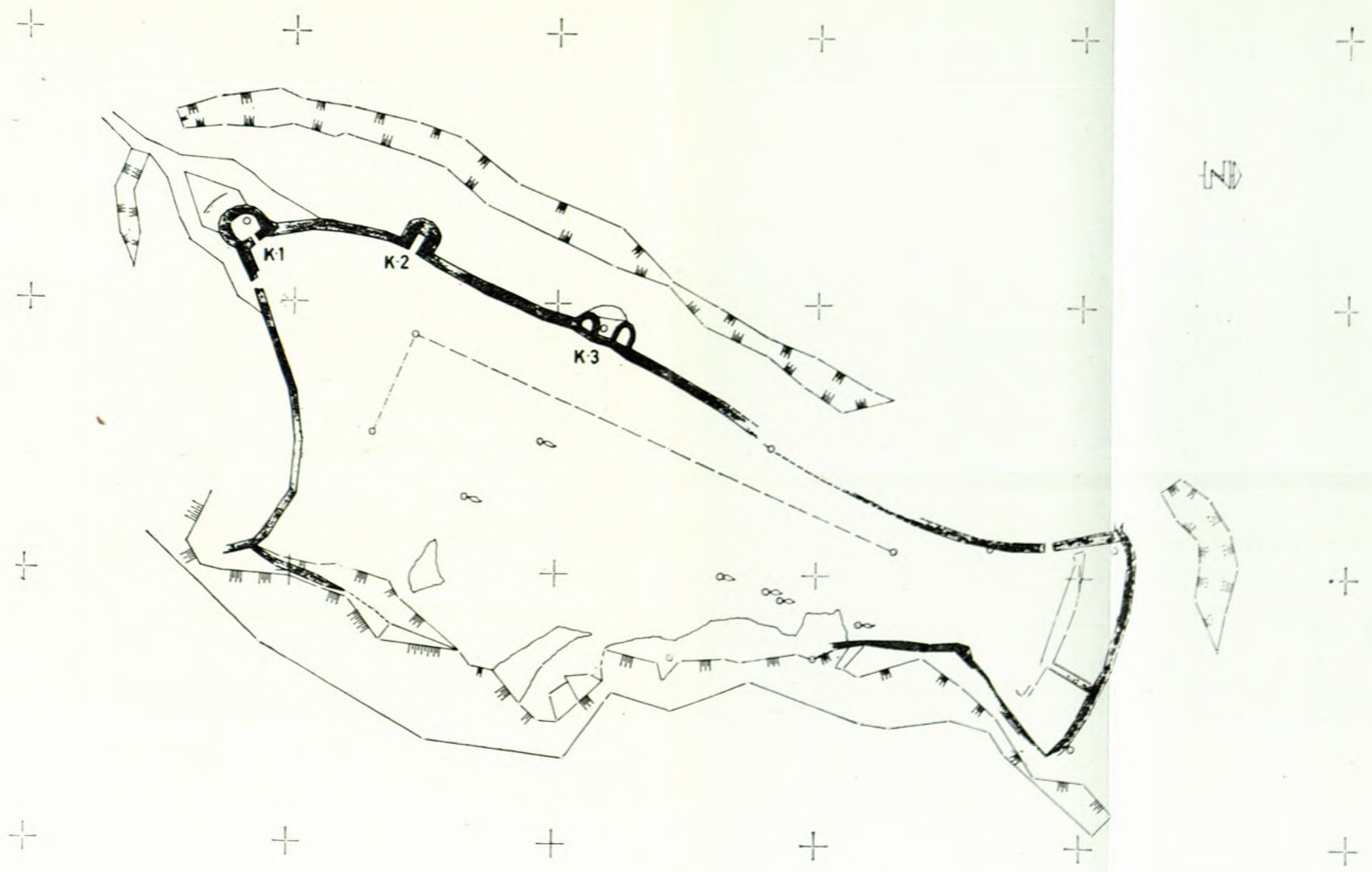

R A S - PAZARIŠTE - SITUACIJA U R=1:200

2

**PUBLIKACIJE SAVEZA ARHEOLOŠKIH DRUŠTAVA
JUGOSLAVIJE**

- 1. ARCHAEOLOGIA IUGOSLAVICA** Tome I — XII
- 2. ARHEOLOŠKI PREGLED** Sv. 1 — 14
- 3. MATERIJALI** Sv. I — X
- 4. INVENTARIA ARCHAEOLOGICA** Fasc. I — XVII
- 5. LIMES U JUGOSLAVIJI** Tome I — II
- 6. DISERTATIONES ET MONOGRAPHIAE** Tome I — XVI
Tome I, B. Aleksova, DEMIR KAPIJA
Tome II, Š. Batović, STARIJI NEOLIT U DALMACIJI
Tome III, I. Mikulčić, PELAGONIJA U SVETLOSTI
ARHEOLOŠKIH NALAZA
Tome IV, N. Tasić, BADENSKI I VUČEDOLSKI KULTURNI
KOMPLEKS U JUGOSLAVIJI
Tome V, B. Brukner, NEOLIT U VOJVODINI
Tome VI, M. Mirković, RIMSKI GRADOVI NA DONJEM
DUNAVU U GORNJOJ MEZIJI
Tome VII, J. Todorović, KELTI U JUGOISTOČNOJ EVROPI
Tome VIII, N. Tasić — E. Tomić, CRNOKALAČKA BARA
Tome IX, I. Curk-Mikl, TERRA SIGILATA
Tome X, E. Čerškov, MUNICIPIUM DD
Tome XI, M. Girić, MOKRIN I
Tome XII, MOKRIN II
Tome XIII, J. Todorović, KARABURMA I
Tome XIV, S. Petru, EMONA I
Tome XV, P. i J. Korošec, »BARUTNICA«
Tome XVI, BRONZANODOBNE FIGURINE
- 7. BALKANOSLAVICA** Tome I — II
- 8. MONUMENTA ARCHAEOLOGICA**
Tome I, B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić
PRAISTORIJA VOJVODINE
Tome II, J. Todorović, SKORDISCI
- 9. POSEBNA IZDANJA**